

Պատմագրություն

Հատոր Ա

[Ա]

Պատմություն եւ կարգ թագաւորացն Պարսից

Չպատմութիւն եւ զկարգ թագաւորացն Պարսից եւ զժամանակս նոցա՝ աստանօր կամիմ յայտ առնել. բայց ոչ գիտեմ զսկիզբն նոցա ուստի՝ լեալ: Զանգի քաջ քարտուղարն Տրդատայ Ագաթանգեղոս Լատին եւ մեծն Մովսէս Խորենացին՝ Արշակայ Պարթեւէ առնեն սկիզբն պատմութեան նոցա մինչեւ Արտեւան. Բաբունաբար ծանուցանեն մեզ համեղ եւ քաղցր ոճով յարմարեալ: Իսկ իմ առեալ՝ ի նոցունց շարադրութեանց գրեցից աստէն: Ազդ առնելով ձերում իմաստութեան, զի ընդ բազում գիտութեանց ձերոց եւ զսակաւս իմ շարայարեսցի. որ է այս: Յետ Աղէքսանդրի Մակեդոնացւոյ որդւոյն Եթդանիփայ՝ որք տիրեցին տիեզերաց, չորեքին դայեակորդիք նորա՝ որ կոչեցան Անտիոքոս. որ եւ Սելեւկոս տիրեաց Պարսից՝ Մարաց եւ Հայոց, եւ անուանեցաւ Նիկանովր. կացեալ ամս Լ [30] եւ Ա [1]: Եւ ապա Անտիոքոս՝ որ կոչեցաւ Թեւոս: Յետ ԿԱ [61] ամին Աղէքսանդրի՝ Արշակ քաջ՝ ի Քենտուրական ծննդոց՝ յազգէ Պարթեւաց՝ ի Բահլ աշխարհէն Քուշանաց, ելեալ բազում զօրօք, եւ հալածէ զԱնտիոքոս. եւ ոմանք սպանեալ եւս ասեն զնա. եւ ինքն տիրեաց ամենայն արեւելից ի վերայ արեաց աշխարհին, եւ հնազանդ արար ի ներքոյ տերութեան իւրոյ. եւ տեւեաց մինչեւ ամս Լ [30]: Եւ յետ սորա որդւոց որդիս ամս բազումս մինչեւ Արտեւան: Ի սորա աւուրս բարձաւ թագաւորութիւնն Արշակունեաց ի Պարսից. եւ մեք զայն յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք: Եւ դարձցուք ի կարգ բանիս: Եւ կացեալ Արշակ ամս ԼԱ [31]՝ մեռանի: Արտաշէս ամս ԻԶ [26]: Արշակ ամս ...: Արշական ամս Լ [30]: Արշակ ամս ԼԱ [31]: Արշէզ ամս Ի [20]: Արշաւիր ամս ԽԶ [46]: Արտաշէզ ԼԳ [33]: Դարեհ ամս Լ [30]: Արշակ ամս ԺԹ [19]: Արտաշէզ ամս Ի [20]: Պերոզ ամս ԼԳ [33]: Վաղարշ ամս Ծ [50]: Արտաւան ամս ԼԱ [31]: Որոյ յաւուրս սորա բարձաւ տերութիւնն սոցա ի Պարսից. եւ մեք թողցուք յայլում վայրի պատմել, եւ պատմեսցուք եւ զկարգ թագաւորացն Հայոց մինչեւ ցիսսրով:

[Բ]

Թագաւորք Հայոց

Զանգի որպէս ասացաք, թագաւորեալ Արշակայ ի վերայ արեաց աշխարհին, սա թագաւորեցոյց զեղբայր իւր Վաղարշակ, եւ առաքեաց բազում զօրօք ի Հայս, եւ երկրորդ իւր արար զնա՝ կալ ընդդէմ թշնամեաց: Եւ եկեալ մեծաւ զօրութեամբ տիրեաց աշխարհիս Հայոց, կալեալ զթագաւորութիւնս ամս ԻԲ [22]: Արշակ ամս ԺԳ [13]: Արտաշէս ամս ԻԵ [27]: Տիգրան ամս ԼԳ [33]: Արտաւազդ ամս ...: Արշամ ամս Ի [20]: Աբգար ամս ԼԸ [38]: Անան ամս ...: Սանատրուկ ամս Լ [30]: Երուանդ ամս Ի [20]: Արտաշէզ՝ ԽԲ [42]: Արտաւազդ ամս ...: Տիգրան ամս ԻԱ [21]: Տիգրան ամս ԽԲ [42]: Վաղարշակ ամս Ի [20]: Խոսրով ամս ...: Աստ դադարեցաւ եւ թագաւորութիւնն Արշակունեաց ի Հայոց՝ ժամանակ ինչ: Իսկ ի Պարսից բարձաւ բնաւին: Վասնզի եր թագաւոր Պարսից Արտաւան. իսկ ոմն Արտաշիր անուն՝ որդի Սասանայ Ստահրացւոյ՝ միաբանեցոյց ընդ իւր ամենայն ազգն Պահլաւունեաց. եւ զօրս բազում առեալ եւ զնաց

’ի վերայ Արտաւանայ՝ եւ Եսայան գնա, եւ ինքն թագաւորեաց ’ի վերայ ամենայն Պարսից: Չոր լուեալ թագաւորն Յայոց Խոսրով՝ մեծաւ բարկութեամբ քինախնդիր լինի արեան ազգականին իւրոյ Արտաւանայ. եւ առեալ զգօրս իւր՝ գնայ ’ի վերայ Արտաշի, եւ հալածէ գնա մինչ ’ի Յնդիկս. եւ ինքն աւերէ գերկիրն, քակէ եւ գերէ եւ անմարդաբնակ առնէ աշխարհն ամենայն: Եւ ամս ԺԱ [11]. այսպէս արար՝ մինչեւ ինքն եւս սպանաւ ’ի յԱնակայ, որպէս պատմէ Ագաթանգեղոս: Իսկ Արտաշի տիրէ Յայոց մինչեւ ցգալն Տրդատայ: Եւ մեք զմնացեալ կարգս թագաւորացն Յայոց ճառեսցուք մինչեւ ’ի սպառնիլ Լոցա: Արդ յետ Խոսրովու թագաւորէ Տրդատ՝ որդի Լորա՝ ամս ԾԶ [56]: Խոսրով ամս Թ [9]: Տիրան ամս ԺԶ [16]: Արշակ ամս ԼԴ [34]: Պապ ամս Է [7]: Վարազդատ ամս Դ [4]: Արշակ ամս Ե [5]: Վաղարշակ ամս ...: Խոսրով ամս Ե [5]: Շապուհ ամս Դ [4]: Արտաշի ամս Զ [6]: Եւ բարձաւ թագաւորութիւնն Յայոց մինչեւ ցայսօր:

[Գ]

Թագաւորել Արտաշի

Թագաւորեաց Արտաշի ’ի վերայ ամենայն Պարսից: Եւ ապա որդի Լորա Շապուհ, Յազկերտ, Պերոզ, Որմիզտ, Խոսրով, Կաւատ, Արտաշի, Խոռէ, Խոսրով, Բորն, Չարմանդուխտ, Յազկերտ: Մինչեւ ցաստ գտաք զկարգս թագաւորացն Պարսից՝ եւ այլ ոչ եւս. քանզի խառնակեցաւ թագաւորութիւնք Լոցա՝ աստ եւ անդ անկանելով՝ ոչ առեալ որդի ’ի հօրէ: Այլ ոմանք ելուզակաբար՝ որպէս Կարայեազչին: Ոմանք բռնութեամբ՝ որպէս զԿադ-Թամուրն: Եւ այլք խաբէութեամբ տիրեցին թագաւորութեանց. վասնորոյ եւ մեք ոչ կարացաք ուղղել զկարգ Լոցին, վասն այսորիկ եւ ոչ գրեցաք զանուանս Լոցա, թէւ կարող էաք: Այլ զի գտաք՝ զի Ջհան-Շահ թագաւորեալ՝ յորդոց որդի մինչեւ ցմերս ժամանակ, եւ գրեցաք. եւ զգործս եւ զարարեալս Լոցա՝ զոր ինչ եւ լուեալ եմք՝ ’ի համբաւոյ եւ կամ ’ի յիշատակարանաց գրոց գտեալ՝ աստէն յուշ արարից առանց ձանձրանալոյ: Այլ եւ զթուականն եւս գրեցից. սակայն թէւ ոչ սկիզբն թագաւորելոյ Լոցա, այլ զոր ինչ գտից ըստ ժամանակին այնմ գրեցից. եւ դուք անմեղադիր լերո՛ւք, զի այս է կարողութիւն իմ. զթերին՝ ձերում գիտութեամբ լցէ՛ք, եւ նեքաւով Չաբէոսս ’ի պախարակելոյ ազատ արարէ՛ք, եւ լերո՛ւք ողջ հոգւովն Աստուծոյ. ամէն:

[Դ]

Թագաւորութիւն Ջհան-Շահին

Ջհան-Շահ թագաւորեաց յԱտրպատական աշխարհի ’ի վերայ ամենայն Պարսից. եւ յաջողեցաւ թագաւորութիւն Լորա յոյժ քան զյառաջին թագաւորսն, եւ հնազանդեցան Լմա ամենայն Պարսիկք եւ Մարք. եւ անկաւ ահ Լորա ընդ տիեզերս ամենայն. բայց ոչ գիտեմ՝ եթէ յորո՞ւմ թուականի եղեւ Լա թագաւոր: Այլ զի Առաքել պատմագիր ասէ՝ թէ՛ «ՊՂԸ [1428] թուին Ջհան-Շահն Շամշուլտոյ բերդն Էառ. ՊՂԳ [1443] թուին զԱխլցիս Էառ եւ գերեաց. ՋԱ [1451] թուին զԵզնկայ Էառ. Ե այսքանս յԱռաքելէ լուաք: Իսկ յայլուս պատմութեանց այսպէս լուաք. ՋԺ [1460] թուին ելեալ բազում զօրօք եւ զնաց յերկիրն Իրադայ, քակեաց եւ աւերեաց զամենայն տունն Պարսից, կոտորեաց զամենեսեան, եւ զնաց մինչեւ ’ի Տեղեայաօլիս՝ որ է Ասպահան, եւ քաղաքացիքն ընդդիմացան Լմա: Իսկ

Զհան-Շահ բռնութեամբ էառ զքաղաքն, եւ աւերեալ կործանեաց, եւ փլոյց զամենայն շինուածսն. եւ կապեալ զջուր գետոյն՝ որ կոչի Ղանտարայ, եւ ջրասոյգ արար զամենայն. քանզի հողեղէն էր: Եւ այսպէս տիրեաց ամենայն տանն Իրաղայ. եւ անուն նորա տարածեցաւ ընդ տիեզերս: Եւ անտի ելեալ գնաց 'ի Յրե եւ 'ի Խորասան, եւ նուաճեաց զամենայն տունն Պարսից. եւ դարձաւ գնաց 'ի թախտն իւր 'ի Թաւրեզ Շահաստանի: Եւ գնաց ընդ առաջ նորա Կաթուղիկոսն Աղթամարայ Տէր Չաքարիա բազում ընծայիւք: Եւ ընկալաւ գնա թագաւորն սիրով. քանզի սիրող էր ազգիս քրիստոնէից: Եւ ետ նմա թղթով եւ դապալով զԿաթուղիկոսութիւնն Սուրբ Էջմիածնի: Եւ դշխոյ նորա Բէկում խաթուն եւս սիրեաց գնա՝ որպէս զայր իւր Զհան-Շահ: Եւ եղեւ հակառակիլ ընդդիմութեամբ իշխանին Բաղիշոյ. եւ թագաւորն առաքեաց Դ [4] զօրագլուխ ԲԺՌօք [20000] 'ի վերայ Խլաթայ. եւ գնացեալ աւերեցին եւ քակեցին զամենայն երկիրն, եւ նստան 'ի վերայ բերդին, եւ մերձ էին առնուլ գնա: Չնոյն կամէին առնել 'ի Բաղէշ եւ 'ի Մուշ, 'ի Խուրթ եւ 'ի Սասուն եւ յամենայն սահմանս նոցա: Չոր լուեալ Կաթուղիկոսն Չաքարիա. եւ գնացեալ առ աշխարհակալ թագաւորն Զհան-Շահ եւ առ դշխոյն Բէկում խաթուն, եւ արար հաշտութիւն, եւ դարձոյց զքարկութիւն ինքնակալին 'ի խաղաղութիւն. եւ ինքն գնաց 'ի տեղի իւր՝ 'ի հրաշափառ Աթոռն 'ի Սուրբ Էջմիածին: Եւ զի պատմութիւնս մեր ոչ էր վասն Կաթուղիկոսին, այլ վասն Զհան-Շահին, որպէս խոստացաք առնել սկիզբ, եւ մինչեւ աստ հազիւ կարացաք գտանել վասն նորա: Այսուհետեւ զոր ինչ գտից, զայն կարգաւ ծանուցից մինչեւ ցմեզ:

[Ե]

Թագաւորութիւն Եաղուպին եւ վասն մահուն

Մինչեւ կենդանի էր Զհան-Շահն, ունէր որդի մի Զասան-Ալի անուն, այր գոռոզ եւ անզգամ, լիրբ եւ չարասէր, կողոպտող եւ յափշտակող. զոր վասն չարութեան նորա՝ ոչ սիրէր գնա հայրն: Եւ ելեալ շրջէր ինքնագլուխ յերկիրն Արարատեան՝ թափառական աստ եւ անդ: Եւ յորժամ լուաւ՝ թէ հայր իւր գնաց 'ի Շիրազ եւ 'ի Զրման, կամեցաւ Զասան-Ալին ըմբռնել զԿաթուղիկոսն. եւ նորա իմացեալ՝ փախեալ եւ եմուտ յԱղթամար կղզի՝ որպէս պատմէ Առաքել պատմագիր: Եւ Զհան-Շահն եկեալ 'ի Թաւրեզ՝ եւ իմացաւ զչար արարմունս որդւոյն իւրոյ. եւ ասաց, սա ոչ կարէ առնել թագաւորութիւն վասն ամբարտաւանութեան իւրոյ: Եւ կոչեալ առ ինքն զԵաղուպ թոռն իւր՝ եւ ասաց ցնա. որդե՛ակ՝ հայրն քո վասն ամբարտաւանութեան իւրոյ զրկեցաւ 'ի թագաւորութենէ. այլ դու եղեր արժանի. վասնորոյ արի եւ քաջ լե՛ր յիշխանութեան եւ 'ի մարդաշահութեան. պատրաստ լե՛ր 'ի զրկելոյ զհնազանդեալսն: Բայց հօր քում մի՛ տացես տեսանել արեւ, այլ 'ի դիպահոջ արասցես գնա՝ մինչեւ մեռցի, եւ դու վարեա՛ զկեանս քո՝ թագաւորելով երկրի. եւ ես որքա՛ն կենդանի եմ, պահեա՛ զիս. եւ յորժամ մեռանիմ, թաղիեա՛ զիս. եւ զհանն քո զԲէկում խաթուն՝ որպէս զմայր քո պատուեա՛. եւ որպէս առնես ինձ, նոյպէս արա՛ եւ ընդ նա: Չայս ասաց, եւ առեալ 'ի գլխոյ իւրմէ զթագն արքունական եդ 'ի գլուխ նորա՝ եւ երկիր եպագ նմա: Իսկ Զասան-Ալին յորժամ լուաւ զպատուէր հօր իւրոյ առ որդին իւր, անհետ եղեալ կորեալ. եւ ոչ ոք գիտաց՝ թէ զի՞նչ եղեւ: Բայց համբաւ հանին՝ թէ գնացեալ է յաշխարհն Օսմանցոց, եւ եղեալ է ընկեր եղուզակաց, որք են Զալալիք: Իսկ Եաղուպ թագաւորեալ 'ի վերայ ամենայն Պարսից՝ պահելով զպատուէր հաւոյն, հանդարտ եւ խաղաղ կենօք վարէր զթագաւորութիւնն: Եւ էր նորա քոյր մի՝ որ տուաւ ամուսնութեան Շիւ-Յայտարին՝ որդւոյ Շիւսաֆուն Արտաւիլոյ: Եւ սոքա այր եւ կին խորհեցան սպանանել զԵաղուպ թագաւորն, եւ ինքեանք լինել թագաւոր: Զանգի Եաղուպ ոչ ուստր ունէր եւ ոչ դուստր, զի ժառանգ լիցի թագաւորութեանն: Եւ յաւուր միում կոչեցին զթագաւորն 'ի ճաշ սիրոյ. եւ մահացու դեղ խառնեալ ընդ կերակուրն՝ ետուն նմա. եւ իբրեւ եկեր, ազդ եղեւ նմա.

եւ հրամայեաց քեռ իւրում եւ փեսային՝ բռնութեամբ ուտել. եւ այնպէս մեռան երեքեան 'ի միասին՝ Եաղուպ' քոյրն՝ եւ փեսայն. եւ այսպէս բարձան Նոբա: Բայց Եաղուպի ոչ թագաւորութեան թուականն գտի եւ ոչ մահուն:

[Զ]

Թագաւորութիւն Իսմայիլին

Որպէս ասացաք՝ վասն մահուան Եաղուպին՝ դեղով լինել, սակայն մինչդեռ յոգւոջ էր՝ հրամայեաց զամենայն ազգատոհմն Զայտարին բնաջինջ առնել. որ եւ արարին: Եւ ունէր որդի մի՝ ծնեալ 'ի քեռէ Եաղուպին՝ Իսմայիլ անուն, զնա փախուցին յԱղթամար կղզին. եւ եղել խռովութիւն եւ աղմուկ մեծ 'ի մէջ զօրացն Պարսից վասն բառնալոյ թագաւորութեան: Վասնորոյ Ալուանդ ոմն ոչ 'ի թագաւորութեանց տոհմէ, այլ յայլմէ, որ տեսեալ զանտերութիւն ազգին, միաբանեցոյց ընդ ինքեան զոմանս իշխանացն, եւ եղել ինքնազլուի թագաւոր: Եւ դժկամակ եղեալ իշխանացն՝ առաքեցին յԱղթամար եւ բերին զԻսմայելն եւ ցուցին զօրաց՝ թէ սա թոռն է Ջահն-Շահին՝ եւ քեռորդի Եաղուպին, զսա արժան է առնել թագաւոր: Որում հաւանեալ ամենեցուն՝ եդին զնա թագաւոր. այր քաջ եւ ուժեղ, եւ 'ի պատերազմուսնս զօրեղ: Սա 'ի թագաւորելն իւրում՝ հալածեաց զԱլուանդն եւ հնազանդեցոյց զգօրսն: [Ի] ԶԾ [1501] թուին եղել սա թագաւոր: [Ի] ԶԿԳ [1514] թուին Սալիշմա ոմն եղել եղուգակ եւ թագնաբար անկաւ 'ի վերայ զօրաց Շահին, եւ զբազումս կոտորեաց: Իսկ Շահն առաքեաց 'ի վերայ Նորա զօրս, եւ հալածեցին զնա եւ զգօրս Նորա: Բայց վասն Նորա՝ ասեն՝ զրոյց այսպէս. փորէր զերկիր եւ առնէր հոր, եւ բերեալ խոյ եւ թաղեր 'ի հորն՝ մինչեւ ցեղջիւրն. եւ ինքն հեծնոյր 'ի ձի, եւ 'ի հեռաստանէ արշաւէր. եւ յորժամ հուպ լինէր առ խոյն, խոնարհէր 'ի ձիոյն եւ ըմբռնէր զեղջերաց խոյին, եւ ցանցեալ հանէր 'ի գբոյն. եւ Գ [3] անգամ շուրջ ածէր զիւրեալ՝ եւ ձգէր առաջի իւր, մինչ զի երիվարն ոչ ժամանէր Նմա. վասնորոյ անուանեցաւ Ղօջղափան՝ որ է Խոյաբարձ: Եւ պատմեցին թագաւորին Օսմանցոց Սուլթան Սելիմին՝ զբաշութիւն Շահին. եւ Նա առաքեաց դեսպանս առ Շահն, զի պատերազմաւ տեսցեն զմիմեանս. եւ հաստատեցաւ բանն. եւ եդին պայման, զի 'ի դաշտին Զլտրայ պատերազմեսցին:

Իսկ Շահն գտեալ զոմն հոմանուն Իսմայել, եւ ձեւացոյց զնա թագաւոր, եւ արար զնա կողմնապահ. եւ ետ Նմա պատուէր, թէ դէպ լիցի ինձ սպանումն, եւ կամ ըմբռնումն, դու մնաս կենդանի, լիցիս թագաւոր 'ի վերայ արեաց ազգիդ. եւ առաջի ամենայն մեծամեծացն ընկալաւ զպատուէրս զայս՝ անուանեալն Շահ-Իսմայիլ, եւ կայր հնազանդ ճշմարիտ Շահին:

Եւ 'ի թուին ԶԿԴ [1515] խմբեցաւ պատերազմն, եւ 'ի բազմութենէ զօրացն Օսմանցոց 'ի փախուստ դարձան զօրքն Պարսից: Եւ ասեն ԶՌ [80000] Ենկիչարի պնդեցան զկնի Շահին. եւ Շահն սակաւ արամբ խոյս ետ, եւ դօղեալ 'ի տեղի ինչ թագեալ: Իսկ Նոբա ըմբռնեցին զԻսմայել զանուանեալն Շահ, կարծեցեալ՝ թէ ճշմարիտ Շահն իցէ. զի զնշան Շահին ունէր: Եւ առեալ տարան առ թագաւորն իւրեանց Սելիմ: Եւ եհարց ցնա Սելիմն. դո՞ւ ես Շիսսաֆու թոռն՝ եւ Շիս-Զայտարի որդին Շահ-Իսմայելն: Պատասխանէ Իսմայելն, ես ոչ եմ արժանի կոչիլ Շահ, այլ պակաս ծառայ եմ Շահին: Չի թեպէտ հոմանուն եմ Նմա, սակայն զանուանակրութիւնս ոչ է ինձ մեծութիւն. այլ Նուաստ ծառայ եմ զանուանակցին իմոյ Շահ Իսմայիլի տեառն իմոյ: Ասէ Սելիմն, անեծս կարդա՝ ազգին քո, եւ ես ազատեմ զքեզ: Ասէ Իսմայել, անեծք լիցի 'ի վերայ այնոցիկ՝ որք ուրանան զազգն իմ, եւ քեզ լիցի Նզովք եւ անեծք որ Մար ես, ոչ ունիս օրէնս եւ ոչ դաւանութիւնս եւ ոչ կրօնս հաւատոյ: Եւ զայս իբրեւ լուաւ 'ի Նմանէ՝ եւ

գարհամարհանս իւրն եւ ազգին, հրամայեաց քարկոծել զնա: Եւ նա միշտ գոհանայր զազգէն իւրմէ՝ եւ անիծանէր եւ հայհոյէր զՕսմանցիս, եւ ասէր. երթեալ պատմեցէ՛ք անուակցի տեառն իմոյ, թէ՛ հոմանուն ծառայ քո՝ վասն սիրոյ անուան քո շէիտ եղել. եւ դու մի՛ թողուցուս զարիւնն իմ՝ ի վերայ Եազտի Քրտացս. եւ թիթեռն մի՛ իջուցես ի հանգրուանս իջեանի իմոյ: Եւ քարկոծեցին զնա եւ մեռաւ. եւ այլք կալանաւորք՝ որք կային անդ, եւ ազատեցան՝ փոխադարձ առնելով, եւ գնացեալ պատմեցին Շահին: Վասնորոյ երգիչքն Պարսից երգս յօրինեցին վասն նորա ըստ նորուն բանի: Իսկ Շահն յորժամ լուաւ զմահն Իսմայէլին՝ եւ զպատուէրն, առաքեաց հրաւիրակս սաստիւ ընդ ամենայն տէրութիւն իւր. զոր եկեալ ժողովեցան՝ անթիւ եւ անհամար՝ ոչ միայն սպայազօրք, այլ եւ ռամիկք եւ հողագործք մինչեւ կանայք անգամ. եւ նա բացեալ զգանձատունն եւ բաշխեալ ամենեցուն առատ ռոճիկս, եւ քարոզ կարդայր զնալ ՚ի վերայ Օսմանցոց: Եւ լրտեսքն գնացեալ պատմեցին Սելիմին: Եւ նա հմքտալով հեքներ՝ ասելով. նա զոր ինչ եւ ետես յինէն եւ եկեր. զիա՞րդ համարձակի գալ ՚ի վերայ իմ: Քանզի եւ նա գումարեաց զօրս իւր, եւ գնաց ՚ի վերայ Դամասկոսի՝ որ է Շամ: Իսկ Շահն ելեալ զօրօքն գնաց ՚ի կողմն Օսմանցոց. եւ զբազում տեղի քակեալ աւերեաց, եւ գերեաց զբազումս: Եւ գտեալ Սելիմ անուն ոմն տաճիկ, եւ հրամայեաց քարկոծել զնա փոխանակ Իսմայիլին. եւ դարձաւ բազում աւարաւ ՚ի Թաւրէզ. եւ յետ սակաւ աւուրց մեռաւ ՚ի թուին ԶՅԵ [1526] կալեալ զթագաւորութիւնն ամս ԻԵ [25]:

[Է]

Թագաւորութիւն Թահմազին

Շահ-Թահմազ թագաւորեաց զկնի հօր իւրոյ Իսմայիլի ՚ի թուին ԶՅԵ [1526]: Այր բարերար եւ շէնարար եւ սիրօղ քրիստոնէից՝ առանց ազահութեան, եւ չափաւոր յուտելն եւ յըմպելն եւ ՚ի զգենուլն: Ոչ պնտօղ, այլ որպէս հասարակ մարդիկ զգենուն, նոյնպէս եւ ինքն առնէր: Եւ եր ողորմածասիրտ. քանզի Եժան[5-10] ամաց հասարակ հարկն շնորհեաց ամենայն ումեք: Այլեւ զգողս եւ աւագակս եբարձ յաշխարհէ: Նաեւ զլկտի եւ զանամօթ կանայս՝ որք նստէին ՚ի փողոցի եւ ՚ի պանդոկի, եւ հրապարակաւ պոռնկութիւն գործէին եւ հարկս տային թագաւորաց. զնոսա իսպառ սպառեաց ՚ի թագաւորութեան իւրոյ աշխարհէն: Այլ եւ զմաքսն ճանապարհաց վերացոյց, եւ յամենայն հանգրուանս կայարանաց շինեաց պանդոկս, եւ փորեաց ջրհորս ՚ի վերայ ամենայն ճանապարհաց: Եւ գրեթէ ոչ մնաց տեղի ինչ անշէն ՚ի ժամանակի սորա: Այլ եւ ՚ի դատաստանի իրաւարար եւ ուղղադատ: Եւ այսպէս վարեաց զթագաւորութիւն իւր ՚ի կեանս իւր: Ի ԶՂ [1540] թուին Վիրք չարացան. եւ զոր ինչ Պարսիկք գնային ՚ի Տփիսիս, նոքա կողոպտէին եւ բրածեծ առնէին: Եւ լուեալ Շահն՝ գնաց զօրօք ՚ի վերայ Նոցա, եւ գերեաց զՏփիսիս եւ ամենայն գաւառն, եւ դարձաւ ՚ի տեղի իւր ՚ի Թաւրէզ: Եւ ուղղեաց զամենայն կարգսն քաղաքական, զմոթս, զկապիճս, զկշիռս, եւ զամենայն արուեստաւորս, զկրպակս, զպանդոկս, եւ որ յայլ ինչ քաղաքի լինի առեւտուր ՚ի զնել եւ ՚ի վաճառել, եւ զանուղիղսն կորուսանէր մահուամբ: Եւ ոչ ոք կարեր թիրել, զի չարամահ առնէին: Իսկ թագաւորն Յնդկաց Յումա անուն՝ լուաւ զբաջութիւն նորա, մեղմ ընծայիւք եկն առ նա. եւ եկաց ժամանակ ինչ՝ եւ խաղաղութեամբ դարձաւ: Եղբայր մի գոյր Շահին Ալիաս անուն. որ ՚ի թագաւորել եղբօրն փախեալ՝ երկուցեալ ՚ի սպանմանէ. եւ ահա յայտնեցաւ, եւ գնացեալ առ Խոնթկարն, եւ առեալ եբեր ... ՚ի վերայ եղբօրն ՚ի թուին ԶԴԷ. [1547] զոր բազում ոճիրս գործեաց՝ աւերելով՝ գերելով զբազում տեղիս: Եւ ապա թագաւորն Թահմազ՝ ելեալ գնաց ՚ի վերայ երկրին Օսմանցոց, եւ աւերեաց զԻսնուս, զԲասէն, զԱրզրում, զԴերջան, զԿեղի, զԲաքերդ, զԵզնկայ, զՍպեր, եւ այլ բազում տեղիս, եւ դարձաւ ՚ի Թաւրէզ: Եւ եղել խռովութիւն ՚ի մէջ երկուց որդւոց

թագաւորին Օսմանցոց, եւ պատերազմեցան ընդ միմեանս յիկոնիոն՝ որ է Ղօնիայ, ՚ի թուին ՌԸ [1558]: Սէլիմն զԲայազիտն յաղթեաց եւ փախոյց մինչեւ ցԱրզրում. եւ անտի ելեալ Դ [4] որդւով եւ ԼՌ [30000] մարդով գնաց առ Շահ-Թահմազն. եւ նա ընկալաւ զնա եւ զորդիսն հանդերձ զօրօքն, եւ առաքեաց ՚ի Խզիրան՝ որ է Ղազուին. վասնորոյ գովիչք Պարսից ասացին երգս վասն Բայազիտին բազում գովութեամբ: Եւ ՚ի ժամանակի սորա էր թագաւոր ոմն յազգէն Վրաց Սիմոն անուն. սա իբրեւ լուաւ զգնալ Բայազիտին առ Շահն, իմացաւ զի ոչ ոք կարէ ընդդիմանալ նմա, եւ ելեալ կամաւ իւրով զնաց առ ոտս Շահին ՚ի ՌիԵ [1575] թուին: Այլեւ թագաւորն Կախեթու Աղէքսանդր առաքեաց զորդին իւր Կոստանդին՝ պատանդ առ Շահն. եւ կային առ նմա երկուքն Սիմոն եւ Կոստանդին: Այս Շահ-Թահմազս ունէր բազում որդիս. որոց անուն առաջնոյն էր Իսմայէլ, եւ էր կարի չարագործ. եւ հայրն եղ զնա ՚ի կլայ ինչ, զի անդ կացցէ ցօր մահուն. եւ ինքն Շահ-Թահմազ մեռաւ: Ոմանք ասեն սմա՝ իւրով մահուամբ մեռանիլ ՚ի ՌիԲ [1572] թուին. ոմանք ՚ի բաղանիս խեղդեալ ասեն ՚ի ՌիԵ [1577] թուին. զճշմարիտն Աստուծոյ է յայտնի. որ գիտէ զամենայն:

[Ը]

Թագաւորութիւն Իսմայիլին

Պատմութիւն՝ որ վասն Իսմայիլին է, երկբայութիւն արկանէ: Զանգի եւ Առաքեալ պատմագիր՝ Գ [3] Իսմայէլ՝ ասէ, մինն որդի Յայտարին, որ է հայր Շահ-Թահմազին, որ մեռաւ ՚ի ԶԴԵ [1525] թուին: Եւ երկրորդ Իսմայէլ՝ ասէ՝ ՚ի թուին ՌիԳ [1573]. Իսմայէլ թագաւորեաց երկու տարի, եւ ՚ի ՌիԵ [1575] մեռաւ: Եւ ապա փոքր Իսմայէլն ՚ի բերդէն հանին եւ ՚ի թախտ նստաւ: Այս է Առաքելոյ պատմութիւնն: Իսկ ՚ի համբաւոյ՝ այսպէս լուայ, թէ՛ առաջ Շահ-Իսմայէլն մեռաւ. եւ կին նորա յղի էր, եւ ծնաւ որդի, եւ անուանեցին Իսմայէլ՝ հօր անուամբն, որ ընդունէր զնա Շահ-Թահմազն. վասնզի համամայլ (էր) նմա, որ թագաւորեաց յետ եղբօր իւրոյ Շահ-Թահմազին՝ ՚ի մտանել ՌիԳ [1573] թուին. բայց ոչ եհաս ՚ի տարին, այլ ՚ի նոյն ամի մեռաւ. իսկ երրորդ Իսմայէլ՝ որդին Շահ-Թահմազին՝ որ եղեալ էր զնա հայրն ՚ի կլայ, եւ յորժամ լուաւ զմահ Իսմայիլին, ելեալ ՚ի կլայէն՝ եւ եկեալ թագաւորեաց ՚ի թուին ՌիԴ [1574]: Եւ վասն սորա՝ ասէ Ծարեցի Յովհան վարդապետ, թէ՛ այս Իսմայէլս եսպան զեօթանեսին զեղբարսն իւր. եւ ապա սկսաւ կոտորել զիշխանսն՝ զոր յայտնի եւ զոր գաղտնի. սպառել կամեր զամենայն իշխանսն: Չոր իմացեալ զօրացն՝ ազդ առնեն իշխանին Թաւրիզոյ Ամիր-խան անուն, եւ իշխանին Արարատեան՝ Թօխմախ-Մահմուտ կոչեցեալ. եւ նոքա եկեալ սպանին զնա գաղտ, եւ ոչ ոք գիտաց զմահ նորա. եւ ՚ի չառնել դատաստան, այսպէս կարծեցեալ եղեւ՝ թէ գնացեալ է լրտեսութեամբ, յետ միոյ տարւոյ զալոց է. եւ յետոյ ծանեան զկորուստ նորա. որ թագաւորեաց ամս երկու:

[Թ]

Թագաւորութիւն Խուտաբանտին.

Խուտաբանտս որդի էր Շահ-Թահմազին՝ եւ եղբայր Իսմայիլին. եւ հայր սորա Թահմազ՝ առաքեաց զսա ՚ի Խորասան, եւ յանձնեաց ՚ի նա զամենայն աշխարհն: Եւ նա երթեալ տիրեաց Նոցա. եւ էր զեղիս՝ եւ լոյս աչացն պակաս: Եւ տեսեալ զօրացն՝ թէ ոչ գոյ ժառանգ թագաւորութեան, զնացեալ բերին զնա եւ արարին թագաւոր, անարի եւ անփոյթ ՚ի պատերազմունս՝ ՚ի ԶԻԵ [1477] թուին: Ի սորա Բ [2] ամին՝ եկն Լալայ

Փաշայն, եւ աւերեաց գերեւան, եւ գերեաց ԿՌ [60000] անձինս Քրիստոնէից եւ Տաճկաց: Յետ Լալային եկն Ֆահրատ փաշայն, եւ շինեաց բերդ յերեւան. եւ ելեալ գնաց 'ի Գանձակ Աղուանից, եւ Էառ գնա: Առին զԹաւրեզ եւ զՇամախի եւ զԴամուր-դափը, որ է տուն (դուռն) Ալանաց, եւ մինչ 'ի Խուտաֆրին տիրեցին Օսմացիք: Իսկ թագաւորն Պարսից Խուտաբանտ ժողովեաց զգօրս իւր. եւ գնաց 'ի վերայ Գանձակայ. եւ (մինչ) մերձ էր առնուլ, անիծեալ ազգն Պարսից արարին անաստուածութիւն. զի որդի մի էր նորա, որ 'ի տեղի թագաւորի պահէր զնա՝ Ամիր-Յամգայ անուն. եւ հարին զնա եւ սպանին. եւ եղել կրկին կուրութիւն նմա: Եթող զգործս պատերազմին, եւ ելեալ գնաց 'ի Խորասան առ միւս որդին իւր Աբաս. եւ մեռաւ անդ՝ թագաւորեալ ամս Գ [3]. եւ ոմանք Թ [9] ամ ասէն: Բայց վասն մահուան սորա՝ ասէն, գնացեալ 'ի բաղանիս՝ գերծին զգլուխն. յորժամ 'ի ներքոյ ծնօտին կամէին հարթել, ածելեալ հատին զպարանոցն: Եւ վասն անարի լինելոյ նորա՝ գովիչք Պարսից ասացին նմա երգ արհամարհանաց. եւ 'ի մէջ երգոյն ասացին, քակեցիր զԹաւրեզ, եւ բեցիր 'ի Մարանդ: Նաեւ առասպելս յօդեցին ...այսպէս, թէ ասէին, թագաւոր՝ այս ինչ քաղաք առին Օսմանցիք, ... լի կաս նստեալ: Իսկ նա սաստեր նոցա ասելով, լուռ լերո'ւք, զի հարսանիս են կատուաց. եւ ինքն զարդարեր զկատունս՝ դիպակ հանդերձիւ, եւ կախեր զանգակ 'ի պարանոցէ կատուացն, եւ հրամայէր փողս հնչել. եւ ինքն ծափս հարկանէր եւ խնդայր: Չայս առասպելեցին վասն տկար եւ անարի գոլոյն, որ նշանակէ թէ՝ որպէս կատու 'ի տուն բնակի, եւ ոչ ելանէ արտաքս, նոյնպէս եւ սա որպէս կատու անկեալ էր 'ի տան, ո'չ ունէր փոյթ վասն աշխարհին: Այլ միւս եւս յօդեցին բան վասն կուրութեանն. զի յորժամ ելանէր արտաքս՝ եւ հեծնոյր 'ի ձի՝ եւ շրջէր յարձակ դաշտի, եւ որք ընդ նմա էին՝ ծաղր առնելով կատակէին եւ ասէին, թագաւոր, պրակ է եւ մայրի, խոնարհեցո՛ր զգլուխդ, զի մի՛ հարցի ընդ ծառս. եւ նա խոնարհ առնէր զգլուխն մինչեւ ցօգուտ ժամս: Եւ այսպէս վարեաց զկեանս իւր անարգութեամբ մինչեւ ցմահ:

[Ժ]

Թագաւորութիւն առաջնոյ եւ մեծ Աբասին:

Ի հազար եւ ԻԹ [1579] թուին նստաւ Աբաս թագաւոր, այր քաջ 'ի պատերազմի, ճոռմաբան, բազմահանճար, յոքնահնար, խորագետ եւ ճարտարաբան, լի ամենայն հնարիւք, եւ առ ամենայն գործս աջողակ, եւ առ ամենայն իրս պնդաւոր եւ աներկիւղ: Եւ 'ի թագաւորել իւրում՝ աջողակ գտաւ գործ նորա: Քանզի 'ի ժամանակի հօր իւրոյ՝ ապստամբեալ էր երկիրն Ջօջանէթ՝ որ է Գիլան. այս Աբասս գնացեալ հնազանդ արար ընդ ձեռամբ իւրով: Եւ ինքն գնաց յԱրտաւիլ՝ տալ ողորմութիւն բնակչաց նորա: Եւ ազգն Պահլաւունեաց՝ որ է Օզբէկ, ելին 'ի Բահլ Բուխարոյ, եւ առին զՅրէ քաղաք 'ի Պարսից: Եւ ելեալ Շահ-Աբասն զօրօք, եւ հալածեաց զնոսա՝ կոտորելով զբազումս 'ի նոցանէ. եւ կալեալ զորդի թագաւորի նոցա, եւ ընդ իւր առեալ գնաց 'ի Խզիրան՝ որ է Ղազուին: Չսորա ամենայն գործ գրեալ է Առաքել պատմագիրն՝ անպակաս զամենայն: Ո՛վ ոք կամիցի գիտել զստոյգն, ընթեռնուցու զայն, եւ 'ի նմանէ ուսցի: Այլ ես գոր ինչ լուեալ եմ վասն այս Շահ-Աբասիս, թէ՛ սուտ եւ թէ՛ առասպել, եւ թէ՛ ճշմարիտ եւ յիրաւ, զամենն գրեմ. թէ պարսաւանք եւ նախատինք լինի[ն], եւ թէ՛ գոհութիւնք եւ գովութիւնք լիցի[ն], նոցա լիցի՝ որոց պատմեցին մեզ: Քանզի նոքա՝ որք ականատեսք էին, զստոյգն պատմեցին: Իսկ նոքա՝ որք ականջալուրք էին, վեր 'ի վերոյ ասացին. սակայն մեք գոր լուաք, զնոյն պատմեցուք՝ թէ՛ սուտն եւ թէ՛ իրաւն:

[ԺԱ]

Գնալն Շահին 'ի Գուլփիքան

Սովորութիւն էր Շահ-Աբասին՝ որ երբեմն երբեմն յայլակերպս եղեալ շրջեր: Լիներ՝ զի երբեմն երիվարաւ եւ փայեկաւ գնայր՝ ուր եւ կամեր, երբեմն միայն, երբեմն 'ի կերպ փօրեզկի՝ որ է Չարչի: Եւ այսպէս շրջեր 'ի մէջ մեծամեծաց եւ ռամկաց: Հարցաներ եւ տեղեկանայր յամենայնէ՝ 'ի Շահէն եւ յերկրէն, 'ի հարկաց եւ յամենայն իրաց: Եւ եղել երբեմն, զի գնաց զօրօք 'ի սահմանս Գուլփիքանայ. եւ թողեալ զզօրսն, եւ հեծեալ 'ի ձի՝ առանձին շրջեր. եւ էր եղանակս մերձ պահոց սուրբ Գեորգայ: Եւ եղել անձրել սաստիկ, եւ թրջեաց զինքն եւ զշաթիրն: Եւ գնացին դէպ 'ի գիւղաքաղաքն Գուլփիքան. եւ էր մերձ երեկոյին. եւ տեսանէ մեծ բակ մի, եւ երկփեղկի դուռն 'ի վերայ. եւ ուղղեաց զինքն դէպ 'ի դուռն այն, եւ եմուտ երիվարաւն 'ի բակն. եւ տեսանէ այր մի նստեալ աթոռով 'ի ներքոյ երեսբաց հրուանդանի՝ որ է այվան. եւ տուեալ ողջոյն՝ եւ ասէ, վասն սիրոյ Շահին ընկալ՝ զիս, զի պաղեցայ 'ի ցրտոյ: Եւ ասէ այրն, որովհետեւ զՇահն յիշեցեր, Էջ 'ի ձիոյդ. եւ կոչեաց այրն զծառայն իւր՝ եւ ասէ, զերիվարդ եւ զսուրհանդակդ՝ բարուոք պաշտպանե'ս. եւ ինքն առեալ զՇահն՝ եւ մտանէ 'ի տուն մի զարդարեալ. եւ հանեալ զհանդերձն՝ Շահին առաքեաց 'ի տունն՝ եւ ասէ, ցամաքեցուցէ՛ք զդա. եւ բերեալ մեծ մուշտակ մի սամուրեայ, եւ էարկ 'ի վերայ նորա. եւ ծիծաղելով ասէ, բարուոք է զայդ: Ասէ հիւրն, այո՛ բարուոք է: Ասէ այրն, ընդէ՞ր ոչ է բարուոք կաւատ բոզի, որ է զուռումսագ: Դարձեալ ասէ այրն, եթէ լուցից խարոյկ, բարուոք լինի: Ասէ հիւրն, այո՛ բարուոք լինի: Ասէ այրն, յիրաւի բարուոք լինի կաւա'տ: Եւ հրամայեաց լուցանել զբուխարին: Եւ դարձեալ ասէ, թէ՛ արարից խորովածս, բարուոք լինի: Ասէ Շահն, բարուոք լինի: Ասէ այրն, իրաւի՛ լինի բարուոք՝ կաւա'տ: Եւ այսպէս ասէր այրն, եւ այսպէս պատասխանէր Շահն: Եւ զոր ինչ եւ ասէր այրն, եւ արար խորտիկս, եւ բերեալ զինի, եւ նստան ուտել եւ ըմպել: Եւ խօսէին յաշխարհէ եւ 'ի Շահէն: Իսկ այրն միշտ բարուոք գոհանայր 'ի Շահէն: Եւ այսպէս խօսեցան մինչեւ 'ի մէջ գիշերին: Եւ ապա ետ բերել մահիճս ազնիւս՝ Շահին եւ փայեկին. եւ ասաց 'ի ներքուստ աղիւսել զդուռն. եւ սակս ձիոյն՝ ասէ, մի՛ ինչ հոգայք: Եւ եկաց մինչեւ ցառաւօտն. եւ 'ի լուսանալ առաւօտուն՝ ասաց Շահն ցայրն, ասա՛ զոր ինչ ծախսեցիր 'ի վերայ մեր, տացո՛ւք զգինն: Ասէ այրն, Աստուած մի՛ արասցէ, զոր Շահի անունն յիշօղն եւ վասն Աստուծոյ եկեալ հիւրն՝ պատառ մի հաց կերիցէ, զգինս նորա առից, եւ կորուսից զվարձս իմ. եւ այսպէս արձակեաց զնա: Բայց Շահն եհարց ծառայի նորա՝ թէ՛ զի՞նչ է անուն տեառն քո: Եւ նա ասէ, Ալլահվերտի կոչի: Եւ ելեալ անտի գնաց Շահն 'ի տեղի իւր. եւ առաքեաց արս Գիս 'ի Գուլփիքան. այս ինչ տուն՝ ասէ, գնացէ՛ք եւ ասացէ՛ք ցՏեր տանն, հրամա՛ն է Շահին առ քեզ՝ գնալ առ նա: Եւ թէ ասիցէ՛ ուստի՛ գիտէ զիս Շահն. ասաջի՛ք, թէ 'ի տեսլեան գիշերոյ տեսեալ է զքեզ. վասնորոյ կոչէ զքեզ առ ինքն գնալ: Եւ գնացեալ արքն գտին զնա. ետուն ողջոյն՝ եւ ասեն, դո՞ւ իցես Ալլահվերտին: Ես ասէ, այո՛ ես եմ: Եւ նոքա ասեն զպատգամս Շահին: Եւ յետ բազում ասելոյ, եդ նոցա սեղան. եւ ինքն զգեցաւ զդիպակ պատմութեանն, եւ էարկ զմիջովն զպատուական շալեայ գօտին, եւ 'ի վերայ ագաւ զսամուր վերարկուն: Եւ կապեաց զպողովատիկ թուրն: Եւ եդ 'ի գլուխն զոսկետուն մանտիլն. եւ զգեցաւ զպնտակօշիկն 'ի յոտն. եւ էարկ զթֆանկն ընդ ուսովն. եւ հեծաւ զշլոռոս երիվարն. եւ առաջի արար զսուրհանդակն իւր. եւ ելեալ գնաց ընդ հրաւիրակացն: Եւ 'ի ճանապարհին հարցաներ ցարսն, թէ՛ զի՞նչ կամի ընդ իս Շահն, գիտեմ՝ զի սպանանէ զիս: Քանզի յանցեալ աւուրսդ եկն 'ի գիւղն մեր զինուոր մի, եւ արար անզգամութիւն. եւ ես ծեծեցի զնա. եւ նա գնացեալ զանգատեալ է Շահին. վասն այնորիկ խնդրէ զիս Շահն առ 'ի սպանանել:

Բայց ես արկից զթուրն իմ՝ ի պարանոց իմ, եւ անկանիմ ցոտս (յոտս) նորա, եւ զի՛նչ կամեսցի առնել՝ արասցէ: Իսկ արքն յառաջագոյն մտին առ Շահն, եւ պատմեցին նմա զամենայն. եւ հրամայեաց բերել առաջի իւր: Իբրեւ եմուտ առ նա, եւ ետ ողջոյն, եւ ծանեալ՝ զի այն հիւրն էր՝ որ ինքն հանգոյց զնա: Ասէ Շահն, բարի եկիր կաւա՛տ: Եւ ապա ասէ, թէ ագուցից զազնիւ պատմութեանս, բարուոք լինի: Ասէ այրն, բարուոք լինի: Ասէ Շահն, յիրաւի բարուոք լինի՝ կաւա՛տ: Եւ թէ տաց քեզ ծի թամպօք, լաւ լինի: Ասէ այրն, լաւ լինի: Ասէ Շահն, այո՛ բարուոք լինի կաւա՛տ: Եւ թէ տաց քեզ վրանս խոհանոցօք, բարուոք լինի: Ասէ այրն, բարուոք: Ասէ Շահն, իրաւի բարուոք լինի՝ կաւա՛տ: Եւ թէ տաց քեզ Ղանութիւնն Սիսեւ քաղաքին՝ որ է Շիրազ, զի՛նչ լինի: Ասէ այրն, քան զամենայն՝ բարի դա է: Եւ ապա հրամայեաց տալ զամենեսեան՝ զոր ինչ եւ ասաց: Եւ գրեաց թուղթ հրամանաց, եւ ետ Ղանութիւնն Շիրազայ՝ նմա: Այս ա՛յն Ալլահվերտին է՝ զոր Առաքել պատմագիր յիշէ ՚ի պատերազմին Արծկոյ եւ Վանայ, որ է ստոյգ այսպէս, որպէս եւ գրեցաք: Չայս լուսք մեք Մուրատ Խան անուն յառնէ միոջէ: Այլեւ սակաւ ինչ ՚ի մօրէ իմմէ: Քանզի յորժամ Շահ-Աբասն երկիցս քշեաց եւ տարաւ յերկիրն Պարսից, մայրն իմ՝ հարբ եւ մարբ իւրով բնակեցան ՚ի Գուլփիքան. եւ յետոյ Քանաքեռցի Դաւիթ Մելիքն՝ որ էր զաւառապետ Կոտէից, բերեալ զնոսա՝ եւ բնակեցոյց ՚ի գիւղն իւրեանց Արծնի. եւ զի հանն իմ Խոսրով՝ քենի էր Մելիք Դաւթին, որ ասեին «Մելիք Թուրքճայ բիւմազ» եւ զմայրն իմ Խանաղայ՝ ետ ՚ի կնութիւն Նօտարին իւրոյ Մկրտչի, որք ծնան զիս. որ եւ զպատմութիւնս զայս արար մայրն իմ:

[ԺԲ]

Աջողմունք թագաւորութեան Շահ-Աբասին:

Բազմահնար եւ հանճարեղն՝ Շահ-Աբաս՝ յորժամ նստաւ նա թագաւոր, աջողեցաւ գործ նորա. քանզի զոր ինչ երկիր՝ որ ՚ի ժամանակս հօր իւր[ոյ]՝ եւ կամ յայլում ժամանակի առեալ էին, սա բազում քաջութեամբ յետս էառ՝ որ ՚ի կողմանս Պարսից, որք էին Ջօջանէթ՝ որ է Գիլան, զՂանտահար, զՅուրմուզ, զՅրէ, եւ այլք: Եւ ապա զօրացաւ ՚ի վերայ Օսմանցոց: Քանզի որպէս պատմէ Առաքեալ պատմագիր, թէ՛ եղուզակք՝ որ է Ջալալիք, որոց անուանքն գրեալ է, զի բազմացան նոքա ՚ի Կոստանդնուպօլսէ մինչ ՚ի Երեւան. վասնորոյ զօրացաւ նա. եւ ժողովեալ զգօրս իւր, եւ զնացեալ էառ զամենայն երկիրն, զոր առեալ էին Օսմանցիքն ՚ի Պարսից: Սակս որոյ շարադրեցաք մեք աստէն, որք են այսոքիկ, Թաւրէզ, Նախիջեւան, Երեւան, Տփլիս, Գօրի, Կախէթ, Գանձակ, Շամախի, Բաղդատ, եւ այլք՝ ամենայն զաւառօք իւրեանց: Իսկ ապա Օսմանցիքն ոգի առեալ՝ միաբանեցան եւ նոքա: Եւ առաքեցին ՚ի վերայ նորա սարդար զՋղալօղլի Սինան Փաշայ: Եւ կոտորումն սորա պատմէ Առաքեալ, ՚ի նորուն պատմութենէ ուսարո՛ւք, եւ մեք մի՛ երկարեսցուք: Եւ նախքան զգալ Ջղալօղլուն՝ զամենայն երկրի ռամիկն եւ շինականքն քշեաց եւ տարաւ յերկիրն Պարսից: Թէ զայսոսիկ՝ զոր ինքն էր հնազանդեցուցեալ, եւ թէ այնոքիկ՝ որք Խաներն էին բերեալ յայլում աշխարհէ, բովանդակ քշեալ տարաւ յաշխարհն Պարսից: Վասնորոյ մեք կարելոր համարեցաք շարադրել աստէն՝ զի՛նչ երկիր որ աւերեաց. որք են այսոքիկ յանուանէ թէ՛ յետ եւ թէ առաջ. եւ դու ՚ի միտ ա՛ռ սկսեալ ՚ի կողմանցն Նախիջեւանոյ՝ զԵղեգաձոր, զԳեղամ, զԼոռի, զՀամզա-չիման, զՆիգ, զՇարապխանայ, զՇիրակ, զՉարիշատ, եւ զգեղորայսն Կարուց, եւ զծորն Կաղզուանայ, զԱլաշկերտ, զՄակու, զԱղբակ, զՍալամաստ, զԽոյ, զՈրմի. եւ զկողմն Թաւրիզու, զդաշտն Արարատու, զԵրեւան քաղաք, զԿոտէս զաւառ, զՃաղկնուձոր, զԳառնուձոր, զՈւրնաձոր, եւ որ զգաւառն Կարնոյ եւ զԲասենոյ՝ զԽնուս,

Եւ զՄանազկերտ, զԱրծկէ, զԱրճեշ, զԲերկրի, եւ զամենայն գաւառս Վանայ, եւ այլ ամենայն տեղիս գերեաց եւ աւերեաց, այրեաց եւ հրդեհեաց զամենայն բնակութիւնսն, զի մի՛ մնացէ շէն: Այս ամենայն՝ զոր գրեցաք, բշեաց եւ տարեալ բնակեցոյց յամենայն գաւառսն Պարսից. եւ յայս տեղոջ են՝ զորս բնակեցոյց. Արտաւիլ, Ահար, Ապահր, Ղազուին, Համատան, Շիրազ, Գուլփէքան, Զրման, Ասպահան, Խունսար, Սիլախօռ, Փարիա, Փուսվարի, Գէստուման, Լնճան, Ալինճան, Խոյիկան, Շիշաքան, եւ յայլ գաւառսն Պարսից, զորս ոչ գիտեմ յանուանէ. որք կացին եւ մնացին անդէն մինչեւ ցայսօր. եւ առաջ քան զսոսա՝ երկիրն Կախեթու եւ Քարթլայ եւս բշեալ տարաւ ՚ի Ֆահրապատ, եւ յԱշրափ, ՚ի Զուշան: Եւ այսպէս բնակեցոյց զնոսա յաշխարհն Րադայ (Իրադայ). եւ մարդաշատ արար զամենայն տուն Պարսից: Եւ այլ ամենայն գործս նորա գրեալ է Առաքեալ վարդապետ:

[ԺԳ]

Գնալն ՚ի տուն Դաւիթ Երիցու:

Ըստ սովորութեան իւրում՝ Շահ-Աբաս թագաւորն՝ եղեւ Թալալիզ սուրաթ ՚ի կերպ մանրավաճառի՝ որ է խուրտա, ֆռիշ: Եւ ելեալ շրջեր ՚ի մէջ ռամկաց. հարցանէր եւ տեղեկանայր: Եւ այսպէս գնալով եւ շրջելով եմուտ ՚ի գիւղ մի՝ որ ասի Լնճան. եւ գնացեալ եմուտ ՚ի տուն այրի Երիցու միոյ, որոյ անունն էր Դաւիթ, եւ էր գրիչ, եւ գրէր Այսմաւուրք. եւ Շահն եմուտ ՚ի տունն՝ ասէ, խուրտայ առնո՞ւք: Ասէ երեցն, ունի՞ս լաւ գրիչ կտրիչ: Ասէ վաճառականն, այո՛ ունիմ ազնիւ եւ լաւ դանակ: Ասէ երեցն, բէ՛ր՝ զի տեսից: Իսկ նա եղ առաջի նորա զվաճառելին իւր. եւ առեալ փոքրիկ գրչահատ, եւ ետ զգինն նորա ԺԳ [13] փող: Եւ սկսան խօսել բազում ինչ: Ասէ սուտ վաճառականն, Զեշիշ բաբայ՝ ՚ի Շահէն գո՞հ էք, եթէ գանկատ: Ասէ երեցն, դեռ ոչ լան գիտեմք Շահի, ոչ վատն. այլ զի թագաւոր է, ոչ է արժան վատ ասել նմա: Եւ յետ բազում խօսից՝ ասէ վաճառականն, զի՞նչ է գիրքդ՝ զոր գրես: Ասէ երեցն, մերս լեզուաւս Այսմաւուր ասի, եւ ձեր լեզուաւդ Շէիտ քթապի: Ասէ Շահն, վասն սիրոյ Աստուծոյ՝ եթէ Շահն սիրես, պատմեա՛ վասն շէիտացն, թէ ո՞րպէս են լեալ շէիտ: Եւ ապա բացեալ երեցն եգիտ զճառն Յակովբայ նահատակին. ընթեռնոյր եւ պատմէր տաճկերէն մի ըստ միոջէ զամենայն հատումն մարմնոյ սրբոյն: Իսկ Շահն ունկն եղեալ մտօք լսէր եւ ՚ի միտ առնոյր: Ասէ Շահն, ո՞վ էր թագաւորն ժամանակին, որ զայդ արար: Ասէ երեցն, Յազկերտ էր անուն նորա: Ասէ Շահն, զի՞նչ հաւատոյ էր: Ասէ երեցն, Պարսիկ էր. սակայն կրակապաշտ էր, եւ ոչ էր տաճիկ: Ասէ Շահն, այժմ եւս գոյ յԱսպահան կրակապաշտ, եւ ասեն գեաւր: Ասէ երեցն, այո՛ նոքա էին յայնմ ժամանակի թագաւոր: Եւ յետ բազում խօսից ելեալ Շահն՝ եւ ասէ, տուայ էլլա: Եւ ելեալ գնաց ՚ի տեղի իւր. բայց ՚ի մտի ունէր զպատմութիւնն՝ զոր երեցն պատմեաց: Յաւուր միում կոչեաց Շահն զգլխաւորս հաւատոյն իւրեանց՝ զոր ասեն Սատր եւ կամ Նաւապ, եւ զԷհտիմալ-տօլուաթն որ է Վազիր. որոյ անունն էր Սարութաղի ներքինի. եւ այլք ՚ի գլխաւորացն: Եւ ասէ ցնոսա, յայսմ գիշերի տեսիլ զարմանալի տեսի. եւ ահա դողայ սիրտս: Ասեն նոքա, պատմեա՛ զերազն քո, զի լուծցէ Նաւապն: Ասէ Շահն, ոչ է լուծանելի, այլ կատարելի գործով. եւ զոր լուեալ էր երիցուն (յԵրիցունէ), զայն ՚ի վերայ ինքեան եղ, որպէս թէ ինքն արարեալ էր: Եւ յետոյ ասէ, յորժամ կատարեցաւ հրամանն իմ, ապա լոյս յերկնից սաստիկ եւ ահեղ էջ ՚ի վերայ նորա, այնքա՞ն՝ որ զլոյս արեգականն արգելաւ: Արդ ես ասեմ ձեզ. գրեցէ՛ք ՚ի գիրս ձեր կանոնս՝ եւ նզովիւք փակեցէ՛ք, զի թէ քրիստոնեայք տաճկանան, եւ յետոյ դառնան ՚ի հաւատս իւրեանց, մի՛ արգելուք կամ

չարչարեք. այլ թոյլ տո՛ւք նոցա կալ 'ի հաւատս իւրեանց. մի՛ գուցէ սպանանէք զնոսա, եւ իջանէ լոյս 'ի նոսա, եւ տեսցեն զայս Մահմետականք եւ երկմտեսցին 'ի հաւատոց իւրեանց. եւ լիցի պակասութիւն մեծ ազգի մերոյ. այլ յորժամ գան առ ձեզ, տո՛ւք նոցա գիր պաշտել զհաւատն իւրեանց. եւ լինին մուրթատ, եւ տան հարկս ձեզ: Եւ կատարի հրամանս այս մինչեւ ցայսօր: Չի թէ ոք պատճառանօք իւրիք տաճկացեալ իցէ, երթեալ առնուն Նոմոս արթունի, եւ եկեալ պաշտեն համարձակ զհաւատս իւրեանց. եւ 'ի տաճկաց ոչ ոք ասէ ինչ: Իսկ մեք գնացաք 'ի Ղազուին քաղաք 'ի թուին ՌՃԻԴ [1674], սակս վանից գործոյ: Եւ վասն Փարպեցի տաճկաց առաք նօմոս 'ի Շահ-Սուլէյմանէն՝ Ե [5] արանց. եւ ահա կան քրիստոսական հաւատով, եւ պաշտեն զՔրիստոս, որպէս եւ այլք պաշտեն:

[ԺԴ]

Վասն զարդուց երիվարացն:

Ասել կամիմ վասն սորին Շահ-Աբաս թագաւորիս. քանզի կարի հնարաւոր էր՝ եւ յոյժ հանճարեղ, եւ շահօղ զսիրտ մարդոյ. եւ ըստ հաճոյից մարդկան առնէր զգործս իւր: Եւ եղեւ՝ զի զծին իւր զարդարեաց սոկեզարդ սարօք, թէ՛ թամբն, թէ՛ սանձն, թէ՛ կշտապանակն, թէ՛ ամբարձին, թէ՛ սրտապանակն, եւ այլ ամենայն կազմուածքն երիվարին արար ոսկի: Նաեւ զհանդերձսն իւր նոյնպէս գեղեցիկ եւ պատուական՝ ըստ օրինի թագաւորաց: Եւ յորժամ ելանէր յորս երեոց կամ 'ի զբօսանս, այնպէս զարդարեալ երթայր: Եւ տեսանէր, զի զօրքն ամենեքեան արարին զհանդերձս իւրեանց, եւ զկահս ձիուցն արարին նման ինքեան. եւ առ սակաւ սակաւ եղեն 'ի կերպս Շահին: Եւ իբրեւ ետես Շահն՝ թէ ամենեքեան կերպաւորեցան իբրեւ զինքն, եւ ասէ ցեհտիմալ-տօլուաթն, Լալա՛յ՝ ունիմ ինչ ասել քեզ. զի ահա տեսանեմ՝ զի ամենայն զօրքս իմ զգենուն հանդերձս զազնիւ քան զիս. եւ զարդս երիվարաց նոցա պատուական քան զիմս: Եւ արդ իւ՞ր իւրիք մեծ իցեմ քան զնոսա. զի եթէ ոք անծանօթ զայ 'ի մէջ զօրաց մերոց, զիա՞րդ ճանաչեն զիս՝ թէ Շահն իցեմ. զի ամենայն ոք զկերպարանս Շահին ունին, եւ ոչ են պակաս քան զիս: Չի թէ անունս իմ Շահ է, նոքա կերպարանաւ ամենեքեան Շահ են: Թէ ասեմ նոցա, զմե՞զ զգենուք իբրեւ զիս, նոքա հայիոյեն զիս, թէ ինքն ոչ տայ մեզ զիսկայս, եւ մեք մեզէն առնեմք, դա զչարի 'ի զգենուլն մեր. եւ արդ պատուիրեմ քեզ՝ Լալա՛յ, զի կոչեսցես զմոնետիկսն, որ շրջին 'ի մէջ քաղաքիս Ասպահանայ, եւ աղաղակեն նոցին՝ ասելով, հրաման է Շահին, եթէ ոք զգեստն իւր եւ զկահ ձիոյն՝ ոսկի ոչ առնիցէ, զգլուխ նորին հատանեմք. ահա լուարո՛ւք ամենեքեան սաստիւ զհրամանս Շահին: Չայս իբրեւ լուան, եթէ ոք՝ որ կարող էր, եւ թէ՛ ոչ, արարին զպատուէր Շահին վաղվաղակի: Իսկ ինքն Շահ արար զկահն ձիոյն իւրոյ 'ի խամ կաշւոյ, եւ զգեստն իւրոյ որպէս հասարակ մարդկան: Եւ այսու հնարիւք ամենեցունց միտսն շահէր, եւ հաճոյանար առ ամենեսեան:

[ԺԵ]

Գնալն 'ի տուն Աթային:

Կամիմ՝ թէ զոր ինչ եղեալ է 'ի ժամանակի Շահ Աբասին՝ գրել, այլ ոչ կարողանամ. քանզի սակաւք են զիտօղք ժամանակին՝ որք ասէին զամենայն ստուգութեամբ:

Սակայն զոր ինչ լուեալ եմ, զայն գրեմ: Ի ժամանակին՝ յորում գնաց Շահն 'ի Վրացտուն, եւ հնազանդեցոյց զնոսա, եւ 'ի դառնալն՝ եկն 'ի Կայանոյ ձոր, որ այժմ ասի Ղրաղի ձոր, եւ զկայ առաւ զձմեռն անդէն: Եւ ըստ սովորութեան իւրոյ՝ յայսմ վայրի եւս եղել թատայիր սուրաթ, եւ զգեցաւ փոկայ կօշիկս՝ որ է տրեխ կամ չարուխ, եւ կերպարանեցաւ 'ի կերպ խուրտաֆռչի. շրջեր 'ի գիւղորայսն, հարցանէր եւ տեղեկանայր եւ վերահասու լինէր ամենայն իրաց: Եւ գնալով եհաս 'ի գիւղ մի՝ որ ասի Միափոր. եւ էր եղանակս աշնան: Եմուտ 'ի տուն մի, եւ ետես կին մի, զի լուցեալ էր հուր 'ի խարուկի, եւ նստեալ մերձ՝ եւ գործեր գուլպայ, եւ փոքրիկ աղջիկ մի՝ որպէս հնգից ամաց՝ ընդ նմա. մտեալ 'ի տուն՝ ասէ, խուրտայ առնո՞ւք: Ասէ կինն, ունի՞ս ուլունս: Ասէ Շահն, այո ունիմ մեծամեծս եւ մանունս: Ասէ կինն, բե՛ր՝ զի տեսից: Եւ ետ առաջի նորա զարկոյն, որ է սապատ. եւ բացեալ զուլունսն եղ առաջի նորա: Ասէ կինն, որքա՞ն է գինն սորա: Ասէ սուտ վաճառականն, զի՞նչ որ տացես, ա՛յն է: Եւ ասէ, կարի քաղցեալ եմ, բե՛ր ինձ հաց 'ի գինս ուլունացոյ: Ասէ կինն, մի՞թէ հաց տամք մարդոյ՝ եւ զին առնումք եւ լինիմք վարձավաճառ: Չայս ասաց, եւ ելեալ եբեր երիս ձուս, եւ փոքր պուտկաւ եղ 'ի վերայ հրոյն. եւ խարշեալ եղ առաջի նորա. եբեր եւ մածուն, եւ կոզի, եւ հաց կորեկախառն. եւ եկեր զայն Շահն. եւ բազում հարցաքննութիւնս արար: Եւ յետոյ՝ ասէ, մա՛յր իմ՝ գո՞յ քեզ այր: Ասէ կինն, գոյ. բայց հովիւ է եւ արածէ զխաշինս: Ասէ Շահն, ձե՛ր են ոչխարքն, եթէ այլոց: Ասէ կինն, գոյ մեզ՝ եւ այլոց եւս, զի Գ [3] ընկերք են եւ 'ի միասին պահեն. եւ երբեմն երբեմն գան՝ եւ գնան, զի մերձ է արօտն: Ասէ Շահն, զի՞նչ է անուն առն քո: Ասէ կինն, Աթայ կոչի: Եւ ապա բացեալ զարկոյն, եւ բազում շար ուլունս արկեալ 'ի պարանոց աղջկանն՝ եւ մօրն ապարանջան դեղին, եւ ասէ, Աստուած շէն պահե՛՛ զտուն քո: Ասէ կինն, ասա՛՛ զգին սոցա, զի տաց: Ասէ փորեգիկն, զի թէ դու վարձս քո ոչ վաճառես. ես իմն վաճառիցե՛մ արդեօք: Եւ զայս ասացեալ՝ ելեալ գնաց 'ի տեղի իւր. եւ առաքեաց յերկիրն ահարկու, թէ՛ ո՛վ ոք 'ի Պարսից ազգէ բռնութեամբ ինչ առնու 'ի ռամկաց, զգլուխն հատանեմ. այլ զոր ինչ առցեն, տացեն զգինն. քանզի գանգատեալ էր կինն: Եւ յետ երկուց անուրց՝ առաքեաց զինուոր մի 'ի գիւղն Միափոր, եւ ասէ, գնա՛՛ 'ի տուն չօպան Աթային, եւ ասա՛՛ ցնա եւ ցկին իւր, թէ՛ Շահն կոչէ զձեզ. եւ թէ ասեն՝ ուստի՞ գիտէ զմեզ Շահն, ասա՛՛, լուեալ է համբաւ ձեր. վասնորոյ խնդրէ զձեզ: Եւ գնացեալ զինուորն եգիտ զտունն. եւ ահա էր 'ի ժամուն Աթայ 'ի տուն. եւ ասաց զպատգամս Շահին. եւ յետ ասելոյն եւ լսելոյն, պատրաստեցան 'ի գնալ: Եւ գնացեալ Աթայն եւ եբեր 'ի հօտից իւրոց մեծաեղջիւր խոյ մի, եւ կինն զգեցաւ հանդերձս՝ զոր ունէր, եւ յանձնեցին զտունն իւրեանց դրացեացն. եւ այրն շալակեաց զաղջիկն, եւ ա՛յնպէս հովուական զգեստիւն զխոյն առաջի արկեալ գնացին. եւ 'ի վաղիւն հասին առ Շահն: Եւ ըստ պատուիրելոյ զինուորին՝ անկեալ 'ի վերայ երեսաց իւրեանց՝ երկիրպագին նմա. եւ ապա մտին 'ի վրանն: Եւ ասէ Շահն, բարի եկիր անա: Ասէ կինն, բարին եղիցի անձինդ եւ հոգւոյդ: Ասէ Շահն, ճանաչե՞ս զիս: Ասէ կինն, այո՛՛ դու այն ես՝ զոր շնորհեցեր դստերս իմոյ զուլունս զայս: Եւ ապա ծիծաղելով ծափս եհար Շահն՝ եւ ասէ, ա՛յ հա՛՛ որ յայնժամ ուլունավաճառ էի, եւ այժմ զիա՞րդ եղէ Շահ: Եւ հրամայեաց նստիլ. եւ խօսեցաւ ընդ նոսա բազում ինչ: Եւ լուաւ 'ի նոցանէ բան իմաստութեան եւ հաճելի եւ հաւանելի: Խօսէր երբեմն ընդ առն, եւ երբեմն ընդ կնոջն. եւ ուրոյն ուրոյն լսէր պատասխանի պատշաճաւոր եւ կարի խելացի: Եւ յետ երկուց անուրց խիլայեաց զայրն՝ եւ զկինն՝ եւ զաղջիկն՝ յօտից մինչեւ ցգլուխ. եւ հրամայեաց նօտարին գրել Նօմոս՝ որ է Բաղամ Մելիքութեան, եւ ետ նոցա յորդոց յորդիս լինել Մելիք այնմ գաւառի: Եւ հրամայեաց նոյն զինուորին՝ տանել զմելիք Աթայն եւ շրջեցուցանել զգաւառն, եւ ծանուցանել զհրաման Շահին. եւ է մինչեւ ցայսօր Մելիք 'ի նոյն գաւառին Կայենաձորոյ՝ որ է Ղրաղի ձոր: Եւ 'ի թուին ՌՁԶ [1636] էառ զիս եղբայրն իմ Խաչատուր, եւ գնացաք 'ի գիւղն Միափոր. եւ 'ի տան մելիք Աթային կալաք խանութ, եւ գործեաք արուեստ ոսկերչութեան. եւ 'ի նոցանէ ուսաք զամենայն: Եւ էր Մելիք Աթայ

անուն ըստ անուն հաւոյն իւրոյ առաջնոյ մելիք Աթային. բայց պատառ մի հաց՝
այսքան մեծութեան հասոյց:

[ԺԶ]

Սպանումն Ղառչոյայ Խանին:

Չէ պարտ զանց առնել վասն իրացն անցելոց, այլ պատմել ըստ մերում կարեաց, եւ ըստ լրոյ համբաւոյն: Քանզի որպէս պատմէ Առաքեալ վարդապետ, եթէ Վրացի Մովրան զնացեալ եբեր զՇահ-Աբասն, եւ տարեալ 'ի Վրացտուն, զոր քակեալ աւերեաց զամենայն տունն Վրաց եւ զԿախէթ. եւ թագաւորն Կախէթու Թամրազ փախոյց 'ի 'ի խորին Վիրս. եւ թագաւորն Տփիսիսու Շաւրսափ առեալ տարաւ ընդ իւր 'ի Պարսս, եւ եթող յերկիրն Վրաց՝ զՂառչոյայ Խանն բազում հեծելօք, եւ ընդ նմին Մովրան, եւ ասէ, յորժամ հանազանդեցուցես զամենայն աշխարհն Վրաց, տա'ր 'ի Թիւլիզ զՄովրան, եւ թագաւորեցո՛ր զդա. զի այնպէս էր խոստումն նորա առ Մովրան: Եւ ինքն Շահ-Աբաս էր 'ի Պարսս. եւ Ղառչոյայ Խանն կայր եւ զմտաւ ածեր վասն երկրին թէ ո՞րպէս կարիցէ նուաճել աշխարհն Վրաց: Իսկ բազմահնարն Շահ-Աբաս, որ բնաւորեալ ունէր 'ի սրտի իւրում զչարութիւնն, եւ կամեր իսպառ բառնալ զիշխանութիւնն քրիստոնէից. եւ խորհեցաւ 'ի միտս իւր, թէ Մովրան մնայ կենդանի՝ եւ լինի թագաւոր աշխարհին Վրաց, լինի մեզ խոչնդակ եւ ներհակ թագաւորութեան մերոյ: Ապա արար խորհուրդ ընդ համախոհս իւր՝ սպանանել զՄովրան. եւ գրեաց թուղթ առ Ղառչոյայ Խանն: Եւ էր պատճեն գրոյս այս. «'ի Շահ-Աբասէ մալում լինի քեզ՝ Ղառչոյայ Խան: Չի յորժամ աշխարհոյ Վրաց ընդ ձեռամբ քո արասցես, եթէ ինչ իւրիք եւ է՝ ջանա՛ սպանանել զՄովրանդ, զի մի՛ լիցի մեզ հակառակ, եւ կամ պակասութիւն ինչ թագաւորութեանս մերումն: Գրեաց զթուղթս զայս, եւ կնքեալ ետ 'ի ձեռս սուրհանդակի՝ ասելով, այլ ումեք մի՛ տացես զթուղթս, բայց միայն Ղառչոյայ Խանին: Իսկ շաթրն զգեցաւ զգեստ փայեկի՝ նօսր, եւ կապեաց յոտսն բժիժ, եւ առեալ զթուղթն՝ եւ զնաց: Իսկ խորհեալն Շահին խափանեցաւ, եւ ներհակ նորին եղել, ըստ գրեցելումն՝ առցեն զայն՝ զոր եւ խորհին. կամ ըստ Սողոմոնի՝ որ փորէ խորխորատ ընկերին, անձամբ իւրով լցցէ զայն. որ եւ եղել իսկ: Քանզի փայեկն որ զնաց, եհաս 'ի տեղին՝ ուր էր բանակ զօրացն. եւ Մովրան զվրանն իւր հարեալ էր յեզր բանակին 'ի վերայ ճանապարհին. եւ ահա զայր պատագարոսն. եւ լուաւ Մովրան զձայն բժժացն, եւ ել արտաքս 'ի վրանէն. եւ տեսանէ զպատագարոսն՝ զի գայր, եւ կոչեաց առ ինքն զփայեկն: Եւ ասէ, ո՞վ ես, կամ ուստի՞ գաս, եւ կամ յո՞ երթաս: Եւ նա ասէ, շաթր եմ, 'ի Շահէն գամ, եւ երթամ առ Ղառչոյայ Խանն, զի ունիմ թուղթ 'ի Շահէն առ նա: Եւ ասէ Մովրան, ես եմ. եւ առեալ տարաւ զնա 'ի վրանն իւր. եւ 'ի զօրացն ոչ ոք իմացաւ զգալն շաթրին. եւ առեալ զթուղթն 'ի նմանէ՝ եւ հրամայեաց արբանեկացն 'ի գաղտ պահել զսուրհանդակն. եւ բացեալ զգիրն եւ ետ ընթռնուլ. եւ իմացաւ զիրն. եւ հրամայեաց զշաթրն կորուսանել: Եւ 'ի նոյն աւուր կոչեաց մի մի զամենայն իշխանսն Վրաց՝ գաղտ 'ի Պարսից, եւ առաջի նոցա ասաց զգաղտնի նետս Շահին: Եւ խօսեցաւ ընդ նոսա՝ եւ ասէ, զի՞նչ վնաս արարի նմա, որ նա սպանանել կամի զիս. եւ այս է հատուցումն փոխարինին. որ զՎրացտունն աւերեցի, զթագաւորս նոցա հալածեցի, եւ արդ ա՞յս իցէ խոստումն՝ որ կամեր առնել զիս թագաւոր 'ի վերայ Վրաց. արդ ազգ իմ եւ ընտանի իմ՝ դուք էք. մի՛ թողուցուք անհաւատ ազգին Պարսից՝ սպառնել զազգն մեր. եղերո՛ւք արդ արիք յայսմ գիշերի 'ի ջնջել զնոսա: Եւ բաժանեաց զազգն Պարսից 'ի վերայ ազգին Վրաց, եւ ինքն իւրովք զօրօք. եւ եդ պայման՝ թէ՛ յայս նշանի ժամու անկերո՛ւք ամենեքեան իւրաքանչիւր

բաժնի եւ կոտորեցէ՛ք անխնայ: Իսկ Պարսիկք ոչ գիտէին զայս, եւ ննջէին յիւրաքանչիւր տեղի: Եւ ՚ի պայմանեալ ժամուն յարեան Վրացիքն ՚ի վերայ Պարսիցն, եւ կոտորեցին զնոսա որպէս մրջիւն ջերմ ջրով, եւ սպանին զՂառնջայ Խանն, զՅուսուփ Խանն եւ զՂազաղ Խանն: Եւ այլք ՚ի մեծամեծացն՝ եւ որք լուանն՝ ելեալ փախեան գօտելուծ՝ գլխիբաց՝ բոկոտն, թողեալ զկարասի եւ զգանձս՝ ապրուստ անձանց խնդրէին. եւ ոչ մնաց ՚ի Պարսիցն անդ յայնմ գիշերի եւ ոչ մի: Իսկ Վրացիքն անկան ՚ի վերայ ընչիցն Պարսից, յափշտակեցին եւ կողոպտեցին. եւ մտեալ ՚ի գաւառսն աւար արարին զամենայն. եւ զինչ Տաճիկ տեսանէին՝ ՚ի սուր հանէին անխնայ, եւ զկանայսն գերէին: Եւ այս ամենայն չարիքս արարին Վրացիքն: Այլ եւ զբրիստոնէից զինչսն կողոպտէին եւ մարդոյ չառնէին վնաս. զայս պատմեաց մեզ Պետրոս Աբեղայ Աղջոց վանից, որ բնակէր ՚ի Յօհաննավանք. զի զինքն եւ էին կողոպտեալ Վրացիքն ՚ի ՌՅԴ [1624] թուին:

[ԺԷ]

Պատերազմ Պարսից ընդ Վրաց:

Յորժամ կոտորեաց Մովրան զՊարսիկսն՝ եւ գերկիրն աւերեաց, եւ գիտաց թէ՛ Շահն ոչ լռի ՚ի լսել համբաւոյս այս, զկին իւր եւ զորդիս եւ զկարասի իւր առաքեաց յԱրզրում. եւ ինքն ժողովեաց զամենայն Վրացիսն, եւ պատուիրեաց խոցա պատրաստ լինել, մինչեւ տեսցո՛ւք՝ թէ՛ զի՞նչ է լինելոց: Իսկ Պարսիկքն՝ որ փախեան ՚ի Մովրաւէն, գնացեալ պատմեցին Շահին: Յորժամ լուաւ զպատգամս զայս Շահն, փռնգայր, մռնչէր, հնչէր եւ գոչէր որպէս ձագակորուստ առիւծ. եւ ապա հրամայեաց իշխանի միոյ, որ ասէին Շոռչի-բաշի, ժողովեալ զգօրս, եւ ինքն լինել զլուխ խոցա, եւ գնալ ՚ի վերայ Վրաց: Եւ նա արար զհրամանս Շահին. եւ չուեաց ՚ի կողմս Վրաց: Նոյնպէս եւ Մովրան առեալ զգօրս Վրաց եւ հասեալ մօտ գօրացն Պարսից՝ ախոյեան միմեանց՝ ՚ի վերայ գետնոյն՝ որ կոչի Ալգեթ. եւ ՚ի գօրացն Վրաց Էր այր մի յաղթամարմին՝ հաստանձն, լայնաճակատ եւ մեծագլուխ քաջ ՚ի պատերազմի. որոյ անունն Էր Աղայ-Թանկի. նա եղեւ առաջընթաց ՚ի պատերազմի, որ ասէր ամենայն գօրս Պարսից ինձ լիցի բաժին, բայց միայն ՚ի շէզ վարազէն գոյ ինձ երկիւղ, այսինքն՝ յԱմիրգունայ Խանէն գոյ ինձ կասկած: Եւ ՚ի նոյն տեղին Ալգեթ հարան ընդ միմեանս սաստիկ եւ յոյժ բախմամբ՝ որպէս դարբինի հարկանել զերկաթս, եւ պղնձագործք ՚ի տոփելն զպղինձ. եւ այնպէս մարտեան ընդ միմեանս գօրն ողջոյն. եւ ՚ի ձայնէ թուանքացն, ՚ի ճայթմանէ աղեղանցն, եւ ՚ի գոչմանէ արեանցն եւ ՚ի ֆռնչելոյ երկվարացն, զամենայն բռնակիր անասունքն Պարսից՝ թէ՛ ուղտք, թէ՛ ձիք, թէ՛ շորիք, թէ՛ էջք, ամենն զլուխ առեալ փախեան ՚ի տեղիս իւրեանց: Եւ ասացին՝ թէ՛ ՚ի նոյն գիշերի ուղտքն հասին ՚ի Շիրազ, որ Էր ճշմարիտ. զի ՚ի ճանապարհին՝ որոց պատահեցան, ՚ի ներքոյ իւրեանց առեալ սպանին, եւ ինքեանք շտապաւ հասին ՚ի տեղիս իւրեանց: Եւ ՚ի նմին պատերազմի պատահեցան միմեանց Ամիրգունա Խանն եւ Աղայ Թանկին. ասէ Ամիրգունա Խանն, ա՛ դաշ թափայ, - որ է քարեայ բլուր - ո՞ւր փախչիս. եւ առ ժամայն շարժեցին զթուրսն ՚ի վերայ միմեանց ՚ի միում քթթել ական: Նախ Աղայ Թանկին բերեալ զթուրն ՚ի վերայ ձախ թելին Խանին՝ եւ խոցեաց. նոյնպէս Խանն եւս ՚ի վերայ ձախոյ յուսոյն Վրացւոյ, որ եւ հատեալ ընկեց յերկիր, եւ ինքն մնաց կախեալ ՚ի ձիոյն. եւ եկեալ պաշտոնեայք Նորա՝ առեալ տարան առ ինքեանս, եւ մեռաւ անդէն: Իսկ Ամիրգունա Խանն եղեւ խոցեալ. եւ Էր որդի Նորա Թահմազ Բէկ ընդ նմա. որ եկեալ պատեաց զհայրն իւր՝ եւ առաքեաց յերեւան. եւ ինքն մնաց անդէն ընդ գօրս Պարսից: Եւ ՚ի պատերազմի անդ անկան Շահբանտայ Խանն եւ Սելիմ Սուլթանն, եւ այլք ՚ի մեծամեծացն Պարսից. եւ թեպէտ անկան Նոքա, սակայն

Վրացիքն կորեան եւ ոչնչացան. եւ Մովրան փախեալ յերկիրն Օսմանցոց. եւ Պարսիկք զօրացան եւ տիրեցին երկրին Վրաց մինչեւ ցայսօր:

[ԺԸ]

Ապստամբիւն Դաւութ խանի:

Վասնզի կամեցայ պատմել զգործս Պարսից, ասացից եւ զայս եւս: Չի յորժամ էառ Շահն զԳեանջայ, եղ անդ իշխան զԴաւութ խանն, այրն նենգաւորել հպարտ ինքնահաւան եւ գոռոզ. որ ոչ երբեք խոնարհէր ումէք ամենեւին: Իսկ յորժամ եթող Շահն զՂառնջայ խանն 'ի Վրաց աշխարհն՝ հնազանդել զնոսա, եթող անդ եւ Դաւութ խանն, եւ ասաց, լէ՛ր խօսօքն Ղառնջայ խանի, եւ կա՛ց հնազանդ նմա: Իսկ նա թեպէտ մնաց անդ, ոչ գնաց առ Ղառնջայ խանն. եւ ոչ Ղառնջայ խանն կոչեաց զԴաւութ խանն առ ինքն: Այսպէս մախանօք կային ընդ միմեանս: Իսկ Դաւութ խանն հանապազ երթայր առ Մովրան. եւ եղեն հացակից սիրելիք միմեանց. եւ Դաւութ խանն միշտ հայիոյեր եւ անարգ բանս խօսէր սակս Ղառնջայ խանին, եւ ասէր, թէ լիցի ինձ իշխանութիւն 'ի վերայ Նորա, ոչ թէ թրով սպանանեմ զնա, այլ մասն մասն յօշոտեմ: Եւ այսպէս ասէր ամենայն որ առաջի Մովրաւին: Եւ եղել՝ զի յորժամ Շաթրն բերեալ զգիրն էառ Մովրան, կոչեաց զԴաւութ խանն, եւ եցոյց նմա զթուղթն: Իսկ նա խրատեաց զնա՝ որպէս եւ արար իսկ. եւ փախեալ Դաւութ խանն եւ գնաց 'ի Գեանջայ: Իսկ յորժամ Շահն առաքեաց զՂոռնի-բաշին 'ի վերայ Մովրաւին, առաքեաց առ Դաւութ խանն, զի գնացել ընդ Ղոռնի-բաշուն. եւ նա ոչ գնաց 'ի կոչ Նորա, այլ պատճառս յօդեաց՝ որպէս թէ ունիմ վերս, որոյ սակի ոչ կարեմ գնալ: Եւ 'ի վճար պատերազմին եւ 'ի փախչել Մովրաւին յերկիրն Օսմանցոց, լուաւ Դաւութ խանն եւ իմացաւ՝ թէ՛ ներհակ եղել Շահին, վասնորոյ փախեալ եւ ինքն 2 [6] արամբ. եւ գնացեալ յաշխարհն Օսմանցոց՝ եգիտ եւ զՄովրան. եւ անդ մնաց, եւ անդէն կորեալ յաշխարհն Օսմանցոց:

[ԺԹ]

Գնալն Շահին յԵմխանայ:

Չոր ինչ պատմութիւն՝ որ լուեալ եմ՝ զայն գրեմ. բայց յետ եւ առաջ լինելն եւ զթուականն ոչ գիտեմ. եւ որք ընթեռնութեմ 'մի՛ մեղադրեք. այլ թէ հաճիք 'ի սմա, Տեառն շնորհ. եւ թէ ոչ, դուք ողջ լերո՛ւք: Այլ վասն պատմութեանս՝ որ առաջի կայ մեզ, եթէ ո՞վ պատմեաց մեզ, ծանուցից: Եր այր մի ծեր վաղեմի՝ 'ի Վաղարշապատ գեղջէ, եւ անուն Նորա Երանոս: Սա ասաց. յորժամ Շահն քշեաց զերկիրս, ես 'ի [20] ամեայ էի, եւ մոի ջորեպան Շահին, որ է դաթրճի. ուր եւ 'ի դառնալն 'ի Թաւրիզոյ եւ 'ի գնալն 'ի Ղազուին, եհաս 'ի գիւղաքաղաք մի՝ որ ասի 'ի Եմխանայ, յայսմ կողմանէ Ղափլանթու լերինն 'ի կողմն Թաւրիզոյ. եւ ըստ վավաշոտ սովորութեան իւրոյ՝ հրաման եհան, զի ամենայն մանկամարդ կանայս եւ զաղջկունս ժողովեցեն 'ի մի վայր. եւ նստոյց շուրջանակի հանդէպ միմեանց, եւ ոչ եթող անդ այր արու, այլ ամենեքեան կանայք էին եւ փոքրիկ տղայքներ: Էարկ սեղան յուտել եւ ըմպել եւ պարել. եւ ինքն ելեալ ոսկէ բաժակաւ գինի տայր Նոցա. եւ որոց եւ սիրէր, զկես բաժակին ինքն ըմպէր, եւ զկեսն

տայր նմա: Եւ Էր ընդ բազմելոցն կոյս մի գեղեցիկ՝ որ ոչ ուտէր, ոչ ըմպէր, ոչ խօսէր, եւ ոչ 'ի վեր հայէր. եւ Էր խօսեցեալ ընդ երիտասարդի միոջ: Եւ գնացեալ Շահն մերձ առ նա՝ եւ կալեալ 'ի ծնօտից աղջկանն՝ ասէ, աղջիկ դու, ընդէ՞ր ոչ հայիս 'ի վեր: Ուր ուրեմն հայեցեալ աղջիկն 'ի վեր՝ եւ բացեալ զքերան իւր՝ եւ ասէ, Փատշահում, դու եւս 'ի վեր հայի՞ր. Բ [2] անգամ ասաց զայն բանն: Իսկ Շահն 'ի միտս իւր պահեաց զբանս աղջկանն. եւ յորժամ վճարեաց զուրախութիւնն իւր, հրամայեաց մէն մի երես ծածկոց արկանել 'ի գլուխս կանանցն, այսինքն՝ ռօհիակ, եւ մէն մի գտակ տղայոցն, եւ արձակեաց զնոսա: Եւ ինքն գնաց 'ի տեղի իւր. եւ կոչեաց զաղջիկն որ խօսեցաւ զբանն ընդ ինքեան եւ համբուրեաց զնա՝ եւ ասէ, ա~հ՝ դու իմ դուստր՝ որպէս խօսք Էր զայն՝ զոր դու ասացեր յերեսս իմ: Ասէ աղջիկն, հայր իմ Շահ, ես աղախին քո եմ. ահա Բ [2] ամ է՝ զի ասացեալ եմ զիս երիտասարդի միոյ, եւ բնաւ յերես մարդոյ ոչ եմ հայեցեալ եւ ոչ խօսեցեալ բնաւ, եւ ոչ 'ի տանէ մերոյ ելեալ արտաքս մինչեւ ցայսօր. որ պատահեցաւ քօ՞ղ երեսաց իմոց: Պարտ Էր ինձ մտանել 'ի հող, քան տեսանել երես մարդոյ: Ասէ Շահն, բազումք ցանկան տեսանել զերես թագաւորի՝ եւ ոչ կարեն. եւ դու տեսանես եւ խոկաս: Ասէ աղջիկն, եթէ տեսանել զերեսս ռամիկ մարդւոյ ամօթ է, ո՞րչափ եւս առաւել զերես մեծ թագաւորի՝ ամօթ իցէ: Եւ ապա Շահն զարդարեաց զաղջիկն, եւ ասաց առնել զհարսանիսն. եւ զի զքաղաքն ետ նմա արքունական Նօմոսիւ, զի յորդոց որդիս լիցի նմա մինչեւ յաւիտեան, եւ է այնպէս, աւագ դստեր բաժին տան. եւ ոչ այլ ոք իշխէ այնմ գիւղաքաղաքի, բայց աւագ դուստր, եւ ասեն Ղզ-շահրի, որ է աղջկանց քաղաք, եւ մերովս Միանայ:

[Ի]

Վասն Գօզալ անուն կնոջ եւ զործոց նորա:

Ի ժամանակին՝ յորում քշեաց զերկիրս Շահն եւ տարաւ 'ի Պարսկաստան, ընդ նոսին քշեաց եւ Աստապատ գիւղ: Եւ Էր յԱստապատ գեղջէն կին մի գեղեցիկ, լայնաճակատ, յունակից, բազմահեր, այլ եւ խաղացող եւ զովիչ: Սա 'ի մեռանել առն իւրոյ, այլ ոչ եւս եղել առնակին. եւ բնակէր յԱսպահան քաղաք: Եւ եղել՝ զի շրջէր Շահն 'ի Զուղայ. եւ ահա ամենայն տնարգել կանայք ելանէին 'ի տանց իւրեանց զբօսնուլ եւ տեսանել զՇահն. ել եւ կինն այն՝ որոյ անունն Էր Գօզալ: Իսկ Շահն ականածէր յայսկոյս եւ յայնկոյս, հայէր ընդ կանայսն. եւ 'ի հայելն ետես զԳօզալն, եւ զտեղի էառ անդէն. եւ առաքեաց Ներքինի մի՝ տեսանել զնա եւ հարցանել զո՛ւստն եւ զո՛վն. եւ գնացեալ Ներքինին տեղեկացաւ ամենայնի: Եւ եկեալ պատմեաց Շահին: Իսկ Շահն առաքեաց առ աւագն Զուղայու՝ եւ ասէ, այս անուն կին դի՞ք ընդ Ներքինւոյդ եւ առաքեցէ՞ք զալ առ իս: Եւ եկեալ Ներքինեացն՝ եւ թէ՛ կամայ թէ ականայ առեալ տարան զնա առ Շահն: Եւ Շահն տեսեալ զնա՝ որպէս խելագար ապուշ մնաց. եւ սիրեաց զնա առաւել քան զչափն՝ եւ թէ ուրեք գնայր, տանէր ընդ ինքեան. եւ թէ բազմէր յընթրիս, 'ի վերայ ծնկաց իւրոց նստուցանէր. եւ սիրէր եւ գրկէր զնա: Եւ յորժամ ելեալ խաղայր՝ եւ ասէր երգս պարուցն՝ եւ շարժէր զմէջսն՝ եւ ճոճայր, եւ Շահն խնդայր եւ ուրախանայր 'ի տեսանելն զնա: Եւ կացեալ այնպէս ժամանակս բազումս, բայց ոչ երկմտեցաւ 'ի հաւատոյն, եւ ոչ Շահն ասաց ինչ վասն հաւատոյն. եւ կայր նա այնպէս 'ի հաւատս քրիստոնէութեան. երբեմն երբեմն գնայր յեկեղեցին եւ աղօթէր. եւ ոչ ոք ասէր ինչ նմա: Եւ եղել՝ զի Շահն գնաց 'ի Բաղդատ առնուլ զնա. ոչ տարաւ զԳօզալն ընդ իւր 'ի Բաղդատ, այլ մնաց յԱսպահան: Եւ յետ սակաւ աւուրց յիշեաց Գօզալն զահեղ դատաստանն Աստուծոյ. զմտաւ էած եւ զմեղս իւր. եւ զգեցաւ զգեստ միայնակեցի, եւ եղել 'ի կարգի հաւատաւոր կանանցն. եւ ամուտ 'ի վանս կուսանաց եւ ապաշաւէր զմեղս իւր ապաշխարութեամբ, բազում արտասուօք քաւէր զմեղս իւր: Եւ եղել՝ զի Շահն էառ

զԲաղդատ եւ դարձաւ յԱսպահան: Եւ յաւուր միում Շահն ելեալ 'ի ձի' եւ Բ [2] շաթրաւ երթայր 'ի մէջ քաղաքին. եւ յանկարծ պատահեցաւ նմա Գօզալն սեաւ զգեստին, եւ ծանեաւ զնա Շահն' եւ ասէ, ո'վ բող՝ միթէ դու չիցե՞ս Գօզալն: Ասէ Գօզալ, ես եմ սեւերես եւ մեղաւոր աղախին քո: Ասէ Շահն, զի՞նչ ձեւ է զայդ՝ որ զգեցեալ ես: Ասէ Գօզալն, յիշեցի զօր դատաստանին Աստուծոյ, եւ զմտաւ ածի զմեղս իմ, եւ զգեցայ զսեաւս զայս, զի թերեւս գտից ներումն յանցանաց իմոց: Իսկ Շահն լռեաց պահ մի. եւ ապա տարածեաց զձեռն իւր յերկինս՝ եւ ասէ, ո'վ Տէր Աստուած, եւ դու արժանի արասցես զմեղ հաւատոց. եւ զայս ասացեալ՝ անցեալ գնաց: Եւ իբրեւ հեռացաւ քարընկեց մի, զտեղի Էառ, եւ կոչեաց առ ինքն զԳօզալն՝ եւ ասէ, ո'ր բնակիս դու: Ասէ Գօզալն, 'ի մէջ Ջուղայու բազում են կանայք սեւազգեստ իբրեւ զիս, անդ լինիմ ես եւս ընդ նոսա: Ասէ Շահն, ուստի՞ կերակրիք: Ասէ Գօզալն. քումդ (ի Զո) տօլուաթէ. եւ զոր ինչ Աստուած պարգեւէ՝ նովաւ շատանամք: Եւ ապա թողեալ զմի փայեկն առ նմա՝ ասէ, դու ընդ շաթրիդ առ սակաւ սակաւ եկեսցես առ մեզ. եւ ինքն մի շաթրաւն գնաց. իսկ Գօզալն գնայր լալով եւ կսկծելով, եւ կարծեր թէ վասն չար գործոց կոչէ զնա. երթայր բազում մտածութեամբ, եւ եհաս յարքունիսն. եւ ետես զի նստեալ կայր Շահն աթոռով, եւ գնաց մօտ առ նա՝ եւ համբուրեաց զտուն: Ասէ Շահն, տաց քեզ թուղթ ազատութեան, զի մի' ոք նենգ ինչ գործեսցէ ընդ քեզ. եւ կոչեաց զնստարն՝ եւ ասէ, գրեա՛ւ այսպէս. «Ես Շահ-Աբաս ետու զիր ազատութեան Գօզալ անուն կնոջ. զի ուր եւ իցէ՝ պաշտեսցէ զհաւատն քրիստոնէից. եւ մի' ոք լիցի հակառակ դմա վասն հաւատոյն. զի դա քրիստոնէայ է: Եթէ Տաճիկ ոք ասէ դմա տաճիկ ինքն ոչ է տաճիկ. եւ թէ քրիստոնէայք ասեն դմա տաճիկ, ինքեանք լիցին տաճիկե: Չայս գրեալ կնքեաց եւ ետ ցնա: Եւ կոչեաց զգանձապահն՝ եւ ասէ, բե՛ր Ծ [50] ոսկի՝ եւ տո՛ւր դմա. եւ ասէ, այդ քեզ մսխելոյ ծախս վասն հանդերձի: Եւ ասէ ցխոհագործսն, Ժ [10] լիտր բրինձ, Ե [5] լիտր իւղ, Գ [3] բեռն ցորեան առաքեցէ՛ք անդ՝ ուր եւ դա իցէ. եւ արարին որպէս եւ հրամայեաց: Եւ որքան Շահ-Աբասն կենդանի էր, մնաց Գօզալն յԱսպահան. եւ յորժամ Շահ-Սաֆին եղեւ թագաւոր, դարձաւ Գօզալն՝ եւ եկն յԱստապատ: Եւ յաւուր միում պատահի նմա Չաքարիա վարդապետն Վաղարշապատցի, այն՝ որ եղեւ առաջնորդ Յովհաննու վանից, եւ էր նախածանօթ Գօզալին. եւ ասէ ցնա վարդապետն՝ Պարսիկ բարբառով, մատար, չի քունի չի հալտարի: Ասէ Գօզալն, շուքի խուտայ, հալումարա. խուպաս տերտերայ հաղորդ նադադան: Ասէ վարդապետն, չիրայ: Ասէ Գօզալն. մի գոյանքիթո՛ւ պոռնկի: Որ թարգմանի Հայերէն այսպէս. Մա՛յր՝ ո՞րպէս կաս, զի՞նչ առնես: Պատասխանի. փառք Աստուծոյ՝ բարւոք կամ. բայց քահանայքն ոչ տան հաղորդ: Հարց. ընդէ՞ր ոչ տան: Պատասխան. ասեն՝ թէ դու պոռնիկ ես: Եւ բարկացեալ վարդապետն քահանայիցն, եւ 'ի վաղիւն հրամայեաց փոքրագոյն Աբեղայի միում Յակովբ անուն, որ եւ եղեւ Առաջնորդ Աստապատու վանիցն, առնել պատարագ. եւ կանգնեցոյց զԳօզալն առաջի բեմին. եւ ապա յաւարտ պատարագին՝ քարոզ ասաց վարդապետն վասն դարձելոց. եւ զգլուխ բանին այս էր. «Եթէ դարձցի մեղաւորն 'ի մեղաց իւրոց, կելով կեցցէ: Եւ հաղորդեաց զնա: Եւ կացեալ Զրիստոսի հաւատովն՝ եւ ապաշխարեալ զմեղս, եւ հանգեաւ մահուամբ. եւ եղաւ 'ի գերեզմանի պոռնիկն արդարացեալ՝ շնորհօքն Զրիստոսի օրհնելոյն յաւիտեանս, ամէն:

[ԻԱ]

Վասն կաշեայ դրամին առնելոյ:

Յուցից եւ զհնարագիտութիւն Շահին, եւ զմարդաշահութիւն նորուն: Զանգի մինչ էր նա

’ի Բաղդատ, եւ յամեցաւ անդ, զի դժուարաւ էառ զնա, եւ պակասեցաւ դրամ բանակին, եւ ամեւտուր զօրացն հատաւ, զի ոչ գոյր դրամ՝ զի գնեսցեն, եւ վաճառեսցեն, եւ գտցեն զկարեւոր պիտոյս իւրեանց: Վասնորոյ բողոքեցին առ Շահն՝ ասելով, կամ տո՛ւր սպայիցս ռոճիկ, կամ թո՛ղ զգործ պատերազմիդ, եւ գնամք ’ի տեղիս մեր, եւ անդ վաստակօք մերովք կեցուցանեմք զմեզ: Իսկ Շահն անճարակ եղեալ շուարեցաւ: Եւ ապա խորհեցաւ այս ինչ. զի կոչեաց զկաշեայ գործսն (կաշեգործ)՝ որ Է՛ դաբաղ, եւ ասաց գործել բազում սպիտակ կաշի. եւ ետ բերել զկօշկակարսն, զի մանրեսցեն զկաշիսն՝ միաչափ, բոլորածեւ որպէս դրամ պղնձի: Եւ ետ շինել զերկուս կնիքս երկաթեայ, եւ գրել ’ի վերայ միոյն անուն Շահին, եւ միւսոյն՝ անուն Բաղդատայ. եւ ամրացոյց զմիսն ’ի վերայ սալ փայտի, եւ արկանեին ’ի վերայ նորա զփողն կաշեայ, եւ զմիւս կնիքն ’ի վերայ փողոյն, եւ կռանաւ հարկանեին ’ի վերայ կնքոյն. եւ այնպէս ներքին եւ վերին կնիքն տպէին զգիրն ’ի վերայ կաշւոյն. եւ տպեցին անթիւ եւ անհամար դրամս. եւ անուանեցին դանկ, եւ Յայերէն դիան, եւ Եբրայեցերէն լումայ: Եւ կոչեաց զգլխաւորս զօրուն՝ զհազարապետս եւ զհարիւրապետս, եւ ետ ’ի նոսա զլումայն՝ եւ ասէ, եւ բաժանեցէ՛ք զօրացդ, որքան աստ եմք՝ վաճառեսցեն եւ գնեսցեն. եւ յորժամ գնամք յԱսպահան, բերեալ տո՛ւք ինձ զկաշեայ փողն՝ թուով. եւ նոյն թուովն առէ՛ք յինէն պղնձէ փող: Եւ արարին այնպէս, եւ եղեւ առատութիւն զօրացն՝ մինչեւ որ էառ զԲաղդատ: [Ի] ՌՅԳ [1623] թուին դարձաւ եւ գնաց յԱսպահան, եւ արար որպէս եւ ասաց:

[ԻԲ]

Չքօսանք Շահին կանամբք:

Լուարո՛ւք եւ զայս, զի ազգն Պարսից վասն վավաշոտ եւ բորբորիտ ցանկութեան իւրեանց՝ շնան ընդ որս որ կարողանան անխտիր. բայց եթէ ոք ընդ կանայս նոցա հայի, մեղք Է՛ ասեն, եւ ամօթ եւ նախատինք եւս: Թէ ոք մեծաց ’ի նոցանէ գնայ ուրեք կնաւ իւրով, եւ հրամայէ պնդապահս առնել ’ի ճանապարհին, այսինքն՝ դատադայ, զի մի՛ ոք երեւեսցի՝ մինչեւ անցանի կին իւր: Այսպէս առնէր եւ թագաւորն Շահ-Աբաս. զի յորժամ կամէր շրջել կանամբ եւ հարճիւ, յառաջագոյն դատադայ առնէր՝ ո՛չ երեւիլ ոք արանց. եւ հրամայէր զարդարել զփողոցս քաղաքին, զպողոտայսն, զխանութսն, եւ զամենայն անցս գնացից նոցա. զի յանցանելն տեսցեն եւ ուրախացին: Այսպէս առնէր եւ յայգիս եւ յանդաստանս՝ ուր եւ գնալոց էր: Եւ յաւուր միում ելեալ արտաքոյ քաղաքին՝ յանդաստանս՝ ամենայն հարճիւն, եւ զքօսնոյր. Երեց մի այրի ’ի Ջուղայոյ՝ որում ասէին Ջիք Տէր Ստեփաննոս. սա ելանէր երբեմն երբեմն արտաքս ’ի քաղաքէն, շրջէր սաղմոսելով միայն: Յաւուր միում եւս գնացեալ երեցն՝ եւ շրջէր, եւ տեսանէր ’ի հեռաստանէ զբանակ մի, զի մեղմով գային: Եւ իբրեւ հուպ եղեւ սակաւ մի, եւ ետես բազմութիւն կանանց, եւ ապա ծանեաւ լինել Շահին. եւ ահ եւ դողումս կալաւ զերեցն, եւ հաստատեաց ’ի սրտի իւրում զմահ իւր: Եւ անճարեալ ո՛չ գիտէր զի՛նչ արացէ, զի ահա՛ մեռանիմ. վասնորոյ Էարկ զաղաքողոնն ’ի վերայ գլխոյն՝ եւ անկեալ յերկիր եւ դողայր: Եւ ահա՛ եկեալ Շահն կանամբ՝ կանգնեցաւ ’ի վերայ նորա՝ եւ ասէ, ո՞վ ես, ե՛լ: Եւ նա ո՛չ կարաց խօսիլ: Ասէ դարձեալ Շահն, Յա՛յ ես՝ թէ Թուրք՝ ե՛լ: Եւ ասէ, Յայ եմ եւ Երեց, երկնչիմ ’ի սպանելոյ. վասնորոյ ո՛չ յառնեմ: Ասէ Շահն, մի՛ երկնչիր, զի ո՛չ լինի քեզ վնաս: Եւ ապա ելեալ երեցն դողալով, եւ ’ի վերայ ծնկացն գնաց եւ համբուրեաց զոտս Շահին: Ասէ Շահն, աստ զի՛նչ առնես: Ասէ երեցն, այրի եմ, շրջիմ աստ աղօթելով վասն կենաց եւ արեւշատութեան Շահին: Ասէ Շահն, վասնզի այրի ես, ա՛ռ յայսմ կանացմէ՝ որոց եւ հաւանիս: Ասէ երեցն, դոքա իմ մայր՝ եւ քոյր՝ եւ դստերք են: Ասէ Շահն, քո մայր եւ քոյրն եւ դստերքն՝ այսպէս եւ այնպէս առնեմ: Եւ ապա հրամայեաց տալ նմա գինի

մեծ պնակիւ, զոր ինքեանք ... ասեն, լցեալ զայն՝ ե՛տ ցերեցն՝ եւ ասէ, ա՛րբ զայդ: Ասէ երեցն՝ դողալով, շատ է, ո՛չ կարեմ զամեն ըմպել: Ասէ, ա՛րբ զամենն ՚ի մի շնչոյ: Չայս արար փորձելով, զի տեսցէ՝ եթէ որպէս զառաջինն խօսի՝ թէ ո՛չ: Դարձեալ ասէ Շահն, ա՛նք բեզ զմի ՚ի կանանցս, զի իմ կամաւ տամ բեզ: Դարձեալ գնոյն ասեր երեցն: Եւ շատ խօսեցաւ ընդ նմա Շահն. հարցաներ եւ լսեր. եւ իմացաւ զխելօք լինիլն Իրիցուն՝ եւ ասէ, բարիքեալայ բէշիշ. եւ ապա ետ նմա կնքեալ թուղթ մի՝ եւ ասէ՝. ՚ի ձեռիդ պահեա՛, զի յետին եկող ներքինիքն ո՛չ խօսիցին. եւ ասէ, տուա էլլայ բէշիշ. եւ անցեալ գնացին. եւ ո՛վ ոք ետես զթուղթն, ոչինչ ասացին նմա: Եւ յաւուր միում առաջի Ջուղայու խօճանոցն յիշեաց Շահն զխելօքութիւն իրիցուն: Իսկ խօճայքն ճշմարտեցին, թէ յիրաւի այդպէս է, որպէս հրամանքդ ասացեր:

[ԻԳ]

Սպանումն որդւոյն իւրոյ:

Նենգաւոր եւ չարանախանձ արքայն եւ խորամանկ Շահ-Աբաս՝ կարի վրեժխնդիր լինէր այնոցիկ՝ որք վասն իւր եւ կամ հնազանդելոց նորուն ասէին ապիրատ ինչ. եթէ մեծ ինչ լսէր, չարամահ առնէր զնոսա, որպէս եւ է իսկ տեսանել առ որդին իւր: Յաւուր միում՝ մեծամեծքն ժողովեցան ՚ի միում տեղոջ, ընդ նոսին եւ որդի Շահին՝ որոյ անունն էր Սաֆի-Միրզայ, եւ խօսէին զբանս ՚ի Շահի կողմանէ: Եւ ՚ի կարգ զրուցացն ասացին, մինչեւ ե՞րբ ծառայեմք մեք այս սեաւ իշոյս. եկա՛յք՝ սպանցու՛ք զսա, եւ զորդիս այս Սաֆի-Միրզայ դիցու՛ք ՚ի տեղի նորա: Ասացին եւ որդւոյն զբանն. եւ հաճեցաւ նա զբանն: Եւ էր գլուխ նոցա Ջանի Խանն. եւ եղին պայման զօրն զայն՝ յորում սպանանելոց էին: Եւ պատահեցան անդ ՚ի հաւատարմաց Շահին, եւ գնացեալ պատմեցին նմա: Եւ յորժամ լուաւ զայս Շահն, սոսկացաւ, եւ ՚ի բարկութենէն դողայր, եւ ո՛չ կարէր խօսիլ. եւ լռեաց վայր մի. եւ ապա առաքեաց գնոյն այր՝ որ պատմեացն նմա՝ զսպանումն իւր, եւ ասէ, ե՛րթ եւ լռելեայն կոչեա՛ զՍաֆի-Միրզայն՝ զալ առ իս: Եւ իբրեւ եկն առ հայրն՝ ինդալով, եհարց ցնա Շահն՝ եւ ասէ, այսօր ո՞ւր էիր, զի ո՛չ եկիր առ իս: Ասէ որդին, չի՛ք իմ գնացեալ ուրեք: Ասէ Շահն, ո՞չ ապաքէն ես անդ էի, յորժամ Ջանի-Խանն եւ այլքն արարին զբեզ թագաւոր, եւ դու ինդութեամբ յօժարացար. եւ նա լռեցաւ, եւ ո՛չ կարաց խօսիլ: Էին անդ դահիճք, եւ հրամայեաց նոցա հատանել զգլուխ նորա, եւ դնել ուրոյն սկուտեղք, եւ զմարմինն ընկենուլ ՚ի խոտափիտ: Նոյնպէս եւ առաքեաց գնոյն այր առ Ջանի-Խանն զանխլաբար, եւ կոչեաց զնա, եւ եկն: Ասէ Շահն, զի՞նչ էր ժողովումն ձեր յայս ինչ յարկ, եւ կամ զի՞նչ խօսակցութիւն ձեր: Ասէ Խանն, վնաս ինչ ո՛չ խօսեցաք: Ասէ Շահն, թագաւորեցուցիք զՍաֆի-Միրզայն ՚ի վերայ ձեր: Եւ լռեցաւ Խանն: Եւ ետ բերել զգլուխ որդւոյն, եւ ասէ, ահա՛ թագաւոր ձեր, տե՛ս եւ ուրախ լե՛ր. եւ հրամայեաց եւ զնա եւս գլխատել: Նոյնպէս արար առ ամենեսին, որք խորհեցան զմահ նորա՝ աւելի քան զԺԵ [15] այր, որ ՚ի նոյնում աւուր կոտորեաց զամենայն յանգիտելոյ ումեքէ. եւ այսպէս կորոյս ամենայն չարայոյզքն իւր:

[ԻԴ]

Մահ Շահ-Աբաս թագաւորին:

Թեպէտ եւ բազում ունէր աշխարհ եւ քաղաք թագաւորն Շահ-Աբաս, այլ նա քան զամենայն երկիր առաւել սիրեաց զՖահրապատ եւ զքաղաքն Աշրափ. եւ յորժամ պարապէր ՚ի պատերազմէ, երթայր յԱշրափ, եւ անդ հանգստանայր. եւ լինէր անդ: Եւ

եղել յետ առման քաղաքին Բաղդատայ, եկեալ յԱսպահան, բայց ոչ յամեաց անդ, այլ գնաց 'ի Ֆահրապատ՝ 'ի քաղաքն Աշրափ, եւ տկարացաւ նա 'ի ցաւ մահու. եւ գիտաց՝ զի մահ իւր է այն տկարութիւն, եւ ոչ եւս է յառնելոց նա անտի. եւ կոչեաց առ ինքն զթոռն իւր, որ էր որդի Սաֆի-Միրզային, որ եւ անուն սորա Սաֆի, ընդ նմին եւ իհտիմալ տօլուաթն, որոյ անուն Սարութաղի, եւ զՍաֆի-խանն՝ որ էր իշխան Բաղդատայ, եւ յայնմ ժամանակին էր եկեալ 'ի տեսութիւն Շահին, եւ անդ էր: Եւ առաջի նոցա կոչեաց զթոռն իւր՝ եւ ասէ, որդե՛ակ՝ ես զհայր քո սիրեցի, զի լիցի նա 'ի տեղի իմ թագաւոր: Իսկ նա կամէր սրոյ մահուամբ մահացուցանել զիս. վասնորոյ ինքն ընկալաւ զմահն զայն, եւ դու եղեր ժառանգ թագաւորութեանս. լո՛ւր՝ զոր ինչ ասեմ՝ անսա՛ ինձ՝ մինչեւ մեռանիմ, եւ դու գնա՛ յԱսպահան, եւ անդ թագաւորեա՛. բայց զայնոքիկ՝ որք հրամանաւ իմով իշխանք են եւ գործակալք, զնոսա բա՛րձ 'ի միջոյ, զի մի՛ նենգ ինչ գործեսցեն քեզ: Եւ զՍաֆի խանս այս առաքեա՛ 'ի տեղի իւր՝ գնալ 'ի Բաղդատ. եւ Սարութաղիս այս լինի քեզ դաստիարակ եւ խրատատու. եւ զոր ինչ սա ասէ, դու լո՛ւր սմա: Չայսքան բանս ասաց. եւ յետ աւուրց մեռաւ 'ի թուին ՌՅԸ [1628]՝ թագաւորեալ ամս Ծ [50]:

[ԻԵ]

Թագաւորութիւն Շահ-Սաֆուն:

Ժամանակ է ասելոյ վասն այս Սաֆի թագաւորիս: Զանգի յետ Խ [40] աւուր մահուան Շահ-Աբասին՝ գնաց Սաֆի թոռն սորա յԱսպահան ընդ Սարութաղի Իհտիմալ տօլուաթին, եւ ընդ Սաֆի-խանին, եւ եղել նա անդ թագաւոր. եւ աւուրս Գ [3]՝ մուկետիկն՝ որ է ջառչի, գոչեր՝ թէ ահա՛ եղել թագաւոր Շահ-Սաֆի, ամենեքեան լուարո՛ւք եւ զգոյշ լերո՛ւք, եւ էր ԳԺ[13]ան ամաց Շահ-Սաֆին 'ի թագաւորելն իւրում: Չի թեպէտ տղայ էր աւուրքք, սակայն կատարեալ էր գիտութեամբ. եւ էր կարի խելօք եւ քաղցրախօսք. եւ զոր ինչ եւ ասեր՝ հաճոյ լինէր լսողացն, եւ ոչ ոք պախարակէր զնա 'ի մտի իւրում. զի ոչ ումեք լինէր դժուարութիւն վասն նորուն ասացելոյն. վասնորոյ սիրէին զնա վասն խելօքութեան սորա: Եւ յաւուր միում առեալ ընդ իւր զՍաֆի խանն, եւ եմուտ 'ի բուրաստանն. եւ 'ի մտի ունէր զասացեալսն հաւոյն իւրոյ Շահ-Աբասին: Եւ հայեցեալ 'ի ծանն ճանտարի՝ որ է չինարի, եւ ասէ, կարի երկայնացեալ են սոքա, եւ լայնացեալ, հատանել պարտ է զսոսա, եւ տնկել նոր տնկի, զի աճեսցին բարուրք: Եւ Սաֆի խանն իմացաւ զխորհուրդ բանին, զի զպատուիրան Շահ-Աբասին կամեր կատարել: Եւ ասէ Սաֆի խանն, այո՛ արքա՛յ բարուրք ասացեր, արա՛ որպէս ասացեր. եւ անկեալ 'ի ծուկս՝ կորացոյց զպարանոցն՝ եւ ասէ, ծառայ քո եմ, նախ զիս հա՛տ: Ասէ Շահն, դու չե՛ս հատանելոյ ծառ, գնա՛ 'ի տեղին քո, եւ ապա հանեալ զթուրն, եւ Գ [3] անգամ կարկառեաց 'ի վերայ պարանոցին, եւ ոչ մերձեցոյց 'ի նա. ասէ, համարեա՛ զքեզ հատեալ. եւ եդ զթուրն 'ի պատեան իւր: Իսկ Սաֆին ելեալ համբուրեաց զոտս Շահին: Եւ ապա՝ մի մի կոչեաց զամենայն մեծամեծսն, եւ կոտորեաց զամենայն աւագանին, եւ զգործակալս՝ մինչեւ աւելածուն եւ զաղբահանն, եւ զհաւապանն: Եւ այնպէս սպառեաց զամենայն իշխանսն: Նախ Ղոռչի-բաշին, եւ այլքն որպէս ասացաք: Եր նորա հօրաքոյր մի՛ դուստր Շահ-Աբասին: Գոյին նմա երկու որդիք, որք տրտնջեցին զՇահէն, թէ զի՛նչ առնէ այս խելագարս. զի սպառեաց զգօրս արեաց ազգիս: Լեւալ զայս Օսմանցոցն՝ եւ եկեալ՝ զաշխարհս մեր աւեր առնեն, ո՞ կարէ կալ ընդ դեմ նոցա. զի ամենայն արք պատերազմի ջնջեաց անմիտ Շահս այս: Եւ եկեալ ծանուցին զայս Շահին: Եւ զաղտ 'ի մօրէն առաքեաց՝ եւ բերին զգլուխս երկուց եղբարցն, եւ թագուցին: Երթա՛յք՝ ասէ, եւ կոչեցէ՛ք զմայր դոցա՝ զալ առ իս, եւ մի՛ ինչ ասիցէք վասն որդուցն: Եւ իբրեւ եկն՝ եւ բազմեցաւ, ասէ Շահն, Ջիճի՛, ունիմ ես Բ [2] թշնամիս. արդ զի՛նչ արարից

ընդ նոսա: Ասէ հորաքոյրն, թշնամիք քո եղիցին 'ի կորուստ, որպէս եւ եղեն այլքն: Ասէ Շահն, ահա' գան նոքա առաջի քո, եւ տե'ս զնոսա աչօք քո: Եւ հրամայեաց բերել զգլուխ որդւոց նորա սկստեղբ եւ դնել առաջի մօրն. եւ ասէ, ահա' թշնամիք իմ դոքա են: Եւ իբրեւ ետես զգլուխս որդւոցն, ճիշ բարձեա բարկութեամբ, եւ ելեալ բուռն եհար 'ի շրթանց Շահին, եւ խոցեալ վիրաւորեաց: Եւ ըստ մայրական գթոյն՝ աղաղակէր լալով, եւ ասէր, արիւն հեղցի 'ի բերանոյդ, դոքա զհա՞րդ էին քեզ թշնամիք, որ դու լափեցեր զաղբդ զայդ: Վասնորոյ բարկացեալ Շահն, եւ հրամայեաց մերկացուցանել զնա իբրեւ 'ի մօրէ, եւ արկանել գլխիվայր յաղբանոցն: Եւ այսպէս ահ նորա անկաւ 'ի վերայ ամենայն ումեք: Վասնորոյ գովիչքն Պարսից ողբս լալականս երգեցին վասն կորստեան իշխանացն: Իսկ Շահն կարգեաց այլս 'ի տեղի սպանելոցն. եւ կայր ահարկութեամբ թագաւորեալ 'ի վերայ ամենայն արեաց աշխարհին:

[ԻԶ]

Հակառակութիւն որդւոյ Շահ-Աբասին:

Մեծ թագաւորն Պարսից Շահ-Աբաս՝ բազում որդիս ուներ յայլ եւ այլ կանանց. որք ետուն 'ի պահ աստ եւ անդ սնուցանել, բայց ոչ յայտնել ինքեանց որդի լինել թագաւորի: Սակայն մի որդւոց նորա յայտնեցաւ (առ) թագաւորութեամբն Շահ-Սաֆոյ, որոյ ասէին Բաբայ. թէ՛ զգուանօք, եւ թէ՛ ուղղական անուամբ Շահ-Բաբայ ասէին: Սա ժողովեաց սակաւ զօրս 'ի վերայ իւր: Եւ առաքեաց հրեշտակս առ Շահ Սաֆին՝ եւ ասէ, դու քեզէն արա՛ դատաստան. ահա՛ ես որդի եմ Շահ-Աբասին, եւ (դու) թոռն ես նորա. եւ հայր քո մեռեալ է առաջի Զօր իմոյ. եւ օրէնքն ոչ հրամայեն դատամահրումին տալ յընչից հօր. եւ ահա դու բռնութեամբ ես տիրեալ թագաւորութեանդ՝ եւ ոչ օրինօք. վասնորոյ 'ի բաց տո՛ւր զթագաւորութիւնդ, եւ նի՛ստ 'ի տեղի ուրեք լռիկ. զի թէ ոչ լսես, վնաս մեծ լինի ազգիս Պարսից. ահա՛ ասացի ստուգութեամբ, եւ դու խորհեա՛ զօգուտն: Իսկ Շահն դարձոյց զպատգամաւորսն՝ ասելով, ես ոչ որդի եմ Շահ-Աբասին, ոչ թոռն եւ ոչ բնաւ յազգէ Շիւ-օղլուն. եւ ստացայ զթագաւորութիւնս իմով զօրութեամբ. եւ ահա՛ կամ եւ իշխեմ սմա. արդ՝ թէ դու Շահգատայ ես, ե՛կ եւ նիստ 'ի տեղի Զօր քում. ապա թէ օտար ես, 'ի հեռաստանէ մի՛ լինիր վայրախօս. ահա՛ եւ դու ընկա՛լ՝ զոր լուար: Իսկ Բաբայն յուսացալ 'ի սակաւ զօրս իւր, եւ կարծեր՝ եթէ նոքօք մարթասցի առնել զի՛նչ եւ կամի: Եւ առաքեաց արս սակաւս 'ի գեղորայս, եւ յափշտակեցին յանասնոց գեղորդից: Եւ առաքեաց դարձեալ առ Շահն՝ եւ ասէ, տեսեր՝ զի ահա՛ կողոպտել ետու զերկիրն քո՝ զօրաց իմոց: Այսպէս առնելոց եմ եւ զտեղիդ՝ զոր եւ դու նստեալ ես՝ մնոտի յուսով: Եւ եկեալ պատմեցին Շահին, զոր գնացեալ էին լրտեսել, եւ ասեն, պակաս են արքն նորա քան զՄ. [200] եւ ոչ են Ղզլբաշք, այլ Օզպէկ, Դիլաթ, եւ Վլաթ. եւ ահա՛ են մերձ 'ի թախտի Ռուստամն: Եւ բարկացեալ Շահն՝ հրամայեաց իշխանի միոյ՝ առնուլ ընդ իւր արս Ռ [1000]՝ եւ գնալ մարտնչել ընդ նմա. եւ թէ պատահիցիք Շահ-գատային, կալջիք զնա, եւ ընդ ձեզ բերջի՛ք: Իբրեւ տեսին զօրք Շահ-գատային զզօրս Շահին, փախեան. եւ նոքա արարին զնոսա հալածականս: Եւ գնացեալ հասին 'ի տեղին՝ ուր Շահ-գատէն կայր վրանօք նստեալ անպատրաստ. եւ յարեան 'ի վերայ նորա, եւ կալեալ տարան ընդ ինքեանս առ Շահն: Եւ հրամայեաց դնել շղթայ յոտս նորա՝ եւ տանել յԱնուշ (յԱնյուշ) կոչեցեալ Բերդ. զոր ինքեանք Ղախայ-Ղալայ ասեն. եւ այսպէս եղել վախճան իրացն:

[ԻԷ]

Ծանուցումն համառոտ:

Այն ինչ՝ զորս գրեցաք՝ սկսեալ 'ի Ջահան-Շահէ մինչեւ 'ի Շահ-Սաֆին, համառոտ ծանուցմամբ՝ զոր ինչ գտաք՝ յայտ արարաք: Այժմ ասացո՛ւք սակս Արարատեան աշխարհիս դիպուածք եւ պատահմունք՝ սկսեալ 'ի Շահ-Սաֆի թագաւորէն մինչեւ ցՇահ Զիւսէյին թագաւոր, յԱմիրգունա խանէն մինչեւ ցՖարգալի խան. որք տիրեցին տանս Երեւանայ. 'ի խոցունց ժամանակաց եղեալսն 'ի գիր արկից աստ՝ յուշ առնելով այնոցիկ՝ որք զկնի մեր գայցեն: Նաեւ թէ յայլում աշխարհէ գիտեմք ինչ, զայն եւս գրեմք. զորս լուեալ եմք, եւ զորս տեսեալ, զնոյնս շարադրեմք: Վասնորոյ աղաչեմ՝ մի՛ պախարակեք: Այլ եւ զոր ինչ եւ դուք գիտեք, դուք եւս գրեցե՛ք եւ զիմս եւս ընկալարո՛ւք զսեան, եւ շարադրեցե՛ք ըստ գեղեցկագունիցն կարգի: Վասնզի այս է կարն իմ:

[ԻԸ]

Վասն Ամիրգունայ խանին:

Յորժամ եառ զԵրեւան Շահ-Աբաս թագաւորն Պարսից, կարգեաց անդ իշխօղ զԱմիրգունայ խանն, այր քաջ՝ եւ սրտապինդ՝ եւ արի՝ 'ի պատերազմունս, անահ եւ աներկիւղ, շէնարար եւ սիրող քրիստոնէից: Սա 'ի տիրելն իւրում Երեւանայ, իսկոյն ձեռն եարկ շինութեան եւ մարդաշատութեան: Նախ սկսաւ շինել զքերդն, եւ ապա ապարանս, եւ զայգիս, եւ զբուրաստանս, եւ զպարտեզս, եւ հանել զառուս, եւ առաւելով զջուրսն: Այլ եւ 'ի տեղիս տեղիս թէթեւացոյց զհարկն, եւ եբարձ գծանր լուծ՝ 'ի պարանոցէ ռամկաց: Բայց զի բազմացոյց զսուխրայն՝ այսինքն կոռն. քանզի որպէս ասացաք՝ թէ՛ շինուածս առներ. վասն այնորիկ բազմացոյց զկոռն: Վասնորոյ առասպելեցին, թէ՛ կին յդի գոլով՝ այր նորա տանէին կոռ, եւ ո՛չ թողուին գնալ 'ի տուն իւր. եւ կինն ծնաներ որդի եւ զարգանայր, եւ առաքէին գնա՝ կոռն, զի հայրն երթիցէ 'ի տուն: Չայս առասպելս վասն բազմութեան կոռին ասացին: Չի թեպէտ բազում էր կոռն, սակայն խանն տայր զհաց մշակացն կոռին. վասնզի ողորմասիրտ էր. բազում հաց եփեալ, եւ բառնայր ձիոց, եւ առեալ գնայր, շրջէր յանդաստանսն, եւ բաժանէր զհաց՝ որք վաստակէին յանդս: Վասնորոյ (աշգնին) զերգս գովասանութեան ասացին վասն առատաձեռն լինելոյն: Եւ այսպէս կացեալ՝ շինուածս առնելով յերկրին: Մինչ ինքն կենդանի էր, սա բազում քաջութիւնք արար ընդ դեմ Օսմանցոցն: Քանզի Բ [2] անգամ գնաց 'ի գաւառն Կարնու, աներեաց եւ գերեաց զերկիրն, եւ եհաս մինչ 'ի դուռն բերդին Արգրումոյ, եւ Լաղթովն (լախտ) եզարկ զդուռն բերդին. եւ զգերիսն բերեալ յերկիրն Երեւանայ բնակեցոյց: Այլ եւ գնաց զկողմամբն Վանայ եւ Մշոյ. եւ գերեալ զնոսա՝ եբեր զգերիսն եւ բնակեցոյց 'ի Նահանգսն որ 'ի մէջ Երեւանու 'ի դաշտն: Քանզի գեղորայքն՝ որ 'ի մէջ Երեւանայ եւ Էջմիածնայ են, այսինքն՝ Քալար, Գօկգումբէթ, Կաւակերտ, Փարաքար, Սապատ, եւ այլք՝ որք գերեաց 'ի գաւառացն Օսմանցոց, բերեալ բնակեցոյց յայսմ գեղորայս. եւ ահա կան շէն մինչեւ ցայժմ: Եւ այսպէս կայր Նա քաջութեամբ, եւ փոյթ 'ի շինութեան աշխարհին Արարատեան. այլ եւ սիրեաց ազգս Զայոց. եւ միշտ գնայր 'ի տունս քրիստոնէից, ուտէր եւ ըմպէր ընդ նոսա: Եւ կարգեաց գաւառապետս՝ որ է մելիք: Ի գեղջէն Քանաքեռոյ՝ զմն Դաւութ անուն կարգեաց Մելիք Կոտէից եւ Անբերդու: Եւ Գեօգալ-բէկ անուն ոմն 'ի Կարբոյ՝ արար ընկեր եւ խորհրդակից Դաւութին: Եւ խանն՝ զոր ինչ եւ առներ, հարցանէր խոցա. եւ յորժամ Նստէր յընթրիս, յաջմէ եւ յահեկէ իւրոյ Նստուցանէր զմելիք Դաւութն եւ Գեօգալ-բէկն, եւ ասէր, դուք հայր իմ էք, եւ ես որդի ձեր: Չայս առներ, զի հաճոյացի յաչս ամենեցուն, եւ

լինիցին փոյթ 'ի շինումն աշխարհին: Եւ այսպէս խոհեմ իմաստութեամբ վարեաց
կեանս իւր մինչեւ 'ի մահ:

[ԻԹ]

Դիպումաճք չարաց 'ի սորա ժամանակի:

Կատարած աշխարհի մերձեալ Է՝ վասն այնորիկ կարապետք նեռինն երեւին 'ի տեղիս
տեղիս, եւ ծանուցանեն մեզ զգալուստ նորա: Որպէս յայտ Է տեսանել յայսմ ժամանակի՝
որ եղեւ: Քանզի այր մի ազգաւ Աղուան, որ այժմ ասեն Ուտի, 'ի Գանձակ քաղաքէ
Աղուանից, որ գնացեալ 'ի սուրբ ուխտն Գանձասար, որ Է Կաթողիկոսարան
Աղուանից, եւ յարեցաւ առ Կաթողիկոսն Յովհաննէս. եւ ուսեալ սաղմոս եւ գիր, եւ
արարին զնա Աւագ-Սարկաւագ. եւ ետուն փիլոն եւ վեղար. եւ էր ճարտար 'ի
լրբութիւնս եւ 'ի խօսս անզգամս եւ անպատշաճս: Եւ առաքեաց զնա Կաթողիկոսն 'ի
յերկիրն վասն պիտոյից Վանիցն: Իսկ նա գնացեալ ձեւացոյց զինքն վարդապետ, եւ
քարոզէր թիւր եւ անուղիղ հայիոյանս եւ չարաբանութիւնս: Եւ լցոյց զերկիրն ամենայն
խաբէութեամբ՝ եւ պատիր բանիւք. վասնորոյ եկին եւ գանկատեցին զնմանէ
Կաթողիկոսին: Եւ Կաթողիկոսն առաքեաց եւ բերին զնա 'ի վանքն. եւ բարկացեալ
Կաթողիկոսն՝ Էառ զփիլոնն եւ զվեղարն, եւ ասէ՝ ո՛չ պաշտել զսարկաւագութիւնդ, այլ
որպէս անուսումն Մուղտեսի՝ կացցես 'ի վանս, եւ ծառայ միաբանիցս: Իսկ նա ասէ,
որովհետեւ առեր զկարգս, գերծ եւ զմորուսս եւ զգանգուրս, զի ամօթ լիցի ինձ, եւ ո՛չ
ելից արտաքս 'ի վանացս: Ասէ Կաթողիկոսն, բաւական Է քեզ զարշուծիւն երեսաց
քոց՝ ամօթ քեզ: Քանզի էր տեսլեամբն դժնեայ, խաժակն եւ խոր երկայնաքիթ եւ սուր,
ծակծակերես եւ պեպենոտ, շեկագոյն եւ պակասամօրուս, մեծատամս եւ նոսր,
կարճահասակ եւ սրագլուիս, լի ամենայն աղտեղութեամբ, եւ արագախօս եւ
ճարտարալեզու, փոյթ 'ի բամբասանս, եւ արագ 'ի չարութիւնս: Եւ վասն այսքան
աղտեղի կերպարանացս՝ ծիծաղէին զնա՝ տեսանօղքն, եւ այսպէս առնէին: Վասնորոյ
չարացաւ նա քան զսատանայ 'ի լսելն անարգանս իւր, եւ կամէր արկանել յորոգայթ
զԿաթողիկոսն. վասնորոյ ասէր զերծել զգլուխն եւ զմորուսն. եւ ո՛չ եղեւ զոր խորհերն.
վասնորոյ ինքն՝ որ բնաւորեալ ունէր զչարութիւնն, եւ գանձեալ էր 'ի մտի իւրում՝
զանզգամութիւն, գաղտ ելեալ 'ի վանացն, եւ գնաց 'ի Գանձակ քաղաք, եւ եգերծ
զերեսն եւ զգլուխն. եւ գնացեալ առ իշխանն Դաւութ խան, - այս՝ ա՛յն Դաւութ խանն Է,
զոր յառաջն յիշեցաք՝ թէ՛ ապստամբեցաւ, եւ գնաց վեց արամբ առ Օսմանցիս, - եւ
զանկատեաց նմա, թէ՛ քարոզեցի զՄահմետ ճշմարիտ մարգարէ գոլ, յայսմ պատճառէ
այսպէս խայտառակ արար զիս Կաթողիկոսն, եւ Էառ զկարգն իմ: Եւ բարկացեալ
խանն՝ բերին զԿաթողիկոսն, եւ Էառ 'ի նմանէ բազում տուգանս, եւ ասէ, տո՛ւր դմա
զկարգ իւր՝ եւ գիր քարոզելոյ: Եւ յահէ խանին ետ 'ի նա՝ զոր ինչ կամէրն. եւ 'ի խանէն
Էւս Էառ հրաման: Եւ ելեալ քարոզէր զարտուղի: Եւ եղեւ թշնամի արեղայից. եւ ուր
տեսանէր արեղայ, մերկացուցանէր, եւ բրածեծ առնէր: Եւ ասէր ցժողովուրդն, ո՛վ ոք
արեղայի տայ ի՛նչ, ինքն 'ի դժողքն իջանէ: Քանզի ո՛չ Է արժանի արեղայն առնել
պատարագ. վասնզի շնացողք են եւ պիղծ: Այլ երիցուն արժան Է առնել պատարագ, զի
սուրբ ամուսնաւ կայ. եւ այլ այսպիսի խաբէբայ բանիւ պատրեաց զաշխարհն
Աղուանից: Եւ եկեալ յարեցան 'ի նա մարդիկ անելի քան զՇ [500]. ո՛չ միայն գռեհիկ
աշխարհականք եւ ռամիկք, այլ եւ տգէտք երիցունք, եւ փարթամ եւ մեծագգի մարդիկք:
Եւ 'ի նոցանէ ընտրեաց ԲԺ [12] կտրիճեւ զօրեղ մարդիկք, եւ ետ 'ի ձեռս նոցա լախտ՝
որ Է թօփուզ, եւ կապեաց թուրս զմէջօքն նոցա, եւ անուանեաց զնոսա՝ առաքեալս. եւ
հրամայէր նոցա առնել՝ զոր ինչ ինքն կամէր. թէ՛ ծեծէր, թէ՛ կալանս առնէր, նոքօք
առնէր զամենայն: Եւ կեղծաւորեալ ո՛չ առնոյր ինչ յումեքէ, այլ ձեռամբ ԲԺ[12]իցն

ամնոյր եւ բաժանէր Շ[500]իցն՝ եւ ասէր, Զրիստոսի աշակերտացն չէ՛ պիտոյ ստանալ ոսկի կամ արծաթ, եւ կամ զգէնուլ հանդերձս ազնիւս, այլ մագ եւ շալ պիտոյ է նոցա զգէնուլ: Եւ ինքն զգեցեալ էր զմագեղէնս. եւ ՚ի սիրտ մագեղէնին հաստատեալ էր երկուս բեւեռս երկաթեայ՝ հնարիւք, եւ ցուցանէր ամենեցուն ասելով, այսպէս արժան է զգէնուլ արեղայիցն: Եւ այսպէս տարածեցաւ խաբէբայ անուն նորա ՚ի մէջ Տաճկաց եւ Զրիստոնէից, որ եւ Տաճիկ կոչէին նմա Մեխլու բաբայ, եւ Զայք Մեխլու վարդապետ: Եւ ելեալ յաշխարհէն Աղուանից՝ բազմութեամբն գայ ՚ի գաւառն Գեղամայ. եւ կապեալ ունէր Ե [5] արեղայ, եւ միոյն անուն էր Միքայել, որ էր ՚ի գեղջէն Քանաքեռոյ: Իսկ երեց մի Յովհաննէս անուն՝ ՚ի գիւղաքաղաքէն Կարբույ, պատահի նմա ՚ի Գեղարքունի, եւ ընդ նմին գայ մինչեւ ՚ի Կոտես գաւառ. նոքա պատմեցին ինձ գայս ամենայն: Եւ եկեալ Մեխլուն ՚ի գիւղն Նորք, եւ հայի ընդ բերդն Երեւանայ. եւ տարածեալ զձեռս իւր որպէս թռչուն, եւ շարժէր. Ասէ Յովհաննէս երեցն, զի՞նչ ամենս վարդապետ: Ասէ Մեխլուն, կամիմ թռչել մինչեւ ՚ի բերդն: Իսկ երեցն կալեալ զձեռն նորա՝ ասէ, կամիս խայտառակ լինիլ որպէս նեռն. եւ զի՞արդ կարիցես թռչել, զի դու մարդ ես, դադարեա՛ ՚ի կախարդասարաս գործոյդ, արձակեա՛ եւ զաբեղայսդ, զի մի՛գուցէ լուիցէ Խանն, եւ զքեզ չարամահ սպանցէ: Եւ լուեալ զբանս իրիցուն՝ արձակեաց զաբեղայսն, եւ ուղղեցաւ դեպ ՚ի բերդն: Իսկ Ամիրգունայ Խանն ելեալ ՚ի բերդէն՝ երթայր ՚ի զնին. եւ հայեցեալ տեսանէ զբանակն. եւ զարհուրեալ հարցանէ, ո՛հ զի՞նչ է գումարն այն: Ասեն, նա է Մեխլու բաբայն, զոր պատմէին. եւ ապա դարձաւ Խանն՝ եւ եմուտ ՚ի բերդն: Եկն եւ Մեխլուն, եւ նա եւս եմուտ ՚ի բերդն՝ բազմութեամբն իւրով, եւ գնաց եկաց առաջի Խանին: Եր անդ Խանն եւ Աւետիս Կաթուղիկոսն եւ Բ [2] Եպիսկոպոս ընդ նմա: Եհարց Խանն՝ եւ ասէ ցՄեխլուն, ի՞նչ մարդ ես, ուստի՞ գաս, կամ ո՞ր գնաս: Ասէ Մեխլուն, սեւագլուխ եմ աղօթող վասն կենաց քոց: Եւ Խանն ձգեալ զձեռն դեպ ՚ի Կաթուղիկոսն, եւ ասէ, սոքա բաւական են աղօթող վասն իմ. եւ դւ ե՛րթ՝ աղօթեա՛ վասն Դաւուրթ Խանին: Եւ ասէ Խանն, ընդէ՛ր ես ծածկեալ զերեսդ. քանզի զվերջ վեղարին կախեալ էր զերեսօքն. ասէ, ո՛չ եմ արժանի տեսանել զերկինս: Եւ Խանն ծայրիւ փայտին՝ որ ՚ի ձեռին ունէր, բարձրացոյց զթօղն, եւ ետես զերեսն նորա, զի գարշ էր, ասէ, նալլաթ սուռուքունայ - սուրաթ անա, վասն աղտեղի պատկերիդ ծածկեալ ես, զի մի՛ ոք տեսցէ զնակբաթ դեմս քո, եւ երախտիս բառնաս ՚ի վերայ երկնի: Ասէ դարձեալ Խանն, զի՞նչ է լաշկարդ այդ, ո՞ր գնաս դոքօք ՚ի պատերազմ, ՚ի Վա՛ն՝ թէ յԱրգրում: Ասէ Մեխլուն, ո՛չ ուրեք գնամ. այլ զի ես քարոզեմ զճշմարտութիւն, վասն այնորիկ շրջին դոքա ընդ իս: Ասէ Խանն, արդ քարոզեա՛ եւ սոցա՝ որք աստ են: Եւ ունէր գիրք մի ժողովածու եւ նովաւ ասէր՝ զի՞նչ որ ասէր: Եւ բացեալ զգիրքն՝ եւ ասէ, սա գրեալ է վասն սեւագլիւնց. զի ասէ, մի՛ ստանայք՝ մի՛ ոսկի եւ մի՛ արծաթ եւլն: Եւ էր անդ Գառնեցի մի՝ որ թողեալ էր Աբեղայութիւնն, եւ եղեալ էր զինուոր, որոյ անունն էր Չաքար-Բէկ, նմա ասաց Խանն՝ թէ՛ դու թարգմանեա՛ զասացեալն դոցա. եւ զոր ինչ ասաց Մեխլուն՝ Չաքար-Բէկն յետ պատմեաց: Ասաց Խանն ցԿաթուղիկոսն, դու եւս ասա՛ զքոյդ: Եւ էր առ Կաթուղիկոսն աւետարան մի, որ ասէին Չրեհաւոր, եւ բացեալ զայն՝ որ ասէ, «յարիցեն սուտ Զրիստոս, եւ սուտ մարգարէք» եւլն: Նաեւ զայն եւս՝ թէ՛ «զգոյշ լերո՛ւք, որք գան առ ձեզ հանդերձիւք ոչխարաց, եւ ՚ի ներթուստ գայլք են յափշտակողք: Չայն եւս թարգմանեաց Չաքար Բէկն: Եւ ապա ասաց Խանն, այս ճշմարիտ է, եւ դու հարամզատայ ես. վասն այն ես զգեցեալ զայդ հանդերձ. զի պատրես զանմեղ քրիստոնէայս: Եւ հրամայեաց արկանել զնա ՚ի հաւուզն եւ խեղդել ՚ի ջուրն. եւ որքա՛ն հանէր զգլուխն ՚ի ջրոյն, եւ սպասաւորք Խանին կոխէին ՚ի ջուրն: Եւ հրամայեաց Խանն կողոպտել զԲԺսն[12] նորա՝ իբրեւ ՚ի մօրէ մերկացուցանել՝ Բ [2] Տաճկի եւ Ա [1] Զայի ՚ի հեծելոց նորա կողոպտել. եւ աղերսանօք Կաթուղիկոսին հանին զնա ՚ի ջրոյն. եւ կարգեցին զինուորս, զի յերկրէն Երեւանայ հեռացուցեն զնա. եւ հանեալ ՚ի բերդէն, առեալ տանէին զնա դեպ ՚ի Քանաքեռ. եւ տգետ ռամիկքն Քանաքեռոյ՝ յորժամ լուան զգալուստ նորա, գրոհ տուեալ ելին ընդ առաջ նորա՝ մինչեւ տնարգել աղջկունքն եւս

գնային 'ի տես կախարդին այնորիկ. որք երթեալ քսէին զստորոտ հանդերձի նորա յերեսս իւրեանց: Եւ բազում ողջագուրելով ընդունէին զնա: Եւ էր այրի պառաւ մի, զոր ասէին Եղիայի կին, սնուցեալ էր որթ մի կովու: Նոյն պառաւն՝ ընդ որ գնայր, եւ որթն եւս գնայր ընդ բազմութեան՝ որք գնային 'ի տես կախարդին. գնաց եւ պառաւն այն, եւ որթն որ սնուցեալ էր, ցցեալ զծետն՝ աղաղակելով գնայր զկնի պառաւին: Եւ տեսեալ արբանեկաց կախարդին՝ կալան զորթն, եւ ասէին, մատաղ է եկեալ վարդապետին: Իսկ պառաւն լայր եւ ասէր, իմ է որթդ այդ, եւ ո'չ է մատաղ, վասն Աստուծոյ թողէ՛ք զորթս իմ: Եւ ո'չ լւան նմա, այլ զենին զորթն, եւ մասն մասն բաժանեցին, մինչեւ եւ կաշին եւ զապաւառն եւս բաժանեցին՝ որպէս օրհնութիւն: Եւ առեալ զկախարդն բերին 'ի Քանաքեռ, եւ տարան 'ի Ներքի եկեղեցին: Եւ 'ի չբաւել տեղոյն, ելեալ նստաւ 'ի վերայ սեղանին. եւ զոտսն կախեալ 'ի վայր՝ եւ դողանջեր դէպ յաբեղայսն՝ եւ ասէր, ո'վ ոք՝ որ սպանանէ արեղայ մի, այլ ո'չ գոյ հարցումն մեղաց նորա, այլ երթայ յարքայութիւնն Աստուծոյ: Այր մի 'ի նոյն գեղջէն Քանաքեռոյ, որ ասէին Թութակեց Յակովբ. այս Յակովբս գնացեալ խոստովանի նմա, եւ խնդրէ ապաշխարութիւն. եւ նա ասէ, ե'րթ սպա՛ն արեղայ մի. եւ բե'ր 'ի մոյն եւ յարենէն, զի կերայց զմիսն՝ եւ արքից զարիւնն, եւ արարից պատարագ, եւ զքառասնամեայ մեռեալն յարուցից, յայնժամ լիցի թողութիւն մեղաց քոց: Եւ հաւատացեալ յիմարն այն, եւ 'ի նոյն գիշերին գնացեալ 'ի դուռն վանիցն՝ եւ սպասէր՝ զի թերեւս ելցէ Միքայէլ Աբեղայն. այս այն Միքայէլն է՝ զոր 'ի մեջ ճառիս յիշեցաք. զի նա էր փոքր քան զայլսն: Եւ տեսանէ՝ զի ահա եկն Փիլիպպոս Եպիսկոպոսն. եւ այրն Յակովբ յարեաւ 'ի վերայ նորա, եւ կառկարեաց զնաճախն 'ի վերայ գլխոյ Եպիսկոպոսին: Եւ ասէ Եպիսկոպոսն, գծուեցա՞ր Յակովբ: Եւ ասէ Յակովբն, մեղայ բեզ՝ Տէր Փիլիպպոս. զի ես կարծեցի՝ եթէ Միրանն ես. զի առաջին անունն Միքայէլին՝ Միրան էր: Եւ պատմեաց նմա Յակովբն զամենայն: Իսկ Եպիսկոպոսն խրատեաց զնա՝ եւ ասէ, նա ո'չ պատարագօղ է եւ ո'չ մեռեալ յարուցանօղ. այլ ա'յս է, զի զքեզ մարդասպանս առնէ՝ եւ արեան տէր: Եւ գնաց եւ Յակովբն՝ ո'հ եւ աւա՛ղ կարդալով ինքեան: Եւ էր անդ 'ի Քանաքեռ եւ Կաթողիկոսն եւ զինուորք Խանին. զոր լուեալ զայս, եւ հանեալ վարեցին զնա մինչեւ 'ի Նիզ գաւառ. եւ գնաց մինչեւ ցԱրգրում. եւ ասէր, գնամ յԵրուսաղէմ: Եւ էր յԱրգրում Կեղացի Պօղոս վարդապետն. եւ աստի գրեցին առ նա՝ վասն նորա չարութեան. եւ նա կալեալ զնա՝ Էառ զվեղարն եւ զփիլոնն, եւ պատուիրեաց ուխտաւորացն Երուսաղէմի ո'չ ընդունել զնա ընդ ինքեանս: Եւ նա այնպէս կորեաւ եւ բարձաւ 'ի միջոյ՝ ընկալեալ զյաւիտենական կորուստն: Եւ յետ կորստեան նորա համբաւեցին արբանեակք նորին՝ թէ Ամիրգունայ խանն ճիպոտաւ մի Էզարկ վարդապետին. յայնժամ թիւրեցաւ երես խանին, եւ թուլացան ձեռքն. դեռ եւս ասեն մինչեւ ցայսօր:

[Լ]

Պատմութիւն Մովսէս Կաթողիկոսին՝ սակաւիկ:

Որ ինչ վասն Մովսէս Կաթողիկոսի՝ գրեալ է Առաքել պատմագիր 'ի ծննդենն մինչեւ 'ի մահ նորա: Այլ մեք (ես) զոր ինչ լուաք 'ի Յակովբ Կաթողիկոսէն վասն նորա, աստէն բացայայտեցից: Չի որպէս եւ գրեալ է Առաքել պատմագիր, թէ՛ Մելքիսէթ Կաթողիկոսն թշնամացաւ ընդ Մովսէս վարդապետին, եւ ասաց, ե'լ յայսմ աշխարհէ եւ զնա՝ աստի՝ ուր եւ կամիս: Եւ նա գնացեալ 'ի Խնկելոյ-ծոր գեղ, որ այժմ ասի Ձորագեղ՝ մերձ 'ի բերդն Երեւանայ, եւ անդ քարոզէր զբանն Աստուծոյ զԶրիստոս, մինչզի գտցէ ընկերս ինքեան, եւ ընդ նոսին գնալ յաշխարհն Յունաց: Այլ նորա բանն եղել ըստ

հրամանի Փրկչին՝ որ ասէ, լուցեալ ճրագ ո՛չ թագչի, եւ թէ՛ պատրոյկ կայծեալ ո՛չ շիջանի. որ եւ եղեւ այս առ սուրբ վարդապետն Մովսէս՝ այսպիսի՝ պատճառաւ: Եր այր մի յԵրեւան քաղաքի՝ Յովհաննէս անուն, եւ ունէր կին Աճապ-խան անուն. եւ քորն Աճապ-խանին եր կին Ամիրգունա-խանին՝ Զուսմի-խան անուն: Եւ եղեւ ատելութիւն Աճապ-խանին ընդ առն իւրում Յովհաննիսի, որպէս թէ՛ չքնաղագեղ ընդ անգեղոյ, եւ մեծազգի ընդ անչգոյ: Եւ այպէս հանապազ պճրանօք եւ պռոտելով կայր, եւ ո՛չ հաղորդէր ընդ առն իւրում. եւ խրատու քահանայիցն ո՛չ անսայր, մինչեւ հասն եւս խրատեաց զնա, եւ նա ո՛չ լուաւ նմա: Եւ յաւուր միում զնաց Աճապ-խանն ՚ի Ձորագեղ, զի լուիցէ զքարոզս վարդապետին: Եւ վարդապետն ՚ի կարգ քարոզին՝ ասաց, կին՝ եթէ ելցէ յառնէ իւրմէ՝ շնայ. զայս բանս ասելով՝ պատմեաց սուրբ վարդապետն՝ ժողովորդեանն: Իսկ Աճապ-խանն իբրեւ լուաւ զայս, եւ եր (գուցէ հարկանէր) զգլուխն իւր Բ [2] ձեռամբ՝ եւ ասէ, վա՛յ ինձ, զի եւ ես շուն կոչիմ: Եւ մինչ վարդապետն ասէր զքարոզն, նա մտախոհ լինէր վասն այնմ բանին: Եւ յորժամ վերջ արար զքարոզն՝ եւ արձակեաց զժողովուրդն, ասէ Աճապ-խանն ցերեցն՝ որ աջ տայր, ունիմ ինչ ասել վարդապետին. ինդրեմ ՚ի քէն՝ կացցես աստ, եւ քումդ բերանով խօսեցայց ընդ վարդապետին. եւ յորժամ ել վարդապետն, կինն անկաւ յերկիր եւ համբուրեաց զոտս նորա, եւ հեծեծանօք ասաց զյանցանս իւր: Եւ երջանիկ Վարդապետն աստուածային բանին խրատեաց զնա. եւ ՚ի վաղիւն կոչեաց զայր նորա, եւ յանձն արար միմեանց, զի կացցեն երկիւղին Աստուծոյ՝ զգուշութեամբ: Եւ լուաւ Ամիրգունա-խանն՝ եւ ասէ, ես բազում անգամ խրատեցի զքէնին իմ, եւ նա ո՛չ լուաւ ինձ. եւ արդ՝ զի՞արդ եղեւ հաշտիլ նորա: Եւ ասեն, խրատովն Մովսէս վարդապետին եղեւ: Ասէ հանն, կոչեցէ՛ք զնա, զի տեսից զնա, թէ որպիսի՞ այր է նա, որ այս բարի համբաւս լսեմ: Եւ յորժամ ետես, սիրեաց զնա քան զչափն առաւել: Եւ այս եղեւ սկիզբն, որ ծանօթացաւ Շահին. որ եւ եղեւ Կաթուղիկոս: Իսկ Յովհաննէսն եւ Աճապ-խանն մնացին առ միմեանս ժամանակ ինչ, եւ յետոյ հրամանաւ վարդապետին հրաժարեցան ՚ի միմեանց սիրով: Յովհաննէս զնաց ՚ի Սեւան կղզին, եւ եղեւ միայնակեաց: Իսկ Աճապ-խանն առեալ զդուստրն իւր Լուկիա՝ եւ մտին ՚ի վանս Կուսանաց. եւ եղեւ ՚ի կարգի հաւատաւոր կանանցն. եւ Աճապ-խանն անուանեցաւ Աթանասիա:

[ԼԱ]

Վասն մանկանցն ժողովելոյ:

Մոռացումն եղեւ, զի ՚ի կարգս Շահ-Աբասին գտեալ էաք. յետոյ գտաք՝ եւ եղաք աստ: Քանզի թագաւորն Աբաս կարի սիրէր զպատմութիւնս, զհակաճառութիւնս, զկատակս, եւ զծաղրս, զքննութիւնս հաւատոյ, եւ զխօսակցութիւնս: Յաւուր միում ժողովեալ էին առ նա ամենայն աւագանին, եւ խօսէին վասն հաւատոյ, եւ լեզուաց քաղցրութեան եւ փարթամութեան: Եւ վասն առաջին լեզուին, որ տուաւ Ադամայ, ոմանք ասացին՝ Զրէից լեզուն զոլ առաջին. ոմանք՝ Եթովպացւոցն, ոմանք՝ այս, եւ ոմանք՝ այն: Իսկ Շահն ո՛չ հաւանեցաւ ասացելոց միում ՚ի նոցանէ: Այլ հրամայեաց Լալա-բէկ իշխանին՝ եւ ասէ, տե՛ս՝ թէ՛ ո՞րքան ազգի լեզու գտանի յաշխարհիս Ասպահանու. դու ժողովեա՛ յամենայն ազգաց ստնդիաց մանկունս՝ արու եւ եգ, որ չէւ իցեն արձակեալ լեզուս իւրեանց, եւ լի՛ց ՚ի տուն մի արձակ եւ մեծ. ՚ի գիշերին վառեա՛ զճրագ. եթէ ցրտասցի, լո՛յց խարոյկ, եւ մարց նոցա պատուիրեա՛ բնաւ ո՛չ խօսիլ եւ ժպտալ. այլ զսպել եւ մաքրել, դիեցուցանել, եւ լոգացուցանել առանց խօսելոյ, եւ ո՛չ դնել յօրօրոց եւ ո՛չ ՚ի ճոճ, այլ ՚ի յերկրի ՚ի մահիճ. եւ զծախսն յարքունուստ եղիցի մարց եւ տղայոցն. ՚ի գիշերի ննջեսցեն մարքն առ մանկունս, եւ ՚ի տունջեան կացցեն յայլում տան. եւ կացուցեն Բ [2] ներքինիս պահապան նոցա. զի թէ ոք լացցէ, նոքա ազդ առնիցեն մարցն նոցա՝ լռելեայն, զի

եկեալ դարմանեսցեն տղայսն: Չայս պատուիրեաց առնել. եւ ասէ, տեսցո՛ւք՝ զի՛նչ լեզու արձակեն նոքա, ա՛յն է լեզուն՝ որ տուաւ Ադամայ: Իսկ իշխանն Լաւա-բէկ արար զհրամանն: Եւ զարդարեաց զտուն մի բացագոյն ՚ի շինութենէ, զի մի՛ լուիցեն զձայնս երգոց եւ գուսանաց: Եւ ժողովեաց մանկունս ՚ի Ի [20] ազգաց, որք գտան յԱսպահան. որք են ՚ի քրիստոնէից Է [7] ազգ, եւ յայլ ազգաց ԺԳ [13]: Նախ ՚ի քրիստոնէիցն՝ այսոքիկ են, Յայ, Յոյն, Լատին, Ասորի, Վիր, Աղուան, Բոշայ: Եւ յայլ ազգաց Ժ [10] ազգ, որք էին Տաճիկ, Պարսիկ, Վլաթ, Գեաւռ, Մար, Լոռ, Լակզի, Օզբէկ, Ջաղաթայ, Դիլաթ, Յրեայ, Յնդիկ, Եթովպացի: [3]Այսքան ազգաց ժողովեաց բազում մանկունսն երկամեան, եւ ելից զտունն՝ արու եւ եգ: Եւ եթէ որ մեռանէր ՚ի նոցանէ, բերէին փոխանակ նորա այլս: Եւ յետ տարւոյ միոյ արձակեցին լեզուս յօդաւորս. եւ ահա՛ եւ ո՛չ մի էր լեզուացն, այլ խժական, եւ բեկբեկ. եւ գային բազումք անմռունչ՝ եւ լսէին զխօսս նոցա, եւ ո՛չ իմանային. կռուէին, խաղային, ծիծաղէին, լային: Եւ յորժամ մարք նոցա մտանէին առ նոսա, եւ նոքա գային եւ խուճապէին զմարբքն, եւ մորմոքէին: Իսկ Շահն եւս եկն եւ ետես զխժական խօսս նոցա. եւ հրամայեաց սփռել չամիչ. եւ նոքա թափեցան ՚ի վերայ ճուալով եւ ճչալով. եւ ո՛չ որ գիտաց՝ եթէ զի՛նչ լեզու էր: Եւ ասէ Շահն, կոտորեցէ՛ք զդոսա, զի մի՛ աճեսցի բարբառոյ այդ: Բայց Լաւա-բէկն ո՛չ եթող կոտորել, եւ ետ ցմարս իւրեանց՝ եւ ասէ, երթեալ ուսանին զլեզու մօր իւրեանց: Եւ արարին այնպէս, եւ փութով ուսան զհայրենի լեզուն: Չայս պատմեաց Մարկոս վարդապետն Ջուղայեցի, որ էր Առաջնորդ Յաւուց-Թառու, եւ ասէր, ժողովեալ մանկանց մինն՝ հօրեղբայրն իմ է լեալ:

[ԼԲ]

Վասն մարդագայլոցն:

Որպէս պատմէ Առաքեալ պատմագիր, թէ՛ Շահ-Աբասն զերկիրս Արարատեան արտասահման արարեալ քշեաց, եւ տարեալ բնակեցոյց յաշխարհին Պարսից. եւ մնաց երկիրն Արարատեան ամայի եւ անմարդաբնակ: Վասնորոյ գազանք բազմացան յաշխարհիս, եւ կաղաղ առեալ ՚ի գիւղս եւ ՚ի տունս բնակէին, եւ որչս արարեալ ծնանէին ձագս: Եւ էին գազանքն՝ ինձ, արջ, բորենի, գայլ, աղուէս, կուզ, ոզնի, եւ այլ այսպիսիք՝ մեծամեծք եւ մանունք, եւ ո՛չ զոյր մարդ՝ որ հալածէր զնոսա. եւ նոքա համարձակ եւ աներկիւղ կային եւ շրջէին: Իսկ գայլք առաւել համարձակեցան քան գայլ գազանսն: Քանզի մարդիկք՝ որք մնացեալք էին, ծերք եւ պառաւք, եւ տկարք, որք ո՛չ կարացին զնալ ընդ բանակս, մնացին աստէն, գային գայլքն՝ պատառնէին զնոսա եւ լափէին, եւ զանկարսն ուտելով՝ սովորեցան՝ եւ զառողջսն եւս ուտէին, եթէ պատահէին. վասնորոյ անուանեցան Մարդագայլ: Եւ մեք կարելոր համարեցաք գրել սակաւութիւնս նոցա: Ալելոր մի յԱմինջ գեղջէ եկեալ ՚ի Քանաքեռ, եւ բարձեալ աղ շալակաւ՝ զնայր ՚ի գեղն իւր. եւ եհաս ՚ի գլուխս ջրաղացացն. եւ ահա՛ գայլք երկու իջին ՚ի բլրէն՝ որ ասեն Դարապաս, եւ կալեալ զալելորն, եւ նա աղաղակեաց առ ջրաղացսն, մինչեւ ՚ի հասանիլ նոցա՝ սպանին զալելորն, զմի ձեռն եւ զերեսն կերին: Կին մի ՚ի Նորք գեղջէ՝ նստիւր ՚ի դրան իւրում, ՚ի գիրկս ունելով զմանուկ դուստր իւր. եւ ահա՛ գայլ մի տեսեալ ՚ի հեռաստանէ, եւ եկեալ ըմբռնէ զհանդերձից մանկանն, եւ քարշէր առ ինքն: Եւ կինն աղաղակէր, եւ գրկեալ զմանուկն ո՛չ թողոյր ՚ի բաց. եւ ՚ի ձայնէ կնոջն՝ եկին ոմանք եւ հալածեցին զգայլն, եւ զմանուկն խլեցին մեռեալ: Այր մի Միսիկ անուն՝ ՚ի գեղջէն Քանաքեռոյ, որ էր ջրպետ գեղջն. սա ըստ սովորութեան զնացեալ՝ զի բազմացուցէ զջուրն, եւ եհաս ՚ի գիւղ մի ակեր, որ ասէին Մեհուտ ՚ի գաւառն Կոտէից, եւ տեսանէ՝ զի

Ե [5] գայլ շտապաւ փութան դեպ 'ի ինքն: Եւ Միսիկն գնայ եւ ելանէ 'ի տանիս եկեղեցոյն եւ գայլքն գան մինչեւ 'ի ներքոյ որմին, եւ ջանան ելանել 'ի տանիս եկեղեցոյն: Իսկ Միսիկն արծակէ զմիջոց գօտին, եւ կախէ ընդ որմովն. իսկ գայլքն 'ի բաց կացեալ նստին հայելով դեպ 'ի Միսիկն, զի թերեւս իջցէ, զի կերիցեն. եւ այնպէս մնաց մինչեւ 'ի լուսանալն: Եւ յորժամ ծագեաց արեգակն, ահա՛ արք երեք գային բեռնակիր երիվարօք, եւ Միսիկն աղաղակեաց առ նոսա. եւ նոքա եկեալ հալածեցին զգայլսն. եւ Միսիկն դողալով գնաց ընդ նոսա 'ի գիւղն իւրեանց: Եղբայրն իմ Խաչատուր բարձեալ բողաւ մածուն՝ եւ տանէր յերեւան՝ կնքահօրն իւրում. եւ եհաս 'ի տեղին՝ որ ասի Զանդակեր, եւ ահա՛ վեց գայլք եկեալ շրջապատեցին զնա, եւ մերձ էին պատառել. եւ ահա՛ ողորմութեամբն Աստուծոյ եկն այր մի Յովհաննէս անուն՝ երիվարաւ՝ Քանաքեռցի, եւ փախոյց զգայլսն, եւ զԽաչատուրն հեծոյց յերիվարն, եւ տարաւ յերեւան: Եւ այլ բազում են վնասք գայլոցն, եւ մեք ո՛չ գրեցաք, զի մի՛ ձանձրութիւն լիցի ընթերցողացն:

[ԼԳ]

Պատերազմ կնոջն ընդ գայլոյն:

Եւ յորժամ Էառ Շահն գերեւան, կարգեաց անդ իշխան Ամիրգունա-խանն, եւ պատուիրեաց նմա նորոգել զքերդն, եւ տնկել զայգիսն, եւ փոյթ լինիլ շինութեան: Վասնորոյ ամենեքեան սկսան շինել եւ տնկել զայգիս: Որ եւ Տաճիկ մի տնկեաց զայգի, եւ բերեալ այր մի 'ի Կոտէից՝ Սարգիս անուն՝ կնաւ իւրով եւ ստնդեայ որդւով, եւ կացոյց զնա պահապան նորատունկ այգւոյն: Իսկ այրն ցանեաց 'ի մէջ որթոցն վարունգ, եւ սեխ, մեղրապոպ եւ խաւարտ: Այրն 'ի տունջեան երթայր 'ի մշակութիւն 'ի վերայ բերդին: Իսկ կինն դարմանէր զայգին եւ զպարտեզն. եւ յերեկոյին փայտեայ սանդիսօք ելանէին 'ի տանիս հնձանին՝ յաիւ գայլոցն, եւ զսանդուխն քարշէին 'ի վեր: Եւ յաւուր միում ըստ սովորութեան իւրոյ գնաց Սարգիսն 'ի մշակութիւն իւր: Իսկ կինն իջոյց զօրօրոցն մանկամբն, եւ եդ 'ի հնձանն, եւ զդուռն ո՛չ աղիսեաց. եւ գնաց դարմանել զպարտեզն: Եւ գայլ մի տեսեալ զայն, գնաց եբաց զդուռն՝ եւ եմուտ 'ի ներքս. եւ դուռն ինքնին գնաց 'ի վերայ: Իսկ գայլն կալեալ 'ի կապանաց մանկանն, եւ կամէր պատառել զմանուկն: Իսկ կինն լուաւ զճղփումն դրանն, եւ ասէ, մի՛ գուցէ ոք եմուտ 'ի հնձանն զողանալ ինչ: Եւ գնաց եւ ետես զայն, եւ ճիչ բարձեալ ըմբռնէ զերկու ականջն գայլուն, քարշէ, զի զերծուցէ զմանուկն, եւ ո՛չ կարաց. եւ կինն 'ի քարշ տանէր զգայլն. եւ գայլն ո՛չ թողոյր զկապանս մանկանն. եւ կինն 'ի քարշ հասեալ 'ի դուռն, եւ ոտամբն եբաց զդուռն, եւ ձայներ առ դրացի կանայսն. եւ կանայք երկու լուան զձայնն, եւ եկին եւ տեսին զտառապանս կնոջն. մի կինն ամեալ հատոց, եւ միւսն մեծ բիր, հարին զգայլն, եւ սպանին: Իսկ մանուկն բնաւ ո՛չ խօսէր, եւ ո՛չ եռայր, կարծեցին՝ եթէ սպանեալ է. եւ մայրն բացեալ զերեսս տղային, իսկ տղայն ժպտեցաւ դեպ 'ի մայրն. եւ մայրն յուրախութենէն յուշաթափ եղել, եւ հազիւ յուշ բերին: Եւ այս լուաք 'ի Չաքարիայ վարդապետէ, որ Էր Առաջնորդ Յովհաննու վանից. որ նա ինքն լուեալ է 'ի Սարգսէն՝ յանապատն Երեւանայ 'ի թուին ՌՁ [1630]:

[ԼԴ]

Զենք Զրտացն 'ի դաշտն Շարուրայ:

2ի որպէս ասացաք զիսցիլ Ամիրգունա-խանին 'ի պատերազմի Մովրավին, եւ տանիլն յերեւան, եւ մնալն առ Ղոջի-բաշին՝ Թահմազ-բէկի՝ որդւոյ Նորա: Լուան ազգն Մարաց, որ է Զուրտ, յայնմ կողմանէն Մասեաց լերինն՝ ժողովեցան 'ի մի, եւ խորհեցան գալ 'ի դաշտն Շարուրայ՝ եւ առնել աւար: Եւ եհաս համբաւս այս առ Ամիրգունա-խանն: Վասնորոյ յղեաց առ որդին իւր Թահմազ-բէկ զպատգամս խիստս, եւ ասէ, աւուրք տառապանաց եւ օր Նեղութեան հասին 'ի վերայ քո. արդ՝ որո՞յ յուսոյ ակնունիս կալով այդր: Եւ իբրեւ լուաւ Թահմազ-բէկն զպատգամս Զօրն՝ եւ 'ի խոր խոցեցաւ, վասնորոյ առանց գիտելոյ Ղոջի-բաշուն՝ առեալ զգունդն իւր՝ եւ գնաց 'ի Նոյն օր 'ի գաւառն Գեղամայ, եւ 'ի միւս օրն 'ի Վայոց ձոր, եւ 'ի միւս վաղն 'ի դաշտն՝ որ կոչի Վէթի. եւ ետես՝ զի տարածեալ էին արքն զվայրս դաշտացն: Եւ Թահմազն գոչեաց բարձր ձայնիւ, եւ ասէ, հաւ տուր Ղզլբաշ, հաւ տուր: Եւ այր ոմն 'ի Պարսից՝ ո՛չ յաւագացն, այլ անարգ եւ յոռի, պատասխանեաց արհամարհանօք՝ եւ ասէ, բէշ բաթման տառուխուն Նա հաւի օլուր. որ է ստուգութիւն խօսացս այս. զի սղութիւն էր հացի. եւ այրս այս Ուլուֆայն առեալ էր կորեակ, եւ յայսմ վայրի երես եհան անարգանօք. եւ մինչեւ ցայսօր առակ ասի այս՝ յայսմ աշխարհի: Եւ 'ի վերայ այս բանի՝ թուլացան Պարսիկքն, եւ ո՛չ կամէին մտանել 'ի պատերազմ: Վասնորոյ ինքն Թահմազ բէկ՝ սակաւ արամբք եմուտ 'ի բանակն Զրտաց՝ եւ կոտորէր. եւ տեսեալ զօրացն՝ արիացան. եւ Նոքա մտեալ 'ի պատերազմն՝ յաղթեցին Զրտացն, եւ հալածեցին, եւ գնացին մինչեւ 'ի տեղին, որ կոչի Այաղլու-սարայ, եւ անդ կանգնեցին զնշանն Զրտաց՝ սպիտակ՝ որ ասի ալամ, կամ բայրազ: Եւ տեսեալ Զրտացն զնշանն իւրեանց, կարծեցին ճշմարիտ գոլ. վասնորոյ դիմեցին առ Նա: Իսկ Պարսիկքն ըմբռնէին զնոսա, 'ի կալանս առնէին, կոտորէին, եւ աւար առին զամենայն ինչս Նոցա, եւ մնացեալքն մագապուրծ եղեալ անկան 'ի տեղիս իւրեանց: Եւ մինչդեռ անդէն կային առ Այաղլու-սարայն, եկն միւս եւս բօթ, թէ՛ ահա՛ գունդ մի Օսմանցւոց 'ի Կարուց ելեալ եւ եկեալ հասեալ են 'ի Կուաշ եւ 'ի Վժան 'ի լեռնոտեաց Արագածու, եւ կամին գնալ 'ի Կարբի: Եւ լուեալ զայս Թահմազն, զամենայն գերիսն եւ զգլուխս սպանելոցն եւ զաւարն առաքեաց առ հայրն իւր Ամիրգունա-խանն, եւ ինքն ո՛չ գնաց, այլ առեալ զօրքն 'ի Նոյն երեկոյն գնացին 'ի գիւղն Նորագաւիթ, եւ գերիվարսն յագեցուցին. եւ 'ի հաւախօսին ելին եւ անցին զգետն Զուրաստան, որ է Չանկի. եւ ելին յառապարն, եւ առանց ճանապարհի հասին 'ի վեր քան զՕշական, եւ անցին զգետն Քասաղ, եւ 'ի Ներքոյ այգեացն՝ որ ասի Կարբոյ դաշտ, անցեալ գնացին. եւ հասին յանդաստանն Վժանայ, եւ տեսին զՕսմանցիսն, եւ հարին զփողն պատերազմի. եւ խառնեցան ընդ միմեանց՝ Պարսիկն եւ Օսմանցին: Եւ երիվարք Օսմանցւոց ո՛չ էին սովոր ձայնի փողոցն Պարսից. եւ 'ի հնչել փողոցն՝ փախուստ առին՝ եւ Պարսիկն զկնի Նոցա՝ հալածելով զնոսա: Բայց Թահմազ-բէկն մոլոր անկեալ 'ի զօրացն իւրոց՝ գնայր միայն: Եւ ահա Գ [3] Օսմանցիք տեսին զնա 'ի հեռաստանէ, եւ գիտացին, որ Ղզլբաշ է, բայց ո՛չ իմացան՝ թէ ո՛վ իցէ, եւ ծպտեցան զկնի Նորա. եւ Նա՝ զի ուներ ձի զօրաւոր կիսաբանական, որ ասէին Ղազի գիէր, եւ փախեալ առաջի Օսմանցւոցն, եւ ահա պատահի փոսի մի, ոյր՝ասէին՝ լայնութիւնն էր ԻԴ [24] թիգ, զխորութիւնն եւ զերկայնութիւնն անչափ. եւ մտրակեալ զձին, եւ շեշտակ ջունթ առեալ թռեաւ, եւ Էանց յայնկոյս. եւ կացեալ 'ի վերայ ոտին, եւ իջեալ համբուրեաց զաչս ձիոյն. եւ գնացեալ եկեալ եգիտ զօրքն, եւ թուեցին զնոսա 2 [6] այր պակասեալ 'ի զօրացն: Եւ ինքեանք ունէին կապեալս Ե [5] եւ զլուխ Գ [3]: Եւ առեալ գնացին յերեւան առ խանն. եւ գրեցին զպատճեն երկուց պատերազմացն, եւ ետուն 'ի ձեռս պնդադեսպանի, եւ առաքեցին առ Շահն:

Մահ Ամիրգունա-խանին:

Յորժամ գնաց Թահմազ-բեկն զօրօք իւրովք՝ եւ ոչ հրամանաւ Ղօռչի-բաշուն, վասնորոյ 'ի խոր խոցեցաւ նա մահու չափ՝ նախատինս համարելով ինքեան: Եւ սա եւս գրեաց թուղթ գանգատանաց 'ի Թահմազ-բեկէն, եւ պնդադեսպանիւ առաքեաց առ Շահն: Եւ այնպէս պատահեցաւ, զի երկոցունց պնդադեսպանքն՝ Ղօռչի-բաշուն եւ Թահմազ-բեկին՝ 'ի միում աւուր մտանել առ Շահն: Եւ իբրեւ ընթերցաւ թուղթն, իմացաւ՝ զի Ղօռչի-բաշին առ նախանձու է գրեալ. եւ ոչ ընկալաւ զասացեալսն Ղօռչի-բաշուն: Իսկ Թահմազ-բեկինն ընկալաւ եւ գովեաց գնա: Եւ գրեաց թուղթ եւ ետ նոյն պնդադեսպանին. եւ էր պատճեն այս: Հրաման է 'ի մերում թագաւորութենէ առ քեզ Թահմազ բեկ, զի թէ հայր քո մեռանի, թաղեալ'. եւ թէ կեցցէ, մի՛ կացցէ այդր, կամ գայցէ առ իս, եւ կամ նստցէ լռիկ. եւ դու արա՛ խանութիւն: Չայս իբրեւ լուաւ Թահմազն, իսկոյն եսպան զհայր իւր: Ոմանք ասեն՝ լարիւ խեղդեաց, ոմանք ասեն՝ եղ բարձն 'ի վերայ բերանոյն, եւ նստաւ 'ի վերայ նորա, եւ շնչարգել արար, եւ մեռաւ: Եւ ոմանք ասեն, իւրով մահուամբն մեռաւ 'ի խստութենէ վիրին: Քանզի բժիշկք ոչ կարացին բուժել: Վասնզի որքա՛ն դեղ դնէին, վերն առաւելոյր, եւ 'ի կսկծոյն մեռաւ: Թէ այսպէս եւ թէ այնպէս՝ բարձաւ 'ի կենաց քաջն եւ արին Ամիրգունա-խան խարտեաշ առիւծն. եւ կալաւ զտեղին՝ որդի նորա Թահմազ բեկն, եւ նստաւ խան՝ ծանր իշխանութեամբ: Բայց տարակուսութիւն է ինձ սակս սորա. քանզի Առաքեալ պատմագիր՝ ասէ, թէ՛ յորժամ խոցեցաւ Ամիրգունա-խանն, որդի նորա Թահմազ-բեկն էր առ Շահն. եւ յորժամ լուաւ Շահն զխոցիլն Ամիրգունայ խանին, առաքեաց զորդին առ հայրն, զի պահեսցէ զերկիրն: Իսկ 'ի լոյս համբաւոյն՝ այն էր՝ զոր գրեցաք, քանզի կարծեմ համբաւն յիրաւի զոյ: Վասնզի ես մանուկ էի՝ զի ասէին, ահա՛ Թահմազն եկն 'ի Վրացտանայ՝ եւ 'ի Քրտացն՝ զոր ըմբռնեցին, շղթայեալ բերին 'ի Քանաքեռ պահ ետուն: Եւ մեզ եւս ետուն ոմն պահ Լկիլկի անուն, որ գիտէր Հայերէն. նա պատմեաց մեզ վասն պատերազմին:

[ԼԶ]

Գնալն Օսմանցոց 'ի վերայ Բաղդատայ:

Լուաւ թագաւորն Օսմանցոց Մուրատ՝ թէ մեռաւ Շահ-Աբասն, եւ նստաւ թոռն նորա Սաֆի, եւ է տղայ եւ անարի. վասնորոյ զումարեաց զօրս, եւ ետ 'ի ձեռս Վազիր Խոսրով Փաշային՝ գնալ 'ի վերայ Բաղդատայ՝ առնուլ գնա: Եւ գնացեալ նստաւ 'ի վերայ նորա՝ բազում աւուրս, եւ ոչինչ կարաց առնել. դարձաւ եւ գնաց յԵկբատան՝ որ է Զրման-Շահն, եւ 'ի Համադան, եւ 'ի Դարկադին, եւ ոչինչ կարաց առնել. դարձաւ եւ գնաց յաշխարհն Օսմանցոց, եւ կամեցաւ ձմեռել 'ի Թուխաթ: Եւ լուաւ թագաւորն Մուրատ, բարկացաւ եւ առաքեաց զՄուրթուզայ Փաշայն, եւ եհատ զգլուխն Խոսրով Փաշային, եւ ինքն կալաւ զտեղին:

[ԼԷ]

Գնալն Ռուստամ խանի 'ի Վան:

Իսկ թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի լուաւ զարարեալն Սուլթան Մուրատին, եւ ինքն եւս կամեցաւ առնել՝ զոր նա արար. վասնորոյ ժողովել հրամայէ զզօրս եւ գնալ 'ի վերայ Վանայ: Եւ կացոյց գլուխ նոցա՝ Ռուստամ խանն, որ էր իշխան Թաւրիզոյ: Եւ

իբրեւ Էառ Նա զիշխանութիւնս զայս, հպարտութեամբ առաքեաց յԵրեւան առ Թահմազ-խանն՝ գալ առ ինքն, զի գնացեն 'ի վերայ Վանայ: Իսկ Թահմազ խանն խստութեամբ ետ պատասխանի, եւ ասէ, ես ո'չ եմ կարող գալ, նախ՝ զի ո'չ ունիմ հրաման 'ի Շահէն. եւ երկրորդ՝ զի, Գ [3] կողմանէ թշնամիք գոն Երեւանայ, 'ի Վրաց, 'ի քրտաց. եւ յՕսմանցւոց, զիա'րդ թողուցում զերկիրս անտէր, եւ գամ մտանել 'ի ծառայութիւն. եւ ո'չ գնաց: Նաեւ առաքելոցն ո'չ ետ շուք, եւ դարձան անարգեալ: Վասնորոյ անբժշկելի վիրօք վիրաւորեցաւ Ռուստամն, եւ ո'չ գիտէր զինչ արասցէ: Քանզի ո'չ եղեւ բանն իւր, այլեւ արհամարհեցաւ 'ի Թահմազէն: Եւ ինքն առեալ զօրքն՝ եւ գնաց 'ի Շամիրամակերտ, եւ նստաւ 'ի վերայ նորա. սկսաւ պատերազմիլ բազում աւուրս. եւ իմացաւ՝ զի ո'չ կարէր առնուլ. խորհեցաւ փախչիլ. եւ հրամայեաց զօրացն սփռիլ յերկիրն, եւ աւար առնել զոր ինչ կարասցեն մինչեւ յերիս աւուրս, եւ յետ երից աւուրց դառնալ առ ինքն: Եւ գնացեալ զօրացն՝ գերփեցին զօր ինչ գտին, եւ դարձան առ Նա: Իսկ Նա գաղտ կոչեաց զամենայն հազարապետս՝ եւ ասէ, դուք կոչեցէ՛ք զանխլաբար զճապետս, եւ նոքա գլխնապետսն, եւ յիսնապետքն՝ զտասնապետսն, եւ նոքա զօրաց իւրեանց, զի պատրաստ կացցեն յայս նիշ գիշերի փախչիլ միանգամայն, զի մի՛ գիտասցեն Օսմանցիքն, եւ ելցեն 'ի բերդէն, եւ պնդեցին զկնի մեր, եւ ոճիրս զործեսցեն: Եւ արարին այնպէս՝ թողեալ զճրագսն 'ի վառ, զի մի՛ կարծիս առցեն Օսմանցիքն: Եւ այնպէս փախեան 'ի միում ժամու: Եւ 'ի վաղիւն տեսին Օսմանցիքն զփախուստ Պարսիցն, եւ զհետ մտեալ ո'չ կարացին հասանիլ. դարձան առ հանգրուանս նոցա, եւ ո'չ գտին ուլուն մի՛ բաց 'ի ճրագացն: Իսկ Ռուստամն գնաց 'ի Թաւրեզ, եւ գրեաց գանգատ 'ի Թահմազէն, եւ առաքեաց առ Շահն: Իսկ Շահն արհամարհեաց զնա, եւ զթղթաբերսն գանիւ արձակեաց. եւ ակամբ հայէր առ Ռուստամն մինչեւ 'ի մահ նորա:

[ԼԸ]

Վասն գլուխ գրողացն:

Մինչդեռ կենդանի էր Ամիրգունայ խանն, այր մի Մուրատ Բէկ անուն՝ յազգէն Օսմանցւոց, փախուցեալ 'ի սպանմանէ վասն գողութեան, եւ գայ առ Ամիրգունա-խանն, եւ մեծարի 'ի նմանէ, եւ երբեմն լինի առաջնորդ Պարսիցն, եւ տանի 'ի վերայ Օսմանցւոցն. եւ այսպէս սիրեցաւ 'ի խանէն վասն արիութեան իւրոյ: Եղբայր մի էր սորա՝ Ասլան աղայ անուն. սա լուաւ, թէ՛ Եղբայրն իւր մեծարեալ եղեւ 'ի խանէն, վասնորոյ եւ ինքն եւս ապստամբեցաւ. եւ հատուածեալ ամենայն ընտանեօքն՝ եւ եկն առ Եղբայրն. եւ Նա առեալ տարաւ զնա առ խանն: Եւ երկոքեանն կային 'ի միասին առաջի նորա: Եւ յետ Ամիրգունայ խանին նստաւ Թահմազ-ղուլի բէկն: Եւ սա եւս սիրեաց զնոսա, եւ արար Մուրատ բէկն՝ երկրորդ իւր, եւ Ասլան աղայն՝ վերակացու հարկացն: Այս Ասլան աղայն առաքեաց յերկիրն, զի գրեսցէ գլուխս արանցն եւ ամենայն իրացն: Եւ եկն նախ 'ի Քանաքեռ յաւուրս ձմերայնոյ. եւ կոչեալ առաջի իւր զգեղականս՝ ցուցանել զգլուխն իւրեանց, եկն նախ Մելիքն Դաւիթ՝ եւ եբեր Ը [8] որդին իւր, եւ զորդի դստերն, եւ եցոյց: Գային ամենեքեաս որդւովք իւրեանց՝ եւ մտանէին 'ի գիրն: Իսկ հայրն իմ Մկրտիչ շալակեաց զիս զՉաքարիայս, եւ զԵղբայրն իմ զԽաչատուր առաջի արկեալ՝ գնաց. եւ իբրեւ ետես զմեզ փոքր եւ կաղ՝ եւ թիւր ոտամբ, բարկացաւ՝ եւ ասէ, զառողջ որդիսն քո պահեալ ես, եւ զանդամալոյծքդ բերեալ ես. եւ հրամայեաց արկանել յերկիր 'ի վերայ երեսացն. եւ բերեալ շուր թափեցին 'ի վերայ անձինն, յոտաց մինչեւ ցգլուխն՝ ջրողող արարին. եւ նստոյց այր մի՛ 'ի վերայ գլխոյն եւ այր մի՛ 'ի վերայ ոտիցն. եւ հրամայեաց չորից զինուորաց՝ Բ [2] կողմամբ հարկանել. եւ այնքա'ն հարին, մինչզի մորթն 'ի մարմնոյն 'ի բաց ոստեաւ, եւ ինքն անշնչացաւ. եւ համարեցին զնա՝

մեռեալ. եւ ապա քարշեալ զնա թաղեցին 'ի մէջ փայինի: Եւ այր մի Բարսեղ անուն, եւ այր մի Ղազար անուն՝ հանին զի [20] եղնգունսն. եւ այլ ոմն Մարուգէ անուն Երեւանցի կախեցին զմիոյ ձեռանէն, եւ այնքա՛ն հարին, մինչեւ յօդուածքն ամենայն խախտեցան: Եւ այսպէս ահ նորա տիրեաց 'ի վերայ ամենեցուն՝ մեծաւ սաստիւ: Վասնորոյ ո՛չ մնաց ստնդեայ մանուկ՝ զոր ո՛չ ցուցին: Եւ եթէ ծերք գային, հրամայէր երթելէկս առնել առաջի իւր. եւ տեսանէր, զի թէ գլուխն 'ի կոր ունէր, եւ Բ [2] ձեռքն զկնի իւր տանիւր, ո՛չ գրէր: Իսկ թէ գլուխն ուղիղ ունէր, եւ ձեռքն առաջի գտանիւր, զնա գրէր: Եւ ո՛չ ոք իմացաւ զայս: Իսկ եթէ մանկունք գային, բերէր առասան, եւ շուրջ պատէր զպարանոցաւ պատանոյն, եւ երկոքին ծայրք պարաննի դներ 'ի բերան մանկանն, եւ ասէր՝ ըմբռնել ատամամբ, եւ օղ արարեալ տանէր 'ի վերայ գլխոյն. եթէ անցանէր զգլխովն, թողոյր զնոսա զնալ. եւ եթէ ո՛չ անցանէր զգլխովն, գրէր զնա: Եւ այսպէս գրեաց զամենն յոյժ ճշտիւ՝ զմարդ, զկով, զծի, զջորի, զէշ, զոչխար, զջրաղաց, զծիթաղած, զարուեստս, զբրնծաղաց, զայգիս, եւ զպարտեզս, եւ այլ որ ինչ գտաւ՝ գրեաց եւ 'ի ներքոյ հարկի արար: Եւ Եարկ 'ի դիւան արքունի զամենայն գրեալսն:

[ԼԹ]

Վասն Ամալդար Շահ-ղուլի բէկին:

Շահ-Աբաս թագաւորն Պարսից՝ կարի սիրէր զքօսանս եւ գիներբունս: Յաւուր միում առեալ զոմանս իշխանացն՝ զնաց 'ի բուրաստանն՝ ընթրիս առնել եւ ըմպել գինի. եւ նստեալ 'ի ներքոյ խնձորենւոյ 'ի վերայ խոտոյ, եւ հայեցեալ 'ի ծառն՝ եւ ասէ, ո՛րքան ունիցի պտուղ ծառս այս: Ոմանք այսքա՛ն ասացին լիտր, եւ ոմանք՝ այնքա՛ն: Եւ առաջի կացեալ այր մի Շահ-ղուլի բէկ անուն, որ էր սպասաւոր խոհարանին, եւ ասէ, թագաւոր՝ ողջ լե՛ր, զի այսքան լիտր խնձոր գոյ 'ի ծառիս, հրամայեա՛ք քաղել եւ կշռել. եւ թէ՛ մթխալ մի աւելի կամ պակաս լինի՝ զաչս իմ հա՛ն: Եւ զայս իբրեւ լուաւ Շահն, սոսկացաւ. եւ հրամայեաց երկուց արանց՝ ելանել 'ի ծառն, եւ քաղել զամենայն, եւ ո՛չ թողուլ մի՛ բնաւ, եւ ո՛չ կորուսանել: Եւ ելեալ արքն քաղեցին զամենայն՝ եւ իջուցին, եւ կշռեցին, եւ կշիռն նորա որպէս եւ ասաց Շահ-ղուլի բէկն, մետ մի ո՛չ աւելի՝ եւ ո՛չ պակաս: Ասէ Շահն, իմաստութիւն քո միայն առ դա՞ եղել՝ թէ ամենայն իրաց: Ասէ այրն, ո՛չ թէ դմա միայն, այլ առ ամենայն իրս. քանզի ծառայ քո է 'ի տան խոհագործացն արքունի, եւ զոր ինչ գայ եւ զնայ, ո՛չ 'ի չափ արկանի եւ ոչ 'ի կշիռ. եւ զոր ինչ ես ասեմ, այն լինի: Եւ հրամայեաց արքայն բերել խորթով ցորեան՝ եւ ասէ, որքա՛ն լիտր է սա: Ասէ այրն, այսքան լիտր է: Եւ չափեալ տեսին՝ այն էր՝ զոր նա ասաց: Եւ հիացեալ Շահն՝ հրամայեաց վարել զնա յաշխարհէն. ասէ, աչք դորա չար է, զվէմս պատառէ, եւ զաղբիւրս ինու, եւ զբոյսս չորացնէ: Եւ հանեալ զնա տամբ եւ ամենայն ընչիւք՝ եւ հալածեցին: Եւ զնալով եհաս յԵրեւան. եւ ծանօթացաւ Ամիրգունայ-խանին. քանզի յառաջագոյն գիտէին զիրեար: Եւ Խանն կարգեաց զնա 'ի վերայ արտորէիցն՝ տեսանել որքանութիւն հինգերորդացն, զոր ինքեանք հազարչի ասեն: Իսկ նա ելեալ երկիրն առ հազրել, թէ զնայր 'ի վերայ արտի՝ ասէր, այսքան ցորեան գոյ աստ, եւ թէ 'ի վերայ դիզոյ՝ ասէր, այսքան խուրց է, եւ թէ զնայր 'ի վերայ սեղջի՝ ասէր, այսքան լիտր է, եւ թէ 'ի վերայ հօտից խաշանց զնայր՝ եւ կամ նախրաց անդեոց՝ ասէր, այսքան տավար է եւ ոչխար, եւ լինէր այնպէս, եւ ո՛չ վրիպիւր բնաւ: Եւ անուանեցին զնա՝ Ամալդար-Շահ-Ղուլի-Բէկ: Եւ այսպէս եկաց նա 'ի վերայ արտորէիցն, եւ 'ի թուելոյ խաշանցն: Ի կենդանութեանն Ամիրգունայ-խանին նա էր հազարչի եւ սանաղչի: Եւ յետ Ամիրգունայ-խանին՝ եղել Խանն Թահմազ-ղուլին: Գ[3] Տաճիկ միաբանեցան, եւ գաղտ 'ի մարդկանէ սպանին զնա, եւ ո՛չ ոք իմացաւ զմահ նորա. քանզի տեսին զգէշ նորա անկեալ 'ի վայրի՝ մերկ: Եւ այսպէս բարձաւ չարն 'ի միջոյ:

[Խ]

ԹԵ՝ ՈՐԱՅԻՍԻ ՈՔ ԷՐ ԹԱԽՄԱԳ-ՂՈՒԼԻ ԽԱՆՆ:

Այն ինչ՝ զոր գրեցաք ՚ի սկզբանէ պատմութեանս մինչեւ ցաստ, զամենայն ՚ի համբաւոյ եւ ՚ի լոյ՝ եւ ՚ի պատմութենէ գրոց եւ ՚ի յիշատակարանաց էր: Այսուհետեւ ականատես եմ եւ ականջալուր մերձակայ իրաց. վասնորոյ գրեմ զամենայն անվրէպ: Նախ՝ զայս, թէ ո՞րա՛յիսի այր գոլն Թախմագ-խանին: Էր նա գեղեցիկ պատկերօք, մեծակն, յունակից, լայնաճակատ, թիկնեղ, փոքրաբերան եւ մանրատամ, քաղցրագրոյց, եւ համեղախօսք: Իրաւարար եւ ուղղադատ, ճշմարտասէր եւ անաչառ, սիրօղ քրիստոնէից: Չի միշտ գնայր ՚ի տունս նոցա՝ ուտէր եւ ըմպէր, եւ ո՛չ խտրէր ՚ի զէնլեացն քրիստոնէից, եւ ո՛չ յեփողացն: Եւ ասէր, թէ՛ են Տաճիկք՝ զքրիստոնէից միսն ուտեն եւ զարիւնն ըմպեն, եւ ասեն թէ՛ քրիստոնէից զենեալն մի՛ ուտիցէք, զի մեղք է: Եւ գնացեալ ՚ի հարսանիս Գրիգորին՝ որդւոյ Դաւութ մելիքին, եւ ո՛չ տարաւ ընդ ինքեան բազմութիւն Տաճկաց, զի մի՛ բազում ծախսք լիցին ՚ի տան մելիքին: Այլ տարաւ ընդ իւր զՄուրատ բէկն, եւ զԱսլան աղայն, եւ զՄասում քալանթարն, եւ ծառայք ոմանք: Եւ յորժամ բազմէր յընթրիս, յաջմէ եւ յահեկէ իւրոյ նստուցանէր զմելիք Դաւութն եւ Կարբեցի Գօզալ բէկն: Եւ յորժամ յառնէր, յառնէին եւ նոքա: Յորժամ ննջէր, ասէր, ննջեսցեն ամենեքեան, եւ ո՛չ ոք մնացէ արթուն: Եւ այս էր սովորութիւնն նորա: Եւ եղեւ՝ զի ՚ի նոյն հարսանիսն ՚ի տան Մելիքին՝ նստաւ յերեկոյէ մինչեւ ՚ի մէջ գիշերին՝ յուտել եւ յըմպել գուսանօք եւ երգօք՝ պարուք եւ ինդութեամբ բազմաւ: Եւ յորժամ եհաս գինին, յարեաւ ՚ի ննջել՝ եւ ասէ, երթա՛յք ննջեցէ՛ք ամենքեան եւ մի՛ ոք մնացէ արթուն: Եւ ինքն գնացեալ ննջեաց, եւ յագեցաւ ՚ի քնոյն. յարեաւ եւ ելոյց լապտեր. եւ ետ ՚ի ձեռն դստեր մելիքին, որոյ անուն էր Վարդայ խաթուն, եւ շրջէր տեսանել՝ թէ մի՛ ոք ՚ի Տաճկաց լիցի արթուն: Եւ եմուտ ՚ի ներքին մառանն, եւ ետես՝ զի քուրսի եղեալ էր ՚ի վերայ թուղրի, եւ սեղան արկեալ ՚ի վերայ քուրսոյն, եւ հաց եւ կերակուր ՚ի վերայ սեղանին, պնակ գինւոյ եւ բաժակ ՚ի վերայ. եւ Ասլան աղայն ոտքն պարգեալ ՚ի ներքոյ քուրսոյն, եւ ձեռքն ՚ի վերայ միմեանց եղեալ, եւ գլուխն ՚ի վերայ ձեռացն եղեալ՝ ննջէր ՚ի վերայ քուրսոյն: Եւ տեսեալ զայն խանն՝ դարձաւ յետս, եւ ասէ ցաղջիկն, մի՛ ումէք ասիցես ինչ. եւ ել՝ ՚ի մահիճս՝ եւ ննջեաց դարձեալ: Եւ էին արք երկու՝ սպասաւորք հարսանեացն՝ անուն միոյն՝ Սահրատ, եւ միւսոյն Թարխան. սոքա արթուն էին՝ տեսին զայն, եւ երթեալ զարթուցին զԱսլան աղայն, եւ պատմեցին նմա զամենայն: Եւ յորժամ լուաւ զայս, դողումս եւ սարսափումս անկաւ ՚ի վերայ նորա՝ եւ ասէ, գիտեմ զի սպանանէ զիս. սակայն թէ հարցանէ խանն, ես զճշմարիտն ասացից: Եւ յարեաւ գնաց ՚ի տեղի իւր: Եւ ՚ի վաղիւն կոչեաց խանն զտաճկունս ՚ի միասին, եւ ասէ ցնոսա, յետ գնալոյն իմոյ աստի՛ ո՞վ մնաց արթուն: Ասէ Ասլան աղայն, ես գնացի ՚ի ներքին մառանն՝ եւ տեսի սպասաւորքն ուրախանային քումդ մեծութենէ, եւ ես եւս նստայ ՚ի ներքոյ քուրսոյն, եւ բազումս արարի սէր. եւ նիրիս կալաւ զիս, եւ ո՛չ կարացի յառնել, այլ ննջեցի ՚ի վերայ սեղանին: Ասէ խանն, եթէ ոչ էիր ճշմարիտն ասացեալ, զգլուխ քո վերանայր ՚ի քէն: Եւ այսպէս կայր ահարկութեամբ ՚ի վերայ Տաճկաց, եւ սիրելով զքրիստոնեայնս:

[ԽԱ]

ԱՐԶԱԼԱՆՔ ԽԱՆԻՆ ԵՐԶԻՄԻՆ ՕՍՄԱՆԵՐԸ:

Տեսեալ զանմիաբանութիւնն Օսմանցոց՝ որք էին ՚ի Ղարս քաղաքն, քանզի երկոքին մեծամեծ պարոնայքն՝ որք ասէին՝ Սաղ-աղասի եւ Սօլ-աղասի, որ է յաջ եւ յահեակ

պարոնայքն, սոքա անկան ընդ միմեանս պատերազմաւ վասն իշխանութեան իւրեանց. եւ գնացին յԱրգրում առ աւագ իշխանն, որ է մեծ Փաշայ, զի դատաստան արասցէ Նոցա. եւ մնաց Ղարս առանց վերակացուի: Լուեալ զայս Խանն, եւ ժողովեալ զօրս ետ 'ի ձեռս Քեալանթար Մասումին, եւ առաքեաց 'ի գաւառն Կարուց. եւ պատուիրեաց Նմա, զի թէ քրիստոնեայ գերեսցես, խաղաղութեամբ բերցես. իսկ թէ Տաճիկ, զարս կոտորեսցես, եւ զէզսն գերեսցես, եւ զշէսն այրեսցես եւ աւերեսցես: Չայս պատուէրս ետ Նմա. եւ ինքն առեալ զմնացեալ զօրքն՝ գնաց զկողմամբն Կաղզուանայ, եւ զամենայն վայրսն գերեաց եւ աւերեաց: Եւ եհաս մինչեւ 'ի հին քաղաքն Բագրեւանդ, որ այժմ ասի՝ Չառաֆխանայ՝ 'ի վերայ Երասխ գետոյ. գերեաց զբնակիչսն, եւ քակեաց զշէսն, եւ մնաց աւեր մինչեւ ցայսօր. եւ զգերիսն առաքեաց 'ի Վաղարշապատ: Եւ գնալով եհաս մինչեւ 'ի Կարնոյ գաւառ, եւ գերեաց՝ զոր ինչ եգիտ: Եւ դարձաւ 'ի Բասենոյ վերայ, եւ 'ի Պարտիզաձորոյ, եւ եկն 'ի դուռն Կարուց, եւ զոր ինչ մնացեալ էր 'ի գերելոցն Մասումին, զայն եւս Խանն գերեաց: Քանզի Օսմանցիք ոչ կարացին զդեմ ունել. վասնզի եղուգակբ՝ որ է ջալալիք՝ բազմացան 'ի փոքր Կողոնիայ Յայոց, այսինքն՝ Շապղարասար (Շապին-գարա-հիսար): Եւ հրամանաւ Սուրատ թագաւորին Օսմանցոց՝ գնաց 'ի վերայ Նոցա Փաշայն Կարնոյ, եւ մնաց աշխարհն անտէր: Վասն այսորիկ զօրացան Պարսիկբ՝ եւ արարին զայս ամենայն:

[ԽԲ]

Պատիժ Շըխ-Իսլամին Մահմետի:

Եպիսկոպոս մի Միքայէլ անուն՝ 'ի Քանաքեռոյ. այս՝ ա'յն Միքայէլ աբեղայն է, զոր 'ի պատմութեան Մեխլուին յիշեալ եմ. այր երկայնահասակ, պակասախելք, տգէտ 'ի գրոց, եւ ճարտար 'ի խօսս աշխարհի: Սմա եղել թշնամի Պարսիկ մի. զի ասէր, ես ազգական եմ քեզ, եւ զոր ինչ գոյ քեզ, զամենայն ինձ պատեհ է. զի ես Սուլուման (Միւսլիման) եմ. եւ օրէնքն մեր այսպէս հրամայեն: Եւ բազում անգամ հայիոյէր զԵպիսկոպոսն՝ քաֆար (քեաֆիր) եւ դիւնոզ (տիւնսիզ) եւ բաթլ ասելով: Եւ այսպէս կազ եւ կռիւ էր 'ի մէջ երկոցունցն: Եւ գնացին երկոքեանն առ դագին 'ի դատաստան. եւ Պարսիկն կարծեր ինքն ճշմարիտ, զի պարծեր 'ի Թուրքութիւնն: Եւ գնացեալ կացին առաջի Շիւին: Ասէ Պարսիկն, միրզայ՝ ես ազգ եմ մահրասխ, եւ եմ Տաճիկ, եւ զապարանս ինդրեմ 'ի սմանէ ըստ օրինացն. եւ սա ոչ տայ: Ասէ Շէխն ցԵպիսկոպոսն, յիրաւի՞ ազգ է դա քեզ: Ասէ Եպիսկոպոսն, ես զդա ոչ գիտեմ, եւ ոչ ճանաչեմ. այլ թէ ազգ է դա ինձ, բերցէ վկայս, եւ հաստատեսցէ զազգակցութիւն իւր առաջի ձեր, եւ ինքեանց լիցի զամենայն գոյսն իմ: Ասէ Շէխն ցՊարսիկն, ո՞րնիս վկայս՝ որ ազգ ես դմա: Ասէ Տաճիկն, վկայն իմ՝ հաւատս իմ է: Ասէ Շէխն, բազումք են այդմ հաւատով, բայց ոչինչ օգնեն. եւ թէ ունիս վկայս՝ բերցես. եւ թէ չունիս, մի՛ աշխատ առնէր զոք. զի առանց վկայի ոչինչ չահիս: Եւ Պարսիկն ելեալ գնաց 'ի Քանաքեռ, զի 'ի տաճկացն Քանաքեռոյ բերցէ վկայս. եւ Նոքա ոչ եկին, այլ անարգեցին զնա: Իսկ Ղազին գրեաց զիր, եւ ետ ցԵպիսկոպոսն՝ բազում տաճկաց վկայութեամբ եւ կնքով. եւ սուտ հանին զտաճիկն: Եւ Եպիսկոպոսն առեալ զղազիլամայն եւ գնաց: Եւ յետ ամօրեայ աւուրց՝ եկն Պարսիկն դարձեալ առ Շէխն՝ եւ ասէ, վասն միոյ անվարտի սեւագլխոյ զի՞ ամօթ արարեր եւ սուտ հաներ զիս. արդ ես տաց քեզ այսքան արծաթ, եւ դու արա՛ զբանս իմ ուղիղ: Իսկ Ղազին լուաւ Նմա. զի կաշառն կուրացուցանէ զաչս դատաւորաց. եւ առեալ զկաշառն՝ ետ Նմա զիր, եւ արար զնա ազգական Եպիսկոպոսին. եւ տաճիկն առեալ զթուղթն՝ գնացեալ Նստաւ յայգի Եպիսկոպոսին: Իսկ Եպիսկոպոսն գնացեալ առ Շէխն՝ եւ ասէ, զի՞նչ է այս, զի բազում արանց վկայութեամբ ետուր ինձ այս շխտւամայս. եւ այժմ տուեալ ես Նմա հրաման, եւ ահա՛ եկեալ եւ Նստեալ է յայգւոջ իմում: Ասէ Շէխն, ես ոչ էի ճշմարտութեամբ

վերահասու եղեալ իրացն. եւ այժմ հաւաստեալ ծանեայ, զի ազգական քո է նա. եւ ըստ օրինաց մերոց զամենայն ինչքն քո նմա պատկանի: Ասէ Եպիսկոպոսն, յորժամ ո՛չ էր տուեալ քեզ կաշառս, վասնորոյ ո՛չ արարեր ինձ ազգական. այժմ առեր զկաշառս, եւ արարեր ինձ ազգական: Եւ բարկացեալ Ղազին՝ հրամայեաց ծառայիցն՝ հանել զնա արտաքս: Եւ ծառայքն բթելով հանին ՚ի պալատէն: Եւ նա գնացեալ գրեաց թուղթ զանգատանաց ՚ի Շիւն, եղ ընդ նմա Ղազիլամէն, եւ ձեռամբ Մելիք Դաւութին՝ առաքեաց առ Խանն: Եւ իբրեւ ընթերցաւ, կոչեաց Խանն զԵպիսկոպոսն առաջի իւր, եւ ստուգեաց: Եւ բարկացեալ Խանն, առաքեաց արս խստասիրտս՝ բերել զՂազին՝ հետիոտս եւ սրընթաց: Եւ գնացեալ բերին, եւ կացուցին առաջի Խանին: Եւ Խանն եցոյց նմա զՂազիլամայն Եպիսկոպոսի. եւ ասէ, դո՛ւ ես գրեալ զայդ: Ասէ Ղազին, այդ: Եցոյց եւ արզն Եպիսկոպոսի՝ եւ ասէ, այս ի՞նչ է: Ասէ Շիւն, ինձ թիւր ծանուցին, եւ յետոյ իմացայ զիրան: Ասէ Խանն, կաշառն ծանոյց քեզ իրան, որ դու զօրինագիրն քո սուտ առնես: Պատահեցան անդ եւ յայնոցիկ՝ որք կնքեալ էին Ղազիլամայն՝ ասէն, մեր առաջի գրեցաւ թուղթդ այդ բազում հարցաքննութեամբ: Ասէ Խանն, սմա զի՞նչ պատասխանի տաս: Եւ լռեցաւ Շիւն, եւ գոյն երեսացն այլափոխեաց: Եւ բարկացեալ Խանն հրամայեաց առնել զնա թախտա քիւլահ՝ այսինքն՝ տախտակեայ գտակ. եւ բերին մեծ եւ ստուար տախտակ մի, եւ ծակեալ զայն անցուցին ընդ պարանոց Շիւն, եւ կախեցին ՚ի տախտակէն բժիժս, եւ զանգակս եւ ունկունս պուտկաց, եւ զձեռն աղուեսուց եւ շանց, եւ սատակեալ կատուս, եւ զգոր գանգս անասնոց, եւ զպատառատուն եւս զհին վարտիս կանանց, եւ կապեցին պարանաւ ՚ի պարանոցն, եւ ետուն ՚ի ձեռն պառաւ տաճկի միոյ, որ գնայր առաջի՝ եւ քարշէր զպարանն. եւ ծառայք Խանին ծեծէին զամշօք եւ վարոցօք՝ ձայնել բարձր, թէ՛ ո՛վ ո՛ք կաշառօք առնէ դատաստան, պատիժ նորա այս է. եւ գոչէր բարձր ձայնիւ՝ տաճկերէն. հար քիմ դիւանտայ ոշուաթ ալուր, ջաղասի պու տուր տէ: Եւ Եպիսկոպոսն անուանեցին Ղազիղման: Իսկ Շիւն այսպէս նախատանօք շրջեցուցին դահուլօք եւ դաբօք շվշվելով: Եւ առին ՚ի նմանէ զիշխանութիւն Շիւութեանն. եւ եկաց այնպէս արհամարհեալ՝ մինչ կենդանի էր Թահմազ-Խանն: Եւ զսպանումն նորա յիւրում տեղին ասասցուք: Իսկ Եպիսկոպոսն հրամանաւ Փիլիպպոս Կաթողիկոսին՝ նստաւ Առաջնորդ Յուշոյ Սուրբ Սարգսին. եւ ապա հրաժարեալ զնաց յանապատն Յօհաննու վանից, եւ անդ մեռաւ. եւ մեք ՚ի նմանէ ուսաք զպատմութիւնս, թեպէտ եւ մեք եւս տեսաք աջօք:

[ԽԳ]

Վասն անուանի Եպիսկոպոսաց:

Էին ՚ի ժամանակին ընդ այնու (այնմիկ) հին Եպիսկոպոսունք անուանիք եւ լաւք, պարկեշտք եւ սրբասէրք. որոց անուանք էին, Փիլիպպոս, Յովհաննէս, եւ Միխիթար: Եւ ես կամիմ զվարս նոցա ուրոյն ուրոյն պատմել: Նախ զՓիլիպպոսին. որ էր ՚ի Զանաբեռոյ, եւ ՚ի մեծ ազգէ, որք կոչին Նուկղարենք, եւ ծննդեան անուն նորա եւս Նուկղար: Եւ էր ՚ի մանկութենէ՝ պարկեշտ, սրբաբերան, պահաճօղ, ծոմակաց, աղօթասէր, հրաժարեալ ՚ի տղայական շարժմանց, միշտ գնայր ՚ի դուռն վանիցն, եւ ունկն դներ արեղայիցն, եւ լսէր զբանս հոգեւորս՝ եւ ՚ի միտ առնոյր: Վասնորոյ ծնողքն նորա տեսին զնա յայնպիսի ջանս, եւ ետուն զնա ՚ի վանս գեղջն յուսումն. քանզի արագամիտ էր եւ բազմաջան. վասնորոյ փութով ուսաւ Սաղմոս եւ Շարական, եւ ժամակարգութիւնն անթերի: Եւ եկեալ ՚ի վանքն Զանաբեռոյ Կաթողիկոսն Առաքեալ, եւ տեսեալ զպարկեշտ վարս նորա, եւ օրինեաց զնա կուսակրօն քահանայ՝ ԺԶ [16]

ամաց, եւ անուանեաց Փիլիպպոս, որ թարգմանի բան ջահից՝ եւ բերան ձեռաց: Այնպէս պարկեշտ եւ առաքինի վարուք պատարագեր զՔրիստոս: Եւ կացեալ 'ի վանքն, եւ ոչ՝ ելեալ 'ի վանիցն արտաքս բնաւ, մինչեւ յայտնեցաւ երկրորդ Լուսաւորիչն Մովսէս վարդապետն Տաթեւացի. եւ գնաց Փիլիպպոսն, եւ յարեցաւ 'ի նա. եւ շրջեր ընդ նմա՝ ուր եւ գնայր. եւ ոչ մեկնեցաւ 'ի նմանէ, մինչեւ եղէ Կաթողիկոս՝ Մովսէսն, եւ օրհնեաց զՓիլիպպոսն՝ Եպիսկոպոս, եւ առաքեաց 'ի վանքն Բջնւոյ՝ իշխել նմա. ետ 'ի նա եւ զԶանաքեռ՝ 'ի պատիւ նմա՝ ձեռագրով, զի մինչ կենդանի է նա՝ լիցի նմա, եւ յետ նորա լիցի Զանաքեռ՝ վանքին իւրոյ. եւ ահա՝ կայ գիրն այն: Եւ գնացեալ 'ի վանքն, եւ ժողովեաց զմիաբանս անելի բան զ2 [6]: Ուղղեաց նախ զկարգս հոգեւորս, զսահմանս աղօթից, եւ ապա զմարմնաւորս: Նորոգեաց եւ զխախտեալ տանիս Եկեղեցւոյն, շինեաց եւ փայտեայ գաւիթ 'ի վերայ արեւմտեան դրան Եկեղեցւոյն, եւ զտնտեսատունն, եւ զխցերն. շինեաց եւ ձիթաղացս, եւ ջրաղաց, զգոմս անասնոց, եւ զախոռս ձիւղ, եւ զփարախս խաշանց: Ժողովեաց զբազում անասունս, եւ զխաշինս, եւ այլ արդիւնս բազումս: Այլեւ էր աղօթասեր եւ երբեմն երբեմն աներեւութանայր՝ եւ գնայր 'ի պրակս մայրեաց, եւ աներկբայ մտօք աղօթէր առ Աստուած՝ օր մի եւ կամ երկու, եւ ապա դառնայր 'ի վանքն. զայս արարեալ էր սովորութիւն ինքեան միշտ: Նոյնպէս եւ յաւուր մի եւս աներեւութացաւ, եւ կարծէին թէ՝ այսօր գայ. եւ յետ երից աւուրց եկն, ունելով ընդ ինքեան բուրվառ եւ մաշտոց. եւ հարցին ցնա, թէ՝ ուստի՞ գաս, զի՞նչ են այդոքիկ: Իսկ նա ոչ ասէր զարարեալն իւր: Եւ էր 'ի վանքն պարկեշտ արեղայ մի Ստեփաննոս անուն՝ 'ի Կոստանդնուպօլսէ. նա ասաց թէ, եթէ բազում միանձունս թաղեալ է դա. եւ գիտեմ՝ զի այժմ եւս գնացեալ է վասն այդմ իրաց. զի ահա ունի մաշտոցն եւ բուրվառն: Եւ աղաչեցին բազում թախանձանօք՝ եւ ասէ, օտար ոմն մեռեալ է 'ի գլուխ վանացս, եւ գնացեալ թաղեցի գնա. եւ մեք կրկին աղաչեցաք՝ զի ասիցէ զանունն, եւ ցուցցէ զտեղին. եւ ասէ, անուն նորա՝ Միկաս է, եւ յայս ինչ տեղի: Եւ մեք գնացեալ գտաք եւ համբուրեցաք զգերեզման երանելի Ճգնաւորին. եւ դարձաք 'ի վանքն, եւ ասացաք ցեպիսկոպոսն, թէ՝ բանի՞ ամ էր նորա անդ լինելն: Ասէ Եպիսկոպոսն, 2 [6] ամ էր, եւ ես յամենայն ուրբաթի տանէի նմա Բ [2] հաց, եւ այն էր կերակուր նորա մինչեւ 'ի միւս ուրբաթն. եւ ձմեռն գայր մերձ վանացս յայսնիշ տեղի, եւ ես տայի հաց նմա. եւ յամարայնի ես գնայի առ նա: Չայս եւս աղաչեցին նմա. որ եւ պատմեաց զամենայն: Եւ այսպէս բարի վարուք կացեալ 'ի վանքն՝ բազում ամս, եւ յետոյ գնաց առ Փիլիպպոս Կաթողիկոսն, եւ խնդրեաց 'ի նմանէ զՄովսէս փիլիսոփայ վարդապետն, որ էր 'ի Կոտես գաւառէ՝ 'ի Տաճարաբակ գեղջէ. եւ բերեալ կացոյց գնա Առաջնորդ վանիցն. եւ ինքն հրաժարեալ շրջէր 'ի վանորայս եւ յանապատս՝ յաղօթից պատճառէ: Եւ յետ Փիլիպպոսին եղէ Կաթողիկոս Յակովբ Զուղայեցի. եւ տարաւ զՓիլիպպոս Եպիսկոպոսն 'ի սուրբ Էջմիածին. եւ կարգեաց խոստովանահայր 'ի վերայ ամենայն միաբանիցն: Եւ կացեալ 'ի սուրբ աթոռն ժամանակ ինչ, եւ տկարացաւ սակաւ ինչ. եւ ասաց տանել զինքն 'ի բուն վանքն իւր 'ի Բջնի, զի անդ մեռցի: Եւ հասեալ 'ի հայրենի գիւղն իւր 'ի Զանաքեռ, եւ ժողովեցան գեղականքն առ նա, եւ ոչ թողին գնալ 'ի Բջնի. եւ մնաց անդ 'ի Զանաքեռ. եւ յետ երկուց աւուրց վախճանեցաւ. եւ թաղեցին առ դրանն սուրբ Յակովբ Եկեղեցւոյն: Եւ 'ի գիշերին յայնմիկ ուրացեալ այր մի Թադէոս անուն՝ գնայր 'ի ջրաղացն. եւ իբրեւ եհաս յԵկեղեցին, ասէ, երթամ եւ համբուրեմ զգերեզման պարոն Տիրին: Եւ իբրեւ մերձ եղէ, ետես Գ [3] ճրագ վառեալ 'ի վերայ գերեզմանին, եւ կարծեաց զգալի ճրագ լինել. եւ իբրեւ հուպ եղէ, երեք ճրագքն միացան եւ մտին 'ի լուսանցս Եկեղեցւոյն: Իսկ ուրացողն Թադէոս բազումս եհեղ զարտասուս 'ի վերայ գերեզմանի Եպիսկոպոսին: Եւ զղջացեալ զչար գործն, եւ գնացեալ 'ի Սեւան կղզին, եւ եղէ միայնակեաց. եւ ապաշխարեալ եւ անդ մեռաւ: Եպիսկոպոսն Փիլիպպոս կացեալ 'ի վերայ երկրի բարի վարուք՝ եւ փոխեցաւ առ Քրիստոս շնորհօք նորա. որում փառք յաւիտեանս:

Վարք եւ պատմութիւն Յովհաննէս Եպիսկոպոսի:

Եր սա 'ի գիւղաքաղաքէն Կարբւոյ՝ 'ի մեծ ազգէ, որք կոչին Թմօքենք, եւ այժմ ասին՝ Սահակեանք: Եւ Եր արուեստիւ՝ ներկարար. բայց պարկէշտ եւ բարեսէր: Եւ զոր ինչ տային, զվարձս արուեստի՝ առնոյր, եւ ոչ հայեր՝ թէ՛ շատ եւ թէ՛ քիչ փոքր: Այլեւ Եր աղօթասէր, եւ խանութն իւր մերձ Եր Եկեղեցւոյն, եւ 'ի ժամ աղօթիցն գնայր յԵկեղեցին, եւ մինչ 'ի աւարտն ոչ ելանէր յԵկեղեցւոյն: Նա եւ սիրէր զԱբեղայս եւ զմիայնակեացս. եւ թէ պատահէր 'ի նոցանէ տեսանել, հարցանէր զո՛ւստն եւ զո՛րպիսութիւնն տեղեացն, եւ զկարգս աղօթիցն, եւ ցանկայր վարուց նոցա: Եւ 'ի սոյն ժամանակս յայտնեցաւ Մովսէս վարդապետն Տաթեւացի, եւ Աստուածային բանս ուսուցանէր: Եւ գնացեալ Յովհաննէսն առ նա, եւ 'ի նմանէ զԱստուածաշունչն բովանդակ 'ի սկզբանէն մինչեւ 'ի վերջն, զիինս եւ զնորն զամենայն, նաեւ զպատմութիւնս՝ զոր ինչ եւ ետես՝ ուսաւ բովանդակ անպակաս: Եւ ապա հրամանաւ վարդապետին գնաց յանապատն Լմայ, եւ եղեւ կուսակոսն աբեղայ. եւ խստակոսն վարուք ճգներ միշտ: Այլ նա՝ որ սկզբնաչարս է՝ եւ թշնամի ճշմարտութեան, նախանձեցաւ ընդ վարս նորա, եւ կամեցաւ՝ զի ոչ միայն զհոգի նորա կորուսանել, այլ եւ զմարմինն նորա պատրել: Վասնորոյ կերպարանեցաւ 'ի կերպ հրեշտակի, եւ երեւեցաւ նմա, եւ համարձակեցաւ ասել, թէ՛ ես հրեշտակ Տեառն եմ, եւ առաքեցայ յԱստուծոյ, զի խօսեցայց ընդ քեզ, եւ մխիթարեցից՝ եւ դիւրութիւն արարից վասն առաւել ճգնութեան, եւ հանապազ եղեց ընդ քեզ. եւ ծանուցից զամենայն եղեալսն 'ի վերայ երկրի՝ 'ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցայժմ: Իսկ Յովհաննէս թեպէտ եւ գիտուն Եր Աստուածային պատուիրանացն, սակայն անփորձ Եր սատանայական հնարից: Վասնորոյ հաւատաց նմա. սակայն (զոյս) իւր ոչ եբարձ յԱստուծոյ: Եւ այսպէս եկաց նա ամս Է. [7] գայր դէն խօսէր ընդ նմա, եւ ծանոյց նմա զամենայն անցեալսն: Եւ ինքն Յովհաննէս զոր ինչ գիտէր՝ 'ի գրոց գիտէր. եւ զոր ոչն գիտէր՝ դէն ծանոյց նմա. վասն այսորիկ ոչ ոք Եր իմաստուն քան զնա: Չայս ոչ իմացան միաբանքն անապատին, բայց Բ[2]ուց ոմանց ինքն ծանոյց, որ Եր աբեղայ մի Մելքիսէթ անուն՝ 'ի գեղջէն Վժանոյ, եւ Մուղտեսի մի՝ 'ի Վան քաղաքէ՝ Մկրտիչ անուն՝ սոցա յայտնեաց Յովհաննէսն: Դէն խօսէր ընդ Յովհաննէսին, եւ Յովհաննէսն պատմէր Մելքիսէթին, եւ Մելքիսէթն գրէր 'ի թղթի: Եւ զայս եւս Եր ասացեալ դէն, թէ՛ դու Լուսաւորչի ցեղէն ես՝ այսինքն՝ Արշակունի. եւ յազգէն քո պարտ է լինիլ միոյն՝ Կաթուղիկոս, եւ միոյն՝ թագաւոր. եւ ապա լինել վերջ աշխարհի: Եւ զքեզ 'ի վերայ ծովուս տանեմք իբրեւ 'ի վերայ ցամաքի՝ ակներեւ ամենեցուն: Եւ յետ բազում ժամանակի իմացան եւ միաբանք անապատին. եւ բազում նախատանօք եւ զանիւք ասէին, ընդէ՛ր զերեւումն դիւին՝ հրեշտակի համարես. եւ նա պնդէր եւ հաստատէր զբանս դիւին, եւ քարոզէր զդէն՝ Զրեշտակ Աստուծոյ. եւ ասաց, յաւուր համբարձմանն զալոց են բազում հրեշտակք, զի տարցեն զիս 'ի վերայ ծովուս, զի դուք տեսանիցէք զգնալն իմ, եւ հաւատայք՝ որ հրեշտակ Աստուծոյ խօսի ընդ իս: Չայս իբրեւ լուան միաբանքն, յարեան 'ի վերայ նորա եւ կալեալ եղին 'ի խուց մի, եւ եղին զշղթայս յոտս նորա, եւ պնդեցին զդուռն 'ի վերայ նորա, եւ ոչ զոք թողուին մտանել առ նա, եւ կարգեցին միայնակեաց մի՝ յամենայն աւուր տանել նմա կերակուր՝ դնել առաջի նորա, եւ դառնալ: Եւ այսպէս եկաց նա 'ի բանտին բազում ժամանակս, եւ յամենայն օր գայր դէն, եւ խօսէր ընդ նմա, եւ ծանուցանէր նմա զանձանօթ բանս: Եւ 'ի լուլ Է [7] ամի խօսակցելոյ դիւին ընդ Յովհաննիսին, եւ յաւուրս Յինանց պատեփին՝ 'ի վեցերորդ շաբաթու՝ 'ի չորեքշաբաթին եկեալ առ նա դէն՝ եւ ասէ, պատրաստեա՛ զքեզ, զի վաղն

'ի ժամու Զամբարձման Տեառն՝ գամբ, եւ խորտակեմբ գորուսա, եւ գշոթայսդ կորզեմբ յոտացդ, եւ հանեալ գթեզ աստի՝ եւ տանիմբ գթեզ 'ի վերայ ծովուս, եւ գրոհ տամբ միաբանիցն ամենեցուն, զի եկեսցեն եւ տեսցեն զփառս քո: Եւ մինչդեռ մտախոհ լինիւր Յովհաննէսն՝ թէ՛ զի՞նչ արասցէ, ահա՛ եկն սպասաւոր նորա, եւ բերեալ նմա կերակուր Բ [2] ազգ: Եւ ահա՛ ողորմութեամբն Աստուծոյ եղեւ նմա ազդումս. եւ առեալ զԲ [2] ազգ կերակուրն, եւ խառնեաց ընդ իրեարս, եւ ասէ ցղեն, եթէ ճշմարիտ հրեշտակ Աստուծոյ ես դու, բաժանեա՛ զերկու կերակուրն 'ի միմեանց, զի կատարելապէս հաւատամ քեզ: Եւ ապա չարն այն սատանայ յարուցեալ կանգնեցաւ, եւ զծեռն 'ի ձեռին հարեալ ծափեր ծիծաղելով՝ եւ ասէր, շաբա~2, շաբա~2, ես այն դէն եմ, որ զԱդամ խաբեցի եւ հանի 'ի դրախտէն, մի՞թէ դու քան զնա լաւ իցես, որ ո՛չ խաբիս յինէն: Եւ զայս ասացեալ անյայտ եղեւ: Իսկ Յովհաննէսն 'ի միտս եկեալ՝ ասէր, աւա~ղ կենաց իմոց, թէ զիա՞րդ եղէ այսն եւ նշաւակ աշխարհի: Արդ որպիսի՞ աջօք հայիմ ես յերեսս մարդոյ, կամ զիա՞րդ խօսեցայց ընդ մարդոյ: Վա~յ եւ եղուկ մոլորեալ գերելոյս: Եւ դարձոյց զերեսս իւր յարեւելս, եւ ասէր լալով, որպէսզի մեծ են գործք քո Տէ՛ր. դու փրկեցեր զանձն իմ 'ի մահուանէ, դու արարեր զսքանչելիս 'ի վերայ երկրի. եւ զայս ասելով՝ ողբայր եւ արտասուէր: Եւ ապա յուշաբերեալ ձայներ առ եղբարսն: Եւ լուեալ միաբանիցն զձայնն, եւ զնացեալ բացին գդուռն, եւ տեսին այլագունեալ դէմբ նորա: Եւ նա անկեալ 'ի վերայ երեսաց իւրոց՝ առաթուր, եւ գոչեր բարձրաձայն աղաղակաւ. Մեղա~յ յերկինս եւ առաջի ձեր: Եւ պատմեաց զպատրասն չարին. եւ ո՛չ դադարիւր 'ի լալոյ: Եւ ապա հանին գշոթայն յոտացն. եւ բերեալ ջուր ջերմ՝ եւ արկին 'ի վերայ ոտացն եւ ձեռացն՝ եւ զլիւն, եւ հարթեցին զհերսն: Եւ զի մերձ էր ժամն երեկոյին, եւ զգեստաւորեցան միաբանքն, եւ բերեալ շուրջառ եւ արկին 'ի վերայ նորա, եւ վառեալ լապտերօք առաջի անկեալ զնային՝ ասելով. «Եղիցին նոքա որպէս փոշի առաջի հողմոյ: Եղիցին ճանապարհք նոցա 'ի խաւար»: Եւ այնպէս տարեալ մինչ 'ի դուռնն Եկեղեցւոյն, եւ ասեն. «բա՛ց մեզ Տէր գդուռն ողորմութեան՝ որ ողբայլով կարդամք առ քեզ»: Եւ այնպէս մուծին զնա յեկեղեցին. եւ արարեալ Զսկումն մինչեւ ցառաւօտն պաշտմամբ եւ սաղմոսիւք. եւ 'ի վաղիւն՝ որ էր Զամբարձումն Տեառն, հրամայեցին նմա պատարագել զՔրիստոս. եւ հաղորդեցան 'ի նմանէ ամենեքեան: Եւ եկաց 'ի յանապատն Լմայ այլ եւս ամս ինչ: Եւ ապա Կաթողիկոսն Փիլիպպոս եհան զնա անտի, եւ պահէր առ ինքն, զի դաս ասացէ միաբանիցն: Չայս մեք ուսաք 'ի գրոյն, զոր Մելքիսէթն գրեալ է զպատմութիւն նորին յաճախ՝ աւելի քան զսաղմոսն: Եւ էր զիրքն այն 'ի գրատանն Յովհաննու վանից. եւ աշակերտք նորին ինդրեցին, եւ առեալ տարան. եւ ո՛չ գիտեմ՝ զի՞նչ արարին: Եւ զմնացեալ պատմութիւն սորա, զմօրուաց փետումս, եւ զմահ նորա 'ի տեղոջ իւրում պատմեսցուք:

[ԽԵ]

Պատմութիւն եւ վարք Մխիթար Եպիսկոպոսին:

Այս Աստուածահաճոյ եւ Քրիստոսասէր այրս Մխիթար՝ էր 'ի գաւառէն Գեղամայ՝ Ծմակ կոչեցեալ, 'ի գեղջէն՝ որ ասի Դալու-ղարտաշ, բարեբաշտ քրիստոնէից զաւակ: Ի մանկութենէ իւրմէ երկիւղած եւ բարեսէր, եւ միշտ խոկայր Աստուծային պատուիրանս, եւ ցանկայր հոգեւոր գործոց՝ լինել միայնակեաց: Քանզի ուսեալ էր եկեղեցական կարգադրութիւնս, ընթերցեալ էր զսաղմոս եւ զշարական, եւ էր կարի ստեպ կալ յաղօթս. վասնորոյ կամէր լինել արեղայ. եւ զի գեղջն ո՛չ գոյր քահանայ, վասնորոյ ստիպէին գեղականքն զծնօղս նորա՝ ամուսնացուցանել զնա, զի օրինեսցեն զնա՝

քահանայ գեղջն: Թեպետ Մխիթարն ո'չ կամեր զուգաւորիլ, սակայն սակս ինդրոյ գեղականացն՝ եւ 'ի թախանձանաց ծնողացն մուծին զնա 'ի կարգ աշխարհի ըստ կարգի օրինաց: Եւ եկաց նա այնպէս պատուական ամուսնութեամբ՝ ըստ Պօղոսի՝ սուրբ անկողնօք ողջախոհութեամբ որպէս՝ տատրակ, արդարութեամբ՝ որպէս զարագիլ. եւ մնացին նոքա որպէս գառնիս 'ի միասին ժամանակ ինչ. եւ ապա օրհնեցին զնա՝ քահանայ՝ կամօք եւ հաճութեամբն Աստուծոյ. եւ առնէր քահանայութիւն անաչառութեամբ, եւ ո'չ հայեր յինչս եւ 'ի տուրս ժողովրդեան՝ ո'չ ագահելով եւ ո'չ ճնշելով. եւ եկաց նա ամուսնութեամբ եւ քահանայութեամբ սակաւ ինչ: Եւ մեռաւ ամուսինն, եւ մնաց Տէր Մխիթարն միայնացեալ: Եւ խորհեցաւ զնալ յանապատ ինչ: Իսկ գեղականքն արգելուին, եւ ո'չ թողուին զնալ. վասնզի սիրէին զնա յաղագս բարի վարուցն եւ պարկէշտ գործոյն: Զանգի խրատեր եւ մխիթարեր զուղիղսն: Սաստեր եւ յանդիմանէր զստահակսն: Եւ էր 'ի գիւղն այր մի գաւառապետ այնմ նահանգի, որ ասէին Մելիք Փարսադան, եւ էր կարի ագահ եւ յափշտակող, հպարտ եւ գոռոզ: Եւ երեցն Մխիթար խրատեր զնա, զի 'ի բաց կացցէ յայնմ անիրաւ գործոյն, եւ մի՛ կեղեքել եւ զրկել զռամիկսն: Իսկ Մելիքն Փարսադան փոխանակ զոջանալոյն եւ դառնալոյն 'ի չար գործոյն՝ յաւել եւս ատել զպատուական երեցն զՄխիթար: Ոխայր եւ մախայր, եւ կամեր ձգել զնա 'ի փորձութիւն: Եւ երեցն Մխիթար ինդրէր պատճառս ելանել 'ի գեղջէն, եւ զնալ յանապատ. եւ ո'չ գտանէր: Յաւուր միում լծեալ զերիս լուծս եզանց՝ եւ ծեծեր զորայն 'ի կալն: Եւ մելիքն առաքեաց առ նա ծառայս իւր՝ եւ ասէ, տո՛ւր զեզինսդ քո, զի կասեցից զորայն իմ. զի ահա՛ իջանէ անձրեւ, մի՛ գուցէ՝ զի թրջեսցէ զկալն: Ասէ երեցն, եթէ զքոյդ թրջէ, ապաքէն զիմս եւս թրջէ: Ահա՛ տեսանեմք՝ զի կասեմ, զի գոնեայ՝ 'ի չորոյ բարձից զկալս. վասնորոյ ո'չ տամ զեզինս: Եւ զնացեալ ծառայն՝ պատմեաց Տեառն իւրում: Եւ դարձեալ առաքեաց կրկին անգամ՝ եւ ասէ, եթէ քումդ կամաւ առաքես, բարի է. եւ թէ ո'չ, գիտեա՛ ի չարիս գայ 'ի գլուխ քո: Ասէ երեցն Մխիթար, ես իմով կամովս ո'չ տաց. իսկ թէ բռնութեամբ յափշտակէ, կարող է առնել. զի թէ սպանցէ զիս, սպանանէ, զի մելիք է մեծ իշխանութեամբ: Եւ դարձաւ ծառայն եւ պատմեաց զայս եւս: Եւ ապա խրոխտացեալ Մելիքն՝ եւ բարկութեամբ լցեալ՝ որպէս որդեկոտոր արջ, եւ գոյնն սեւացաւ որպէս զածուղ, եւ զայրացմամբ առաքէ զերեքեան կամնավար ծառայս՝ եւ ասէ, զնացեալ բերջի՛ք զեզինսն այնպէս լծեալ կամնասայլիւն եւ կամնավարաւն՝ եւ ամենայն որ ինչ 'ի վերայ նորա է: Եւ զնացեալ ծառայքն արարին որպէս եւ հրամայեաց նոցա: Իսկ անյիշաչարն Տէր Մխիթար՝ ո'չ ըմբոստացաւ, ո'չ ընդդիմացաւ, եւ ո'չ ասաց բան խստութեան: Այլ որպէս Պօղոսն արար, եւ ասէր, ասացէ՛ք ցմելիքն, գոհանամ զքէն, զի ազատեցեր զիս 'ի հոգոց աշխարհիս. ահա տուն իմ եւ զաւակ իմ քեզ լիցի փոխանակ բարեաց՝ զոր արարեր առ իս: Եւ զայս ասացեալ՝ ո'չ զնաց 'ի տուն իւր. այլ զնաց 'ի դուռն եկեղեցւոյն, համբուրեաց. եւ զգեցաւ փոկակօշիկն, եւ եդ գտակ 'ի գլուխն, զքծափն եւ զկօշիկն պատեաց 'ի փիլոնն, եւ անկաւ 'ի ճանապարհ, եւ ուղղեցաւ դէպ 'ի Սեւան. եւ ոչ ոք ետես զնալ նորա. եւ ոչ ոք իմացաւ ուր լինելն. եւ ոչ ոք պատահեցաւ 'ի ճանապարհին: Եւ զնացեալ եհաս 'ի նաւահանգիստն Սեւանայ. եւ ձայնեալ բերին զնան, եւ եմուտ յանապատն, եւ աղաչանօք պատուիրեաց միաբանից՝ զի մի՛ յայտնեսցեն ուրեք վասն իւր: Իսկ գեղականքն ասեն ցմելիքն, ո'չ ապաքէն դու կորուսեր զքահանայն մեր, վասնորոյ զարիւն նորա 'ի քէն ինդրեմք: Եւ մելիքն առաքեաց առ մերձակայ գիւղորայս, եւ դարձան ունայն: Եւ յետ Ժ աւուրց եկին միակեցունք յանապատն՝ եւ պատմեցին՝ թէ տէր Մխիթարն է 'ի Սեւան: Եւ մելիքն առեալ զոմանս 'ի գեղականացն եւ զնացին 'ի Սեւան. զմեղանս յանձն առեալ բազում աղաչանօք ինդրէին դառնալ. եւ ոչ լուաւ նոցա, այլ մնաց անդ. մշտամատոյց եւ մաքուր մտօք աղօթէր առ Տէր: Եւ Կաթուղիկոսն Հայոց Փիլիպպոս լուաւ զբարի համբաւս նորա, եւ առաքեաց եւ բերին զնա 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին, եւ օրհնեաց զնա՝ Եպիսկոպոս, եւ դարձեալ առաքեաց 'ի Սեւան հովուել զմիաբանսն: Եւ զնացեալ վարեաց զվերակացութիւն անապատին բարուոք կենցաղավարութեամբ. եւ փոխեցաւ

յանմահական կեանսն, եւ թաղեցաւ անդէն 'ի մերում թուականիս ՌՃԺԱ եւ 'ի փառս Զրիստոսի Աստուծոյ:

[ԽԶ]

Վասն ոսկերաց Ջաֆար փաշային:

Յորժամ կոտորեաց Թահմազ-ղուլի խանն զՔուրտսն 'ի դաշտին Վժանայ, ըմբռնեաց եւ զոմանս 'ի մեծամեծացն, եւ կնդեալ առաքեաց առ մեծ Շահ-Աբասն. եւ նա հրամայեաց մերկացուցանել եւ արկանել առաջի առիւծուցն՝ արս երիս՝ 'ի զքօսանս զօրաց իւրոց: Եւ ապա հարցեալ վասն Ջաֆար փաշային՝ թէ ո՞ր իցէ գէշ նորա, եւ ասացին՝ թէ 'ի Թաւրեզ է: Եւ առաքեաց հանել եւ բերել առ ինքն. եւ մանրեալ գնա կացնաւ, խառնեաց ընդ գարոյ. եւ աղացեալ արար ալիւր, եւ եփեաց հաց, եւ մանրեալ էարկ առաջի շանց. եւ կերին: Եւ այսպէս ուներ նախանձ ընդ ազգին Օսմանցոց:

[ԽԷ]

Պնալն Օսմանցոց չի գաւառն Արարատեան:

Դարձան յԱրգրումայ պարոնայքն Կարուց՝ որք ասէին Սաղ եւ Սօլ աղայք, եւ մեղադիր լինէին Շիխճան-փաշային, թէ ընդէ՞ր ոչ պատերազմեցար ընդ Թահմազ-ղուլի խանին՝ յորժամ եկն նա չի սահմանս երկրին քո: Ասէ Շիխճանն, դուք չէիք աստ, եւ զօրքն իմ ցիր ու ցան էին, ես որո՞վ ընդդիմանայի զօրացն Պարսից. արդ այժմ պատրաստ լերո՞ւք՝ զի մեք եւս գնասցուք չի վերայ նոցա: Քանզի Ամիրգունայ խանն մեռեալ էր, եւ որդի նորա Թահմազ-ղուլի խանն գնացեալ էր չի Վրաց աշխարհն չի վերայ Թամրազին: Վասնորոյ ժողովեցան Օսմանցիք՝ եւ գնացին չի գաւառն Շիրակայ եւ Նգայ, եւ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ Արայ լերինն գնացին չի գաւառսն Կոտէից. եւ աւար առին զոր ինչ գտին. եւ եկին յԵղուարդ գիւղ. եւ պատեցին զամրոց նորա. եւ գեղականքն պատերազմեցան ընդ նոսա քարամբ: Իսկ Օսմանցիքն տեւեցին մինչեւ սպառել քարանց նոցա: Եւ ապա դիւրաւ առին զամրոցն, եւ կոտորեցին չի նոցանէ արս L [30], եւ գերեցին զորս գտին 'ի նմա՝ մարդ եւ անասուն. ըմբռնեցին եւս այր մի ճատուր անուն եւ կապեցին զձեռս յետս, եւ ձաղէին գնա ցուցանել զինչս. քանզի աւագ էր գեղջն: Եւ նա ցանցեալ եւ խզեաց զկապն, եւ յերթօքն անկաւ 'ի տուն, եւ հնարիւք ելեալ յառաստաղս, եւ ոտամբ եւ ձեռօք ըմբռնեալ զգերանն, եւ եկաց 'ի կախ. եւ Օսմանցիքն մտին 'ի տունն, որոնեցին եւ ոչ գտին. ելին արտաքս եւ գնացին փախստեայ. քանզի լուան՝ թէ՛ Թահմազ խանն դարձեալ է 'ի Վրաց աշխարհէն եւ գայ: Եւ շտապեալ Օսմանցիքն՝ եւ կամրճօքն Աշտարակու գնացին 'ի վերայ Թալնոյ յաշխարհն իւրեանց 'ի Ղարս:

[ԽԸ]

Պնալն խանին 'ի վերայ Օսմանցոց:

Եկն ապա խանն յաշխարհէն Վրաց, եւ լուաւ զվնասն՝ զոր արարին Օսմանցիքն ընդ Արարատ. եւ փղծկեալ սրտիւ յոգւոց հանէր, եւ մոնչայր որպէս առիւծ: Եւ ապա հրամայեաց զօրականս առնել 'ի Զայոց, այսինքն՝ թուանքչի. եւ ժողովեցան աւելի քան զԿ [60], յեղեարդայ եւ 'ի Զանաբեռոյ, յԵրեւանայ, 'ի Նորագաւթայ, յԷջմիածնայ, յՕշականոյ, յԱշտարակայ, 'ի Կարբւոյ, եւ 'ի Յովհաննու վանից, արք ընտիրք եւ կորովիք 'ի գործս թուանքի. զնոսա եւ զօրս իւր առեալ՝ եւ ելեալ գնացեալ 'ի հիւսիսոյ կողմն Արագածոյ, եւ զտեղի առեալ անդ, եւ կարգեաց զլուխ զօրացն զՄուրատ բէկն, զոր յառաջն գրեցաք. եւ ասաց զնալ պատահել զօրացն Օսմանցւոց. որ ժողովեալ էին 'ի Շիրակ գաւառ՝ առ ափն Արփա գետոյ, ոմանք՝ Ննջէին, ոմանք՝ լողային, ոմանք՝ դարմանէին զերիվարսն. եւ այսպէս կային յանոգս: Իսկ Մուրատ բէկն ելեալ 'ի գլուխ բլրի միոյ, եւ ձայնեաց առ Օսմանցիսն: Իսկ Օսմանցիքն շտապեալ յարեան վաղվաղակի եւ հեծան 'ի ձի, եւ 'ի միւս կողմանէ բլրին անկան 'ի վերայ զօրացն Պարսից. եւ տեսեալ զնոսա Պարսիցն՝ փախուստ առեալ գնացին դէպ 'ի խանն: Իսկ խանն նստեալ 'ի տեղի ինչ երկոտասան արամբ ըմպէր գինի, եւ թուանքչիք Զայոց շուրջ զնովաւ. եւ լուեալ զփախուստն Մուրատ բէկին՝ յարեան վաղվաղակի. եւ զգեցեալ էր զգրեհն երկաթեայ՝ որ Է գէյիմ, եւ զսաղաւարտն եղեալ 'ի գլուխն, եւ զկռնապանակն 'ի թելն. եւ այնպէս ամրացուցեալ զինքն ամենայն պատրաստութեամբ. նոյնպէս եւ ունէր զգործի պատերազմին՝ զկապարճս լի նետիւք, եւ զթուրն՝ որ ասէին զիլֆղար, եւ լախտն, եւ զնիզակն, եւ արծաթեայ վահանն զթիկամբ, այսպէս եւ ազուցեալ էր զերիվարն՝ որ ասէին դազի գիւր, զկշտապանակն, զսրտապանակն, եւ ոչ գոյր տեղի՝ որ ոչ էր ծածկեալ. եւ այսպէս զինեալ եւ մղեաց ընդ դէմ թշնամեացն: Եւ Մուրատ բէկն փախստեամբ եհաս առ խանն. իսկ խանն բարկացեալ նմա՝ եւ ասէ, ո՛վ սեաւ էշ, դեռ եւս ունիս սիրտ առ ազգն քո. եւ եհար 'ի գլուխ Նորա Նիզակաւն՝ եւ ասէ, դարձի՛ր՝ զի գնամք. եւ գնացեալ պատահեցան զօրացն Օսմանցւոց: Եւ էր գլուխ զօրացն Օսմանցւոց ոմն՝ զոր ասէին Ղալալի (գուցէ Ղալ-Ալի). որ եկեալ յառաջ՝ ասէ, խանին՝ խան Է պիտոյ, պարոնին՝ պարոն, ծառային՝ ծառայ. արդ ո՞վ իցէ խանն, եկեսցէ 'ի մօտ՝ զի տեսցուք: Իսկ խանն առաջ կացեալ՝ եւ ասէ, ես եմ խանն, եթէ ունիս ինչ ասել՝ ասա: Իսկ Ղալալին հայեցեալ ետես զխանն՝ զի ոչ գոյր տեղի ինչ բաց, բայց միայն բերանն. եւ գեղարդն՝ որ ունէր 'ի ձեռին՝ եհար զբերանն խանին, եւ զվերին շուրթն պատառեաց: Եւ խանն մտրակեաց զերիվարն, եւ հանեալ զիլֆղար թուրն՝ եւ եբեր 'ի վերայ ձախ ուսոյն՝ խոտորակի եհատ մինչեւ 'ի ստինսն, եւ եհատ աջ թելն, եւ զգլուխն 'ի մի կողմն կախ մնաց, եւ ձախ թելն 'ի միւս կողմն: Իբրեւ տեսին Օսմանցիքն՝ թէ անկաւ առաջնորդն իւրեանց, դարձան 'ի փախուստ: Եւ Պարսիկք ինչեցին զփողն պատերազմի. եւ երիվարքն Օսմանցւոց անընտելք էին ձայնի փողոցն, խրտնեցան եւ փախեան. եւ Պարսիկքն վարեցին զնոսա մինչեւ 'ի դուռն Կարուց. եւ եմուտ արեգակն, եւ զգիշերն օթեցան 'ի դուռն Կարուց: Եւ 'ի վաղիւն սփռեցան յերկիրն, գերեցին զոր ինչ գտին, եւ դարձան յԵրեւան՝ ընդ ինքեանս ունելով բազում Օսմանցիս: Չայս պատմութիւնս ուսաք 'ի Ղարիպ անուն Մուղտեսոյ Էջմիածնեցւոյ յանապատն Յովհաննու վանից. զի ասէր, ես եւս էի թուանքչի. եւ առաջի պատմութիւնն զուայ 'ի Յակովբ անուն միայնակեցէ՝ յանապատն Սաղմոսավանից. եւ ինքն էր յեղեարդ գեղջէ, եւս ինքն էր անկեալ 'ի գերութիւն Օսմանցւոց:

Հատոր Բ

[Ա]

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Չոր մինչեւ աստ գրեցաք զպատմութիւնս թագաւորացն պարսից՝ որք կոչին Շիւ-օղլի, առեալ սկիզբն 'ի Ջհան-շահ թագաւորէն 'ի թուին ՌՅԸ մինչ 'ի թագաւորն Շահ-Սաֆի եւ 'ի թիւն Ռ եւ ՉԳ Զեզ ծանուցի թէ՛ սուտ թէ՛ իրաւ՝ զոր լուեալ էի 'ի համբաւոյ: Այսուհետեւ գրեցից զայն՝ զոր տեսի աչօք եւ լուայ ունկամբ 'ի ներկայումս ժամանակի 'ի կատարեալ արանց՝ Րազ բանիւ յուշ արարից ապագայիցդ: Ի գալն Մուրատ թագաւորին օսմանցոց 'ի յԱրարատ եւ առնուլն Երեւան քաղաք. Ապա գալն Սաֆի թագաւորին պարսից եւ առնուլն յետս գնոյն Երեւան: Յիշեցուցից նաեւ զտառապանս մեր՝ զոր կրեցաք, զի դուք 'ի միտ առեալ զգուշանայք, եւ զծերն տեսանելով՝ մեզ ողորմիք, եւ լինիք ողջ յամենայնի:

[Բ]

Վասն տանուտեր Ամիրճանին:

Այր ոմն Ամիրճան անուն, այր հպարտ եւ գոռոզ, ինքնահաւան եւ ծաղր առնող. քանզի ո՛վ ոք ղնէին տանուտեր գեղջն իւրեանց Զանաքեռոյ՝ նա այպանէր եւ ծաղր առնէր՝ ասելով, աւերող եւ քակող գեղջո: Վասնորոյ միաբանեցան ամենայն գեղականքն՝ եւ ասէն, եկա՛յք դիցո՛ւք զսա տանուտեր, թերեւս սանձեսցուք զհպարտութիւն դորա: Եւ արարին այնպէս. եւ եղին զնա տանուտեր Զանաքեռոյ: Եւ Մկրտիչ ոմն՝ այր ճարտար եւ ճոռմաբան, գիտող լեզուացն Պարսից, ընթերցեալ էր եւ զսաղմոսն՝ եւ 'ի մտի ունէր, զնա կարգեցին նօտար նմա, զի զոր ինչ առելուոր լիցի վասն գեղջն՝ ձեռամբ Մկրտչին եղիցի, եւ գրեսցէ զամենայն, զի մի՛ ինչ կորիցէ ընդ վայր: Եւ կացին այնպէս միաբան՝ տանուտերն Ամիրճան եւ նօտարն Մկրտիչ՝ ամս Գ. եւ զոր ինչ ծախսիր՝ Մկրտիչն գրէր թուականան եւ աւուրբք ամսոյն: Եւ եղեւ՝ զի յաւուր միում ժողովեալ էին մեծամեծքն գեղջն, եւ խօսէին սակս շահու իւրեանց: Եւ Մկրտիչն եւս խօսեցաւ բան մի վասն օգտի գեղջն: Իսկ տանուտերն ըստ հպարտութեան սրտին եւ ըստ գոռոզութեան բարուցն՝ ցասուցեալ 'ի վերայ Մկրտչին՝ եւ ասէր, քեզ ո՞ ետ հրաման խօսել 'ի հրապարակի: Ասէ Մկրտիչն, զի՞նչ վնաս եղեւ խօսելն իմ, զի դու ցասնուս: Եւ Ամիրճանն կառկառեաց զմիակն 'ի վերայ նորա՝ եւ հայիոյեաց զկին նորա՝ բոզ ասելով նմա: Իսկ Մկրտիչն ոչինչ խօսեցաւ, այլ ելեալ լռելեայն եւ գնաց: Ելին եւ բազումք ընդ նմին: Եւ Մկրտիչն գնաց առ տագր քէնոյն իւրոյ՝ Աղամ անուն, որ էր այր պատուական եւ խաղաղարար, եւ զանգատեաց նմա ասելն բոզ կնոջ նորա: Եւ Աղամն խրատ ետ նմա համբերել աւուրս երկուս, զի զղջանայ եւ կոչէ զքեզ: Եւ նա համբերեաց Գ օր. իսկ Ամիրճանն ոչ կոչեաց եւ ոչ խօսեցաւ ընդ նմա խաղաղութեամբ, այլ առաքեաց առ նա բարկութեամբ եւ սպառնալեօք՝ եւ ասէ, առաքեա առ իս զթուղթսն առելուրի: Իսկ Մկրտիչն յետս դարձոյց

գնոսա անարգանօք, եւ ասէր, ես նորա հրամանաւն ոչ եմ գրեալ, այլ հրամանաւ աւագաց գեղջս: Չայս ասաց Մկրտիչն՝ եւ ելեալ գնաց առ Աղամն. եւ Աղամն ասաց, այժմ դու գիտես, արա՛ զոր ինչ գիտես: Եւ նա գնաց առ համախոհս իւր, որք էին Գ արք աւագք, անուն միոյն՝ Բարսեղ՝ որ ասէին Բիսցնող, Երկրորդն՝ Սարգիս՝ որ ասէին Մոծակ, Երրորդն՝ Ղազար՝ որ ասէին Փալանտուզ. եւ միաբանեցան ընդ այլ աւագսն, եւ գնացեալ ժողովեցան ՚ի մի տեղի. եւ առաքեալ կոչեցին եւ զտանուտերն, եւ ասեն ցնա, մեք ժողովեալ եմք վասն քո, եւ դու տո՛ւր զհամար տանուտերութեան քո: Եւ նա լռեալ էր եւ ոչ խօսէր. եւ ասացին ցՄկրտիչն, ընթերցի՛ր զգիր առետրի ձեր: Եւ նա ընթերցաւ զամենայն՝ զոր ինչ տուեալ էին ՚ի ձեռն տանուտեանն՝ մինչեւ ձու մի՝ զոր գրեալ էր. եւ կուտեցին ՚ի վերայ նորա Գ ամաց հարկն Յես թուման, եւ խնդրէին զհամար: Իսկ Ամիրճանն շարժեալ ՚ի դիւէ՝ սկսաւ հայիոյել գնոսա, եւ ասէ, դուք զի՞նչ շուն իցեք՝ որ ես ձերով բանիւ համարս տայցեմ, այլ գնացե՛ք եւ բերե՛ք ՚ի խանէն ոստիկան, զի առաջի նորա տաց համարս. եւ ապա դարձաւ առ Մկրտիչն՝ եւ բազումս ղօղանջեր ասելով, զայդ Յես թումանդ՝ զոր տուեալ ես ինձ, քո կնոջ Վարդոյ գինն: Եւ ապա ցասեան եւ գեղականքն. եւ առաքեցին գնոյն Մկրտիչն առ խանն: Եւ նա գնացեալ խօսեցաւ ընդ խանին բերան առ բերան. քանզի վաղու ծանօթ էր նմա վասն Պարսկաց լեզու խօսելոյն: Եւ առեալ ոստիկան մի՝ Գուլ-Նազար անուն՝ բուն Պարսիկ, որ ոչ գիտէր լեզու տաճկաց, եւ առեալ պատուէր ՚ի խանէն առնուլ զհամար տանուտերութեան, եւ թէ՛ մնացէ ինչ ՚ի վերայ, կախեսցես զնա՝ եւ բրածե՛ծ արասցես, եւ առեալ տացես գեղականացն: Եւ եկեալ Գուլ-Նազարն, եւ կոչեաց զտանուտերն յատեան հրապարակին՝ եւ ասաց, տո՛ւր զհամար Յես թումանին: Իսկ նա զոր ինչ ասաց, նոքա հաճեցան եւ ընկալան: Եւ մնաց Կ թուման, եւ ոչ կարաց գիտել՝ թէ՛ զի՞նչ է արարեալ. եւ ասէ Գուլ-Նազարն, արդ հատո՛ր զԿ թումանն. եւ նա լռեցաւ. եւ ապա բերեալ կունդ եդ ՚ի պարանոցն՝ եւ կախեաց ՚ի բարձր որմէ, եւ Բ կողմամբ հարկանէին՝ ասելով, տո՛ւր զԿ թուման: Իսկ ազգայինք նորա անկան յաղերս առ գեղականսն՝ շնորհել մասն ինչ. եւ նոքա շնորհեցին զԼ թուման, եւ զԼ պահանջէին, եւ կախեալ հարկանէին սաստիկ յոյժ: Իսկ նա անճարացեալ՝ ասէ, ունիմ ես Դ որդիս, եւ դուստր մի գեղեցիկ, գնոսա առցէ խանն՝ եւ ազատեսցէ զիս: Եւ Գուլ-Նազարն իջոյց զնա ՚ի կախաղանէն, եւ ետ ՚ի պահ եղբօր նորա Առաքեալ երիցուն՝ եւ ասէ, պահեա՛ր զդա, զի մի փախիցէ՝ մինչեւ գնացից ես առ խանն: Եւ երթեալ ծանոյց խանին զքան Ամիրճանին: Եւ խանն բարկացեալ՝ ասէ, միթէ զի՞մ դրամն իցէ վատնեալ, զի ես զորդիս եւ զդստերս նորա առից: Արդ տացէ Զանաբեռցւոց՝ եւ զերծցի. եւ դու արա՛ որպէս ասացի: Եւ նորա գնացեալ կախեաց զնա. եւ աստ տե՛ս դու զչարչարանս նորա. զի ա՛յնքան հարին զոտսն՝ մինչ Ժ եղնգունքն թափեցան, եւ շշուկն բարձրացաւ քան զծունկն. եւ յաւուրս 2՝ այնպէս ձաղէին զնա սաստիկ: Եւ էր յաւուրս Չատկի Յինանցն՝ ՚ի չորրորդում շաբաթու. եւ յաւուրն եօթներորդի նորուն պատժի ՚ի միջօրէ եղել ամպ ՚ի ներքոյ արեգականն, եւ մթացաւ երկիր, եւ եղել որպէս գիշեր, եւ յամպոյն գոռումն, եւ ճայթմունք, եւ փայլատակմունք, եւ կայծակունք, եւ անձրել եւ կարկուտ մեծամեծ ՚ի չափ ձուոյ հաւու: Եւ ամենեքեան՝ որք էին անդ՝ փախեան. եւ Ամիրճանն մնաց ՚ի կախաղանին ՚ի ներքոյ կարկտին: Եւ ապա եկեալ կին մի խանսօլթան անուն, որ էր հօրեղբօր դուստր Մկրտչին, ելոյծ զկապս ոտին, եւ եդ առաջի նորա զկօշիկն, եւ ասէ, ե՛րթ եւ փախի՛ր: Եւ նա գնացեալ ՚ի ջրբաժան տեղին՝ որ կոչի Կրունք, եւ անդ պատահեալ այդ մի Առաքեալ անուն, եւ ջարդեաց զկունդն, եւ գնաց փախստեամբ մինչեւ ցԱղստել, եւ զերծաւ:

[Գ]

Գալն Մուրատ թագաւորին յերեւան:

Չպատմութիւնս Ամիրճանին նախ սկիզբն վասն ա'յն եղաք՝ զի զգալն Խոնթկարին
 յԵրեւան՝ պատճառաւ Նորա լինի: Զանգի 'ի թուին ՌԶԳին եկին վաճառականք
 յաշխարհէն Յունաց, եւ ասացին խանին՝ թէ Օսմանցիքն զօրածողովք են եղեալ, ոմանք
 ասեն՝ երթամք 'ի Բաղդատ, ոմանք՝ յԵրեւան, եւ ոմանք յԻլով. բայց զճշմարիտն մեք ոչ
 իմացաք: Իսկ խանն ասէ ցաւագանին, տեսէ՛ք զայր մի՝ որ առաքեսցուք լրտեսս
 յաշխարհն Օսմանցոց: Եւ ասեն, թէ՝ տանուտեր Ամիրճանն կարի հմուտ եւ տեղեակ է
 այնմ աշխարհին: Եւ խանն ասաց Զանաքեռցոց, զի երթեալ բերցեն զնա: Եւ Նոքա
 առաքեցին նմա թուղթ՝ եւ բերին, եւ առեալ տարին առ խանն: Եւ խանն ետ նմա թռչակ
 ճանապարհի՝ եւ ձի՝ եւ ասէ, զնա՝ 'ի Ստամպօլ, եւ իմացի'ր՝ թէ ու՞ր կամի զնալ
 Խոնթկարն, եւ բե'ր մեզ պատգամս: Եւ ել Ամիրճանն յերեսաց խանին, եւ ուղղեցաւ 'ի
 զնալ: Իսկ Մուրատ բէկն գաղտ 'ի խանէն առեալ զնա եւ տարաւ 'ի կայանս իւր. եւ ետ
 'ի նա Դ թուղթ կնքեալ, եւ երես թղթոցն գրեալ՝ մին՝ յանուն Խոնթկարին, մին՝ Վազրին,
 մին՝ Ղազասկարին, մին՝ մեծ Աֆանտուն, եւ գրեալ էր 'ի նոսա. թէ ես լուայ զշարժիլն
 ձեր, զի կամիք երթալ 'ի պատերազմ. մի՛ այլ ուրեք զնայք, այլ եկայ'ք յԵրեւան. զի 'ի
 ձեռիս իմում է, յորում աւուր դուք աստ մտանէք, ես 'ի նոյն օր 'ի ձեռս ձեր տաց
 զԵրեւան: Եւ ելեալ Ամիրճանն յԵրեւանայ 'ի դէկտեմբերի մուտն, եւ 'ի մարտի ԻԱ եմուտ
 'ի Բիւզանդիա. յորում աւուր հանդերձեալ էին Նոքա զնալ 'ի Իլովայ վերայ: Եւ յորժամ
 ետ զթուղթսն, այնժամ հրամայեցին մունետկաց՝ աղաղակել բարձր, թէ ամենայն ոք՝ որ
 լուիցէ զձայնս մեր, պատրաստեսցէ զինքն յետ երից աւուրց երթալ յԵրեւան: Եւ այսպէս
 բունն հրամանաւ կազմեցին զինքեանս. եւ 'ի ԻԵ մարտի ելին 'ի Կոստանդնուպօլսէ, եւ
 յօգոստոսի 21 հասին յաշխարհն Արարատեան, եւ Ամիրճանն ընդ Նոսա. եւ էին 'ի
 Շիրակ գաւառի: Ասէ Ամիրճանն, ես առաջ զնացեալ՝ տաց աւետիք խանին վասն
 զալստեան ձեր. եւ եկեալ եմուտ 'ի բերդն. եւ զնացեալ առ խանն, եւ խանն հրամայեաց
 տալ նմա գինի. եւ ապա եհարց, զի՞նչ պատգամ ունիս: Եւ ասէ նա 'ի սկիզբն խօսիցն,
 ահա Խոնթկարն բերեալ հասուցի 'ի Շիրակ: Ասէ Մուրատ բէկն, մեք զքեզ առաքեցաք
 պատգամ բերել, եւ դու զնացեալ եւ Խոնթկա՞րն բերիր: Ասէ Ամիրճանն, ոչ ես բերի, այլ
 չորեքին թուղթն քո եբեր: Եհարց խանն, որպիսի՞ թուղթք էին: Եւ նա պատմեաց
 զամենայն մի ըստ միոջէ: Իսկ խանն բարկացեալ եհար ոտամբ զգլուխ Մուրատ բէկին՝
 եւ ասէ, ով սե՛աւ էշ, ես ո՛չ գիտեի՝ զի շնութիւն քո գործեր չարութիւն. եւ զայս ասացեալ՝
 ելեալ զնաց: Իսկ Մուրատ բէկն ելեալ ինքնին եսպան զԱմիրճանն, եւ Էարկ 'ի հոր
 աղբին: Եւ յետ երից աւուրց եկն Խոնթկարն, եւ պատեաց զբերդն. եւ յետ Թ աւուրց Էառ
 զբերդն՝ եւ տիրեաց. եւ ասաց ցՊարսիկսն, ո՛վ ոք զմեզ սիրէ՝ մնասցէ աստէն. եւ ո՛վ ոք
 ոչ կամիցի մնալ, զնասցէ ուր եւ կամի: Եւ 2 Պարսիկք ելին՝ զի զնասցեն 'ի Գեանճայ. եւ
 զնացին մինչ 'ի անդաստանն Զանաքեռոյ՝ 'ի տեղին որ կոչի Աւանափոս. եւ տեսին անդ
 իջեալք զօրք Օսմանցոց, անկան 'ի վերայ Նոցա՝ եւ կոտորեցին, եւ աւար առին զինչսն.
 մինչ իմանալ թագաւորին եւ առաքել զօրս 'ի վերայ Նոցա, Նոքա փախուցեալ զնացին
 դէպ 'ի Գեանճայ: Իսկ Խոնթկարն եդ 'ի բերդն Երեւանայ զքեռայրն իւր զՄուրթուզայ
 փաշայն Եժան Ռ արամբ, եւ ինքն զնաց 'ի Թաւրեզ: Եւ եկն թուղթ 'ի մօրէն, թէ՝
 Լատինք առին զաթոռ քո. եւ ելեալ 'ի Թաւրիզոյ 'ի վերայ Վանայ, եւ զնաց 'ի
 Կոստանդնուպօլիս:

[Դ]

Սատակումն Մուրատ Բէկին:

Յետ առնելոյ բերդին՝ կոչեաց զԹահմազ-ղուլին, եւ անուանեաց զնա Ուսուլի փաշայ, եւ Մուրատ բէկին՝ Մուրատ փաշայ, եւ առաքեաց ՚ի Ստամպոլ մինչ ՚ի գնալն իւր: Եւ նոքա ելին ամենայն աղխիւ իւրեանց՝ ծառայիւք եւ աղախնեօք, գնացին ընդ նոսա Մասում բէկն եւ Ասլան աղայն, եւ այլք աննշանք: Եւ յորժամ հասին ՚ի սահմանս Օսմանցոց, ելանէին մարդիկք աշխարհին տեսանել զնոսա, եւ ոմանք ծաղր առնէին եւ հայիոյէին, եւ մականուն եղեալ կատականօք խօսէին: Եւ այն անարգանս վարկաւ ինքեան Թահմազ-ղուլին. յիշէր զմեծութիւն ժամանակին իւրոյ, եւ զանարգանս՝ զոր տեսներ եւ լսէր, յոգւոց հաներ եւ փղծկեր, եւ ոչ կարէր առնել ինչ. եւ կայր լռեալ: Երթալով գնացին եւ հասին ՚ի պանդոկ մի, զոր ասէին Ալաճա-խան, եւ անդէն գետոյ առին: Եւ ոչ ոք միաբանեցաւ ընդ Մուրատ բէկին՝ եւ ոչ եղբայր նորա Ասլան աղայ՝ եւ ոչ այլ ոք. այլ ամենեքեանքն ընդ Թահմազ-ղուլուն միտեցան հացակից եւ համակամ: Իսկ Մուրատ բէկն կայր ուրոյն՝ իւր ծառայիւք, եւ կայր առ վրանաւ իւրով: Եւ յաւուր միում առաքեաց առ նա խանն զԱսլան աղայն՝ եւ ասէ, կոչեա զսեաւ էշ զեղբայր քո՝ գալ, զի ունիմ ինչ ասել նմա: Եւ գնացեալ Ասլան աղայն՝ եւ ասէ, կոչէ զքեզ խանն: Ասէ Մուրատ բէկն, միթէ ծառայ՞ իցեմ նմա, զի գնացից առ նա. փաշայ մի՛ նա, փաշայ մի՛ ես. եւ ոչ գնաց: Եւ եկեալ Ասլանն պատմեաց խանին: Ասէ խանն, կրկին կոչեա՛ զնա: Եւ գնացեալ դարձեալ կոչեաց: Եւ նա բարկացեալ՝ ասէ, փուշտն զի՞ կոչէ զիս, ես ոչ ունիմ ինչ ասել, զի գնացից առ նա. եւ թէ ինքն ունի ինչ ասել, եկեսցէ առ իս: Եւ գնացեալ պատմեաց նմա զամենայն: Եւ ասէ խանն ցԱսլան աղայն, ա՛ծ զթուրն քո՝ ընդ մէջ քո, եւ ե՛կ ընդ իս, եւ զոր ինչ ասեմ՝ արա՛. եւ գնացին ՚ի վրան Մուրատ բէկին: Իսկ նորա ամբարտաւանութիւնն եւ կամապաշտութիւնն իւր ՚ի կորուստ եղեւ ինքեան, զի ոչ յարեաւ ՚ի տեսանելն զնա, այլ սնտոյ յուսով փաքցեալ նստիր: Ասէ խանն, սեաւ է՛շ՝ դու բերիր զՕսմանլուն ՚ի վերայ իմ. դու աւերեցեր գերկիր իմ. դու ետուր զբերդն իմ. դու արկեր ՚ի գերութիւն զիս եւ զաշխարհս Եգտաց. եւ ահա՛ լսեմ՝ զի ոմանք՝ Աճամ ասեն, ոմանք՝ տիւնոզ, ոմանք՝ քաֆար ասեն, եւ այլք՝ ռաֆուզի. եւ այս վասն քո շնութեանդ եկն ՚ի վերայ իմ. եւ այժմ ա՛յնքա՛ն մեծ եղեր՝ որ փուշտ եւս կոչես զիս: Եւ ապա ասէ ցԱսլան աղայն, մո՛ւտ առ շունդ այդ. եւ հանեալ զսուրն՝ եւ պատառ պատառ արար զնա. եւ այնպէս կորեաւ ՚ի փառս սատանայի. եւ թաղեցին զնա անդէն. եւ կանգնեցին ՚ի վերայ նորա արձան բռեայ: Իսկ վարիչք նոցա՝ պատմեցին զայս խոնթկարին. եւ ասէ խոնթկարն, բարուք արար, զի ծառայն իւր սպան: Եւ ելեալ գնաց ՚ի Ստամպոլ. եւ կոչեաց զնա թագաւորն՝ եւ ասէ, ահա երկիրդ առաջի քո, եւ ուր հաճի սիրտ քո՝ անդ արա՛ քեզ բնակութիւն: Եւ նա գնացեալ ՚ի կողմն Քաղկեդոնի՝ ՚ի քաղաքն Ուսկուտար, եւ անդ շինեաց բնակութիւն ըստ շինուածոց Պարսիցն. եւ անդ եկաց մինչեւ ցօր մահուանն: Եւ մահ նորա ՚ի տեղի նորա պատմեսցուք:

[Ե]

Աւարումն Կարբեցոց:

Իբրեւ լուաւ խանն Թահմազ-ղուլի, թէ՛ մօտեալ է Օսմանցին գալ յերկիրս Արարատեան, հրաման եհան ամենայն աշխարհին Երեւանայ ցրուեալ եւ գնալ, ուր եւ կամիցին՝ փախիցեն, զի Օսմանցին եկեալ աւեր տեսցէ. եւ ոչ կարգեաց նոցա վարիչս՝ եւ ասէ, ամենեքեանքն իւրեանց կամօքն գնասցեն ուր եւ կամին: Եւ ելին ՚ի բնակութենէ իւրեանց՝ եւ ցրուեցան, ոմանք յաշխարհն Վրաց, ոմանք յԱղուանս, ՚ի Չակամ, ՚ի Գեանճայ, ՚ի Խաչէն, ՚ի Վարանդ, եւ այլ ուր եւ կարացին: Իսկ Կարբեցիքն ելին միահաղոյն ՚ի Վարդավառի բարեկենդանի շաբաթի օրն՝ եւ դիմեցին դէպ յերկիրն Քաշթաղու, եւ հասին մինչ ՚ի գիւղն Յօչես. եւ անդ բնակեալ էին սեաւ վրանօք բազում

տունը Զրտաց. իբրեւ տեսին զնոսա, եւ ասացին, սոքա փախստականք են, եկա՛յք կոտորեսցուք զսոսա, եւ կողոպտեսցուք զինչսն: Իսկ Կարբեցիքն իմացան զխորհուրդս Զրտացն, զինեցան նոքա ընդ դէմ նոցա ՚ի պատերազմ. եւ անկան Զուրութն ՚ի վերայ Կարբեցւոցն սաստիկ բախմամբ, եւ սպանին Ե այր, գտեր Միսիթարն, զՏաթլու-Բաբն, զԴաւիթն, զԳիլառն եւ զԱյվազն: Չի թեպետ եւ Կարբեցիք եւս սպանին ՚ի նոցանէ, սակայն յաղթեցան. քանզի նոքա հանգիստ էին եւ անաշխատ, եւ սոքա վաստակեալք եւ անպատրաստ. եւ կողոպտեցին զնոսա. եւ զկանայս մերկացուցին, եւ հասուցին ՚ի վերջին թշուառութիւնն. եւ գերեցին գերիս մանկունս. եւ այնպէս կային մերկ եւ կողոպուտ. քանզի գեղականքն եւս ձեռնտու եղեն Զրտացն: Վասնզի երկեան ՚ի նոցանէ՝ զի մի՛ գուցէ եւ զինքեանս եւս թալանեսցեն: Իսկ Կարբեցիք մնացին անդէն հայելով ՚ի կատարածն: Եւ էր այր մի ՚ի Կարբւոյ՝ որում ասէին Ժանտենց Միրզայ, եւ էր նա յայնմ աւուր ՚ի Թաւրեզ՝ վաճառականութեան աղագաւ. լուաւ զկողոպտումն գեղին իւրոյ, եւ կսկծայր յոյժ. լուաւ եւս թէ Շահն հանդերձեալ է զնալ ՚ի վերայ Երեւանայ. եւ գրեաց թուղթ գանգատանաց ՚ի Զրտացն առ Շահն: Եւ էր պատճեն այս: Շահի ոտաց հողի յայտնի լիցի ՚ի Կարբւոյ ողորմելի շինականացս: Չի մեք լուաք՝ թէ Օսմանլու է գալիս յաշխարիս մեր, մեք Ղզլբաշի եմք սովոր, գեղով ելանք փախանք՝ թէ Օսմանցւոցն ծառայ չեմք կարօղ լինել. եւ եկաք դեպ ՚ի սահմանս քոյոյ տերութեանդ, զի ՚ի ներքոյ ոտաց քոց կեցցուք. եւ հասաք ՚ի Յօջէս գիւղն. եւ անդ եկեալ Զուրութ կողոպտեցին զմեզ, եւ զբազումս ՚ի մենջ կոտորեցին. եւ զկանայս մերկացուցեալ խայտառակեցին. եւ զմանկունս մեր գերեցին. եւ զամենայն ինչս մեր յափշտակեցին. եւ մնացեալ կանայք մեր եւ մանկունք կան մերկ եւ ողորմելի: Այլ չունիմք ոք՝ որ օգնէ մեզ՝ բաց յԱստուծոյ եւ ՚ի քէն. զի տերութիւն քո ինսամեսցէ մեզ՝ որք եմք հնազանդեալք ծառայք եւ կոխան ոտից Շահին. ողջ լե՛ր: Եւ առեալ զթուղթս այս միրզայն՝ եւ զնաց ընդ առաջ Շահին. եւ ողորմութիւնս Աստուծոյ յօգնութիւն եհաս. զի առեալ Շահն զթուղթն ընթերցաւ, եւ եհաս ՚ի վերայ իրաւանցն. եւ առաքեաց բազում զօրս ՚ի վերայ Զրտացն. եւ ետ պատուէր ասելով, մի՛ ողորմիք նոցա. եթէ ուլ մի առեալ են ՚ի Հայոց, առցեն ուղտս. փոխանակ հաւին՝ ձիս առցեն. եւ ամեն մի սպանելոց առցեն Ժ թուման. փոխանակ խայտառականաց կանանցն՝ խայտառակեցցին կանայքն նոցա: Արդ զոր ինչ եւ պատուիրեցի ձեզ՝ արասցի՛ք անպակաս: Եւ Զուրութն այնոքիկ էին դաւանութեամբ Օսմանցւոց. վասն այն այսպէս պնդութեամբ պատուէր ետ Շահն ՚ի նախատինս ազգին: Եւ ընկալեալ զպատուէրս զայս զօրականացն՝ զնացին նախ առ Կարբեցիսն. եւ նոքա եկեալ եւ անկան յոտս զօրականացն, լային գոռալով՝ եւ աղաղակէին, եւ ցուցանէին զմերկութիւնս իւրեանց: Իսկ զօրականքն գրեցին զամենայն՝ զոր ինչ վնասեալ էին առ քրիստոնէայսն: Եւ ապա ելեալ զնացին առ Զուրութս: Տեսէ՛ք այժմ եւ լուարո՛ւք՝ զի ոչ մնաց չարիս՝ զոր ոչ արարին Զուրութն առ Կարբեցիսն: Եւ ոչ մնաց փոխարէնն՝ զոր ոչ ընկալան ՚ի զօրականացն՝ բազմապատիկն: Քանզի կալան զարսն Զրտացն ամենայն, եւ կապեցին զձեռնս յետս ամենեցուն, եւ ձաղէին անողորմ. եւ զկանայս նոցա ապականեցին խայտառականօք. յափշտակեցին եւ կողոպտեցին զինչսն եւ զստացուածսն, եւ թափուր արարին յամենայնէ: Եւ ապա կոչեցին զԿարբեցիսն, եւ բաժանեցին առ նոսա զինչս Զրտացն. եւ զգերեալ մանկունս յետս դարձուցին. եւ զարեան զինսն սպանելոց առին ինքեանք. այլեւ զաղջկունս զոմանս՝ զորս գեղեցիկ էին՝ ՚ի Զրտացն գերեալ եւ տարին առ Շահն: Եւ այսպէս եղեւ զրաւ գործոյն. եւ մնացին անդէն Կարբեցիք՝ մինչեւ եառ Շահն զԵրեւան. եւ ապա դարձան եւ եկին, եւ բնակեցան ՚ի գիւղն իւրեանց Կարբի:

Գալն Շահին յերեւան:

Եւ յորժամ եղեւ թուականն մեր ՌՁԵ, զօրաժողով արար թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի իբրեւ ճՌագ. այլեւ արուեստաւորս եւ զվաճառականս անելի քան զպատերազմօղ զօրսն. եւ ելեալ նոթօք՝ եւ եկն 'ի վերայ Երեւանայ. եւ յաւուր չորեքշաբաթի պահոցն սուրբ Յակոբայ՝ պատեցին զբերդն. եւ նստան 'ի վերայ նորա երեք ամիս. եւ ողորմութեամբ Աստուծոյ ոչ եկն ձիւն եւ ոչ կաթ մի. եւ յամենայն կողմանէ գոյր (գոյին) դարմանք եւ պիտոյք զօրացն. վասնորոյ անհոգ էին յամենայն կողմանէ, եւ խաղաղութեամբ նստէին. եւ թագաւորն տաճկաց Սուլթան Մուրատ իբրեւ լուաւ՝ եթէ յամեցաւ պատերազմս եւ ոչ առին զբերդն, առաքեաց յօգնութիւնս բերդին զոմս փաշայ՝ որ ասէին Զօռ-խագինատար՝ բազում զօրօք. եւ իբրեւ եհաս յկարգում, յանկարծակի եկն ձիւն բազում՝ սաստիկ յոյժ, եւ ոչ կարացին շարժել զօրքն Օսմանցոց. եւ հրամայեաց Զօռ-խագինատարն սուխրայ հանել՝ այսինքն կոռ՝ առ 'ի պեղել զձիւնն, եւ բանալ ճանապարհ զօրացն. եւ զոր ինչ 'ի ցերեկի պեղէին, գիշերն ('ի գիշերին) լնոյր հոսանն. բազումս չարչարեցան, եւ ոչ եղեւ օգուտ ինչ: Ասէ Զօռ-խագինատարն, Աստուած է օգնական Ղզլբաշին, եւ մարդ ո'չ կարէ ընդդիմանալ նոցա. եւ դադարեցին 'ի գործոյ. եւ 'ի մեծ պահոց միջնոց Գ. շաբաթին առին զբերդն: Զանգի Մուրթուզա փաշայն՝ որ տէր էր բերդին, իբրեւ ետես՝ զի ոչ կարացին ընդդէմ կալ զօրացն Պարսից, առեալ զդեղ մահու՝ եւ մեռաւ. եւ որք 'ի բերդին էին՝ ետուն զբերդն. եւ Պարսիկք տիրեցին բերդին: Եւ Շահն հրաման ետ Օսմանցոցն գնալ ուր եւ կամին: Եւ նոքա առին զգէշն Մուրթուզայ փաշային, եւ ելին 'ի գնալ: Իբրեւ գնացին կես աւուր ճանապարհ, նենգաւոր ազգն Պարսից գնացին զկնի նոցա, եւ կոտորեցին զնոսա, եւ յափշտակեցին զինչսն. եւ մնացեալքն առին զգէշն Մուրթուզին, եւ փախեալ գնացին յկարգում: Եւ Շահն ետ զերկիրն Երեւանայ Զալպալի խանի. եւ ինքն առեալ զՇիւհճան փաշայն, զՄայմուն փաշայն, զԻպրահիմ փաշայն, եւ գնաց յԱսպահան. եւ առաքեաց զփաշայսն յԱնուշ բերդն, զոր ինքեանք Ղախայդալա ասեն. անդ մնացին, եւ անդ մեռան:

[Է]

Պատմութիւն կռապաշտ տանն:

Մինչ էր Շահն յերեւան, հրաման ետ քակել զբերդն Մակուայ, եւ զբնակիչսն գեղին բերել յկարաատ 'ի գաւառն Կոտես, եւ բնակեցուցանել 'ի գիւղն Գամբեզ. եւ արարին այնպէս: Եւ 'ի նոյն գեղէն Մակուայ՝ այր մի բարեպաշտ եւ երկիւղած քրիստոնեայ՝ Կիրակոս անուն՝ Բ որդւովքն Յովհաննիսիւ եւ Սաֆարաւ եկն 'ի Զանաքեռ, եւ բարեկամացաւ տան իոր իմոյ, եւ բնակիւր առ մեզ: Երբեմն երբեմն երթայր 'ի վաճառականութիւն, եւ գայր. եւ էր ճարտարաբան եւ կարի խելօք: Եւ յաւուր միում ժողովեալ էին 'ի տան մերում արք գեղականք, եւ խօսէին վասն սղութեան հացի: Իսկ Կիրակոսն պատմեաց բան ինչ: Թէ ժամանակ մի եղեւ սղութիւն հացի 'ի գիւղն մեր Մակու. եւ 'ի նահանգի մերում ոչ գտանիւր ցորեան: Եւ ասացին մեզ, թէ՝ յերկիրն խոյայ ցորեան առատ է. եւ մեք արք չորք ելաք զրաստօք եւ դրամօք՝ եւ գնացաք 'ի գիւղ մի՝ եւ հարցաք վասն ցորենոյ. եւ ասացին մեզ, թէ՝ գոյ ցորեան յայս ինչ տան. եւ մեք գնացեալ գտաք զտունն, եւ տուաք ողջոյն. եւ նոքա զողջոյնն մեր ոչ ընկալան. եւ մեք հարցաք զտանուտերն, թէ ունի՞ք ցորեան վաճառելոյ: Ասէ այրն, ունիմք: Եւ մեք ասացաք, տո՛ւր մեզ ցորեան 'ի գնոյ. եւ տուաք նմա զդրամն. եւ նա առեալ զդրամն եւ ելից զթուրցսն մեր ցորենօք. եւ ինքնին լարեաց: Եւ ապա եղ առաջի մեր հաց. եւ մեք ասացաք,

օրինեցէք զԱստուած: Իսկ այրն բարկացեալ սաստկութեամբ՝ եւ երարձ զհացն՝ եւ ասէ, զո՞վ կամիք օրինել, զա՞յն՝ որ ոչ առնէ բարի ումեք. եւ թափեալ զցորեանն իւր ետ ՚ի մեզ զքուրձսն եւ զդրամն մեր. եւ ասէ, ելէ՛ք եւ կորէ՛ք ՚ի դրանէ մերմէ: Եւ մեք կարծեցաք, թէ՛ զեղականքն ամենեքեան այսպէս են. եւ ելեալ գնացաք լռելեայն: Եւ յետ աւուրց դարձեալ պակասեցաւ ցորեանն, եւ վշտացաք ՚ի սովոյ. եւ ապա ասացաք մեք, եկա՛յք դարձեալ գնացուք յայն գիւղ՝ առ այն այր, եւ ոչ տացուք ողջոյն. եւ թէ տացէ հաց, լռելեայն կերիցուք, եւ անուն Աստուծոյ մի՛ յիշեսցուք. եւ առեալ ցորեան եւ դարձցուք: Եւ մին յառաջին ընկերաց իմոց՝ եւ Բ այլ ոք՝ եւ ես ելեալ եւ գնացաք ՚ի գիւղն, եւ հայեցաք զտուն առնն. եւ ահա վիհ մեծ՝ սաստիկ խոր եւ լայն, եւ հիացեալ զարմացաք, եթէ զի՞նչ իցէ այս: Եւ ապա հարցաք ցկին ոմն, թէ ա՛ մայր, կայր ՚ի գիւղս այս մեծատուն ոմն՝ որ վաճառէր ցորեան, ո՞ր է տուն նորա. եւ նա ձեռամբ ցուցեալ զվիհն՝ ասէ, այս է տուն նորա: Եւ մեք հարցաք զպատճառն: Ասէ կինն, դա Աստուած մեր ո՛չ պաշտէր. այլ ունէր ինքեան Աստուած պղնձի, եւ գնա պաշտէր. եւ բազմացան դմա ամենայն ինչք՝ թէ շարժուն եւ թէ անշարժուն. եւ տայր դա հարկս բազումս իշխանին. վասն այն ոչ ոք կարող էր ասել ինչ դմա. ոչ խօսէր ընդ ումեք, ոչ մտանէր ՚ի հրապարակս, ոչ առնէր առեւտուր ընդ մեզ. եւ ոչ տայր ողորմութիւն ումեք. եւ հայիոյէր զմեզ եւ զԱստուածն մեր: Վասնորոյ բարկացաւ Աստուածն մեր ՚ի վերայ Աստուծոյ նորա, եւ ՚ի միում գիշերի եղել թեթել շարժ, եւ ոչ ումեք եղել վնաս ինչ եւ ոչ կորեալ հաւ մի. եւ ՚ի վաղիւն տեսաք կործանեալ տունդ, եւ ո՛չ մնաց դմա կենդանի եւ ոչ հաւ մի: Եւ մեք լուեալ զայս փառս մատուցաք Աստուծոյ արդարադատին՝ ասելով, որպէս արդար եղիցիս ՚ի բանս քո, եւ յաղթող ՚ի դատել քում:

[Ը]

Սատակումն Շէխ-Իսլամին:

Որպէս յառաջն ասացաք, թէ՛ Միքայէլ Եպիսկոպոսն Քանաքեռցի՝ թախտա-քուլահ ետ առնել զՇէխ-Իսլամն՝ եւ զշխութիւնն հատանել, եւ այնպէս կայր արտաքսեալ: Եւ եղել զալ Խոնթկարին եւ առնուլ զԵրեւան. հրամայեաց զօրացն Պարսից գնալ ուր եւ կամին: Իսկ Շէխ-Մահմատս այս ոչ գնաց ընդ զօրացն Պարսից, այլ մնաց. աստէն. եւ գնացեալ առ գլխաւորսն Օսմանցւոց, եւ էառ ՚ի նոցանէ իշխանութիւն Շխութեան: Եւ յորժամ էառ Շահն զԵրեւան՝ եւ եդ անդ իշխան զՔալպալի խանն, եւ Շէխ-Մահմատն վարէր զշխութիւնն, եւ եղել վեճընդ երկուց տաճկացն. եւ գնացին նոքա առ Շէխն ՚ի դատաստան. եւ Շէխն առեալ զկաշառս ՚ի նոցանէ՝ ուրոյն ուրոյն, եւ թիրեաց զդատաստանն: Իսկ Տաճիկքն միաբանեցան, եւ ժողովեցին բազում Պարսիկս ՚ի վերայ ինքեանց, եւ գնացեալ առ նա՝ եւ քարամբ եւ փայտիւ հարեալ սատակեցին գնա: Եւ ազգականք նորա աղաղակ բարձին առ խանն. եւ խանն կամեցաւ ըմբռնել զնոսա. եւ նոքա ասացին, սա սունլու (սիւնլի) էր, վասն Օմարին եւ վասն Օսմանին աղօթս առնէր. եւ մեք վասն այն սպանաք գնա: Եւ թոյլ ետ խանն՝ եւ ոչինչ արար. եւ այնպէս բարձին գնա ՚ի միջոյ:

[Թ]

Առումն Մաղասայ բերդին:

Թագաւորն Յունաց Մօրիկ էր ազգաւ Հայ՝ յԱրարատ գաւառէ՝ յՕշական գեղջէ. եւ բարւոյ պատահեալ թագաւորեաց ՚ի Կոստանդնուպօլիս ամս ԽԲ: Սա առաքեաց ՚ի

հայրենի երկիրն իւր 'ի Յայս' այր ոմն Յայ ազգաւ՝ Մաղաս անուն՝ շինել քաղաք մի յաշխարհին Յայոց յանուն իւր: Եւ նա երթեալ գտանէ տեղի մի 'ի Շիրակ գաւառի՝ մերձ 'ի յԱնի հարաւակողմն՝ 'ի վերայ Ախուրեան գետոյ՝ 'ի մէջ երկուց լեռանցն 'ի տափարակ տեղի, որ Գ կողմն բարձր քարափք էին. եւ յարեւմտեան կողմն փոքր ինչ դիւր եւ սակաւ ինչ զառ 'ի վայր. եւ հաւանեալ տեղոյն՝ պարսպեալ զայն, եւ կախեալ դուռն՝ անուանեաց Մաղասաբերդ: Եւ մինչ գոյր իշխանութիւն աշխարհիս 'ի ձեռն քրիստոնէից, տիրեցին քրիստոնեայք Մաղաս բերդին: Եւ յորժամ անկաւ երկիրս 'ի ձեռն Պարսից, տիրեցին եւ Մաղասայ բերդին մինչեւ յաւուրս մեր: Եւ 'ի մերումս ժամանակի տաճիկ ոմն՝ դաւանութեամբն Օսմանցոց՝ կեղծաւորեալ 'ի կերպ Կարմրագլխոց, զգեցաւ մորթ, եւ անուանեաց զինքն օրինապահ, որ է Աւդալ կամ Դաւրիշ. երբեմն երթայր 'ի Կարքի, եւ երբեմն գնայր 'ի Մաղասաբերդ: Եւ այսպէս երթելկութեամբ ծանօթացաւ Սուլթանին Մաղասայ բերդին. եւ հաւատարմութիւն ցուցեալ՝ մինչդի զբանալի բերդին հաւատացին տալ նմա: Եւ եղեւ գնալ Սուլթանին յերեւան, որ էր ինքն ազգաւ Բօզջալու, եւ եթող 'ի բերդն զորդին իւր: Իսկ դաւրիշն եւս էր 'ի բերդին. եւ յաւուր միում առաքեաց առ փաշայն Կարուց՝ եւ գէկոյց նմա՝ թէ յայս նիշ գիշերի եկայ՝ դուք 'ի դուռն բերդիս, եւ ես տաց զսա 'ի ձեռս ձեր: Յորժամ լուան զայս Օսմանցիքն՝ ինդացին. եւ պատրաստեցան արք Մ, եւ 'ի պայմանեալ գիշերին կազմեցին զինքեանս, եւ ելեալ գնացին փութագնաց երիվարօք մինչ 'ի բերան ձորոյն. եւ իջեալ կապեցին զերիվարսն անդ, եւ ինքեանք հետիոտս ընթացան անմոռնչ մինչ 'ի դուռն բերդին: Իսկ անիծեալ աւդալն կայր 'ի վերայ պարսպին եւ հայեր. եւ ետես զգօրս Օսմանցոցն. եւ զի 'ի ձեռին ունէր զբանալի բերդին, եբաց զդուռն՝ եւ եմոյծ գնոսա 'ի ներս, եւ կալան զորդի Սուլթանին, եւ գերեցին զորս 'ի նմա էին: Իսկ կին Սուլթանին իբրեւ ետես՝ զի առին զբերդն, պատեաց զերեսն իւր փակեղամբ, եւ ընկեց զինքն 'ի բարձր քարանցն 'ի վայր՝ եւ մեռաւ. եւ այնպէս անկաւ քաղաքն 'ի ձեռս Օսմանցոց մինչեւ ցայսօր: Եւ լուեալ զայս խանն Երեւանայ, եւ կալեալ զսուլթանն՝ եհան զմորթն 'ի տիկ, եւ ելից խոտով, եւ առաքեաց առ Շահն: Եւ ինքն առաքեաց զօրս առ կողմն Զրոստանայ, եւ բերեալ բազում աւարս եւ գերիս թուով ճիւ: Այս եղեւ 'ի ՌՁԵ թուին:

[Ժ]

Գալն Թաթարին յերեւան:

Յորժամ առին Ղարսեցիք զՄաղասաբերդ, առաքեցին զաւետիս արքային իւրեանց Սուլթան Մուրատին: Եւ հրամայեաց թագաւորն, զի տայցեն բերդն առողի նորին՝ որդւոց յորդիս. եւ է այնպէս. եւ կոչի խաթուն-օղլի: Եւ ինքն Սուլթան Մուրատ առեալ զգօրս իւր աւելի քան զՉՌ, եւ գնաց 'ի վերայ Բաղդատայ: Եւ առաքէ Շ Թաթար 'ի Քաֆայոյ յԱրզրում առ Քանան փաշայն, եւ պատուէր ետ նմա ժողովեալ զմերձակայ փաշայքն զօրօք, եւ գնալ 'ի կողմն Պարսից՝ առնել աւար եւ գերութիւն: Եւ նա ժողովեաց զամենայն՝ որպէս եւ Էառ հրաման, զփաշայն Կողոնիոյ՝ որ է Շապղարասար, զփաշայն Դարունոյ՝ որ է Յասան-դալայ, զփաշայն Կարուց, զՍաֆար փաշայն Ախլցիտայ, եւ ժողովեցան աւելի քան զԽ. եւ եկին 'ի վերայ երկրին Արարատայ, եւ հասին մինչ 'ի գաւառն Կոտէից. գերեցին եւ աւար առին զոր ինչ գտին: Եւ խանն Երեւանայ լուեալ զայս՝ ժողովեաց զգօրս իւր յոյժ սակաւ, եւ ելեալ յառապարն հանդեպ Քանաքեռոյ՝ անկոխ տեղեաւ գնաց 'ի վերայ զօրացն Իսմայելացոց. եւ գնացեալ մինչ 'ի գետ թոն եւ անցին զՅուրաստան գետ, որ ասի Չանկի. եւ երիվարք նոցա պասքեալք էին 'ի ծարաւոյ, արբին ջուր եւ ծանրացան. եւ գնացին մինչ 'ի վեր աւերակ գեղջն՝ որ կոչի

Պտղունս, եւ հարան ընդ միմեանս: Եւ գոչեցին Իսմայելացիքն քաջաճայն աղաղակաւ՝ եւ անկան 'ի վերայ Պարսիցն, եւ ոմանք զհետ եղեն խանին՝ եւ հարին զնա լախտիւ՝ որ է թօփուզ. եւ փախեալ խանն եւ ամենայն զօրք իւր: Եւ 'ի փախչիլն խանին՝ վաստակեցաւ ձին եւ մնաց, եւ ոչ կարեր զնալ. ոմն Պարսիկ Բիսուդաթ-բէկ անուն՝ էջ 'ի ձիոյն, եւ նստոյց զխանն 'ի ձի իւր, եւ փախոյց. եւ ինքն կալեալ զերասանակ ձիոյ խանին՝ եւ քարշեալ 'ի տեղի ինչ՝ թաքեալ զերծաւ: Իսկ խանն միով շաթրաւ մագապուրծ եղեալ անկաւ 'ի բերդն: Եւ Յագարացիքն հալածեցին զԿարմրագլուխսն, զոմանս սպանին, զոմանս գերեցին, եւ զոմանս կիսամեռ արարին. եւ ինքեանք սփռեցան զերկրաւն անահ եւ աներկիւղ:

[ԺԱ]

Ըմբռնումն Էլիսագ խանին:

Այր ոմն ուժեղ եւ յաղթանդամ, լայնաճակատ եւ հաստաքազուկ, քաջասիրտ եւ յաղթող 'ի պատերազմի՝ Էլիսագ-խան անուն, եւ կորովի 'ի նետաձգութիւնս: Սա իբրեւ ետես՝ եթէ փախեալ խանն, իջեալ 'ի ձիոյն՝ եւ թափեալ զկապարճն՝ որ է քէշն, եւ ձգեր նետ դեպ 'ի Օսմանցիսն. եւ յետս նահանջեաց զնոսա՝ մինչեւ փախեալ խանն. եւ մի 'ի նետիցն յերկիր ոչ անկաւ, այլ հարաւ 'ի մարդ եւ 'ի ձի: Եւ յորժամ պակասեցաւ նետն, ձայնեաց ասելով, բերէ՛ք քէշս. յայնժամ կտրեցաւ լար աղեղանն՝ եւ եզարկ յերկիր՝ եւ ասէ, աղ եւ հաց զաչս քո առցէ Քալպալի խա՛ն: Չայս ասացեալ՝ կապեաց զձեռս 'ի սրտին, եւ ասէ, արարէ՛ք ընդ իս որպէս եւ կամիք: Եւ ոմն անանուն այր եկեալ՝ կալաւ զնա: Եւ եկեալ ոմն իշխան կամեր խլել 'ի նմանէ. եւ էր կագ 'ի մէջ նոցա: Եւ գնացին առ փաշայն. եւ եհարց փաշայն՝ եւ ասէ ցելիսագն, թէ ո՞վ կալաւ զքեզ: Ասէ Էլիսագն, այս Անանուն այրս: Եւ փաշայն ետ 'ի ձեռս նորա՝ եւ առաքեաց առ Խոնթկարն: Եւ գնացեալ մնաց անդ. եւ ոչ գիտեմք՝ զինչ եղեւ:

[ԺԲ]

Փախուստ Թաթարացն:

Չկնի փախչելոյն Պարսից՝ սփռեցան Օսմանցիքն զամենայն երկրաւն. եւ փաշայն գնացեալ զօրօքն մինչ 'ի գիւղն Նորք, եւ անդուստ հայէին 'ի բերդն, զքօսնուին: Եւ ապա ընտրեցին Շ թաթար եւ Յ Օսմանցի՝ Բ գլխաւորօք, եւ առաքեցին 'ի գաւառն Գառնույ. եւ պատուիրեցին նոցա, թէ՛ այսօր եւ վաղն աւար առէ՛ք զերկիրն, եւ 'ի վաղուեան երեկոյին գայք մերձ 'ի բերդն՝ 'ի տեղին՝ որ կոչի Տաշ-բեսան, որ է Քարահանք, եւ մեք եւս գամք անդ, մնասցուք 'ի դաշտն Շարուրայ 'ի Սատարակ եւ 'ի Վերթի. եւ ամիս մի շրջեսցուք յաշխարհիս Արարատեան: Եւ գնացեալ նոցա ըստ պատուիրելոյ փաշային, եւ ինքն Քանան փաշայն մնացեալ զօրօքն սփռեցան եւ տարածեցան զերկրաւն. եւ գնացեալ 'ի վերայ գաղթականացն Քանաքեռոյ՝ 'ի գլուխ ամրոցին՝ որ կոչի սուրբ Սարգսի այր, եւ ըմբռնեցին զՍարգիս երեցն՝ եւ Բ արք Վարդան եւ Սահակ. եւ այսպէս կային անհոգութեամբ: Իսկ նախախնամօղն Աստուած ոչ ետ թոյլ իսպառ աւերել երկրիս: Քանզի էր այր մի 'ի մէջ զօրացն Յագարացոց՝ Պարսկադէն, եւ անուն նորա Մասում աղայ: Սա այն Մասում աղայն է՝ որ է Երեւան Քալանթար. զոր եւ Թահմազ - դուլին ընդ իւր առեալ զերեցան եւ գնացին 'ի Ստամպօլ. եւ այժմ էր ընդ Քանան

փաշային: Սա իբրեւ ետես գիայրենի երկիրն իւր՝ զի աւերէին, կսկծայր եւ մրմռայր եւ ոչ գիտէր՝ թէ զի՛նչ արասցէ: Եւ ահա օգնութեամբն Աստուծոյ ըմբռնեաց նա այր մի քրիստոնեայ՝ ի Կոտես գաւառէ, եւ ուրախ եղեւ յոյժ. եւ եղ՝ ի բերան նորա բան՝ եւ ասէ, ես տանիմ գթեզ առ փաշայն, եւ դու ասա՛ նմա, թէ՛ Ռստամ խանն ժԲՌ արամբ եկն ՚ի դուռն բերդին, եւ ահա գան ՚ի վերայ ձեր. զայս ասա՛ եւ մի՛ երկնչիր: Եւ առեալ տարաւ առ փաշայն. եւ ՚ի հարցանելն փաշային, զնոյն պատասխանեաց՝ զոր ուսոյց Մասում աղայն: Եւ ապա հրամայեաց զօրացն փաշայն, թէ՛ ամենեքեան գլուխ ձեր զերծուցէ՛ք. եւ որք լուանն՝ թողին զառ եւ զաւար՝ եւ փախեան յիւրաքանչիւր դէմս իւր՝ ուր եւ կարացին: Եւ ապա գրեաց Մասումն թուղթ մի այս ինչ. Ո՛վ խան, զոր ինչ ասիցէ քեզ Յայդ՝ լուիցես: Եւ կնքեալ ետ զթուղթն ցՅայն. ասաց եւ զանուն իւր. եւ պատուիրեաց նմա, թէ՛ ահա յայսմ երեկոյիս ՚ի մթնալն՝ Շ Թաթար գան ՚ի Տաշ-քեսան տեղին, ասա՛ ցխանն, թէ որս ձեր են նոքա. ջանացարո՛ւք եւ մի՛ երկնչիք, զի անկար են: Եւ արձակեաց զնա՝ եւ ասէ, փութա՛ եւ տուր զթուղթդ՝ եւ ասա՛ նմա զոր ինչ պատուիրեցի քեզ: Եւ առեալ զթուղթն, սրընթաց եհաս ՚ի բերդն՝ ՚ի մտանել արեգականն. եւ ետ զթուղթն ցխանն Պարսից, եւ (ասաց) զպատուէր Մասումին եւ զփախուստ Օսմանցոցն: Եւ իբրեւ լուաւ զայս, հրամայեաց մոնետկաց աղաղակել, թէ՛ ամենայն ոք՝ որ լուիցէ զձայնս մեր՝ զգեցցի զգեստ պատերազմի հանդերձ զինուք, եւ հեծցի ՚ի ձի, եւ զնասցէ ՚ի Զարահանքն. զի յայսմ երեկոյ պատերազմ մեծ է ընդ Թաթարսն: Եւ որ ոք ոչ զայցէ զիրս կատարել, գլուխ նորին հատանի: Եւ աղաղակեցին ՚ի մէջ բերդին եւ դրանն. եւ որք լուանն՝ ելին յարեւելեան դուռն բերդին, եւ խումբ առեալ զնացին ՚ի Զարահանքն: Եւ էր նսեմացեալ օրն. եւ զի (գուցէ ոչ) տեսանէին զմիմեանս, բայց ճանաչէին զիրեար. գումարեալ էին անդ եւ զօրքն Թաթարաց. յորժամ հուպ եղեն միմեանց, կարծեցին Թաթարք՝ զօրք Օսմանցոցն զուլ. եւ ձեռամբ արարեալ ձայնէին՝ զնալ առ նոսա: Եւ էր Օսմանցի մի հատուածեալ տամբ իւրով ՚ի Կարուց, եւ անուն նորա Ուզուն-Ալի, եւ էր այժմ ընդ խանին. սա ետես զԹաթարն՝ եւ ասէ, երթիցո՛ւք եւ անկցո՛ւք ՚ի վերայ նոցա, զի աւ են մեզ: Ասէ խանն, գուցէ բազումք իցեն, եւ ոչ կարիցենք յադթել նոցա: Եւ բարկացեալ Ուզուն-Ալին՝ ասէ, այդ անուամբդ առնես խանութիւն Երեւանայ: Եւ զնացեալ ըմբռնեաց Բ Թաթար, եւ բերեալ առ խանն՝ ասէ, ահա քեզ նշան զգօրութենէ թաթարացն: Եւ ապա սրտապնդեալ խանն հրամայեաց հնչեցուցանել փող պատերազմին, եւ անկան ՚ի վերայ Թաթարացն. զորս կոտորեցին, զորս ըմբռնեցին, եւ զորս հալածեցին. կալան եւ Բ գլխաւորս նոցա: Եւ այսպէս եղեւ զրաւ գործոյն. կարծեմ թէ ՚ի Շիցն՝ ճ հազիւ զերծեալ փախեան:

[ԺԳ]

Քաջութիւն առն միոյ:

Փախեան Օսմանցիքն ՚ի սուտ համբաւոյ Յայուն. եւ արք երեք ոչ իմացան զփախուստ նոցա, այլ զնացեալ անկան յայգիքն Առինջ գեղջն, եւ ժողովէին վասն ինքեանց միրգս. եւ զի բնաւ ոչ էր անկեալ ՚ի ձեռս նոցա աւար ինչ, եւ տեսանեն՝ զի այր մի երթայր միայն ՚ի ճանապարհս իւր դեպ ՚ի Ձազաւանք գիւղ, եւ երեքեանն տեսին զնա, եւ ելեալ յայգեացն ծպտեցան զկնի առնն. եւ այրն տեսեալ զնոսա՝ փախս էառ. եւ տաճիկքն երիվարօքն զկնի նորա վարէին զնա. եւ այրն ոչ գտեալ տեղի փախստեան եւ զնացեալ եմուտ ՚ի ներքոյ ջրաղացի մի՝ որ ասեն Յրտօն: Իսկ նոքա եկեալ ՚ի ներքուստ նիզակաւ խթէին, թերեւս նիզակն ՚ի նա հարեալ վիրաւորեսցէ, եւ ՚ի կսկծոյն ելցէ արտաքս. եւ նիզակն ոչ հարաւ ՚ի նա, եւ ոչ ել արտաքս: Իսկ նոքա զնացեալ թողին զջուրն ՚ի վերայ

Նորա, զի վշտացեալ ելցէ. եւ ո՛չ նովաւ կարացին հանել զնա: Եւ դարձեալ հատին զջուրն՝ եւ զմի յինքեանց առաքեցին ՚ի Ներքս՝ հանել զնա: Իսկ Զայն քաջացեալ յարեաւ ՚ի վերայ Նորա, եւ ըմբռնեալ կոխեաց զնա ՚ի ջուրն, եւ նստաւ ՚ի վերայ սրտին՝ եւ խեղդեաց: Եւ ապա բարբառէր Նոցին լեզուաւ՝ եւ ասէ, ընկեր մի ՚ի ձեռք եւս եկա՛յք. զի սա ուժգնակի գոլով՝ եւ ես ոչ կարեմ յաղթել սմա. եւ եմուտ մինն եւս: Եւ զնա եւս կալեալ եւ խեղդեաց ՚ի ջուրն, եւ եդ քարինս ՚ի վերայ սրտից Նոցա. եւ հանեալ զմի ՚ի թեւոց կնդոյ ջրաղացին՝ եւ ելեալ արտաքս եւ եհար թելովն զգլուխ տաճկին՝ որ պահէր զերիվարսն, եւ խելագարեալ անկաւ: Իսկ քրիստոնեայն Դաւթայ նման արարեալ՝ եհան զսուսեր Նորին, եհատ զգլուխ Նորա. եւ մտեալ ՚ի Տրոսոն, եւ զգէշս Նոցա քարշեալ արտաքս՝ եւ եհատ զգլուխս Նոցա. եւ մերկացուցեալ եդ ՚ի վերայ միմեանց զգէշն. եւ առեալ զգլուխս եւ զերիվարսն՝ եւ զնաց առ խանն: Իսկ խանն զամենայն ինչսն տաճկացն ետ նմա. եւ զնա ազատ արար մինչ ինքն խան էր:

[ԺԴ]

Միւս քաջութիւն միւս առն:

Միւս եւս քաջութիւն այլում առն պատմեցից: Չի յորժամ փախեան Թաթարքն, ամենայն ոք՝ որք ժողովեալք էին ՚ի դուռն բերդին յաիւ Օսմանցւոցն, զնացին ՚ի տունս իւրեանց. ընդ որս եւ այր մի ՚ի Փարաքար գեղջէ՝ ասէ ցընտանիս իւր, դուք առ սակաւ սակաւ եկեսջիք, եւ ես ճեպով զնացից. զի դրունք տանց մերոց ՚ի բաց թողաք, մի՛ գուցէ ոք մտանէ ՚ի տունն մեր, եւ զհաւերն տարցէ: Եւ զնացեալ մտանէ ՚ի տունն, եւ ահա զայ ձայնն շշնջանաց. եւ որոնեալ զտունն՝ ոչ տեսանէ զոք: Եւ բացեալ զխուփ թոնրին՝ տեսանէ Բ Օսմանցի ՚ի մէջ թոնրին. եւ արձակեալ զգօտի իւր՝ կապեաց զձեռս Նոցա յետս ՚ի մէջ թոնրին, եւ եհան զնոսա: Եւ ասէ ցնոսա, ո՛ւր են երիվարք ձեր: Ասէն Նոքա, վաստակեցան եւ ոչ կարացին գալ, թողաք ՚ի բաց: Իսկ այրն առաջ արկեալ զնոսա՝ եւ զնաց ՚ի բերդն: Եւ ահա խանն ելեալ ՚ի բերդէն զնայր ՚ի զառիվայրն կամրճին. անդ եկեալ այրն հանդերձ տաճկօքն՝ պատահի խանին. եւ յետ բազում հարցանելոյն՝ ասէ, դուք ուստի՞ էք: Ասէն, ՚ի Կարուց: Իբրեւ լուաւ՝ թէ ՚ի Կարուց են, հրամայեաց սպանանել զնոսա. եւ զհատումն գլխոց Նոցա ես տեսի աչօք իմովք:

[ԺԵ]

Նահատակութիւն երկուց մանկանց:

Չեւ եւս էին փախուցեալք Օսմանցիքն ՚ի սուտ համբաւոյն, ըմբռնեալ էին երկուս մանկունս ՚ի Կոտէից. եւ ՚ի փախչելն իւրեանց կապեալ զմանկունս (մանկանց) զձեռս յետս՝ եւ առաջի արկեալ վարէին զնոսա. եւ հասեալ ՚ի գիւղն Արծնի՝ ՚ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ ասի Դժուարադէմ, ասէն մանկունքն ցվարիչսն, արձակեցէ՛ք զձեռս մեր, զի մի՛ Ներիցուք. քանզի փախչիլ եւս ոչ կարեմք. վասնզի մին կողմն քարափն է՝ եւ մի կողմն դուք: Եւ Նոքա արձակեցին զձեռս Նոցա: Իսկ մանկունքն միաբանեալ՝ զնացին մինչ ՚ի գլուխ քարին, յիշեցին անուն Աստուծոյ, եւ անկան ՚ի քարանցն ՚ի վայր՝ եւ մեռան: Յաղագս Բ[2]ց իրաց ընկալան կամաւ իւրեանց այնպիսի՝ դառն մահ. նախ՝ զի

գերծցին յանառակ պղծութենէ. երկրորդ՝ զի քրիստոնէութեամբ մեռցին՝ քան թէ ուրացութեամբ կեցցեն: Վասնորոյ ոչ վարկաբարիզի համարիմ զմահ սոցա: Այլ պսակակից Վիլոնի Եպիսկոպոսին, որ անկաւ 'ի բարձանց՝ եւ մեռաւ վասն այնպիսի՝ գործոց. եւ Ռ. կուսանքն՝ որք անկան 'ի գետն վասն Քրիստոսի, եւ մեռան: Նոյնպէս եւ սոքա կատարեցան երանելի մահուամբ: Եւ էին 'ի ձոր անդր արք թագուցեալք, եւ տեսին զանկանել մանկանցն, մնացին մինչեւ 'ի միւս վաղիւն. եւ եկեալ բարձին զնոսա, եւ տարեալ 'ի գիւղն Արծնի թաղեցին:

[ԺԶ]

Նահատակութիւն Ղզլար անուն կնոջ:

Ի փախչելն Թաթարաց յերեսացն Պարսից՝ Բ[2] Թաթար գնացին փախստեամբ մինչեւ 'ի գիւղն Նորագաւիթ. եւ էր մթացեալ օրն: Եւ Ղզլարս այս ելեալ 'ի տանէ իւրմէ՝ երթայր առ դրացիսն՝ բերել ճրագ 'ի տուն իւր. եւ պատահի երկուց Թաթարացն, որք իջեալ 'ի ձիոցն՝ կալան զկինն եւ հանին 'ի ձին. եւ նա անկաւ 'ի վայր. եւ դարձեալ հանին 'ի ձի. եւ նա դարձեալ անկաւ. եւ երրորդ անգամ նստուցին զնա 'ի ձի. իսկ սրբասէր կինն դարձեալ անկաւ: Իսկ տաճիկքն ծանծրացեալ, քանզի եւ երկիւղ կրէին 'ի Պարսիցն, վասնորոյ սրախողխող արարին զերանելի կինն Ղզլար, թողին կիսամահ եւ փախեան: Եւ Պարսիկքն պատահեցան լոցա, զմինն սպանին, եւ մինն կակալեալ տարին: Եւ կինն մնաց աւուրս Ե[5] եւ եկեալ քահանայք հաղորդեցին զնա. եւ յետ երկուց աւուրց հանգեաւ 'ի Քրիստոս: Սա կին էր առն միոյ՝ որ ասէին Սեաւ-Չաքարիա, 'ի նոյն գեղջէն Նորագաւթայ, որ գայր 'ի վաճառականութենէ. եւ աւագակքն սպանին զնա Բ[2] ընկերօք 'ի Մուշաղբիւր գիւղ:

[ԺԷ]

Վասն գալոյ երիվարին:

Օսմանցիքն մինչդեռ կային խաղաղութեամբ, եւ աւար առնէին զերկիրն, աւար առին եւ զգիւղն Արծնի. թեպէտ մարդիկքն գաղթեցան, սակայն անասունքն ամենայն աւար առին, եւ ոչ մնաց ուլ մի: Եւ էր 'ի գիւղն այր մի՝ Դաւիթ անուն՝ որ էր տանուտէր գեղջն, եւ ունէր նա ազնիւ ձի մի՝ կապուտ գունով, բարձր հասակաւ, լայնասմբակ, երկայնապարանոց, փոքրագլուխ, եւ արագաքայլ. ուսուցեալ էր եւ լեզու, եւ անուն եղեալ էր Նմա Ղռաթ. եւ զոր ինչ Դաւիթն ասէր, ձին իմանայր: Այս ձիս եւս տարին, եւ անկաւ 'ի ձեռն Ղարսեցւոյ միոյ. եւ էր տուն նորա արտաքոյ բերդին. եւ յամենայն օր հեծնոյր այրն զձին, եւ զնայր 'ի զննին, եւ ուրախանայր վասն արագընթացութեանն: Եւ յաւուր միում ըստ սովորութեանն հեծաւ զձին, եւ ելեալ 'ի զքօսանս, եւ դարձաւ 'ի տուն, եւ եմուտ 'ի բակն իւրեանց. իջեալ 'ի ձիոյն՝ Էարկ գերասանակն ընդ թամբօքն, եւ մտեալ 'ի տուն՝ ասէ ցճառայն, Ե'րթ ա'ռ զթամբ ձիոյն: Եւ ելեալ ծառայն ետես՝ զի ձին ելեալ 'ի բակէն՝ եւ զնայր խաղաղիկ: Իսկ ծառայն ընթացաւ, զի կալցէ. եւ ձին փախս առեալ դէպ յարեւելս, եւ ծառայն երթեալ պատմեաց տեառն: Եւ այրն հեծաւ յայլ ձի՝ եւ զնաց զկնի նորա. իսկ ձին արագացոյց զընթացն՝ եւ ո'չ կարաց հասանել նմա. դարձաւ յետս: Եւ իմաստուն ձին յայնմ գիշերի գնացեալ Զ[6] աւուր ճանապարհ՝ եհաս 'ի գիւղն Արծնի, եւ եմուտ 'ի բակն իւրեանց: Եւ մայրն Դաւթի ելեալ 'ի գիշերին՝ զի երթիցէ յեկեղեցին առ

’ի յաղօթել, եւ տեսեալ զնա ձին՝ վրնջեր՝ եւ գոտսն հարկանէր յերկիր. եւ կինն դարձաւ ’ի տուն՝ եւ պատմեաց որդւոյն: Եւ Դաւիթ եւ արտաքս, եւ ձին որպէս բանական արկեալ զպարանոցն ընդ ուսով Դաւթին՝ անդադար վրնջմամբ աղաղակէր: Եւ ’ի լուսանալ առաւօտուն ժողովեցան ամենայն գեղականքն, եւ ասէն ցԴաւիթն, տա’ր զձիդ առ խանն, եւ պատմեա’ նմա: Եւ առեալ զձին՝ տարեալ եցոյց խանին, եւ ասաց պատճառն: Իսկ խանն ասաց, քո արդար վաստակն եկն ’ի ձեռս քո, առեալ զնասցես: Եւ մի՛ ոք ծաղր արասցէ զմեզ. զի վասն այն գրեցաք, զի անասունք սիրեն զտածիչս եւ զտէրս իւրեանց, եւ մարդիկ ոչ իմանան զերախտաւորս իւրեանց, որպէս ’ի մերում ժամանակի եղեալ արեղայթն: Զանգի յետ երկուց ամսոցն յիւրում գերութեան փախեալ ձին՝ եւ եկն առ տէր իւր. իսկ մեք Բ [2] օր ոչ պահեմք ’ի մտի զերախտիս տէրանց մերոց: Իսկ տաճիկն՝ որ զձին տարեալ էր, յետ աւուրց ինչ եկն յԱրծնի. ետես զձին, եւ տեղեկացաւ՝ զի ’ի նոյն գիշերն որ փախեալ՝ եկն ’ի գիւղն Արծնի: Այնուհետեւ եղեն սիրելիք միմեանց Դաւիթն եւ տաճիկն:

[ԺԸ]

Հաշտութիւն երկուց թագաւորացն:

Սուլթան Մուրատ թագաւորն տաճկաց զնացեալ Էառ զԲաղդատ ’ի ձեռաց Պարսից. եւ մինչ երն ’ի Բաղդատ, անդուստ առաքեաց դեսպան առ թագաւորն Պարսից Շահ-Սաֆի, զի արասցեն խաղաղութիւն ’ի մէջ իւրեանց: Եւ Շահն եւս առաքեաց դեսպանս առ Խոնթկարն՝ այր մի՝ որ ասէին Ջաղաթա-Զօթուկ-Մահմատ խան. եւ արարին հաշտութիւն եւ խաղաղութիւն. եղին պայման ամս Լ մնալ խաղաղութեամբ: Եւ իսկոյն մեռան երկոքին թագաւորքն: Յետ Սուլթան Մուրատին՝ թագաւորեաց եղբայր իւր Իպրահիմ: Եւ յետ նորա որդին Մահմատ: Եւ յետ նորա որդին Խրան (գուցէ Սիւլէյման Բ. կամ Ահմետ Բ): Եւ յետ նորա զեղբայր նորա Մուստաֆայ, որ կայ այժմ, եւ վարէ զթագաւորութիւնն: Յետ Շահ-Սաֆուն՝ թագաւորեաց որդին իւր Աբաս: Եւ յետ նորա Սաֆի: Եւ յետ նորա Սուլէյման: Եւ յետ նորա Հիւսէին: Սոցին պատմութիւնս յետոյ արասցո՛ւք: Այսքան թագաւորացս ժամանակ խաղաղութիւն է ’ի մէջ Պարսից եւ Տաճկաց: Չի ’ի ՌԶԸ թուէն մինչ ’ի ՌՃԽԵ թիւս՝ յորում եմք այժմ, Է հաշտութիւն եւ խաղաղութիւն: Չի ’ի Կոստանդնուպօլսէ մինչ ’ի Ասպահան երթեւեկութիւն Է առանց երկիւղի եւ ահու:

[ԺԹ]

Սքանչելիք Փիլիպպոս Կաթողիկոսին:

Փիլիպպոս Կաթողիկոսի վարքն եւ գործքն զամենայն գրեալ Է Առաքեալ պատմագիր: Իսկ մեք զնացաք ’ի Կարնոյ քաղաք, եւ անդ պատմեցին մեզ սքանչելիք ’ի նմանէ՝ որք ականատեսք էին այնմ սքանչելեաց: Եւ մեք կարեւոր եւ պատշաճհամարեցաք գրել աստէն: Մեծ եւ առաքինի Կաթողիկոսն՝ եւ երկրորդ Լուսաւորիչն Մովսէս ետ գաւազան վարդապետական Փիլիպպոսի, եւ օրհնեաց զնա Եպիսկոպոս. եւ առաքեաց զնա ’ի Նուիրակութիւն յաշխարհն Յունաց: Եւ զնացեալ մինչեւ ’ի Թեոդոսուպօլիս՝ որ Է Արգրում, եւ էր ’ի քաղաքին անդ վարդապետ մի Միսաս անուն՝ կարի եւ յոյժ ուսեալ զարուեստս երաժշտական. եւ էր կարի հպարտ եւ գոռոզ, յանդուզն եւ ինքնահաւան, եւ

ոչ երբեք խոնարհեր ումեք: Եւ 'ի գիշերի միում երգէին ժամն, եւ յաւարտել զՄեծացուցե փոխն, Մինասն սկսեաց զշարական Աւագ Օրհնութեան յետին տներն ասել: Եւ Փիլիպպոսն ասաց, այդ մի' ասեք, զի անպատշաճէ: Իսկ Մինասն ոչ ետ ունկն, այլ ըստ գոռոզ բարուցն արար որպէս կամէր: Եւ յաւարտել աղօթիցն, Փիլիպպոսն բարոզ սկսաւ ասել աւուր պատշաճն՝ 'ի Տէր եթէ շրթանցն սկսեալ՝ մինչ 'ի Մեծացուցէն յայտ արար բաղոր եւ համեղ ոճով: Եւ սակաւ ինչ ծանոյց վասն Մեծացուցե շարականին. եւ մեղադրեաց Մինասին՝ թէ ոչ գիտէ զխորհուրդն, այլ ինքնահաւանութեամբ առնէ: Իսկ Մինասն արտաքոյ դրանն լսէ զասացեալսն Փիլիպպոսի, եւ նախատինս վարկաւ ինքեան. եւ լցեալ չար նախանձով՝ եւ գնացեալ առ իշխանն չարախօսեաց 'ի Փիլիպպոսէն. ասէ, Աբեղայ մի եկեալ է 'ի Պարսից աշխարհէն, եւ 'ի մեր աշխարհէս բազում դրամ է ժողովեալ, զի տարեալ տացէ Պարսիցն, զի եկեսցեն եւ աւերեսցեն զաշխարհս մեր. այլեւ անիծանէ եւ հայիոյէ զազգն ձեր, եւ Օմարին եւ Օսմանին նալաթ ասէ: Եւ բարկացեալ փաշայն՝ առաքեաց արք Գ Ենկիչարի՝ ասէ, 'ի վերայ երեսին բարշ բերե՛ք զնա: Եւ գնացեալ արանցն՝ տեսին զի բազում վաճառականք եւ քաղաքականք կային առ նա: Եւ ասեն, ո՛ր է փափասն՝ որ 'ի Ղզլբաշիցն եկեալ է, ելցէ եւ եկեսցէ առ փաշայն, զի խնդրէ զնա: Իսկ սուրբ վարդապետն յարեաւ, եւ ամենայն արքն՝ որք կային անդ՝ յարեան եւ նոքա: Ասէ վարդապետն, ելէ՛ք արտաքս. եւ ինքն եբաց զպատուհանն, եւ հանեալ անտի Բ[2] մով սպիտակ, որ չէւ եր լուցեալ, այլ 'ի գլուխն ունէր զպատրոյկն, առեալ զայն 'ի ներքոյ փիլոնին՝ եւ զնաց. զնացին եւ ամենայն արքն ընդ նմա: Եւ մտեալ առ փաշայն՝ խոնարհութեամբ ողջոյն ետ: Ասէ փաշայն, դո՛ւ ես՝ որ եկեալ ես՝ 'ի մեր աշխարհէս դրամ ժողովես եւ առաքես առ Շահն, զի դրամով մեր զօրս ժողովէ եւ գայ 'ի վերայ մեր 'ի պատերազմ: Իսկ երանելի վարդապետն ոչ կարեր ուղղակի խօսել տաճկերէն. եւ խօսի թարգմանաւ՝ եւ ասէ, ես իւղավաճառ եմ, ո՛վ ոք զնէ յինէն իւղ՝ դրամով զնէ. եւ ո՛վ ոք ոչ զնէ, ոչ տայ դրամ: Ասէ փաշայն, եթէ վաճառական ես, ապա ընդէ՛ր հայիոյես եւ անիծանես զմեզ: Եւ առ այս բան ասէ վարդապետն, ոչ է այդ գործ իմ: Եւ ապա հանեալ զԲ[2] մովս 'ի ներքուստ փիլոնին՝ եւ պարզեաց առ փաշայն: Իսկ փաշայն ձգեալ զձեռն Էառ զմոմսն. յայնժամ շնորհօք սուրբ Յոզովն լուցան մովք՝ եւ վառեցան 'ի ձեռն փաշային: Եւ սոսկացեալ փաշայն՝ եւ սարսափմամբ ասէ ցվարդապետն, Երթ գնա՛ 'ի տեղին քո: Եւ երանելի վարդապետն խոնարհութեամբ երկիր եպագ, ել արտաքս: Եւ փաշայն ասէ ցարսն, զի՛նչ է այս զարմանքս: Ասեն արքն, սքանչելիք բազում լինին դովաւ. վասնզի սուրբ է եւ արդար: Եւ հրամայեաց փաշայն դարձուցանել զվարդապետն՝ եւ ասէ, Բաբայ տեսանե՛ս՝ զի երաժշտութիւն է, եւ ոչ գայ անձրեւ, եւ չորացաւ ամենայն երկիր. եթէ կարող ես՝ բե՛ր անձրեւ: Ասէ վարդապետն, ողորմութիւնն Աստուծոյ բազում է. բայց տաճիկք ոչ թողուն զմեզ աղօթել ըստ օրինաց մերոց: Ասէ փաշայն, ես տաց քեզ վերակացուս, եւ ո՛վ ոք հակառակեսցի՝ սպանցեն զնա. եւ դու աղօթեա՛ ըստ քում օրինաց: Եւ եդ ընդ նմա Ժ զինուորս, եւ պատուիրեաց նոցա՝ թէ ո՛վ ոք ընդդիմակաց լիցի դմա՝ սպանե՛ք զնա: Եւ ապա ելեալ յերեսաց փաշային՝ գնաց յեկեղեցին՝ որ ասի Միաբանից Աստուածածին. եւ հրամայեաց ամենայն եկեղեցականաց զգեստաւորիլ. եւ ինքն եւս զգեցաւ զգեստ Պատարագին. Էարկ զիւրեաւ զԵմփոքոնն եւ եդ 'ի գլուխն զԹագն, եւ Էառ 'ի ձեռն զԽաչն. եւ ելեալ յեկեղեցւոյն՝ խաչիւ եւ Աւետարանաւ, ծնծղայիւք եւ զանգակաւ, եւ սկսան շարական ասել, Սուրբ Աստուած Հայր անսկիզբն: Եւ գրոհ տուեալ քաղաքն ամենայն՝ ելին 'ի հիւսիսոյ կողմն քաղաքին՝ որ ասի Սուրբ Նշանի բլուր. մինչ գնացին երգելով զշարականն, սկսաւ ամպել օդն. եւ մինչ հասին 'ի սահմանեալ տեղին, սկսաւ ցօղել: Եւ իբրեւ ընթերցան աւետարանն՝ Չի որպէս փայլակն, Գ (երիցս) գոռաց ամպն: Եւ յորժամ սկսան թափօր, սահանք երկնից բացան, եւ իջին անձրեւք յորդ. եւ մինչեւ աւարտել թափօրին՝ եղեւ դաշտն իբրեւ զծով: Եւ ապա դարձան յեկեղեցին՝ ասելով.

«Թագաւորիսցէ տէր յաւիտեան»: Եւ մտեալ յեկեղեցին՝ ասաց, «Խնդրեսցուք հաւ:

Պահպանեալ»: Եւ յորժամ զայս Բ[2] սքանչելիքս ետես Փաշայն, կալաւ զչարախօսն Մինաս, եւ էառ 'ի նմանէ Ռ[1000] Մառչիլ՝ ասէ, խրատ լիցի քեզ զի մի՛ այլ չարախօսութիւն առնիցես: Չայս պատմեաց Յովհան վարդապետ Կարնեցի՝ որ էր աշակերտ նոյն Մինասին:

[Ի]

Նահատակութիւն Գալուստ երիցուն:

Յորժամ եղել հաշտութիւն 'ի մէջ երկուց թագաւորացն Պարսից եւ Տաճկաց՝ երթելեկութեամբ Զաղաթայ-Զօթուկ-Մահմատ խանի, թագաւորն Շահ-Սաֆի ետ 'ի պարգել նմա զխանութիւնն Երեւանայ. զի մեռեալ էր Բալպալի խանն 'ի թուին ՌՁԸ: Ի սորա երկրորդ ամին եկն այր մի կնաւ իւրով 'ի Բասենայ, եւ բնակեցաւ 'ի Կոտես գաւառ՝ 'ի գիւղն Արախու: Եւ կինն այն ծնաւ որդի, եւ ետուն զնա մկրտել Գալուստ երիցուն. որպէս ծնունդ քրիստոնէի մկրտեաց, եւ ոչինչ էառ 'ի նոցանէ վասն աղքատութեան նոցա. այլ ետ նոցա ԺԲ լիտր ցորեան, զի հաց արասցեն ինքեանց: Եւ յետ աւուրց ինչ եկին հայր եւ եղբայր կնոջն՝ եւ ասեն ցայր նորա, դու զաղջիկն մեր առեւանգ արարեալ՝ փախուցեալ եկիր աստ, զռզակն ընդէ՞ր գողացաք եւ բերիք ընդ ձեզ: Եւ նոքա ուրացան եւ ասեն, ո՛չ գիտեմք զոր ասեքդ: Եւ 'ի բազում ասելն եւ 'ի լսելն՝ եւ նոցա ուրանալն, ձանձրացան արքն, եւ գնացեալ գրեցին զիր գանգատանաց 'ի փեսայէն եւ յաղջկանէն իւրեանց, եւ ետուն խանին: Եւ կոչեալ զնոսա՝ ասէ, տո՛ւք 'ի դոսա զինչս իւրեանց: Իսկ նոքա՝ զի վատնեալ էին, ոչ կարացին հատուցանել, տաճկացան այրն եւ կինն, եւ յաւելին չարիս՝ մատնել զԳալուստ երեց, թէ մեք վաղ ուրեմն կամեաք տաճկանալ, Գալուստ երեցն ոչ եթող. այլեւ մկրտեաց զորդին մեր. եւ ետ մեզ կաշառ՝ ցորեան, եւ ասէ, ես պահեմ զձեզ, եւ դուք մի՛ տաճկանայք, զի մի՛ կորիցէ հոգի ձեր: Եւ խանն առաքեաց արս խիստ՝ եւ բերին զանմեղ քահանայն, եւ կացուցին առաջի նորա: Ասէ խանն, դու ընդէ՞ր ես մկրտեալ զորդի Թուրքիս: Ասէ երեցն, ես զնոսա ոչ գիտեի՝ թէ Թուրք իցեն. զի նոքա աղաչեցին ինձ, եւ ես որպէս օրէն էր մեր՝ արարի առ նոսա: Բանզի բազումք 'ի Քրիստոնէից տաճկանան, նոյնպէս եւ դոքա տաճկացան, եւ մեք զի՞նչ մեղաք: Ասէ խանն, ապա ընդէ՞ր ես տուեալ դոցա ցորեան եւ կաշառս: Ասէ երեցն, մի՞թէ ողորմութիւն տալն կաշառ իցէ, զի սովորութիւն է քրիստոնէից՝ տալ ողորմութիւն ամենեցուն ըստ հրամանի Աւետարանին մերոյ: Ասէ խանն, զայդ ասելով կամիս զերծանի՞լ յինէն, ոչ է այդպէս. կամ տաճկացի՞ր եւ կամ չարչարանօք սպանանեմ զքեզ: Ասէ երեցն, Աստուած մի՛ արասցէ թողուլ ինձ զհաւատն իմ. բայց թէ առանձ յանցանաց սպանանես զիս, պատրաստ եմ 'ի մեռանել: Ասէ խանն, զի՞նչ յանցանք իցեն մեծ քան զայս՝ որ ծնունդ տաճկին քրիստոնէայ արարեր: Ասէ տեր Գալուստն, ասացի՝ թէ ես ոչ գիտեի զնա տաճիկ, եւ թէ՛ գիտենայի զնա տաճիկ՝ 'ի գալ նորա 'ի գիւղն մեր՝ ոչ թողուի մտանել մոլորելոյն այնմիկ առ ուղիղ հաւատն մեր: Եւ բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց ձաղանօք տանել զնա 'ի բանտ: Եւ առաքեաց Բ Մուղրի՝ եւ ասէ, խրատ տո՛ւք՝ թերեւս կարիցէք դարձուցանել: Եւ գնացեալ խօսեցան ընդ նոսա բազում մարմնական բանիւք: Իսկ երանելի քահանայն Գալուստ տգետ էր 'ի գրոց գիտութենէ. այլ աշխարհօրէն բանիւ յանդիմանեաց զնոսա՝ եւ ասէ, առաջնորդն ձեր 'ի դժոխս ամենայն համախոհիւք իւրովք ընդ սատանայի, եւ զի՞ս եւս հրաւիրեք առ նա զնալ: Եւ բարկացեալ մօլնայքն՝ եւ ելեալ հարին զնա ոտամբ. եւ գնացեալ պատմեցին խանին: Եւ առաքեաց խանն զօրականս, զի կապեցեն զձեռս նորա յետս, եւ տարե՛ք 'ի դուռն արեւմտեան՝ եւ քարկոծ արարեք: Եւ գնացեալ չար զինւորքն՝ եւ

հանին զևա՝ ի բանտէն. եւ առաջի արկեալ տանէին զևա՝ ի տեղի սպանմանն, մերթ ի քարշ, մերթ ի յոտին, ոմանք հարկանէին, եւ ոմանք կռփահարէին, ոմանք ձաղէին եւ ոմանք խթէին, ոմանք փետէին զմօրունս եւ ոմանք զգանգուրն, ոմանք թքանէին զերեսսն, եւ ոմանք հայհոյէին, ոմանք նախատէին եւ ոմանք չար խրատ տային, վասնորոյ ձանձրացեալ սուրբ քահանայն Գալուստ՝ սկսաւ նախատել զառաջնորդս նոցա՝ ասելով, անիծեալ լիցի նա՝ եւ ընդունօղ նորին, եւ ո՛վ ոք զևա մարգարէ դաւանէ: Եւ ապա ասացին բերել քրիստոնեայս, զի քարկոծեսցեն զևա. եւ փախեան ամենայն քրիստոնեայք: Եւ նոքա կալան այր մի՝ Բօշայ ազգաւ, եւ ասացին նմա, հա՛ր զդա քարամբ՝ զի մեռցի: Եւ նա ո՛չ եհար: Եւ եղին ՚ի ձեռն նորա զծայր չուանին՝ եւ ասեն, քարշեա՛ զդա. եւ ո՛չ կալաւ զչուանն. եւ հարին զԲօշայն ա՛յնքան՝ մինչեւ եղել կիսամահ. եւ թողին զևա: Եւ յարեան ՚ի վերայ երիցուն՝ որպէս գայլք մարդախանձ, եւ քարկոծեցին զերանելին Տէր Գալուստ. եւ կատարեցաւ բարի դաւանութեամբ ՚ի Քրիստոս. եւ էր մթացեալ զօրն, թողին զևա ՚ի մէջ քարանցն՝ եւ զնացին: Եւ պահապանք պարսպաց բերդին Տաճկունքն տեսին ՚ի վերայ մարմնոյ սրբոյն որպէս կայծակունք հրոյ, եւ կարծեցին՝ թէ նենգաւոր տաճկունք այրեն զմարմինն նորա, եւ ձայնէին առ խանութպանսն՝ եւ ասէին, զի՛նչ է՝ զոր առնէք: Եւ նոքա ասեն, լոյս է եւ ո՛չ հուր: Եւ ՚ի լուսանալն՝ զնացեալ բերդապահացն՝ եւ պատմեցին խանին: Եւ ասաց խանն, ես բռնութեամբ առաքեցի զերեցն յարքայութիւնն Աստուծոյ: Եւ հրամայեաց քրիստոնէից բառնալ զևա եւ թաղել ըստ օրինաց իւրեանց: Վասնորոյ եկին բազում քահանայք եւ ժողովուրդք, բարձին զմարմինն՝ եւ զքարինս եւ զհողն արենաշաղախ, եւ տարեալ թաղեցին յանապատն Երեւանայ մերձ Անանիա առաքելոյն: Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Գալուստ ՚ի թուին ՌՁԹ՝ յաւուրս Քառասնորդաց պահոցն, յաւուրս Տեառն Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի Յայոց:

[ԻԱ]

Հակառակութիւն Ջորիսնէքի:

Մեծ եւ առաջին թագաւորն Պարսից Շահ-Աբաս թշեաց զաշխարհս Յայոց, եւ տարեալ բնակեցոյց յաշխարհին Պարսից: Բայց ըստ հաճոյիցն առնէր ազգին քրիստոնէից. շինէր եկեղեցիս յամենայն տեղիս. եւ սահմանեաց յամենայն ամի յառաջի իւր Ջորիսնէք առնել: Այսպէս ուսան ամենայն խանորայք՝ ուր լինէր քրիստոնեայք, բերէին առաջի իւրեանց, եւ օրհնէին ջուր: Ըստ սոյն սարասի եւ այս Զօթուկ խանս հրամայեաց Փիլիպպոս Կաթողիկոսին, զի արասցէ Ջորիսնէք հանդիսաւոր առաջի իւր: Եւ գրեաց թուղթ մեծ Յայրապետն Փիլիպպոս. եւ ժողովեցան ամենայն վանօրէից Առաջնորդք եւ միաբանք, եւ գիւղորէից երիցունք, զի ամենայն պատրաստութեամբ գայցեն ՚ի կատարել զհրամանս իշխանին: Եւ ըստ հրամանի մեծ Կաթողիկոսի ժողովեցան ՚ի Խնկելոյ Ջոր գեղ, որ այժմ ասի Ջորագեղ: Եւ մտին ՚ի պատարագ. եւ խանն Էարկ վրան ՚ի ներքոյ կամրճին. եւ նստեալ մնայր գալստեան Ջորիսնէքին: Եւ ահա ժողովեցան վայրենաբարոյ Պարսիկքն՝ որ կոչէին Թաթար, արարին եւ նոքա հանդէս ՚ի նմանութիւն Ջորիսնէքին. եւ պատրաստեցին զինքեանս ՚ի մէջ բերդին. եւ կացուցին դէտ արտաքոյ դրանն՝ եւ ասացին, յորժամ մերձենան Յայք ելանել արտաքս յեկեղեցւոյն, ազդ արասցիք մեզ, զի եւ մեք ընդ նոսա ելցուք: Եւ ունէին ինքեանց առաջնորդ ոմն՝ ուրացեալ եպիսկոպոս՝ որ ասէին Ճաճին: Իսկ Յայք ՚ի յաւարտել պատարագին ելին ՚ի զնալ ՚ի տեղին՝ զոր սահմանեալ էին ՚ի ներքոյ կամրճին: Եւ Չաքարիա վարդապետն՝ որ էր Առաջնորդ սուրբ ուխտին Յովհաննու վանից, հեծեալ ՚ի ջորուջ՝ եւ Բ[2]

սուրհանդակք առաջի նորա՝ եւ գնայր: Եւ յորժամ տեսին դէտքն, ազդ արարին Թաթարացն. եւ ելին արտաքս ղողանջելով եւ բարբանջելով՝ դահուլով՝ զուռնայով՝ եւ շրվշուելով եւ ծափելով, եւ ուրացեալ ճաճինն առաջի նոցա: Եւ իբրեւ ետես Չաքարիա վարդապետն զայն, զտեղի Էառ, եւ հրամայեաց՝ զի զգեստաւորեալքն յետս դարձցին: Եւ ինքն իջեալ ՚ի ջորւոյն՝ հրամայեաց փայեկացն ըմբռնել զուրացողն ճաճին՝ եւ կոխել. եւ հանեալ զկօշիկ իւր՝ կալեալ զգլուխ ուրացողին՝ եւ բեւեռօք կօշկին հարկաներ, մինչեւ վիրաւորեալ արիւնաշաղախ արար: Եւ պիղծ ուրացողն աղաղակէր, մի՞թէ հաւատք տաճկաց յերկիր խորտակեցան. զի Հայս այս սպանանէ զիս: Եւ զայս լուեալ Թաթարացն՝ յարեան ՚ի վերայ Չաքարիային, զի սպանցեն զնա: Եւ մեծամեծ Տաճիկքն հանին սուր ՚ի վերայ նոցա՝ եւ ասեն, դուք կամի՞ք զամենայն ազգս մեր տալ ջնջել. սոքա հրամանաւ Շահին առնեն առ ՚ի զքօսանս մեր. եւ ահա խանն պատրաստեալ մնայ սոցա. եւ դուք հակառակ Շահին եւ խանին գործէք: Եւ զայս լուեալ դադարեցին: Եւ ապա ծանուցին խանին զդառնալն յետս Ջորոհնեքին. եւ խանն առաքեաց բազում միջնորդս. հազիւ հաւանեցան զնալ եւ օրհնել զջուրն. եւ յաւարտիլն Ջորոհնեքին՝ հրամայեաց խանն եւ բերին երկու պատուական պատմունճան, մին Կաթուղիկոսին՝ եւ մին Չաքարիային: Եւ խանն կալաւ զԹաթարոսն արս L[30], որք զհակառակն արարին. եւ Էառ ՚ի նոցանէ տուգանս Յ թուման. եւ զպիղծ ուրացող ճաճինն եհան յերեսաց՝ եւ աքսորեաց ՚ի բերդէն. եւ եկաց սեւերես յԱստուծոյ:

[ԻԲ]

Թագաւորութիւն փոքր Շահ-Աբասին՝ եւ վարուցն:

Ի թուին ՌՂԱ. մեռաւ Շահ-Սաֆի թագաւորն Պարսից. եւ Էառ թագաւորութիւնն որդին իւր Աբաս, այր խելօք եւ գիտուն. եւ ՚ի թագաւորելն իւրում հաստատեցաւ գործ նորա: Զանգի հայր սորա Շահ-Սաֆի մինչ Էր յերեւան, Հնդիկք առին զՂանտահար, եւ այս Շահ-Աբաս գնացեալ պատերազմեցաւ ընդ նոսա մեծաւ զօրութեամբ, եւ Էառ զնա բազում հնարիւք. եւ դարձաւ յԱսպահան: Եւ խորհեցաւ զնալ ՚ի վերայ Բաղդատայ՝ առնուլ զնա: Իսկ իշխանքն եւ մեծամեծքն ոչ թողին՝ ասելով, հայր քո հաշտութիւն արար ընդ նոսա երդմամբ եւ անիծիւք, եւ ետուն պայման ամս L[30] մնալ հաշտ: Եւ ահա Ե[5] եւ 2[6] ամ չեւ Է հասեալ պայման ուխտին, եւ դու ընդէ՞ր լինիս ուխտազանց՝ եւ դաշնաւեր՝ եւ անիծահար: Եւ իբրեւ լուաւ զայս խոհեմ արքայն, դադարեցաւ ՚ի խորհրդոյն, եւ եկաց հանդարդութեամբ: Եւ Էր սիրող քրիստոնէից: Եւ յորժամ առնէր ընթրիս մեծամեծաց եւ նախարարաց իւրոց, կոչէր եւ զաւագանին Ջուղայու զխօճայ Սաֆնազն եւ զխօճայ Պտումն: Այլ եւ գնայր ՚ի տունս քրիստոնէից՝ եւ ՚ի հարսանիս՝ եւ ՚ի պատիւս, եւ ոչ խտրէր: Այլեւ Էր ուղղադատ եւ իրաւարար: Եւ այսպէս եկաց նա ՚ի կենդանութեան իւրում: Էզարկ եւ դրամ անուան իւրոյ մեծ քան առաջին թագաւորացն, եւ անուանեաց Սիապ-Ղռան:

[ԻԳ]

Շինումն եկեղեցւոյն Արտաւոյ:

Որպէս բազում անգամ ասացեալ եմ՝ թէ՛ մեծ եւ առաջին Շահ-Աբասն քշեաց երկիրս Հայոց, եւ տարեալ բնակեցոյց յաշխարհն Պարսից, նոյնպէս եւ ՚ի Արտաւիլ քաղաքն

բնակեցոյց սակաւ քրիստոնեայս, եւ շինեցին փոքրիկ եկեղեցի մի հրամանաւ Շահին՝ մերձ 'ի մզկիթն իւրեանց՝ որ ասէն Շիւ-Սաֆի, փայտակերտ ըստ թուականին իւրեանց: Առ սակաւ սակաւ բազմացան քրիստոնեայքն, եւ եկեղեցին փոքր էր եւ ոչ բաւեր ժողովրդեանն, եւ տառապէին յոյժ: Վասնորոյ խորհեցան՝ զի զարեւմտեան որմն եկեղեցոյն քակեսցեն եւ ընդարձակեսցեն փոքր ինչ ըստ բաւականին: Եւ իմացան Մուղրիքն եւ Մուլնայքն, եւ գրոհ տուեալ ժողովեցան, եւ միաբանեալ քակեցին զեկեղեցին 'ի հիմանց: Եւ քրիստոնեայքն գնացեալ աղաղակ բարձին առ դուռն իշխանին. եւ իշխանն ոչ կարաց խափանել: Եւ ասէ խանն, ահա նոքա արարին ըստ կամաց իւրեանց՝ եւ ոչ լուան ինձ. վասնորոյ գրեմ ես թուղթ առ Էհտիմալ-Տօլուաթն, եւ դուք գնացէ՛ք առ նա. եւ նորին հրամանաւն արգ արարէք Շահին, թերեւս այց լիցի ձեզ: Եւ գրեաց թուղթ կարի օգուտ նոցա: Եւ էր 'ի քաղաքին երեց մի՝ լեզուա ճարտար եւ ճոռոմաբան, զնա հաստատեցին՝ զի գնացէ: Եւ ժողովեցին դրամ բազում՝ եւ ետուն նմա. եւ առեալ զգիրս խանին՝ եւ գնաց. եւ եհաս յԱսպահան. եւ գնաց նախ առ Խօճայ Սաֆնազն, զի նա էր աւագ Տուղայու. եւ նա առեալ տարաւ զնա առ Էհտեմալ-Տօլուաթն՝ որ ասէին Սարուքաղի, եւ ցուցին նմա զթուղթն խանին: Եւ իբրեւ ընթերցաւ՝ ասէ, երեց դու գրեա՛ արգ՝ որպէս եւ գիտես, եւ տո՛ւր խօճայիդ ընդ խանին թղթին, եւ յորժամ գնամք առ թագաւորն, անդ տացէ ինձ, եւ ես ցուցից Շահին: Եւ գրեաց արգ լալագին դիմօք, եւ ետ ցխօճայն. եւ 'ի հպայմանեալ աւուրն ետ Էհտիմալ-Տօլուաթին, եւ նա ետ Շահին զԲ[2] թուղթսն: Եւ աստ տե՛ս զողորմութիւնն Աստուծոյ. զի որպէս քաղցրացաւ սիրտն Արտաշէսի առ Մուրթէ, այսպէս եւ սիրտ թագաւորին Աբասայ 'ի վերայ երիցուն, եւ ասէ, բերէ՛ք առիս զտէր արգիս: Եւ կոչեցին զնա. եւ գնացեալ երիցուն եւ անկեալ 'ի վերայ երեսաց՝ եւ առաթուր գնաց եւ համբուրեաց զոտս արքային՝ եւ յարեաւ: Եւ ասէ արքայն, դո՛ւ ես գրեալ զարգս այս: Ասէ երեցն, այո՛ տէր իմ արքայ: Ասէ Շահն, ասա՛ եւ բերանով, զի գիտացից: Եւ նա պատմեաց զամենայն: Եւ Շահն ունկն եղեալ եւ լսէր: Եւ ապա կոչեաց նօտար՝ եւ ասէ, գրեա՛ առ խանն եւ առ մօլնայքն Արտաւիլոյ, թէ դուք՝ որ քակեալ էք աղօթանոցն քրիստոնէից, եւ գիշատակ հաւոյն իմոյ ջնջեալ էք, վնասդ ձեր մեծ է եւ արժանի մահու. սակայն ներումն լիցի ձեզ յայսմ նուագի, վասնզի ծառայ էք Շիւ-Սաֆուն: Այլ հրաման է 'ի մերոյս թագաւորութենէ, զի դուք ձեզէն եւ ձերով դրամով եւ գործավարօք, արուեստապետօք եւ ծառայիւք՝ վերակացութեամբն Յայոց՝ շինել զեկեղեցի նոցա, որպէս եւ ինքեանք կամին, նոյնպէս շինեսցեն եթէ մեծ եւ եթէ փոքր. զի յիշատակ ազգին իմոյ մի՛ կորիցէ. զի աղօթեսցեն անդ վասն Շիւ-օղլոյ օճաղին: Եւ կնքեալ զթուղթն ետ ցերեցն՝ եւ ասէ, ե՛րթ գնա՛: Եւ ելեալ երեցն յետս յետս գնաց: Իբրեւ հեռացաւ փոքր մի՝ դարձոյց յետս, եւ ասէ, գիտեմ զի ոչ ունիս 'ի ճանապարհի հացագին. եւ ասէ ցգանձապետն, տո՛ւր դմա ԺԲԴ տիան, զի հացագին արասցէ ինքեան 'ի ճանապարհի. եւ ասէ, փութա՛ գնալ: Եւ ելեալ երեցն՝ եւ գնացեալ յԱրտաւիլ, եւ եցոյց զռաղամն խանին: Եւ իբրեւ ընթերցաւ զռաղամն, ետես՝ զի սաստիւ էր գրեալ. եւ կոչեաց զԷփսսն եւ զմուղրիսն՝ եւ ասաց զհրաման թագաւորին: Եցոյց եւ զթուղթն Շահի՝ որ գրեալ էր, թէ՛ դուք զայդ առնելով թշնամի եղաք Շիւ-Սաֆուն օճաղին: Եւ իբրեւ լուան զայս, սասանեցան ամենեքեանքն: Վասնորոյ ասացին, հրաման թագաւորին 'ի վերայ գլխոց մերոց: Եւ իսկոյն կազմեցին զուսուցիչս եւ զորմադիրն եւ զաղիւսարարն, եւ հրամայեցին Յայոց՝ զի զտեղին չափեսցեն. եւ ապա սկսան դնել 'ի հիմունս քարինս մեծամեծս եւ անտաշս, եւ 'ի վերայ նոցա եփեալ կղմիւղր. եւ 'ի բազմութենէ գործաւորաց փութով աւարտեցաւ աղիւսաշէն, հոյակապ եւ գեղեցկայարմար: Եւ եղեւ յորժամ հաստատեցաւ եկեղեցին, կային քահանայք Գ[3]. Եւ կացուցին ժամկոչ մի կարի հնարաւոր, որ յամենայն գիշեր երթայր եւ հարկանէր զդրունս եւ զերդս քրիստոնէիցն, զի եկեսցեն յաղօթս: Եւ 'ի գիշերի միում՝ որ էր ուրբաթ, եւ մօլնայն ելեալ 'ի տանիս մզկիթին՝ եւ սալայն գոչէր. եւ ահա շունք քաղաքին ոռնային ընդ նմա. եւ յորժամ լռէր մօլնայն, շունքն եւս լռէին: Եւ յորժամ կոչէր մօլնայն, շունքն եւս ոռնային: Եւ լուեալ ժամկոչն զոռնալն շանց, ասէ ինքն ինքեան, արդ շունքն

ոռնան ընդ մօլնայիցն. եւ թէ ես եւս ոռնացից, զի՞նչ վնասիցիմ. եւ սկսաւ բարձր ձայնիւ գոչել, Օրհնեալ Է Աստուած. Օրհնեցէ՛ք զԱստուած: Եւ լուեալ Մուղղոյն զձայն նորա՝ լռեաց, եւ գնացեալ եմուտ ՚ի սուգ. եւ եկին աղօթողքն եւ ասեն, ընդէ՛ր խափանեցեր զկանչելոյ: Ասէ Մուղղին, կորեաւ հաւատն մեր: Ասեն տաճիկքն, ընդէ՛ր: Ասէ մօլնայն. վասնզի Յայոց բանկղին այնքան բարձր կոչեաց, մինչ զի մերն խափանեաց: Եւ առեալ զմօլայն՝ եւ գնացեալ առ խանն՝ եւ աղաղակ բարձին: Իսկ իշխանն ետ կոչել երեքեան զերիցունսն՝ եւ ասէ ցնոսա, դուք այնքա՛ն լրբեցայք՝ որ զեկեղեցին ձեր տաճկացն ետուք շինել. այժմ գորմէ՞ առիք հրաման ժամ կոչելոյ: Ասեն երիցունքն, մեք չեմք ժամկոչ. եւ ունիմք ծառայ մի՝ թերեւս նա իցէ ձայնեալ: Հրամայեաց իշխանն՝ եւ բերին զնա: Եւ խանն (ասէ), դո՞ւ ես աղօթկօչ քաղաքիս: Ասէ ժամկոչն, այո՛: Ասէ խանն, հրամայեմ՝ զի արկցեն զքեզ առաջի շանց. զի չարաչար լափեցցին զքեզ: Ասէ ժամկոչն, ընդէ՛ր: Ասէ խանն, ո՞ր ետ հրաման քեզ՝ որ ձայնիւ կոչես՝ եւ մեր մօլայի ձայնն խափանի: Ասէ ժամհարն, լո՛ւր իշխան. ես տեսի մօլայն բանկ տայր, եւ շունք քաղաքիս ոռնային ընդ նմա. եւ յորժամ լռեր մօլայն, լռէին եւ շունքն. եւ յորժամ կոչէր մուղղին, ոռնային եւ շունքն. եւ ես ասացի, արդ շունքն ոռնան, նոցա ոչ գոյ պատիժ եւ ոչ տուգանք. եւ ես եմ մի ՚ի շանց անտի, ես եւս ոռնամ. թէ շանց պատիժ եւ տուգան լիցի, ինձ եւս լիցի: Չայս իբրեւ լուան տաճկունքն՝ ծիծաղեցան եւ ասեն, դուք ձեզէն զձեզ շուն արարիք. արդ երթեալ ոռնացէք որպէս զշուն: Եւ յայնմ օրէ մինչեւ ցայսօր բարձրաձայն կոչէ ժամկոչն, եւ ձայն նորա անկանի ՚ի մզկիթն՝ որ ասեն Շխսաֆի, եւ ասեն Յայոց շունքն ոռնան: Արդ մի՛ որ համարեցէ զքանս զայս՝ մեզ նախատինս եւ անարգանս, այլ պարծանք եւ փառք: Չի ասէ սուրբն Պօղոս, զի թէ՛ պատճառանօք եւ թէ՛ ճշմարտութեամբ զՔրիստոս քարոզի:

[ԻԴ]

Գալուստ Խոսրով խանին:

Ջաղաթայ-Քօթուկ-Մահմատ խանն կարի ագահ էր, եւ ռիշտ, եւ յափշտակօղ. քանզի զռոճիկս սպայիցն ըստ սովորութեանն արգելոյր եւ ոչ տայր. եւ եբարձ զիշխանութիւն զօրացն, եւ ոչ տայր ումեք գործ ինչ, եւ ոչ առաքէր հարկահան որ ՚ի նոցանէ, այլ տայր այնոցիկ՝ որ ընդ իւրն էին եկեալք. վասնորոյ ձանձրացան ամենայն զօրքն, եւ միաբանեալք գրեցին թուղթ ամբաստանութեան, ետուն եւ կնքել Փիլիպպոս Կաթօղիկոսին, եւ առաքեցին առ Շահն: Եւ լուեալ զայս Շահն՝ առաքեաց այր ոմն Խոսրով անուն՝ ազգաւ Վրացի, եւ պատուիրեաց նմա իշխել Երեւանայ, եւ զՄահմատն առաքել առ ինքն: Եւ գնացեալ Խոսրովն յԵրեւան՝ եւ նստաւ խան, եւ առաքեաց զՄահմետն յԱսպահան: Եւ էր Խոսրովս այս՝ այր լաւ եւ բարեսէր, եւ բարեկամ քրիստոնէից. զնայր ՚ի վանորայս, եւ տայր պարգեւս եւ ընծայս վանորէիցն: Այլեւ էր ողորմասիրտ եւ առատաձեռն. եւ թէ որ տանէր նմա ձու մի, եւ նա ագուցանէր նմա պատմուճան մի: Թեթեւացոյց եւ զհարկն քրիստոնէից: Եբարձ եւ մաքսն ՚ի ճանապարհաց: Եւ էր առատութիւն եւ լիութիւն ամենայն իրաց, եւ թեթեւագին ամենայն ինչք ընչից: Էր եւ ինքն գուսան եւ երաժիշտ, երգեցիկ եւ յօրինօղ երգոց: Յորժամ երթայր ՚ի վանորայս, կոչէր զմանկունս դպրոցաց, եւ տայր երգել զշարական եւ տաղ. եւ այնպիսի՛ վարուք կայր բարեձեւութեամբ: Յորժամ բազմէր յուտել եւ ըմպել, նստուցանէր զմեծամեծս Յայոց ընդ իւր: Եւ ՚ի դատաստանս ուղղադատ եւ իրաւարար. եւ այսպէս կայր նա յԵրեւան. եւ զնալն նորա յետոյ ասացուք:

Սատակումն Ղարայ-ղուպաթին:

Ղարայ-ղուպաթս այս էր ազգաւ Պարսիկ՝ ՚ի տոհմէ մելիք Սալահէնց: Եւ մինչ էր Շահ-Սաֆին ՚ի վերայ բերդին Երեւանայ, Ղուպաթս այս շրջէր ՚ի դրունս իշխանացն, եւ բազում կաշառօք էառ զբալանթարութիւն երկրին Երեւանայ, որ ասի պարսկերէն՝ Շահրիարի, եւ Յայերէն ոչ գիտեմ զի՛նչ ասի. սակայն ինչ եւ իցէ՝ հաստատեցաւ ՚ի վերայ գործոյն: Եւ էր գործ նորա այս. զի գոր ինչ հարկ տան իշխանին, սա գրէ գաւառապետացն, եւ գաւառապետքն գրեն գեղօրէիցն. եւ ժողովեալ ձեռամբ ոստիկանաց՝ եւ տանինն իշխանին: Իսկ Քալանթարն Ղարայ-Ղուպաթ՝ զոր ինչ փոքր հարկն էր՝ գրէր գաւառապետացն, եւ զոր ինչ մեծ լինէր՝ ինքն գրէր ներհակ եւ հակառակ, զի գրէր յեջմիածին՝ ածուղ, եւ յԱպարան՝ եղեգ, ՚ի Քանաքեռ՝ գերան մայրեաց, եւ ՚ի Ճաղկունեաց ձոր՝ ազոխ: Եւ այսպիսի վտանգօք տառապեցուցանէր զռամիկսն: Եւ Կաթուղիկոսն Փիլիպպոս բազում անգամ յանդիմանէր զնա. եւ նա ոչ լսէր նմա: Եւ էր նորա ծառայ մի՝ որ ասէին Ղսա-Ահմատ. սա առաքեցաւ ՚ի Քալանթարէն (ի) գործ ինչ ՚ի գիւղն Ֆռանկանոց, եւ նեղէր զգիւղականսն. եւ նոքա եկին առ Կաթուղիկոսն՝ եւ գանգատեցին ՚ի Մահմատէն: Եւ Կաթուղիկոսն գրեաց թուղթ առ նա սիրով: Իսկ պիղծն այն Մահմատ եթուք ՚ի վերայ թղթին՝ եւ պատառեաց, եւ բազում հայիոյանս ասաց Կաթուղիկոսին: Եւ լուեալ զայս բալանթարն՝ եւ ծիծաղեցաւ: Եւ եկեալ պատմեցին Կաթուղիկոսին. վասնորոյ ՚ի խոր խոցեցաւ ՚ի չափ մահու. եւ առաքեաց հրաւիրակս, եւ ժողովեցան ամենայն գաւառապետքն եւ տանուտեարք, եւ արարին քննութիւն վասն իշխանական հարկացն. եւ կուտեցին ՚ի վերայ նորա անչափ եւ անհամար: Իբրեւ ետես նա՝ թէ բարդեցաւ ՚ի վերայ իւր՝ եւ ոչ կարէ տալ համարս, այնուհետեւ սկսաւ աղերս արկանել, եւ աղաչէր միջնորդս արկեալ, զի հաշտութիւն արասցէ ընդ նա. եւ ոչ եղեւ: Վասնորոյ յուսահատեալ եղեւ յամենայն կողմանց, քանզի ճշտիւ պահանջէին տալ համարս: Եւ ապա գրեաց ձեռամբ իւրով մուրհակ այսպէս. թէ՛ Ես Ղուպաթս զիր ետու Յայոց ազգին, թէ՛ Ես, եւ կամ թէ՛ (ոք) յազգականաց իմոց եթէ բալանթարութեան ցանկամբ կամ մտանեմբ յայն գործ, Է՛ր թուման տամբ յարթունիս, եւ գլուխ մեր հատցի: Չայս թուղթս գրեաց եւ ետ Կաթուղիկոսին. ահա կայ դեռ Ես ՚ի սուրբ Էջմիածին: Եւ զՂարայ-ղուպաթ աքսորեցին. եւ կայր որպէս մի ՚ի ռամկաց: Եւ յետ այսորիկ եղեւ չարախօսութիւն ՚ի խոսքով խանէն առաջի թագաւորին Աբասայ: Եւ թագաւորն առաքեաց յԵրեւան այր ոմն Մահմատ անուն՝ նստիլ անդ տեղապահ, եւ զխոսքով խանն առաքել առ ինքն: Եւ գնացեալ խոսքով յԱսպահան, եւ Մահմատն նստաւ տեղապահ: Եւ Ղարայ-ղուպաթս այս. եւ իշխան մի՝ որ կարգեալ էր յարթունուստ հարկահան, սոքա երկոթեանս միաբանեցան ընդ Մահմատին. եւ առեալ զնա եւ տարեալ ՚ի տուն խոսքով խանին՝ եւ ցուցին նմա զկանայս նորա: Ասեն՝ թէ Մահմատն բռնութեամբ շնացաւ ընդ աւագ կնոջ խանին, եւ յղացոյց զնա: Իսկ խանն փութով դարձաւ եւ եկն յԵրեւան. եւ Մահմատն լուաւ զգալն խանին, առաջագոյն ելեալ փախստեայ զնաց երկուցեալ ՚ի խանէն: Եւ եկն խանն, եմուտ ՚ի բերդն. եւ պատմեցին նմա՝ զոր ինչ արարին Ղուպաթն եւ իշխանն: Եւ բարկացեալ հրամայեաց ըմբռնել զնա, եւ դնել կունդ ՚ի պարանոցն, եւ շղթայ ՚ի յոտսն, եւ արկանել ՚ի մթին եւ ՚ի նսեմ՝ եւ ՚ի զարշահոտ ՚ի բանտի. եւ ՚ի ոջլէն եւ աղտէն եւ ՚ի բազմութենէ որդանցն՝ եւ յերկայնանալ հերացն՝ վիրաւորեալ սատակեցաւ: Եւ ապա կալեալ ընկեր նորա արթունական ծառայ՝ եւ կախեալ ընդ շան՝ եւ չարաչար հարուածով Եսպան. եւ ապա խոշտանկէր զկին իւր, ազգի ազգի գանիւք եւ հարուածովք նեղէր եւ վշտացուցանէր

գնա: Եւ Էր եղբօրորդի մի կնոջ նորա, որ գրեաց առ հաւն իւր՝ որ հայր Էր կնոջ խանին, եւ ձեռամբ պնդադեսպանաց ծանոյց նմա զտառապանս դստերն: Եւ Էր նա մեծ առաջի Շահին, զի Էր սեղանապետ, որ ինքեանք սուրբաջի բաշի ասէն. որ այլ իմն կերպիւ ծանոյց թագաւորին: Լուեալ Էր եւ զսպանումն ծառային. վասնորոյ բարկացեալ առաքեաց զնոյն Մահմատն՝ իշխել Երեւանայ, եւ զխոսրովն աքսորել: Որ գնացեալ ոչ ետես զերեսս Շահին, այլ մտեալ ՚ի կերպ աւդալի (ա՛յս է ապթալ), եւ փախեալ ՚ի Զնդիկս, եւ անդ մեռաւ:

[ԻԶ]

Մահ եւ սպանումն Թահմազ-ղուլի խանին:

Գրեցաք զգերութիւն Թահմազ-ղուլի խանին, որ ՚ի ժամանակս Մուրատ թագաւորին Օսմանցոց մնաց ՚ի Ստամպօլ. եւ յետ Մուրատին նստաւ Իպրահիմ եղբայր նորա: Եւ յետ Շահ-Սաֆուն նստաւ Աբաս որդի նորա: Ի սորա ժամանակին թուղթ աղաչանաց գրեաց Թահմազն առ Էհտիմալ. տօլուաթն, զի ծանուցէ Շահին վասն իւր. զի ինդրեսցէ զինքն ՚ի Խոնթկարէն, զի եկեսցէ ՚ի հայրենի երկիրն, եւ անդ մեռցի: Եւ Էհտիմալ-Տօլուաթն ծանոյց Շահին: Եւ Շահն ՚ի ձեռն դեսպանաց ինդրեաց գնա ՚ի Խոնթկարէն. եւ Խոնթկարն ինքն ետ հրաման գնալոյ նորա: Իսկ Ռոստամ խանն՝ որ Էր իշխան Թաւրիզու, ոչ գիտէր զայս ամենայն: Եւ յորժամ լուաւ, ՚ի խոր խոցեցաւ ՚ի չափ մահու. քանզի թշնամի Էր նմա, եւ ոչ կամէր գալ նորա աստ. զի գիտէր նա՝ թէ յորժամ Թահմազն լինէր աւագ եւ զլուխ ամենայն զանորէիցն, եւ ինքն փոքրանայր քան գնա. եւ կայր ՚ի վտանգի: Վասնորոյ գրեաց թուղթ առ վագիրն Օսմանցոց, թէ որո՞վ իմաստութեամբ թողուք զդա գալ այսր. զի յորում աւուր եմուտ նա յաշխարհս Պարսից, Ստամպօլ տեսանէք ելեալ ՚ի ձեռաց ձերոց. վասնզի ելեմուտ աշխարհիդ ձեր իմացաւ, եւ գիտաց զամենայն: Եւ իբրեւ եհաս թուղթն Ռոստամին առ վագիրն, Գ աւուրք առաջ ելեալ Էր Թահմազն ՚ի Կոստանդնուպօլսէ: Եւ առաքեցին զկնի նորա հեծեալս, եւ հասին նմա ՚ի քաղաքն Նիկոմիդա, որ այժմ ասի Իզնիմուտ, եւ սպանին գնա. եւ անդ թաղեցին: Եւ շինեցին ՚ի վերայ նորա դուպայ: Եւ որք ընդ նմա էին եկեալ՝ պատմեցին Շահին, թէ՛ հրամանաւ Ռոստամ խանին սպանին զԹահմազն: Եւ բարկացեալ Շահն՝ առաքեաց եւ անդամ անդամ յօշոտեցին գնա՝ եւ արկին շանց. եւ այնպէս կորեաւ: Որով չափով չափեաց, չափեալ եղեւ. զոր ինչ արար նա ընկերին, անձամբ Էառ զփոխարինին:

[ԻԷ]

Վասն խաւարման արեգական:

Ի թուին ՌՃ եւ Գ յօգոստոսի Բ[2]՝ յաւուր Դ[4] ՚ի Աստուածածնի բարեկենդանին Էի ես ՚ի մայրաքաղաքն Պարսից ՚ի Թաւրեզ, եւ ՚ի երրորդ ժամու աւուրն խաւարեցաւ արեգակն, եւ եղեւ տիւն որպէս ամպով ծածկեալ գիշեր, եւ խաւար կալաւ զտիեզերս, եւ աստեղքն ճառագայթեալ երեւէին այլակերպ. եւ ամենայն արուեստաւորք եւ վաճառականք աղիւսեցին զդրունս խանութից եւ կրպակաց իւրեանց. վասնզի ՚ի նոյն ժամու բազմացան գողք: Եւ թռչունքն՝ որք կային ՚ի քաղաքն՝ սասանեցան, եւ ահ եւ երկիւղ անկաւ ՚ի վերայ ամենայն մարդոյ: Եւ մնաց այնպէս խաւար ՚ի չափ կէս ժամու. եւ ապա ծագեաց զլոյսն: Իսկ իշխան քաղաքին՝ որոյ անուն Էր Բեճան բէկ՝ ժողովեաց

զամենայն գիտունս Պարսից, զի քննեցեն՝ թե զԷ՛նչ էր պատճառ խաւարման արեգականն: Ոմանք ասացին՝ թէ թագաւոր մեռանի: Ոմանք ասացին՝ պատերազմ լինի եւ հեղումն արեան: Ոմանք ասացին՝ մահ անկանի: Եւ այլք՝ այսպէս եւ այնպէս: Իսկ իշխանն ոչ հաւատաց ասացելոց խոցա. այլ առաքեաց յեկեղեցին Յայոց, զի քահանայք խոցա քննեցեն: Եւ էր անդ վարդապետ մի՝ Չաքարիա անուն՝ ՚ի գեղջէն Աստապատու, եւ մեք եւս ընդ նմա, եւ քննեցաք տօմարական արհեստիւ՝ եւ գտաք՝ զի լուսինն Լ[30] օր ոչ կատարէ զգնացս իւր, այլ ԻԹ օր եւ կէս ընթանայ, եւ այն մնացեալ կէս օրն ընծայումն առնու. եւ ա՛յն Է՝ որ յորժամ Յայոց տօմարի Կիսակ առնեն, ԻԹ եւ կէս երթան յերեսնիցն, եւ մնայ կէս, եւ ա՛յն Է կիսակ ամսոյն: Նոյն յայս խաւարմանս ԻԹ լուսնին կատարեալ էր զընթացս իւր, եւ ՚ի կիսոյ աւուրն ԻԹ եւ կէս առնոյր լուսինն ընծայումն յայնմ գօտուջ, որ ունէր եւ արեգակն, եւ ՚ի նոյն գօտում ՚ի ներքոյ արեգականն՝ ընծայումն Էառ լուսինն եւ եկաց ընդդէմ արեգականն եւ խաւարեցոյց զնա: Եւ զի մնաց խաւար կէս ժամ, ա՛յն կէսն երեսնիցն պակասն էր, զի անցեալ լուսնի պակասն էր եւ նոր լուսնի սկիզբն որպէս ՚ի մտանել, արեգական ցերեկին՝ աւարտ լինի եւ գիշերին սկիզբն: Այսպէս եւ յայն կէս ժամուն՝ որ լուսինն ընծայումն առնու՝ ոչ կատարեալ ԼԷ եւ ոչ ԻԹ, այլ կէս ժամ. այս կէս ժամքս եւ կէս աւուրքս ժողովին, եւ առնէ Բ. Գ տարին՝ ԳԺ լուսին: Եւ այս խաւարումս պատահեցաւ ՚ի ԳԺ լուսնին՝ ՚ի սկիզբն ընծայմանն լուսնի: Չայս պատմեցաք մեք ծառայից իշխանին, թէ ոչ գոյ վնաս ՚ի խաւարմանէ արեգականն. քանզի լուսինն ՚ի ներքոյ կալով՝ խաւարեցոյց զնա: Եւ գնացեալ խոցա՝ պատմեցին իշխանին, զոր եւ լուան ՚ի մէնջ. եւ նա սրտապնդեալ ճշմարտեաց զմեզ, եւ զմօլնայսն իւրեանց ստեաց եւ արհամարիեաց. եւ առաքեաց մեզ բազում միրզ եւ չամիչ:

[ԻԸ]

Վասն Մահմատ խանին՝ եւ չար վարուցն նորա:

Այս Մահմատ-ղուլի խանս որդի էր մեծի իշխանին՝ որ Լալա-բէկ կոչէին. որ էր աւագ առաջի մեծ եւ առաջին Շահ-Աբասին. եւ փոքր Շահ-Աբասն ետ խանութիւն որդւոյ նորա Մահմատի, եւ առաքեաց յերեւան՝ իշխել նմա. որ եկեալ մեծաւ զօրութեամբ եւ փառօք՝ եւ եմուտ յաշխարհս մեր՝ խրոխտալով՝ եւ հպարտութեամբ, զի գոռոզ էր եւ ինքեալան եւ ազահ: Վասնորոյ եւ քայքայեաց զամենայն ուղղութիւնս՝ զոր եղեալ էր խոսրով խանն: Վասնզի ծանրացոյց զհարկն. եւ հաստատեաց զմաքսն ճանապարհաց, եւ զոր ինչ վաճառիւր ծանրագնի թէ՛ ցորեան եւ թէ այլ ինչ: Այլ եւ յամենայն ամի առաքէր քննիչս արտորէից գրել, եւ զհնգորդն ամ յամէ յաւելուին: Նոյնպէս զթուօղս խաշանց, զչափօղս այգեաց, եւ զգլխագիրս. եւ այսպէս ՚ի ներքոյ հարկի եղ զամենայն. եւ զոր ինչ խոսրովն թեթեւացուցեալ էր, սա ծանրացոյց եւ մեծագին արար: Եւ եղել թշնամի եւ հակառակ ազգիս մեր: Գնաց ՚ի սուրբ Էջմիածին ՚ի պատճառս զքօսանաց. եւ տեսեալ զվայելչութիւն եւ զփառս նորա՝ զչարէր. եւ ապա ասաց, հրաման է ՚ի մէնջ՝ զի մինչ աստ եմ ես՝ ոչ հարկանել զանգակ, եւ ոչ կոչնակ, եւ ոչ այլ ինչ ձայն: Եւ ՚ի գիշերին այնմիկ եկեալ ՚ի դուռն պարսպին ոմն Զուղայեցի հարկանէր, զի երթիցէ աղօթել: Իսկ պիղծ խանն բարկացեալ՝ ասէ, ո՛չ ասացի ոչ հարկանել ինչ, եւ դուք ահա հարիք դառնաբուն. եւ կալեալ զայրն՝ Էառ տուգանս Գ[3] թուման: Եւ ՚ի վաղիւն ելեալ շրջէր զխոհանոց վանիցն, եւ Չաքարիա վարդապետն ընդ նմա, եւ ծանուցանէր զբազմութիւն ծախուցն, եւ սակաւութիւն մտիցն: Եւ ՚ի զքօսնուլն ետես սա մեծ կաթսայ մի, եւ չարակնեաց ՚ի միտս իւր, եւ կամէր առնուլ զայն. սակայն ՚ի ժամուն ոչինչ յայտնեաց: Այլ յորժամ գնաց յերեւան, առաքեաց ՚ի սուրբ Էջմիածին, եւ տարին զկաթսայն, եւ արար ջեռուիչջ ջրոյ բաղանեաց: Եւ Չաքարիա վարդապետն էր ՚ի տան իւրում ՚ի Յօհանավանքն, եւ ծանուցին նմա զքաշանս կաթսային: Եւ նա ելեալ գնաց ՚ի բերդն. եւ ՚ի դրան խանին

բարձր ձայնիւ գոչէր, թէ՛ երկիրս Արարատեան ակերեցեր, այժմ արկեա՛լ ես գձեմն քո՛ ՚ի վանորայսն, եւ կամի՞ս եւս քակել. արդ առեալ զամենայն միաբանք վանորեիցն՝ եւ գնամք առ ոտս Շահին. եւ թէ դու զիս սպանանես, Չաքարիա եւս գոյ, զնոսա ոչ կարես սպառել: Չայս այսպէս գոչէր բարձր աղաղակաւ: Եւ լուեալ զձայն նորա խանն՝ ասէ, ահա խայտառակ արար զմեզ. արդ տո՛ւք զգինս պղնձին. եւ Չթուման լցին ՚ի դաստառակ, եւ տարեալ ետուն վարդապետին: Եւ զայս ռիսս պահեալ ՚ի սրտին, եւ կամեր պատճառանօք որսալ զվարդապետն, եւ ոչ կարաց. վասն զի մեծամեծ տաճկունքն՝ բարեկամք էին վարդապետին: Այլեւ Ռոստամ խանն թիւլիզոյ եղբայրացեալ էր նմա, եւ հանապազ առաքեր նմա աղերս, եւ գրեր թուղթ առ խանն, թէ եղբայրդ իմ յանձն լիցի քեզ. վասն այսորիկ ոչ կարեր առնել ինչ: Եւ ապա այլ իմն կերպիւ կամեցաւ արկանել յորոգայթ: Քանզի Փիլիպպոս Կաթողիկոսն շինէր զՉանգակատուն սուրբ Էջմիածնի. եւ Չաքարիա վարդապետն նորոգէր զեկեղեցիսն Յօհաննու վանից. իսկ պիղծ խանն երբեմն առաքեր պատգամս՝ թէ՛ որո՞յ հրամանաւ շինէք զեկեղեցիսդ, երբեմն զարուեստաւորքն տաներ ՚ի գործ իւր. եւ այսու պատճառաւ կամեր որոգայթ արկանել զտէրն մեր. եւ ինքն անկաւ ՚ի գուր իւր: Քանզի էր իշխան մի կարգեալ հարկահան ՚ի Շահէն՝ Միրզայ Իպրահիմ անուն: Սա եկեալ պահանջէր ՚ի խանէն զհարկն արթունի. իսկ խանն արգելոյր եւ ոչ տայր. եւ էր կազ անհնարին ՚ի մէջ նոցա: Եւ յաւուր միում մինչդեռ ասէին եւ լսէին, եւ բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց զօրականացն արկանել զՄիրզայ Իպրահիմն յաւազան ջրոյն, եւ հարկանել սաստիկ: Եւ հանեալ ՚ի ջրոյն, եւ արտաքսեցին յերկրէն Արարատեան: Եւ նա գնացեալ առ Շահն՝ եւ գանկատեաց զխանէն, եւ պատմեաց զտառապանս երկրին Երեւանայ, եւ զփետումն մօրուաց Յովհաննես Եպիսկոպոսին, զոր յառաջիկայդ պատմելոց եմ: Չկնի ամենեցուն ասաց եւ վասն նախատանաց իւրոց: Եւ լսեալ Շահն՝ բարկացաւ, եւ հրամայեաց նոյն Միրզայ Իպրահիմին՝ գնալ եւ կապել զխանն, եւ դնել շղթայ յոտսն՝ եւ կունդ ՚ի պարանոցն, եւ աւար առնել զամենայն ինչս նորա, եւ զինքն առաքել յԱնյուշ բերդն՝ որ ինքեանք Ղայխայ-ղալայ ասեն: Եւ առեալ զհրամանս այս Միրզայ Իպրահիմն, եւ առեալ ընդ իւր ՚ի հաւատարմաց իւրոց, եւ փութանակի հասին յԵրեւան, եւ մտին ՚ի բերդն, եւ փակեցին զդրունս քաղաքին: Եւ խանն նստեալ էր ՚ի դատաստան. եւ եկեալ Միրզայ Իպրահիմն հանդերձ ընկերօքն՝ եւ ըմբռնեցին զօճիսն հանդերձին՝ եւ քարշեցին յաթոռոյն՝ եւ արկին ՚ի վայր, եւ առաթուր արարեալ հարկանէին՝ ասելով, մօրուս փետե՞ս, ահա ընկալեալ զպատիւ փոխարինին. եւ եդին շղթայ յոտսն, եւ կնդեալ արկին ՚ի տուն ինչ: Բայց յետ երից աւուրց հանին զկունդն ՚ի պարանոցէն, եւ ոչ թողին ոք (ումեք) մտանել առ նա. բայց պատանի մի տանէր նմա հացս. եւ ոչ թողին հարթել զգլուխն: Եւ յորժամ աճեցին հերքն, եւ տեսին զի սպիտակ էին հերքն: Եւ յետ աւուրց առաքեցին զնա ՚ի պայմանեալ տեղին յԱնյուշ կոչեցեալն բերդ, անդ եկաց, եւ անդ մեռաւ:

[ԻԹ]

Մնացորդք բանից Յովհաննես Եպիսկոպոսին:

Որպէս խոստացաք առնել զպատմութիւն Յովհաննես Եպիսկոպոսին՝ գրեսցուք զամենայն: Քանզի յետ պատերազմելոյն ընդ դիւաց ՚ի յանապատն Լմայ՝ եւ յաղթելոյն՝ եկն նա ՚ի սուրբ Էջմիածին. եւ Կաթողիկոսն Փիլիպպոս ձեռնադրեաց զնա Եպիսկոպոս. եւ առաքեաց ՚ի սուրբ ուխտն Յօհանավանք՝ լինել Առաջնորդ. որ եկաց ամս երկու: Եւ թագաւորն Օսմանցոց Մուրատ եկեալ Էառ զբերդն Երեւանայ. եւ

ամենայն երկիրն Երեւանայ ցրուեցան ուր եւ կարացին գնալ՝ գնացին. նոյնպէս ելեալ Յովհաննէս Եպիսկոպոսն Յօհաննուվանից աշակերտօք իւրովք եւ գնաց յաշխարհն Աղուանից՝ ի վանքն Գառնակերոյ: Եւ ՚ի նոյն ամի ձմեռն եկն Շահ-Սաֆի թագաւորն Պարսից, եւ յետ Էառ զքերդն Երեւանայ. եւ որք ցուեալք էին՝ ամենեքեանքն եկին ՚ի տեղիս իւրեանց: Եկն եւ Յովհաննէս Եպիսկոպոսն ՚ի տուն իւր ՚ի Յօհաննավանք, եւ ետես ամայի. եւ ժողովեաց զբազում միաբանս, եւ ուղղեաց զկարգ վանիցն. եւ կարգեաց ոմն վերակացու վանիցն, եւ ինքն առեալ ընդ իւր զԴ[4] աշակերտաց իւրոց՝ եւ գնաց ՚ի գաւառն Ծաղկունաձորոյ առ ՚ի ժողովել ցորեան վասն վանիցն: Եւ պատուիրեաց աշակերտացն՝ մի՛ ինչ ասել վասն իւր՝ թէ ո՞րք իցէ. եւ եր ընդ նմա միակեաց մի Յակոբ անուն Կարբեցի՝ պակաս ՚ի խելաց. եւ վասն պակասութեան խելացն ամենեքեանքն ճանաչէին զնա, եւ ծաղր առնէին եւ ծիծաղէին զնովաւ, եւ ասէին Գիժ-Յակոբ: Եւ զոր ինչ ժողովէր Եպիսկոպոսն, Գիժ-Յակոբն Բ[2] իշով տանէր ՚ի վանքն՝ եւ դառնայր, եւ ուր եւ լինիր Եպիսկոպոսն՝ երթեալ գտանէր: Եւ ըստ սովորութեանն գնաց Գիժ-Յակոբն ՚ի վանքն: Եւ Եպիսկոպոսն գնալով եհաս ՚ի գիւղն Նախամարք. եւ էին անդ Բ[2] երեցք, մինն ՚ի Կեչառուց՝ եւ միւսն ՚ի նոյն գեղջէն Նախամարուց, եւ անուանք Նոցա Սահակ. եւ գնացեալ Եպիսկոպոսն անդ՝ ետ Նոցա ողջոյն: Եւ Նոքա տեսին զնա գծուծ հանդերձիւ՝ եւ հետիոտս՝ եւ կաղ եւս, ոչ ետուն նմա պատիւ, այլ Նստուցին զնա ՚ի վերայ մորթոյ. եւ ինքեանք սկսան խօսել ՚ի գրոց՝ վայրապար եւ սուտ: Իսկ Եպիսկոպոսն ասաց մի բան, թէ ոչ է այդպէս՝ զոր ասէքդ. եւ Նոքա Նախատեցին զնա, եւ ասէն, դու այր միակեաց ես եւ մուրացիկ, ո՞րքես դու՝ զոր ոչ հաւանիս խօսից մերոց, լուռ լէ՛ր: Եւ այլ ոչ խօսեցաւ բնաւ: Եւ մինչ խօսէին Նոքա, ահա եկն Գիժ-Յակոբն՝ եւ եմուտ ՚ի Ներս. եւ տեսին զնա երիցունքն՝ եւ ողջունեցին զնա, եւ կատականօք ասէին, բարի եկիր Մղտեսի՛: Եւ հայեցեալ Յակոբն՝ ետես զԵպիսկոպոսն այնպէս անպատիւ. եւ ըստ բարբառոյ իւրոյ ասէ ցերիցունսն, հօ~ հօ~, գիտե՞ք՝ թէ ո՞վ է դա: Եւ Եպիսկոպոսն սաստեր նմա չխօսիլ: Ասէն երիցունքն կատականօք, ո՞վ է դա՝ ոչ ճանաչեմք: Ասէ Յակոբն, դա այն Կարբեցի Պարոն Տէր Յովհաննէսն է, որ ՚ի Լմայ անապատն է տարի կռուեալ էր ընդ դիւաց: Քանզի երիցունքն լուեալ էին զհամբաւն. վասնորոյ զամօթի հարան՝ եւ զամաչէին. եւ անկեալ առ ոտս Նորա խնդրէին զթողութիւն. եւ ըստ արժանոյն պատուեցին զնա: Եւ ՚ի վաղիւն առաջի անկեալ՝ շրջեցան յերկիրն, եւ ժողովեցին բազում ցորեան, եւ ինքեանց գրաստովն առաքեցին ՚ի վանքն: Եւ յետ երկուց ամաց կամաւ իւրով հրաժարեցաւ ՚ի վանացն. եւ գնաց յանապատն Սաղմոսավանից. եւ Նորոգեաց զնա, եւ ամենայն կարգ եւ կանոնք հաստատեաց: Եւ ժողովեցան անդ միաբանք աւելի քան զիս: Իսկ Կաթողիկոսն Յակովբ յանձնեաց ՚ի Նա եւ զԱռաջնորդութիւնն Սաղմոսավանից, զի անապատին եւ վանքին տիրեսցէ: Եւ գաւառն Նիգ էր ընդ իշխանութեամբ Սաղմոսավանից: Եւ եր անդ երեց մի գաւառապետ, զոր ասէին մելիք-տէր-Յովասափ: Եւ Եպիսկոպոսն Յովհաննէս խրատեր զնա՝ եւ ասէր, ծերացեալ ես, բաւական է քեզ այսքան՝ զի գործեցեր զմարմնաւոր իշխանութիւնդ: Արդ թո՛ղ զդա որդւոց քոց. եւ դու հրաժարեալ ե՛կ յանապատ, եւ կեցո՛ղ զհոգի քո: Եւ բազում անգամ խրատեր զնա: Իսկ անագորունն այն փոխանակ լսելոյն եւ առնելոյն՝ յաւել չարիս ՚ի վերայ չարեացն իւրոց: Եւ գնացեալ մատնեաց զնա խանին՝ եւ ասէ, սեւազլուիս մի անիծանէ զիս, եւ զքեզ հայիոյէ, թէ ընդէ՞ր է արարեալ զքեզ Մելիք. եւ այլ բազում չարախօսութիւնս արար: Եւ բարկացեալ իշխանն առաքեաց զինուորս. եւ տարան զԵպիսկոպոսն առաջի իւր: Ասէ իշխանն, դո՞ւ ես Յովհաննէս Եպիսկոպոսն: Պատասխանէ, այո՛ ես եմ: Ասէ խանն, զի՞նչ վնաս հասոյց քեզ մելիքն՝ որ անիծանես զնա եւ յանդիմանես, եւ զիս հայիոյես: Ասէ Եպիսկոպոսն, ես ոչ ունիմ հրաման ՚ի Տեառնէ անիծանել ոք՝ կամ հայիոյել. այլ որք անկարգ եմ, զնոսա խրատեմք ըստ մերում օրինաց. եթէ լսէ՛ բարի է. եթէ ոչ՝ արիւն իւր ՚ի գլուխ իւր եղիցի. նոյնպէս խրատ ետու եւ մելիքին, եւ Նա թէ ոչ լիցէ, ինքն լիցի պարտական ինքեան. եւ մեզ ասել պարտ էր: Ասէ խանն, եւ դու զնա խրատեցեր՝ եւ Նա ոչ լուաւ քեզ, մեք զի՞նչ

չար արարաք՝ որ զմեզ հայիոյես: Ասէ Եպիսկոպոսն, ես չունիմ սովորութիւն հայիոյել զորք, զի մեղք մեծ է առ մեզ: Ասէ խանն, դու զքեզ անմեղ ցուցանելով կամիս զերծանիլ յինէն: Եւ հրամայեաց երկուց արանց փետել զմօրունսն եւ զմռուղսն, զթարթափսն եւ զունսն. եւ արարին այնպէս: Հրամայեաց ղնել ՚ի գլուխ նորա քաղիթ խաշանց՝ եւ շրջեցուցանել ՚ի քաղաքն ամենայն. բայց ոչ արարին զայն, եւ թողին, զի գնաց ՚ի տունն իւր Սաղմոսավանք: Եւ բարկութիւն Աստուծոյ եւ հատուցումն արդարադատին փութով եհաս առ նոսա: Վասնզի ՚ի նոյն ամի անկաւ ախտ չարաչար ցաւոց ՚ի վերայ երիցուն. եւ ծակոտեալ մարմինն եղեւ որդնալից. եւ աղաղակէր ասելով, Պարոն Տէ՛ր, Պարոն Տէ՛ր: Եւ ապա չորեքին որդիք նորա գնացին առ Պարոն Տէրն, բազում աղաչանօք եւ լալով ինկոյրէին թողութիւն վասն իորն իւրեանց: Եւ գրեաց պարոն Տէրն թուղթ, թէ Աստուած թողցէ զյանցանս քո, արձակեալ լիցիս ՚ի մեղաց: Եւ առեալ տարան զգիրն, եւ ընթերցան ՚ի վերայ իորն իւրեանց, եւ եղին ՚ի վերայ աչաց նորա. եւ առ ժամայն մեռաւ: Իսկ պատիժ խանին այն եր՝ զոր կրեաց ՚ի Շահէն ՚ի նոյն ամի: Եւ ինքն Յովհաննէս Եպիսկոպոսն իւրով կամաւ ետ Առաջնորդութիւն վանիցն եղբօրորդոյն իւրոյ Գաբրիէլ վարդապետի, որ դեռ եկեալ էր ՚ի Նուիրակութենէ սուրբ Էջմիածնի. եւ մնաց յանապատին աւուրս ինչ: Եւ եկին մուղտեսիք յեղեգածորոյ ՚ի Շատիկ անապատէն, աղաչէին եւ ասէին, մեք ոչ գիտեմք զկարգ եւ սահմանք անապատի, դու ե՛կ եւ կարգաւորեա՛ր զմեզ: Եւ ըստ աղաչանաց նոցա ելեալ գնաց. եւ ըստ կարգի անապատի կարգաւորեաց զնոսա ուղղութեամբ եւ ամենայն բարեճեւութեամբ: Վասնորոյ մախաց սատանայ ընդ բարի վարս նորա. եւ յարոյց փորձութիւնս ՚ի վերայ առն Աստուծոյ. զի միակեաց ոմն Շամախեցի՝ Սահակ անուն՝ նիւթեաց մահացու դեղ, եւ խառնեաց ՚ի կերակուր նորա: Եւ նորա առեալ պատառ մի եկեր. եւ ազդեցաւ նմա զինարս չարին. եւ ասէ ցսպասաւորն իւր, ա՛ռ զկերակուրդ լռելեայն՝ եւ թափեա՛ր արտաքս: Եւ եկեալ ագռաւք եւ անծեղք կերին, եւ առ ժամայն կոտորեցան: Իսկ երանելի այրն ո՛չինչ յայտնեաց նոցա. այ զանխլաբար ելեալ անտի միաբանօք իւրովք եկն ՚ի սուրբ աթոռն Էջմիածին, եւ հրամանաւ Յակովբ Կաթողիկոսին առաքեաց զմիաբանսն իւր յանապատն Սաղմոսավանից. եւ ինքն մնաց անդ աւուրս ինչ ասել դաս միաբանից. եւ սկիզբն արարաք զԱստուածաշունչն մինչեւ ցՄակաբայեցւոց աւարտն: Եւ ապա ելեալ ինքն եւս գնաց յանապատն. եւ անդ կացեալ վախճանեցաւ: Եւ եղբօրորդին նորա տարաւ զմարմին նորա ՚ի Սաղմոսավանք, եւ եղ յԱստուածածնի եկեղեցին ՚ի հիւսիսոյ կողմն: Եւ գիտելի է, զի Գ[3] փորձութիւն կրեաց նա: Նախ՝ մաքառելն ընդ Դիւաց յանապատն Լմայ. երկրորդ՝ մօրուաց փետումն. երրորդ՝ մահու դեղն: Բայց մահն նորա եղեւ ՚ի թուին ՌՃ եւ Ղ:

[Լ]

Վասն սրտապատառ առն:

Գնացի ես ՚ի Խնկելոյձոր՝ որ այժմ ասի Ձորագեղ, ՚ի տեսութիւն քեռն իմոյ: Եւ մինչդեռ խօսեաք, եւ ահա եկն երիտասարդ այր մի՝ եւ նստաւ մերձ առ մեզ. եւ քոյրն իմ ասաց ինձ ՚ի ծածուկ, հայեա՛ց յերեսս առնդ: Եւ տեսի՝ զի սեւացաւ որպէս հնդի, եւ եկաց սակաւ մի, եւ տեսի՝ զի սպիտակացաւ որպէս ձիւն, եւ յետ սակաւու միոյ կարմրացաւ որպէս բոց, եւ ՚ի միում ժամու Ժ գոյնս փոխեաց: Եւ ես հիացեալ զարմացայ. եւ ասացի ցայրն, եղբա՛յր, ուստի՞ ես դու: Ասէ այրն, ՚ի յերկրէն Սիւնեաց: Եւ ես՝ հարցի, թէ այդ ի՞նչ է, զի գոյնզգոյն փոխի երես քո: Ասէ այրն, Աստուած գիտէ զիս: Եւ ասացի, աղէ՛ պատմեա՛: Ասէ այրն անուն գեղջին իւրոյ, բայց ՚ի մտաց իմոց անկեալ է: Չի էր ՚ի գեղի

մերում կոյս մի գեղեցիկ եւ ազնիւ, եւ սիրեցաք զմիմեանս ես եւ աղջիկն. եւ ասացաք ծնողաց մերոց՝ զուգակցել զմեզ. եւ ոչ կամեցան. քանզի թշնամութիւն էր 'ի մէջ նոցա: Եւ մեք իբրեւ տեսաք՝ թէ ոչ լինի կամք մեր, եւ ապա միաբանեալ առեւանգ եղեալ փախեաք՝ բարձեալ ընդ մեզ հաց՝ եւ սփռելի՝ եւ վերարկու, եւ գնացալ հեռացաք 'ի գեղէն, եւ մտաք 'ի ծոր մի, եւ էր այդ մի՝ եւ մտաք անդ, եւ գործեցաք զչար գործն մեր. եւ մնացաք անդ զգիշերն: Եւ կամեցաք՝ զի ցերեկն եւս անդ կացցուք, եւ զմիւս գիշերն ելեալ գնամք յերեւան. եւ վաստակեալ էաք՝ ննջեցաք զգիշերն, զի մերձ էր լուսոյն՝ եւ զցերեկն մինչեւ կես օրն. եւ էի ես 'ի մէջ ծանր քնոյ, եւ աղջիկն ելեալ զարթոյց զիս լալով. եւ զարթեալ ես եւ տեսի՝ զի վիշապ մի ահագին կալեալ Բ[2] ոտք աղջկանն՝ եւ 'ի բերան իւր առեալ կլանէր: Ասէ աղջիկն, հա՛ր նաճախաւոյ զգլուխ դորա՝ եւ սպա՛ն: Եւ ես յամառեցեալ ոչ կարացի յառնել: Եւ ասէ աղջիկն, տո՛ւր ինձ գնաճախո՛ւ, եւ ես հարից զդա. զի դու անկար յարիւն իմ, եւ հանէր զիս 'ի ծնողաց իմոց. արդ զի՛արդ թողուս զիս այսպիսի մահուամբ մեռանել: Նա այսպիսի ողորմելի դիմօք լայր եւ աղաչէր. եւ ես յամառեալ եւ յապուշ կայի, եւ ոչ կարէի շարժել. եւ վիշապն եկուլ զաղջիկն մինչեւ ցանդսն: Իսկ աղջիկն պարզեաց զբազուկսն, թերեւս ոչ կարիցէ կլանել: Եւ վիշապն ժողովեաց զտուտն, եւ կծկեալ՝ սաստիկ բացեալ զբերանն՝ եւ քարշեաց զաղջիկն առ ինքն, եւ ջարդեաց զթեւսն աղջկանն, եւ եկուլ զաղջիկն. եւ գնաց եւ եմուտ յորջ իւր: Եւ ես մնացի որպէս մեռեալ անշարժ: Եւ յետ պահու միոյ դարձեալ եկն արտաքս վիշապն՝ եւ հայէր յիս. եւ պատառեցաւ սիրտ իմ, եւ 'ի բերանոյս ել բազում արիւն, եւ ամենայն զգայարանք խափանեցան, եւ միայն զաչս մնաց 'ի բաց. եւ տեսի՝ զի եմուտ վիշապն 'ի յորջ իւր, եւ ապա յուշաբերեցայ. եւ զի չգոյր կարողութիւն ոտից իմոց ելանել արտաքս, եւ սողալով ելի մինչ 'ի լոյս առաւօտուն 'ի դուռն այրին. մնացի 'ի դրան այրին. եւ 'ի լուսանալն հագիւ կարացի կանգնել եւ գնալ: Եւ ոչ գնացի 'ի գիւղն մեր յահէ հօր աղջկանն. այլ գտի ծանօթ մի յայլում գեղջէ, եւ պատմեցի նմա զամենայն. եւ ես եկի առ Փիլիպպոս հոգեւոր տէրն, եւ խոստովանեցայ նմա. եւ ահա այս է պատճառն, զի գոյնզգոյն փոխի զերես իմ: Եւ մեք լուաք 'ի նմանէ, եւ փառս մատուցաք Աստուծոյ:

[ԼԱ]

Պատմութիւն միւս Վիշապին:

Պատմեցին մեզ թէ 'ի գաւառն Աղստեւոյ 'ի մէջ պրակաց մայրուն է քարայր մի բարձր յերկրէ քան զԲ մարդաչափ, եւ բունեալ էր անդ վիշապ մի ահագին, եւ 'ի միջօրէի տունջեանն կախիւր յորջոյն՝ եւ հայէր այսր եւ անդր. եւ եթէ տեսանէր ինչ կենդանեաց՝ իջանէր եւ յառնէր 'ի վերայ նորա, զի թէ կարողանայր՝ կլանէր. եւ թէ ոչ կարէր՝ դառնայր յորջ իւր: Եւ ոչ ոք կարաց սպանանել զնա, զի բարձր էր այրն: Երեց մի հնարիւք եսպան զնա: Քանզի շինեաց երեքժանի ճանկ, եւ արար ծա՛յրն բունոյ ծայրն՝ օղ, եւ կապեաց առասան ընդ օղն: Եւ եզեն ուլ, եւ եհան զմորթն 'ի տիկ, եւ եղ 'ի մէջ տկին զճանկն, եւ ելից խոտով զտիկն, եւ զլուխն եւ ոտքն ուլին հնարիւք կապեաց ընդ տկին. եւ 'ի գիշերի գնացեալ մերձ յայրին, եւ կանգնեաց անդ զտիկն. եւ կալեալ զծայրն պարանին, եւ գնացեալ 'ի բացեայ նստաւ 'ի ներքոյ ծառի միոյ, եւ այր ոմն ընդ նմա: Եւ 'ի հասարակել աւուրն, ելեալ վիշապն եւ կախեցաւ յայրէն, եւ ետես զուլն մերձ 'ի դրան այրին. եւ իջեալ եկուլ զուլն՝ եւ կամեր դառնալ յայրն. եւ երեցն քարշեալ զպարանն՝ եւ եմուտ ճանկն 'ի մորթ վիշապին, եւ ճչէր, եւ տտամբն ժողովէր զբոյսս եւ զխոտ՝ եւ զոր ինչ պատահէր. եւ երեցն քարշէր զարասանն. եւ վիշապն դառնայր դեպ յայրն, ճչէր սաստիկ, եւ գալարէր, եւ տուտն հարկանէր այսր եւ անդր. եւ ա՛յնքան չարչարեցաւ՝ մինչեւ սատակեցաւ: Իսկ երեցն եհան զմորթն 'ի տիկ, եւ արար աղ 'ի վերայ, եւ տարաւ առ իշխանն իւրեանց. եւ չափեցին զերկայնութիւնն ԺԸ[18] թիգ, եւ զլայնութիւնն Գ[3] թիգ: Եւ ապա լցին զմորթն

ցողունաւ, եւ առաքեցին առ Շահն, եւ զսպանման պատմութիւնն գրեալ ընդ մորթոյն առաքեցին առ Շահն: Իսկ նա զերեցն արար ազատ 'ի հարկէ արքունական, եւ կարգեաց զնա Աւագ գեղջին իւրում:

[ԼԲ]

Վասն օճահար առն:

Երկիրն Արարատեան պարարտ է եւ առատ յամենայն իրաց՝ եւ թեթեւագին: Վասնորոյ յամենայն կողմանց գան յերեւան, եւ գնեն զոր ինչ եւ կամին, եւ դառնան 'ի տեղիս իւրեանց: Նոյնպէս եկին եւ 'ի Թաւրիզոյ բազում կարաւան, եւ գնեցին բրինձ, բամբակ, իւղ, պանիր, ճրագու, ձէթ, կաշի, մորթ, եւ այլ զոր ինչ կամեցան՝ առին. եւ 'ի գիշերի գնային զճանապարհն վասն հովոյն. եւ 'ի ցերեկն իջանէին վասն շողոյն. եւ գնացին մինչ 'ի դաշտն Վերսոյ, եւ իջին 'ի տեղի ինչ՝ զօրն ողջոյն. եւ յերեկոյն կամէին բառնալ: Եւ ոմն 'ի լոցանէ գնաց առ ջուրն, եւ մերկացոյց զոտս իւր՝ զի լուսացէ. եւ ահա պատահեալ օճ մի՝ եւ եխած զոտն: Եւ այրն աղաղակեաց առ ընկերսն. եւ եկեալ տեսին զնա, եւ գտին զօճն՝ եւ սպանին: Եւ զի բառնային կարաւանն՝ զի գնացեն, իսկ այրն օճահար լայր եւ աղաղակէր, զի ոչ կարէր հետեւակ գնալ, եւ դատարկ գրաստ ոչ գոյր՝ զի հեծուեսցեն զնա. եւ ասացին ընկերքն, կա'ց մնա՝ դու աստ՝ մինչեւ մեք գնացեալ թափեսցուք զբեռինս, եւ բերցուք քեզ գրաստ, եւ տարցուք զքեզ 'ի գիւղ, թերեւս բուժումն արասցեն քեզ: Եւ 'ի ներքոյ ծնկանն կապեցին պարանաւ, եւ եղին քար 'ի ներքոյ ոտին, եւ պարզեալ ոտն 'ի վերայ՝ զի շշուկն գնացէ 'ի յոտն՝ եւ մի՛ անկցի ընդ մարմնովն. եւ 'ի վերայ քամակին անկեալ, եւ արկեալ երեսօքն դաստառակ՝ եւ ննջեաց: Եւ ահա պիծակք թափեցան 'ի վերայ ոտին, եւ կրծեցին ա'յնքան՝ մինչ զի քարշեցին զթոյն օճին եւ զուռոյցն. եւ բժշկեցաւ այրն: Եւ պիծակքն որք կրծէին՝ սատակեցան. եւ նա ժողովեալ 'ի դաստառակ՝ որպէս թէ 'ի կուց, եւ զգեցաւ զպնդակօշիկն, յարեաւ եւ վազէր զկնի կարաւանին՝ որպէս թէ բնաւ չիցէ վնասեալ: Եւ իբրեւ գնաց զկես ճանապարհն, եւ ահա մի ոմն յընկերաց Նորա հեծեալ 'ի ձի՝ եւ գայր. եւ պատահին միմեանց. եւ օճահարն պատմէ նմա զսքանչելիսն. եւ գնացեալ առ կարաւանն՝ ցուցանէ լոցա զպիծակսն փակեղամբ: Եւ լուեալ լոցա՝ փառս ետուն Աստուծոյ. զի յանարգ իրաց բժշկութիւն եղել ցաւոց: Որպէս թրի աղն 'ի յօճէ եւ դեղ օճահարի է. եւ զլեղի արճոյ՝ բժշկութիւն ձիոց. եւ իրան աղուխոյ՝ ցաւագնեալ ականջաց: Ամօթ այնոցիկ՝ որք ասեն, ընդէ՞ր ստեղծան այսպիսի անարգ կենդանիք:

[ԼԳ]

Վասն դիւին կերպարանեալ կին:

Գրեալ է (գուցէ 'ի մէջ) պատմութեանց, թէ յետ ջրհեղեղին ծնաւ Նոյ որդի մի Մանիտոն անուն, եւ դուստր մի Աստղիկ անուն. սա՛ ասեն՝ խառնակեալ ընդ դիւաց՝ եւ ծնանի՝ զոր ասեն Յաւերժահարսունք: Ոմանք յառասպելս համարին զսա՝ եւ սուտ: Բայց ինձ ճշմարիտ թուի եւ իրաւ. զի 'ի բազում տեղիս գրեալ է խառնակումն լոցա ընդ մարդկանց: Քանզի 'ի վարս հարանց գրեալ է, թէ դեւք 'ի կերպարանս միայնակեցի

եղեալ՝ իջեալ 'ի լեռնէ գնային 'ի քաղաքն, շնային ընդ կանայս՝ եւ դառնային 'ի լեռն: Եւ 'ի պատմութիւնս Կիրակոս վարդապետի գրեալ է, թէ 'ի Գողթան գաւառ դէն եղեալ 'ի կերպարանս կնոջ՝ եւ խառնակիւր ընդ այր մի: Սոյնպէս եւ յաւուրս մեր եղեւ. զի տաճիկ մի՝ ազգաւ Բայաթ՝ 'ի ցեղէն որ ասի Էլիղամարլու, եւ անուն նորա Ապաղ, ոչ որպէս միւս տաճիկս լիրբ եւ հայիոյիչ, այլ ամրաբերան եւ լաւ. սա յաւուր միում գնայր երիվարաւ 'ի դաշտէն Վաղարշապատու. եւ հասեալ յակունս Մեծամօր գետոյ՝ որ այժմ ասի Սեաւ-ջուր, եւ տեսանէ նստեալ կին մի 'ի վերայ աղբերն՝ զարդարեալ ազնիւ զգեստիւք եւ զարդուք. եւ ոչ խօսեցաւ Ապաղն. եւ անցեալ գնաց: Եւ իբրեւ հեռացաւ սակաւ մի, եւ տեսանէ նստեալ ոմն զկնի իւր 'ի վերայ ձիոյն: Ասէ Ապաղն, ո՞վ ես դու: Ասէ դէն, ես այն կինն եմ՝ որ նստի 'ի վերայ աղբերն, եւ դու տեսեր զիս՝ եւ ոչ խօսեցար ընդ իս: Ասէ Ապաղն, արդ զի՞նչ ինդրես յինէն: Ասէ դէն, ես կամիմ լինել քեզ կին: Ասէ Ապաղն, ես ունիմ կին. եթէ տեսանէ զքեզ կին իմ, զքեզ եւ զիս սպանանէ: Ասէ դէն, ես ոչ երեւիմ կնոջ քո, եւ ոչ այլ ումեք՝ բայց միայն քեզ: Եւ ձայնն իմ լուիցեն, եւ զիս ոչ տեսանէն. ուր եւ կամիս դու առաքել զիս, երթամ եւ բերեմ քեզ պատգամ: Պահեմ անվնաս զհօտս քո՝ եւ անդեայս եւ զերամակս մատակ ձիոց քոց, որ ոչ գող եւ ոչ զագան կարիցեն մերձենալ, եւ ոչ անկանիլ 'ի տեղի վնասու: Ազդ առնեմ քեզ՝ զինչ որ լինիցի 'ի վերայ երկրի: Չայս ամենայն եւ այլ այսպիսի բանիւք մոլորեցոյց զայրն. եւ հաւանեալ նմա, եւ առեալ գնաց 'ի տուն: Եւ էր ընդ նմա միշտ, եւ շնայր ընդ նմա հանապազ. եւ պահէր զերամակս ձիոցն: Եւ յաւուր միում մատակքն արածէին, եւ մինն որոշեցաւ 'ի հօտէն. եւ ահա գայլք Բ յարեան 'ի վերայ նորա՝ եւ կամէին պատառել. եւ վրնջաց մատակն՝ եւ եկեալ դէքն կալան զգայլսն, եւ տարին 'ի մէջ երամակացն. եւ յարեան 'ի վերայ գայլոցն երամակքն, եւ ոտամբ եւ ատամամբ կոծելով եւ աքացելով սպանին զգայլսն: Դարձեալ յայլում աւուր գնացեալ էր Ապաղն այլուր. եւ գողք երամակաց ձիոցն մասն ինչ գողացան. եւ ծանուցին կնոջ Ապաղին. եւ նա ասէ, ոչ կարեն վատնել նոքա զձիսն մեր. զի թէ իմանայ կին Ապաղին՝ երթեալ բերէ զնոսա: Եւ յետ Բուց աւուրց եկին ամենայն ձիքն՝ եւ ընդ նոսա խրոխտ երիվար մի: Եւ այսպէս կայր բարեկամացեալ ընդ դիւին: Եւ եղեւ՝ զի 'ի կալանս արարին Ապաղն, եւ կապանօք առաքեցին յաշխարհն Պարսից. եւ մինչդեռ անդ էր, երթայր դէն առ նա, եւ տայր զրոյց նմա 'ի տանէ նորա. եւ 'ի նմանէ բերեր պատգամս 'ի տուն նորա: Եւ եղեւ դառնալ նորա յաշխարհէն Պարսից, եւ գալ 'ի տուն իւր. եւ տկարացաւ կին նորա. եւ բերին 'ի սուրբ ուխտն Յօհաննավանք: Եւ շնորհօքն Աստուծոյ բժշկեցաւ. եւ գնացեալ պատմեաց առն իւրում զսքանչելիս սուրբ Կարապետին. եւ վասն այնորիկ ծանօթացաւ Ապաղն վանքին. եւ արար բարեկամութիւն երթելեկութեամբ: Եւ մեք 'ի նմանէ ուսաք՝ հարցանելով. իսկ նա պատմեաց մեզ զամենայն ստուգութեամբ:

[ԼԴ]

Իշխանութիւն Նաճաֆ-խանին:

Չի որպէս գրեցաք զըմբռնումն Մահմատ խանին որդւոյ Լալա բէկին՝ եւ կապանօք տանիլն յԱսպահան, եւ Շահն փոխանակ նորա առաքեաց յԵրեւան զոմն 'ի հարազատ ծառայիցն իւրոց՝ Նաճաֆ անուն: Սա եկեալ տիրեաց տանս Արարատեան մեծաւ զօրութեամբ. քանզի սիրէր զնա թագաւորն Շահ-Աբաս. եւ էր կարի խրոխտ եւ ահարկու 'ի վերայ ամենայն զօրաց իւրոց: Սա գրեաց թուղթ գանգատանաց 'ի մեծամեծացն, եւ առաքեաց առ Շահն: Իսկ Շահն գրեաց նմա՝ թէ ո՞վ ոք որ զիտես՝ ըմբռնեա՛ եւ արա՛ 'ի կալանս: Եւ յորժամ Էառ զիրամանս զայս, իսկոյն առաքեաց զօրս, եւ կալեալ արս ԺԷ 'ի մեծամեծացն, եւ եղ կունդ 'ի պարանոց նոցա, եւ եղ 'ի բանտի. եւ անուանքն նոցա զբովանդակն ոչ զիտեմ, այլ Է միայն՝ որք են այս. Գ եղբարք՝ Դալու-

Նապի, Դալու-Չօիրաբ, Դալու-Սուլէյման, Ապաղ վերոյգրեալն, Թէլդահ, Էդիլ, Մուրատի, եւ այլ ժ եւս: Եւ յետ աւուրց առաքեաց զնոսա յաշխարհն Պարսից՝ ՚ի քաղաքն՝ որ կոչի Մովր: Եւ մնացին անդ որքան Նաճաֆն յերեւան էր: Այս Նաճաֆս եղել բարեկամ Չաքարիա վարդապետին վասն խօսելոյ Պարսիկ լեզուան. եւ էր Կաթուղիկոս յեջմիածին պատուական Տէրն մեր Յակովբ Ջուղայեցի, որ գնային առ խանն ՚ի միասին՝ եւ գային: Մեռաւ Չաքարիա վարդապետն ՚ի թուին ՌՃԸին: Եւ առաքեաց խանն ՚ի վանս Յօհաննու եւ ՚ի սուրբ Էջմիածին, զի կնքեսցեն զդրունս մառանացն եւ տանցն, մինչեւ գայցէ Կաթուղիկոսն. վասնզի գնացեալ էր նա յերկիրն Գողթան: Եւ ապա ծանուցին նմա, թէ՝ ՚ի կենդանութեան իւրում եղեալ է ՚ի տեղի իւր Առաջնորդ, եւ ոչ է անտէր տունն: Եւ ապա հրամայեաց բանալ զդրունս տանցն՝ զոր կնքեսցն: Եւ էր խանս այս անարի եւ երկչոտ. քանզի գնայր սա յամառան եղանակին ՚ի գաւառն Կոտես ՚ի յակունս բազմութեանց աղբերացն՝ որ ասէին Խըմխ-Պուլաղ, որ է Խ աղբիւր: Եւ անդ զովեցին զակունս Քասաղ գետոյն՝ եւ զբարութիւն գաւառին Նգայ: Եւ հրամայեաց տանել զինքն անդ բանակօքն, զի անդ անցուցէ ամառն. եւ մնացին անդ աւուրս ինչ: Եւ լուաւ, թէ ահա Օսմանցիքն՝ որք են ՚ի Կարս՝ ժողովեալ են, զի յանկարծակի անկցին ՚ի վերայ քո: Եւ իբրեւ լուաւ զայս՝ եւ հաւատաց ճշմարիտ լինել՝ վասնորոյ երկեալ, եւ հրամայեաց՝ զի փախիցեն ուր եւ կամին. եւ ինքն հեծեալ ՚ի ձի՝ եւ փախեալ ՚ի Կարբի. եւ բազումք թողին զղամբարս իւրեանց եւ զկարասի՝ եւ փախեան ընդ խանին: Իսկ խոհարարքն եղեալ էին կաթսայ ՚ի վերայ հրոյ՝ եւ եփէին կերակուր վասն խանին. եւ իբրեւ տեսին՝ թէ փախեալ խանն, նոքա թափեցին զկիսեփեաց կերակուրն, եւ առին զկաթսայսն՝ եւ փախեան: Եւ լուեալ զայս Օսմանցիքն՝ ծիծաղեցան, եւ անուանեցին զնա Փլաւ-թօթեան-խան, եւ ասի մինչեւ ցայսօր: Իսկ Օսմանցւոց ժողովումս այս էր: Չի լուան նոքա՝ թէ խանն եկեալ է մերձ ՚ի սահմանս իւրեանց, երկեան թէ ստութեամբ է անդ նստեալ, մի՛ գուցէ ՚ի յեղակարծումս ժամու եկեսցէ յերկիրս մեր եւ աւար առցէ: Նոքա այս կասկածս ունէին. եւ սա ՚ի նոցանէ երկուցեալ փախեալ. եւ եղել ծաղր եւ առակ: Եւ լուաւ Շահն՝ եւ կամէր պատուհասել զնա, այլ ինայեաց, զի ծառայ էր նորա: Եւ ասաց, թէ Երեւան շատ մերձ է Օսմանցւոց երկրին. վասն այն երկեալ՝ Նաճաֆ խանն՝ թէ մի՛ գուցէ Օսմանցիքն գերեն զինքն: Արդ առաքեցից զնա ՚ի մէջ երկրատեղիս, զի Օսմանցիքն ոչ կարացցեն գերել զնա: Եւ հրամայեաց նմա ելանել յերեւանայ՝ եւ զնալ ՚ի Շամախի ամենայն ընչիւք իւրովք. եւ ելեալ զնաց: Բայց յիշէր զբարելի երկիրն Արարատեան՝ եւ ոգւոց հանէր: Արդարեւ բարելի է երկիրն Արարատեան՝ ծառովք եւ տնկովք, պտղովք եւ սերմանեօք, ծաղկովք եւ բուսովք, լերամբք եւ դաշտիւք, գետովք եւ աղբերօք, այգեստանեօք եւ բուրաստանօք, թռչնովք եւ չորքոտանեօք, երէիւք եւ որսովք, եւ ամենայն բարութեամբ լի եւ առատ: Չայս ամենայն զմտաւ ածեր Նաճաֆ խանն, զբօսանաց տեղիսն՝ եւ ամենայն վայրքն՝ յիշէր եւ գովէր: Վասնորոյ գովիչքն ողբս երգեցին վասն հեռանալոյն նորա յերեւանայ՝ եւ օտարանալոյն ՚ի տար աշխարհի, եւ բնակելոյն յանբարի եւ նուաստ երկրին:

[ԼԵ]

Վասն Յակովբ Կաթուղիկոսին:

Սա այս Երանելի Հայրս մեր եւ պատուական Հայրապետս Յակոբ էր յԱսպահանայ՝ ՚ի գիւղաքաղաքէն Ջուղայու, որդի բարեպաշտի, եւ աշակերտեցաւ Խաչատուր վարդապետին Կեսարացւոյ, որ էր Առաջնորդ Ջուղայու, եւ ուսաւ ՚ի նմանէ զամենայն վարս առաքինութեան՝ եւ զամենայն գիտութիւնս Աստուածային գրոց. եւ եղել

կուսակրօն քահանայ: Եւ յետ մահուան վարդապետին Խաչատրոյ եկն 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին, եւ Կաթողիկոսն Փիլիպպոս ետ նմա իշխանութիւն վարդապետութեան, եւ առաքեաց յաշխարհն Յունաց 'ի նուիրակութիւն: Եւ դարձաւ անտի՝ եւ եկն 'ի սուրբ Էջմիածին: Եւ կացոյց զնա Կաթողիկոսն Աթոռակալ եւ Հրամանատու. եւ կացեալ բազում ժամանակս 'ի գործն այն՝ բարութեամբ կառավարելով զհոգեւոր եւ զմարմնաւոր կարգաւորութիւնսն: Եւ յետ բազում ժամանակաց մնալոյ նորա 'ի սուրբ Էջմիածին՝ զնաց 'ի սուրբ Նախավկայի վանքն՝ որ է 'ի Շամբի-ձորգեղ. եւ քակեալ զհին եւ խարխալեալ եկեղեցին, եւ շինեաց գեղեցիկ յօրինմամբ. զպարիսպն՝ զխոհանոցն՝ եւ զխցերն շինեալ աւարտեաց: Եւ մինչ էր նա անդ 'ի սուրբ Նախավկայի վանքն, մեռաւ Փիլիպպոս Կաթողիկոսն 'ի սուրբ Էջմիածին 'ի ՌՃԴ թուին: Եւ առաքեցին սուրհանդակ, եւ բերեալ զնա՝ եւ օրհնեցին Կաթողիկոս 'ի Ծաղկազարդի կիւրակէն: Եւ նա այնուհետեւ սկիզբն արար բարեգործութեան. եւ բազմացոյց զմիաբանս սուրբ Աթոռոյն: Աւարտեաց եւ զշինութիւն Չանգակատանն: Շրջէր եւ 'ի վանօրայսն, եւ զոր ինչ պակասութիւն տեսանէր վանիցն՝ թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր կարիս լցուցանէր: Հաստատեաց՝ զի յամենայն տարի տացեն ամենայն վանից Ժ լիտր ձէթ վասն եկեղեցւոյն լուցանելոյ. եւս Ի լիտր զինի 'ի պէտս երթեւեկողացն: Եւ ապա զնաց յԱսպահան 'ի տեսութիւն փոքր Շահ-Աբասին, զի առցէ հրաման վասն Կաթողիկոսութեան իւրոյ: Նախ ետես Իշխանաց Իշխանն, զոր Էհտիմալ-Դօլուաթ ասէն, եւ ծանոյց նմա զխորհուրդ իւր: Եւ ասաց իշխանն, յորում աւուր ազդ արարից քեզ, եկեցես: Եւ զնացեալ պատրաստեաց պատշաճաւոր աղերս եւ Յ ոսկի ըստ սահմանի առաջին Կաթողիկոսացն: Գրեաց եւ զիրս մաղթանաց, որ է արգայ: Եւ կայր զգուշութեամբ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով առ Աստուած վասն աջողելոյ գործոյն: Եւ յաւուր միում Դշաբաթի՝ եկն հրաւիրակ նմա զնալ 'ի կոչն արքունի: Եւ կոչեալ առաջի նորա, եւ ընծայեաց զաղերսն: Եւ հայեցեալ 'ի նա արքայն՝ ասէ, դու տաճի՞կ ես՝ թէ կռապաշտ: Ասէ Կաթողիկոսն, Աստուած մի՛ արասցէ, ոչ եմ կռապաշտ, սակայն եւ տաճիկ եւս չեմ: Ասէ Շահն, ապա զի՞նչ ես: Ասէ Կաթողիկոսն, քրիստոնեայ եմ: Ասէ Շահն, դուք Քրիստոսի զի՞նչ ասէք: Ասէ Կաթողիկոսն, զի՞նչ որ գրեալ են մարգարէքն, մեք նոցա բանին կամք, թէ բարի է, նոքա վարձս առցեն. եւ թէ չար է, նոքա պատժեցին: Ասէ Շահն, դուք Աստուած՝ ասէք Քրիստոսի: Ասէ Կաթողիկոսն, այո՛: Իսկ տաճիկքն ակն ունէին՝ թէ՛ ահա պատառ պատառ առնէ զնա: Քանզի որպէս ասէ Սողոմոն, թէ սիրտք թագաւորաց 'ի ձեռին Աստուծոյ են: Եւ ինքն Շահ դարձոյց զերեսն առ մեծամեծսն՝ եւ ասէ Պարսիկ բարբառով, թէ մեք եւս ասեմք նմա Աստուած՝ զի՞նչ վնաս իցէ. եւ ապա հրամայեաց Կաթողիկոսին՝ եւ ասէ, նի՛ստ Խալիֆայ: Եւ զի գիտեր լեզու Պարսից, յորժամ լուաւ զբարբառ Շահին, ուրախ եղել կարի առաւել: Ասէ Շահն ցԿաթողիկոսն, ասա՛ զվկայութիւնս մարգարէիցն՝ որ վասն Քրիստոսի: Եւ ապա սկսաւ Կաթողիկոսն ասել, սկսեալ 'ի Մովսէսի մինչեւ ցՔրիստոս մեկնել զամենայն. եւ լսէին մեծամեծքն զոր ինչ Կաթողիկոսն ասէր: Եւ յաւարտելն ասէ Շահն, ահա սա վկայ բերէ զմարգարէսն, առ այս դուք զի՞նչ պատասխանէք: Եւ 'ի բազմելոցն ոչ ոք ասաց ինչ: Դարձեալ ասէ Շահն, արդ զի՞նչ է կամք քո՝ գրեա՛ արգ, եւ ես կատարեցից զինչիրս քո: Եւ երկիրպագեալ արքային՝ ելեալ զնաց. եւ գրեաց թուղթ առ նա, թէ հզօր եւ մեծ թագաւորի ոտաց հողէն յայտ լիցի, զի հրամայեցեր՝ թէ թղթով ծանո՛ մեզ զինչիրս քո. եւ ծառայ քո ոչ խնդրէ վասն իւր ինչս, այլ խնդրէ յիշատակ 'ի տէրութենէ քումմէ մնալ յաւիտեան յաղագս կենաց քոց եւ զաւակացդ ազգէ յազգ, այսինքն զտասանորդս գեղին Էջմիածնի շնորհել վանիցն. վասնզի 'ի բնէ վանիցն լեալ է, եւ 'ի թուլութենէ Առաջնորդացն մերոց՝ խաներն յափշտակեալ են՝ առանց գիտելոյ թագաւորաց՝ ինքեանք վայելեն: Իսկ թագաւորն իբրեւ ընթերցաւ զգիրն, հրամայեաց որոնել զտաւթարն. եւ քննեալ զտաւթարն՝ եւ ոչ գոյր, եւ ծանուցին Շահին: Եւ հրամայեաց արքայն գրել արքունական հրամանաւ Նօմոս՝ որ է ռազամ, եւ տալ նմա, զի թէ կոյր պառաւ մի եւս նստցի յԷջմիածին, տիրեսցէ նմա, եւ ոչ ոք յիշխանաց կամ 'ի

թագաւորաց մի՛ իշխեսցեն հալի կամ մերձենալ տասանորդացն այնմիկ (այնոցիկ). եւ ո՛վ ոք հակառակի՝ թշնամի է Շիւ-Սաֆու օճաղին: Եւ գրեալ զայս եւ զռաղամ հրամանաց Կաթուղիկոսութեանն, եւ կնքեալ ետուն ցնա: Չոր եւ առեալ եկն ՚ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին. եւ սկսաւ բուռն հարկանել բարեգործութեան: Նախ զտասանորդ գեղորեիցն գնել, այսինքն զՔասախուն՝ որ է ՚ի Նիգ գաւառ, զԹեղնեացն, զՍանտոյն, զՍեւաւեր, զՆորք, զՆորագեղ, զԲաղմինճ, զԲիւրական, եւ այլ բազում տեղաց, որ է այժմ ընդ իշխանութեամբ սուրբ Էջմիածնի: Այլեւ ՚ի ներքոյ երկրի նաղմ արարեալ՝ յԲ տեղոջ է հանեալ ջուր, մինն հեռի ՚ի գեղջէն Էջմիածնայ՝ տարեալ յանդաստանս ՚ի յոռոգանել զարտորայսն. եւ մինն բերեալ ՚ի գիւղն, զի ՚ի ձմերանի արբցեն անասունք: Եւ ՚ի վերայ այսմ ջրոյ շինեաց ջրաղացս եւ բրնձահանս. եւ արար ծով՝ եւ ելից ձկամբ: Տնկեաց եւ տունկս առ ափամբ ծովակին. եւ սերմանէին բազում սերմանս, եւ այլ բարութիւնս բազումս: Չի՞նչ ասացից եւ վասն հոգեւոր գործոյն՝ եւ բազմացուցանելոյ միաբանիցն: Եւ այլ բազում են բարութիւնք սորա, եւ մեք ոչ գրեցաք, զի մի՛ գայթակղեսջիք. եւ զմնացորդս բանիցն եւ զմահն նորա գրեսցուք ՚ի տեղի իւրում:

[ԼԶ]

Վասն իջանելոյ լուսոյն յերկնից:

Չայս պատմութիւնս պարտ է առաջ գրել ՚ի թուին ՌՁՂ, բայց ՚ի մոռացմանէ աստ գրեցաւ: Քանզի մինչ մանուկ էի ես ՚ի տան մերում ՚ի Քանաթեռ, եւ յաւուր խաչվերացին զնացաք ընդ հօր իմում յայգին մեր, որ մերձ է ՚ի գիւղն Կարմիր-բերդ կոչեցեալ՝ առ ափն Դուրաստան գետոյն՝ ՚ի ներքոյ կամրճին: Եւ ՚ի մտանել արեգականն, հայրն իմ աղօթեր յերեկոյեան ժամս. չեւ եւս էր մթացեալ, այլ լոյս աւուրն դեռ եւս կայր, յանկարծակի պատառեցաւ կապուտակ եթերն յարեւելից կողմն, եւ էջ լոյս սաստիկ եւ ահագին, լայն եւ յերկայն, եւ էջ մինչեւ մերձենալ յերկիր, եւ լուսաւորեաց ճառագայթ նորա զտիեզերս պայծառ առաւել քան զարեգակն. եւ սկիզբն լուսոյն ճախր առնոյր՝ որպէս անիւ երթայր դեպ ՚ի հիւսիս՝ հանդարտութեամբ եւ մեղմով, եւ ճառագայթեալ լոյսն կարմիր եւ սպիտակ, եւ առաջի լուսոյն որպէս թէ աստղ ՚ի չափ արուսեկին ընթանայր բացագոյն թզաչափ մի, եւ հայրն իմ թողեալ զժամ աղօթիցն՝ սկսաւ լալով երգել զշարական գկ. Լոյսդ որ ընդ լուսով Աստուածութեան. Չ շարական աւարտեալ՝ մինչ երեւիր լոյսն, եւ ապա հեռացաւ եւ եղեւ աներեւոյթ: Եւ լուաք՝ թէ մինչեւ յԱխլցիս տեսեալ են զաստուածային եւ հրաշափառ լոյսն:

[ԼԷ]

Սպանումն Յովհաննէս վարդապետին:

Այս Յովհաննէս վարդապետս էր ՚ի Նոր-Ջուղայու, որդի Էդկարին՝ որ ասի Քթմէշ, որ էր աշակերտ վարդապետին Կեսարացոյ, որ էր Առաջնորդ Ջուղայու: Եւ հրամանաւ վարդապետին խաչատրոյ գնաց Յովհաննէս ՚ի Ֆռանգստուն ՚ի քաղաքն Լեւոռնայ, եւ ուսաւ զտպագրութիւն. եւ դարձաւ յԱսպահան առ վարդապետն խաչատուր, եւ հաստատեցին անդ ՚ի Ջուղայ զտպարան. որ եւ տպեցին զգիրս բազումս: Եւ ապա եկն

վարդապետն Յովհաննէս 'ի սուրբ Էջմիածին: Եւ Կաթողիկոսն Փիլիպպոս արար զնա Եպիսկոպոս, եւ առաքեաց 'ի Յին-Ջուղայ, զի նստցի Առաջնորդ վանիցն: Եւ նա զնացեալ կայր անդ եւ հովուէր զհնազանդեալսն իւր: Եւ այր մի 'ի նոյն գեղջէն Ջուղայու, եւ էր նա պարտական ումեմ տաճկի, որ ազգաւ Քանկառլու, որ եկեալ առ քրիստոնեայն՝ եւ ինդրեաց զպարտս իւր: Եւ նա ոչ կարաց հատուցանել: Վասնորոյ բարկացեալ տաճիկն՝ եւ բռնութեամբ քարշեալ զդուստր նորա՝ եւ տարաւ 'ի տուն իւր. եւ ասէ ցայրն, եթէ յայս նիշ աւուր զդրամս իմ ոչ տացես, եւ ես զդուստրն քո ոչ տաց քեզ: Իսկ այրն անճարացեալ՝ ոչ զհտէր զհ'նչ արասցէ: Եւ ապա ելեալ զնաց առ վարդապետն, աղաչէր ցնա, եւ ասէր, վասն Աստուծոյ մի՛ կորուսանէր զհոգի դստերն իմոյ, եւ դու ազատեա՛ զնա 'ի ձեռաց անօրինին, եւ փոխանակ նորա որդին իմ կացցէ քեզ 'ի ծառայութեան: Եւ լուեալ վարդապետն զաղաչանս նորա՝ ետ նմա դրամ ըստ բաւականին. զոր եւ տարեալ ետ տաճկին, եւ առեալ զդուստր իւր, եւ զնացեալ ինդութեամբ, եւ տարեալ զորդին յանձնեաց վարդապետին. եւ ասէ. այնքան կացցէ առ քեզ, մինչ ես առ սակաւ սակաւ հատուցից զդրամս քո: Եւ արարին այնպէս: Իսկ անիծեալ տաճիկն լուաւ, թէ վարդապետն է եղեալ պատճառ ազատելոյ աղջկանն, վասնորոյ ռիացեալ ընդ վարդապետին, եւ հնարէր թէ զիա՛րդ հանցէ զոխն: Եւ զի ունէր ծանօթութիւն ընդ վարդապետին, եւ յաւուր միում զնաց 'ի վանքն սիրոյ աղագաւ. եւ 'ի սրտի իւրում մթերեալ ունէր զոխն, եւ զննեալ իմացաւ ելեւմուտ վանիցն, եւ որքանութիւն միաբանիցն: Եւ զնացեալ միաբանեցոյց ընդ իւր արբ չորբ չարագործք քան զինքն, եւ դիպօղ աւուր գտեալ զնացին այլում ճանապարհաւ 'ի վանքն. եւ հարին զդուռն վանիցն, եւ ձայնէին բանալ: Եւ նոքա արկեալ էին սեղան 'ի դրան եկեղեցւոյն, եւ կամէին ճաշակել. եւ իբրեւ գիտացին, թէ՛ ծանօթն իւրեանց է, բացին զդուռն, եւ տեսին զնոսա, զի սպառազինեալք էին. եւ սկսան թաքչիլ 'ի մէջ վանիցն. եւ վարդապետն եմուտ յեկեղեցին՝ եւ աղիւտեաց զդուռն, եւ բերեալ զգրբակալն՝ նեցուկ արար դրանն. եւ անկեալ 'ի վերայ գրբակալին՝ եւ խօսէր ընդ նոսա: Իսկ տաճիկքն արտաքուստ հարին թուանքով զդուռն, եւ էանց գուլուլն եւ ծակեաց զդուռն եւ զգրբակալն, եւ 'ի սիրտ վարդապետին անցեալ եւ բեւեռեցաւ յորմն բեմքին: Եւ սպանին զամենայն՝ ով որ էին 'ի վանքն. եւ մանուկն՝ որ փոխանակ քեռն իւրոյ էր, փախեալ թաքեաւ 'ի մէջ քակորացն. եւ որոնեալ գտին եւ սպանին: Կողոպտեցին զվանքն եւ զեկեղեցին թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ մարմնաւոր՝ մինչեւ հացահան երկաթն եւս: Եւ ելեալ արտաքս՝ հնարիւք փակեցին զդուռն պարսպին, եւ այլով ճանապարհաւ զնացին 'ի տեղիս իւրեանց: Եւ յետ Բ ուց աւուրց՝ իբրեւ տեսին զեղականքն՝ թէ ոչ որ գայ 'ի վանականացն 'ի գիւղն, եւ ասացին, արդեօ՞ք նեղացեալ իցեն վանականքն 'ի վերայ մեր, վասն այնորիկ ոչ գան: Ապա աւագ երեցն եւ Բ արբ պատրաստեցին կերակուր եւ զինի, եւ առեալ զնացին 'ի վանքն. եւ ծեծեցին զդուռն պարսպին, եւ ոչ գոյր ձայն. եւ հայեցան 'ի վեր՝ եւ տեսին՝ զի ագռաւք ելեւէջս առնէին. եւ ասեն. թէ սքանչելիք իմն է: Եւ ապա ելին 'ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ 'ի վեր քան զվանքն, եւ տեսին փայտեայ սեղան 'ի դրան եկեղեցւոյն, եւ 'ի վերայ նորա հաց եւ խորտիկ, եւ պնակ զինոյ եւ բաժակ, եւ արբ Բ անկեալ յերկիր, եւ ծանեան թէ սպանեալք են: Եւ ազդ արարին զեղջն. եւ գրոհ տուեալ զեղջն՝ եւ եկին բազումք բերելով ընդ ինքեանս սանդուխս, եւ կապեցին Բ եւ Գ 'ի մի, եւ ելին 'ի պարիսպն. եւ ոմն իջուցին 'ի մէջ պարսպին, որ եբաց զդուռն, եւ մտին 'ի ներքս, եւ տեսին կոտորեալ զամենայն բնակիչս վանիցն, եւ աւար արարեալ զամենայն ինչսն: Եւ ազդ արարին իշխանին Նախչուանայ. եւ հրամայեաց թաղել զսպանեալսն. եւ ապա որոնեցին զգողսն՝ եւ գտին. բայց ոչինչ կարացին առնել, զի հաւատարիմք բազում ունէին. այլ փոքր ինչ յանօթից եկեղեցւոյն դարձուցին յետս, եւ այլն ամենայն կորեաւ: Եւ այսպէս եղեւ մահ Յովհաննէս վարդապետին: Բայց ասեմ, թէ ընդ մարտիրոսս ընկալցի մահ նորա. քանզի վասն ազատելոյ զհոգի քրիստոնէին եղեւ մահ նորա:

Վասն չարութեանն Օնոփրիոսի:

Եթէ զչարութիւն սորա զամենայն պատմեմք, բազում են, եւ լսողքն գայթակղին, եւ մեք ժ նեն զմինն գրեմք համառօտ: Եր նա յԵրեւան քաղաքէ. մինչ մանուկ էր, հայրն նորա Խաչիկ տարեալ զնա 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին, եւ ետուն 'ի դպրատունն: Եւ իբրեւ զարգացաւ, ըստ կախարդական բարուցն՝ խոնարհութիւն ցուցանէր՝ մինչ պատրել զամենեսեան. եւ հրամանաւ Փիլիպպոս Կաթողիկոսին արարին զնա աբեղայ, եւ առաքեցին 'ի Սեւան կղզին՝ լինել Զայր անապատին: Եւ կացեալ ժամանակ ինչ, եւ դարձաւ 'ի սուրբ Էջմիածին. եւ կեղծաւորեալ զինքն ցուցանէր որպէս թէ զմի ոք 'ի կատարելոցն, մինչեւ հաւանիլ Յակոբ Կաթողիկոսին, եւ ետ նմա իշխանութիւն վարդապետական, եւ առաքեաց զնա 'ի Նուիրակութիւն 'ի քաղաքն Տիգրանակերտ: Եւ զնացեալ անդ՝ եւ եցոյց զինքն առաքինի եւ պարկէշտ, մինչդի գողացաւ զսիրտս ամենեցուն, եւ հաւանեցոյց զնոսա խնդրել զինքն Առաջնորդ ինքեանց: Եւ ժողովեալ Նուիրակն այն, եւ առեալ քահանայս եւ զոմանս 'ի պատուաւոր արանց, եւ եկին 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին. եւ ցուցին զթուղթն Յամթեցւոց՝ եւ զխնդիրս նոցա: Իսկ մեծ Կաթողիկոսն Յակոբ թեպէտ գիտէր զանզգամութիւն նորա, այլ վասն խնդրոյ նոցա արար զնա Եպիսկոպոս, եւ ետ եւ գաւազան մեծ, եւ կոնդակաւ առաքեաց զնա ընդ խնդրականացն: Եւ նորա զնացեալ 'ի Յամիթ, եւ խնդրեաց 'ի քաղաքացեացն բերել Նօմոս արթունի: Եւ նոքա զնացեալ բերին: Իսկ նա այնուհետեւ յայտնեաց զչարութիւնն իւր ըստ գրեցելոյն, անհնար է օծի թողուլ զթոյնն, եւ Եթովպացւոց՝ զթխպութիւնն, եւ կարծի՝ զխայթոցն: Ըստ նոյն սարասի ունէր եւ սա մթերեալ զչարութիւնն 'ի սրտի իւրում. եւ ժայթքեաց 'ի գարշ սրտէ իւրոյ զպիղծ մաղձ իւր: Եւ առեալ թուղթ բազում եւ կցեաց ընդ իրեար, եւ գրեաց առ սուրբ Աթոռն Էջմիածին, եւ առ Կաթողիկոսն Յակոբ՝ եւ առ միաբանք Աթոռոյն՝ եւ առ ամենայն վանորայս՝ եւ առ Առաջնորդս նոցա՝ բազում հայիոյանս, եւ զխօսս անարգս, բարբառնջմունս եւ դժանջումս սուտ եւ զուր, վայրապար հաչմունս որպէս շուն կատաղեալ ընդ Տեառն իւրոյ: Եւ յաւարտ հաչմանն գրեալ էր, թէ ես զձեր գործն գրեցի յայսմ թղթի, եւ թողի եւս տեղի թուղթ գրելոյ, զի դուք գրեցէք առ իս 'ի վերայ այդմ թղթի՝ զոր ինչ եւ գիտէք յինէն: Եւ առաքեաց զթուղթն 'ի սուրբ Էջմիածին. եւ ընթերցեալ զթուղթն, եւ լուան զհաչմունս նորա, եւ եղին 'ի գրատուն 'ի պահ, զի գիտացին որ 'ի կորուստ անձին իւրոյ գրեաց զայն: Եւ ապա սկսաւ ընդ քաղաքացիսն հաչել, եւ առնել անզգամութիւն, զոմանս հայիոյելով, զոմանս անիծանելով, ոմանց զուր ասելով, զոմանս ընդ իրեարս ձգելով քսմանական բանիւ: Այլեւ ունէր զործս զազիր եւ գարշ. եւ վիրաւորեալ տաղտկացոյց քաղաքացիսն ամենայն. վասնորոյ կամեցան մատնել զնա 'ի ձեռս իշխանին: Եւ իմացեալ ծանեալ՝ զի չարիք գալոց էր 'ի վերայ իւր, եւ 'ի գիշերի գաղտ ելեալ փախեաւ հեծեալ 'ի ջորի, եւ ճամբար իւր եղեալ յաւանդ. եւ այսպէս ճողոպրեալ 'ի նոցանէ՝ զնալով եհաս մինչ 'ի սուրբ Էջմիածին. եւ էր յաւուրս Յիւանցն Չատկի. եւ վասն հպարտութեան իւրոյ՝ ոչ զնաց յողջոյն Կաթողիկոսին, այլ յերեկոյին կացեալ անդէն, եւ 'ի գիշերին կամեցաւ գաղտ փախչիլ, եւ գնալ յԵրեւան. զոր եւ իմացեալ Միաբանիցն՝ ազդ արարին Կաթողիկոսին. եւ առաքեաց զկնի նորա արս, եւ հասին նմա 'ի գիւղն Կաւակերտ. եւ կամեր զերծանիլ 'ի նոցանէ, եւ ելեալ ջորւով 'ի տանիս մի, եւ բլաւ տունն, եւ անկաւ ինքն եւ ջորին 'ի տունն. եւ զնացեալ կալան զնա եւ կապեցին. եւ նստուցին 'ի վերայ ջորոյն, եւ առեալ տարան 'ի սուրբ Էջմիածին՝ եւ արկին 'ի բանտ: Եւ գրեաց Կաթողիկոսն թուղթ 'ի վերայ ամենայն Առաջնորդաց վանորեից՝ զալ 'ի դատաստան դատապարտելոյն Օնոփրիոսի. եւ եկին ամենեքեան հանդերձ իշխանաշուք արամբք: Եր անդ եւ Կաթողիկոսն Աղուանից Տէր Պետրոսն՝ եւ արք փառաւորք Զուղայեցիք. եւ

յետ երից աւուրց հանին 'ի բանտէն զգարագործն Օսոփրիոս շղթայեալ, եւ կացուցին 'ի մէջ բազմութեանց. եւ բերին զգարշելի գիրն՝ որ գրեալ էր 'ի Յամթոյ, եւ ետուն 'ի ձեռն վարդապետի միոյ ընթեռնուլ 'ի լուր ամենեցուն: Եւ 'ի ծագիլ արեգական մինչեւ ցերրորդ ժամ աւուրն ընթերցան, եւ ոչ աւարտեցաւ վայրահաջութիւն նորա: Եւ ասէ Պետրոս Կաթողիկոսն, այլ զի՛նչ պիտոյ են ընթեռնուլդ եւ լսել գարշելի եւ աղտեղի խօսս, ահա լուաք ամենեքեան զհայիոյութիւն եւ զաղտեղի զրոյցս դորա, եւ մնացեալն թղթին իբրեւ զնոյն իմացարո՛ւք, եւ թէ ունիք դատաստան ինչ՝ արարե՛ք: Եւ ապա ասէ Խաչատուր վարդապետն՝ որ էր առաջնորդ Գողթան գաւառի, ո՛վ լիիք եւ անզգամ՝ յորո՞ւմ ժամանակի տեսեր այդպիսի գործ 'ի Միաբանիցս, որ այդպիսի աղբ թափեցեր 'ի հոտեալ ձխեդ: Եւ էր անդ այր մի Ջուղայեցի, որ ունէր հերձուած ինչ, որում ասէին Սեաւ-Պետրոս, ասէ, յորժամ եկն Փիլիպպոս Կաթողիկոսն յԱսպահան, եւ սա Սարկաւազ էր նմա. յաւուր միում երթայր դերձակն Թումիկ 'ի քաղաքն, եւ սա զկնի նորա բացագոյն երթայր եւ հայիոյէր. եւ ես զկնի սորա զնայի՝ եւ ասացի սմա, ընդ ո՞ւմ խօսիս սարկաւա՛գ: Եւ սա ասէ, ո՛վ է սա որ զնայ առաջի մեր: Ասացի, ուսթա Թումիկն է: Ասէ, սա՛ է հերձուածօղ Թումիկն: Ասացի, այո՛: Եւ ասէ, ահա տեսանեմ, զի հրեշտակ բարձր 'ի վեր քան զգլուխն կայ, եւ Բ դեւ 'ի վերայ երկուց ուսոյն նստեալ են, եւ դա խօսի ընդ նոսա: Եւ դարձաւ առ նա՝ եւ ասէ, որ յայնմ աւուր տեսեր զհրեշտակս եւ զդեւս, այսօր ընդէ՞ր ոչ տեսեր՝ թէ զի՛նչ էր գալոց 'ի գլուխ քո: Եւ զայս լուեալ ծիծաղեցան ամենեքեան: Եւ ասէ Պետրոս Կաթողիկոսն, զի՛նչ ասես, տո՛ւր պատասխանի: Ասէ Օսոփրիոսն, թէ այսպէս եւ թէ այնպէս՝ եկեալ եմ առ ոտս ձեր, մեղայ: Ասէ Խաչատուր վարդապետն, զիա՞րդ իցէ դա մեղայ. զի յայնմ աւուր՝ յորում եկիր այսր, ընդէ՞ր ոչ զնացեր յողջոյն Կաթողիկոսին, այլ 'ի գիշերի փախստական եղեալ, քակեցեր եւս զտուն ողորմելի քրիստոնէին. եւ այժմ պատիր բանիւ կամի՛ս զերծանիլ 'ի պատժոց. այր անօրէն չարիք իւր որսան 'ի կորուստ: Եւ ելեալ Կաթողիկոսն՝ առեալ մկրատ եւ խուզեաց զգանգուրն՝ եւ ասէ, ձեռս այս՝ որ եդի 'ի գլուխ քո, սա պատժեսցէ զքեզ. բերանս՝ որ բացաւ 'ի վերայ քո, սա անիծեսցէ եւ նզովեսցէ զքեզ: Չայս արարեալ առաքեցին զնա եւ եդին 'ի մահահոտ եւ խաւարային բուրգ մի: Եւ կարգեցին ծառայ, զի հաց տացէ նմա, եւ կացցէ անդ՝ եւ աղօթեսցէ վասն մեղաց իւրոց: Եւ կացեալ անդ աւուրս ինչ, եւ վասն զարշահոտ լինելոյ բանտին՝ տկարացաւ, եւ ծանուցին Կաթողիկոսին. եւ հրամայեաց հանել զնա անտի՝ եւ դնել 'ի վերնատուն ցամաք: Եւ առաքեաց յերեւան՝ եւ բերին զքոյր նորա Մուղում՝ եւ պատանի մի ընդ նմա, զի ծառայեսցէ եղբօր իւրոյ: Եւ կացեալ անդ մինչեւ ողջացաւ: Բայց յորժամ զայր ոք առ նա, եւ նա մտանէր 'ի ներքոյ մահճի, եւ վոչայր. եւ յորժամ ելանէին, նա նստէր յուտել եւ ըմպել: Եւ յաւուր միում առաքեաց զքոյրն յերեւան, եւ ասէ, յայս ինչ աւուր առաքեա՛ զջորի իմ յայս ինչ տուն 'ի գիւղն Էջմիածին, եւ այս ինչ այր ընդ նմա: Եւ ինքն ունէր բարեկամս 'ի սուրբ Աթոռն, եւ աղաչանօք միաբանեցոյց ընդ ինքեան. եւ 'ի գիշերի միում ընդ խաղաղանալ ժամուն՝ կախեցին զինքն ընդ պարիսպն, եւ պատանին ընդ նմա. եւ էր ջորին պատրաստ, եւ նստաւ 'ի վերայ նորա, եւ 'ի գիշերին այնմիկ զնաց յերեւան. բայց կայր երկիւղիւ: Եւ ոչ կարաց կալ անդէն, այլ կալեալ վարձկանս, եւ զնաց մինչ 'ի Նախիջեւան, եւ անտի 'ի Թաւրեզ եւ 'ի Ղազուին, եւ զնաց մինչեւ յԱսպահան: Եւ զնացեալ 'ի տուն խօճայ Վարդանին, եւ բազում միջնորդութեամբ բազմաց հաշտեցաւ ընդ Կաթողիկոսին: Եւ եկեալ 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին, եւ շրջէր այսր եւ անդր՝ խորհելով չարիս:

[ԼԹ]

Իշխանութիւն Աբաս խանին:

Հրաման եղել 'ի փոքր Շահ-Աբաս թագաւորէն Պարսից առ Նաճաֆ խանն՝ որ Էր իշխան Երեւանայ՝ գնալ 'ի Շամախի. եւ փոխանակ Նորա առաքեաց զԱբաս խանն՝ որ Էր որդի Ամիրզունայ-խանին, այր ծեր եւ պակասեալ եւս 'ի լուսոյ. որ արար բարեկամութիւն ընդ Յակոբք Կաթուղիկոսին, ոչ կարի ագահ, այլ չափաւոր: Սա ետ այգին՝ որ 'ի հօրէ Նորա անկեալ Էր յԷջմիածին՝ մերձ 'ի սուրբ Զնիփսիմէն՝ Կաթուղիկոսին Յակոբքայ: Եւ հանապազ երթայր 'ի սուրբ Էջմիածին՝ զքօսանաց աղագաւ. եւ 'ի ժամ աղօթիցն գնայր յեկեղեցին, Նստէր աթոռով, եւ տայր երգել քահանայիցն, եւ ինքն ունկն դներ: Եւ պատուէր տայր զօրացն, զի յինքենէ կերիցեն, եւ ոչ զոք մի՛ խոցիցեն: Եւ յորժամ ելանէր 'ի գնալ, տայր պարգել վանիցն: Նաեւ 'ի դատաստանս՝ իրաւարար եւ ճշմարտասէր զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց: Եւ 'ի սորա ժամանակին շրջէր Օսոփրիոս 'ի վանորայս, եւ արծարծէր զչարութիւն իւր, եւ յիշէր զչարիսն իւր. որպէս հուր թաթուցեալ 'ի Ներթոյ յարդի, եւ կամ իժ ծրարեալ 'ի վարշամակի. այսպէս եւ սա զծածուկ չարիսն իւր յիշէր առ այնոսիկ, որք իբրեւ զինքն Էին անուղիղ եւ յանդիմանեալ 'ի Կաթուղիկոսէն. այժմ մի սքանեցոյց ընդ ինքեան, եւ գրեցին բազում հայիոյանօք սուտս 'ի Կաթուղիկոսէն առ Եղիազար վարդապետն, որ Պատրիարք (Էր) Երուսաղէմի, թէ դու ե'կ 'ի սուրբ Աթոռս, եւ մեք քեզ տամք զԿաթուղիկոսութիւնն Էջմիածնի՝ արքունական Նօմոսիւք: Եւ ահա առաքեցաք առ քեզ զՕսոփրիոս վարդապետ, զի զքեզ փառաւորապէս բերցէ 'ի սուրբ Աթոռս: Չայս գրեցին, եւ ընդ հաւատարմաց իւրեանց առաքեցին յառաջագոյն. եւ յետոյ գնաց Օսոփրիոսն զկնի թղթոյն: Եւ եղեւ՝ զի Կաթուղիկոսն Յակոբք բերեալ զձեռնասուն աշակերտն իւր Իսահակ վարդապետ Մակուեցի՝ արար Եպիսկոպոս, եւ եդ 'ի տեղի իւր Աթոռակալ եւ Տեղապահ. եւ ինքն ելեալ գնաց 'ի սուրբ Երուսաղէմ: Եւ այնքիկ՝ որք միաբանեալ Էին ընդ Օսոփրիոսին՝ սկսան չարիս առնել Սահակին եւ սուրբ Աթոռին: Եւ եհաս համբաւս այս առ Կաթուղիկոսն յԵւդոկիա քաղաք՝ որ Է Թուխաթ, եւ դարձաւ անտի, եւ եկն դարձեալ 'ի սուրբ Էջմիածին: Եւ Նոքա՝ որք կամէին չարիս առնել Աթոռին, յորդորեցին զՕսոփրիոսն՝ եւ առաքեցին իրաւիրակ Եղիազարին. եւ ելեալ գնաց մինչ 'ի Կարին: Իսկ Եղիազարն իբրեւ լուաւ զդառնալն Կաթուղիկոսին, քամահանս վարկաւ ինքեան՝ եւ 'ի խոր խոցեցաւ 'ի սրտի իւրում. վասնորոյ ժողովեաց զամենայն Եպիսկոպոսունս յայնմ Նահանգի 'ի Բերիա քաղաք՝ որ Է Յալապ, եւ օրհնեցաւ Կաթուղիկոս ինքնագլուխ: Եւ իբրեւ լուաւ Օսոփրիոսն, վաղվաղակի գնաց առ Նա ինդութեամբ. եւ միաբանեցան 'ի միասին, եւ գնացին 'ի ըՍտամպոլ, եւ առին արքունական Նօմոս, որ Է 'ի կողմանց Պարսից սեւագլուխ մի՛ անցցէ 'ի կողմս Օսմանցոց: Այլեւ ետուն զիր՝ թէ յամենայն ամի յաւելումք 'ի գանձս արքունի Մ մարչիլ: Եւ այնպէս կային Նոքա ինդութեամբ 'ի վերայ չար արարմանց իւրեանց:

[Խ]

Գնալն Կաթուղիկոսին 'ի Ստամպոլ:

Յորժամ եղեւ Եղիազարն Կաթուղիկոս, Էր յայնմ ժամանակին վարդապետ մի Կաֆայեցի Մարտիրոս անուն, որ Էր Պատրիարք 'ի Կոստանդնուպօլիս, եւ բարեկամ Էր սա Էջմիածնայ, զի 'ի Յակոբքայ Էր ձեռնադրեալ Եպիսկոպոս: Սա գնացեալ առ վաճառականս՝ որք Էին 'ի կողմանցն Պարսից, եւ Էին անդ արք Բ, անուն միոյն՝ Միրզայ, եւ միւսոյն՝ Խոսրով՝ 'ի Ճահուկ գեղջէ Նախչուանայ, արք երեւելիք եւ մեծանուն. եւ սոքա ընդդիմանային Եղիազարին. եւ Նա ունէր Աբօ անուն ոմն բարեկամ. եւ ինքն Եղիազար Էր յոյժ ճարտարախօս եւ ճոռմաբան, ատենագրոյց եւ բաղդաւոր, պնդերես եւ աներկիւղ. որ եւ ճարտարութեամբն իւրով ամենեցուն սիրտն առ ինքն ձգեաց՝

գործատունեայս պատիր բանիւ՝ եւ գտածիկսն կաշառօք. քանզի փարթամ եւ ընչիւք. եւ այսպէս գողացաւ զմիտս ամենեցուն, եւ դարձոյց զսիրտս նոցա առ ինքն: Իսկ բարեկամք Էջմիածնին ո՛չ կամեցան առնել ինչ առանց Կաթուղիկոսի. վասնորոյ միաբանեցան ամենայն բարեկամք Էջմիածնի, եւ առաքեցին զնոյն Մարտիրոս վարդապետն հրաւիրակ առ Կաթուղիկոսն: Եւ եկեալ նա ՚ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին յաւուրս պահոց Յայտնութեան, եւ ժողովեցան ամենայն Առաջնորդք վանորէից, Եպիսկոպոսք եւ վարդապետք, եւ հարք, եւ անապատականք, եւ աշխարհական արք երեւելիք, եւ մեծաւ փառօք ուղարկեցին զԿաթուղիկոսն ՚ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ ժողովեցան առ նա ամենայն բարեկամք նորա՝ որք ՚ի կողմանցն Պարսից՝ որք ՚ի կողմանցն Օսմանցւոց, եւ առաքեցին զԿաթուղիկոսն յԱնդրիանուպօլիս՝ որ Է Անտրանա (Էտիրնէ կամ Էտրէնէ), զի տիրէր թագաւորն Սուլթան-Մահմատ: Գնացին ընդ նմա Խոսրովն եւ Միրզայն: Եւ կայր այր մի մեծ առ թագաւորն, որ բազմէր ընդ թագաւորին ՚ի սեղան, որոյ անունն էր Ղայմաղ խան. սա էր բարեկամ Խոսրովին. եւ միշտ գնայր առ նա Խոսրովն, եւ բերէր նմա կումաշ հանդերձս, վաճառէր նմա՝ եւ առնոյր զգինս լիով. եւ այսպէս հաւատարիմ լինելով՝ սիրէր զնա Ղայմաղ խանն՝ եւ ունկն դնէր նմա, եւ լսէր զբանս նորա: Այս Խոսրովս ծանոյց նմա վասն Կաթուղիկոսին. եւ առեալ տարաւ առ նա, եւ ծանօթացոյց նմա: Եւ գանկատեաց նմա զամենայն ինչ, եւ ծանոյց որ ինչ ՚ի բնէ լեալ էր: Այլեւ եցոյց զթուղթն Մահմատ թագաւորին՝ որ տուեալ էր Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին: Եւ իմացեալ ծանեալ զամենայն Ղայմաղ խանն, եւ ասաց ցնօտարն իւր, զոր ինչ ասիցէ քեզ Բաբդ, դու գրեա՛ արգուհալ, յայս ինչ աւուր երթայ թագաւորն ՚ի մեծ ջամին աղօթք ՚ի կէս աւուրն, եւ դու սո՛ւ զամենայն միաբանս քո իւրեանց հանդերձին եւ խաթիշարիֆն, եւ գնացեալ ՚ի գլուխ պողոտային՝ յորժամ գայ թագաւորն եւ տեսանէ զձեզ, եւ թէ վասն ձեր հարցանէ մեզ, մեք տամք նմա պատասխանի: Եւ թէ ոչ հարցանէ, դուք առ սակաւ մերձ եկա՛յք, եւ ասա՛ցէք, սատաթլու փատիլահ, արգուհալումայ մուրուաթ Էյլա: Եւ յայնժամ զոր ինչ Աստուած կամեսցի՝ զայն լիցի: Չայս ասաց Ղայմաղ խանն, եւ հրամայեաց զնալ ՚ի տեղի իւր, եւ պատրաստ լինել՝ զոր ինչ պատուիրեցի առնել մեծաւ զգուշութեամբ: Եւ ՚ի պայմանեալ աւուր ուրբաթու կէս աւուրն գնացին ՚ի գլուխ բուն պողոտային՝ որ էր ուղիղ իսկզբէն մինչեւ աւարտն, եւ կանգնեցան միաբանութեամբ: Եւ ահա ելեալ թագաւորն բազմութեամբ երթայր, եւ եմուտ ՚ի պողոտայն, եւ հայեցեալ տեսանէ զսեաւ ժողովն՝ եւ ասէ ցՂայմաղ խանն, Լալա՛յ՝ զի՞նչ են սեաւքն այնոքիկ: Ասէ Ղայմաղ խանն, լուեալ Է իմ՝ թէ Պատրի ոմն եկեալ Է յԱճաճատանայ, եւ կամի համբուրել զոտս քո: Եւ առաքեաց Ղայմաղ խանն սուրհանդակ մի՝ զի ընդ առաջ գայցեն. եւ ունէր Կաթուղիկոսն յաջոյ ձեռին զխաթիշարիֆն Փիլիպպոս Կաթուղիկոսին, եւ ՚ի ձախոյ ձեռն զարզն, եւ համբարձեա զձեռնս՝ եւ լայր կսկծանօք եւ դառն հեծանօք: Եւ հրամայեաց արքայն առնուլ զթուղթսն. եւ խոնարհեցոյց Յայրապետն զգլուխն՝ եւ ասէ, ուխտեալ Է իմ համբուրել զոտս թագաւորին, եւ իմով ձեռամբ տալ ՚ի նա զթուղթսն: Եւ կոչեցին զԿաթուղիկոսն առ արքայն. եւ ետես զնա՝ զի լայր, ասէ, մի՛ լար ըստիար. եւ Էառ զթուղթն: Եւ Կաթուղիկոսն կալեալ զոտս՝ եւ քսէր զերեսն: Իսկ թագաւորն խոնարհեալ եւ կալաւ զմօրուաց նորա՝ բարձրացոյց՝ եւ ասէ, մի՛ լար բաբա՛յ, զի զխնդիր քո կատարեցից: Եւ բացեալ զխաթիշարիֆն՝ ասէ, իմ Է տուեալ սա, եւ ո՞վ Է որ ընդդիմանայ սմա. եւ բացեալ եւ արզն ընթերցեալ՝ ասէ, յորո՞ւմ աշխարհի Է Ուչքիլիսայն: Ասէ Ղայմաղ խանն, ՚ի կողմն Պարսից Է: Ասէ արքայն, ընդէ՞ր ոչ երթայ առ թագաւորն Պարսից ՚ի դատաստան: Ասէ Ղայմաղ խանն, թշնամի սորա ՚ի մերում կողմանց Է: Ասէ արքայն, զի՞արդ կարիցէ առնել նա իշխանութիւն յաշխարհին Պարսից՝ եթէ ՚ի մերում կողմանց իցէ: Ասէ Ղայմաղ խանն, լո՛ւր Սատաթլու: Չի Բ գլխաւոր տեղի աղօթից գոյ Յայոց, մինն ՚ի բում իշխանութեան Է, որ կոչի Երուսաղէմ՝ ՚ի կողմն Արապստանայ. եւ յամենայն ամի գան ուխտ անդ ՚ի կողմանցն Պարսից բազումք եւ անթիւք, եւ տան մաքսս բազումս ՚ի ճանապարհին. եւ Երուսաղէմի անթիւ տան դրամս, եւ յաւելու ՚ի գանձ արքունի: Այլեւ

յԳ ամին միանգամ առաքեն յերուսաղէմայ յերկիրն Պարսից՝ եւ ժողովեն զբազում ոսկի եւ արծաթ եւ զդիպակ հանդերձս, եւ բերեն յերուսաղէմ, եւ է նա օգուտ ազգի մերում: Իսկ ՚ի մերս կողմանէ ոչ գնան բազումք յեջմիածին. եւ թէ գնան եւս, ոչ տան լոցա ա՛յնքան՝ որ իւրեանց կերածն եւ ըմպածն վճարէ: Եւ Նոթա եւս առաքեն յԳ ամին միանգամ Նուիրակ ՚ի մերս կողմ, բայց ոչ տան որպէս Նոթա տան, այլ սակաւ, մեր Ժ տունն՝ լոցա մի տանն չափ ոչ տան, եւ զայն եւս Եդիագարն կամի չտալ: Եւ զայս ծանուցանեն Շահին. եւ նա պնդապահս տայ առնել աշխարհին իւրոյ չգնալ յերուսաղէմ, եւ զնուիրակն եւս արգելուն, եւ այն պակասութիւն մեծ լինի թագաւորութեան մերում, նա թէ եւ խռովութիւն եւս անկանի ՚ի մեջ Բուց թագաւորութեանց: Իբրեւ լուաւ զայս խոնթկարն Մահմատ, սոսկացաւ յոյժ՝ եւ ասէ ցՂայմաղ խանն, հրամայեցաւ քեզ հոգալ զամենայն գործ դորա, եւ զգլուխ թշնամւոյ դորա ՚ի մօտոյ բերէ՛ք առ իս: Չայս ասացեալ գնաց յաղօթանոցն: Եւ Ղայմաղ խանն արար զամենայն՝ զոր ինչ հրամայեաց արքայն. եբարձ ՚ի դիւանէն ճ մարչիլ մուղատայն: Եհան խաթիշարիֆն՝ եւ ետ ցԿաթուղիկոսն. հրամայեաց՝ զի ամենայն հակառակք Նորա հալածեսցին ՚ի դրանէ իւրոյ: Եւ ապա եկեալ Եդիագարն առ նա՝ եւ արարին հաշտութիւն ընդ միմեանս: Եւ գնաց Կաթուղիկոսն յերուսաղէմ. եւ դարձաւ եւ եկն ՚ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին փառաւորապէս, եւ վարէր զԿաթուղիկոսութիւնն, որպէս արժան էր առնէր զամենայն:

[ԽԱ]

Ղարձ Կաթուղիկոսին յեջմիածին՝ եւ լինիլ ՚ի դիպահոց:

Մինչ էր Կաթուղիկոսն Յակոբ ՚ի Կոստանդնուպօլիս, միւս Աբաս խանն էր յերեւան, եւ եկն փոխանակ Նորա Սաֆի խանն՝ ազգաւ Լակզի: Սա ՚ի գալն իւրում՝ երեւեցոյց զինքն լաւ յաջս ամենայնի. բայց յետոյ եղել չար. եւ յաւուր միում ելեալ գնաց ՚ի զքօսանս, եւ եհաս մինչեւ ՚ի ծովն՝ զոր Կաթուղիկոսն արարեալ էր, ետես զծովն եւ զայգին, եւ զգեղեցկութիւն վայրացն, ցանկացաւ նմա. եւ առաքեաց առ Աթոռակալ Մատթէոս վարդապետն, եւ խնդրեաց զտեղին: Իսկ Աթոռակալն պատասխան արար, թէ ո՛չ կարեմ տալ. զի տէր դորա է յԱշխարհին Յայոց, զուցէ եկեսցէ՝ եւ անարգանս եւ նախատինս արկցէ՝ մինչեւ լինիմք կատակ: Չայս իբրեւ լուաւ, ՚ի խոր խոցեցաւ, եւ որպէս զսլաք եմուտ ՚ի սիրտն Նորա: Եւ եղել գալ Յակոբ Կաթուղիկոսին յԱթոռն իւր ՚ի սուրբ Էջմիածին. եւ գնացեալ առ խանն, եւ տարեալ ընդ իւր աղերս ըստ պատշաճին, եւ խօսեցան բազումս վասն աշխարհին Օսմանցոց պատերազմին եւ վասն այլ բազում իրաց: Եւ եղել դարձեալ գալ խանին յեջմիածին. եւ գնացեալ ՚ի գննին առ ծովն, այժմ եւս խնդրեաց խանն զծովս: Ասէ Կաթուղիկոսն, զիա՞րդ տաց զնա քեզ, քանզի կեանք մեր եւ կենդանութիւն՝ նա է ՚ի տեղի սերմանելոյ, եւ հանգստարան միաբանից մերոց: Ասէ խանն, փոխեա՛ զնա ընդ այգւոյ, եւ կամ վաճառեա՛: Ասէ Կաթուղիկոսն, մեք զնա վաղմ արարաք Էջմիածնի, այլ ո՛չ գոյ հնար ելանել նմա ՚ի դրանէ Նորա: Եւ աստ եւս խոցեցեաւ խանն. զի Բ անգամ արհամարհեալ ելել բան Նորա. եւ հնարիւք կամեր յորոգայթ արկանել զԱթոռն: Եւ ապա յետ աւուրց գնաց Կաթուղիկոսն առ խանն՝ եւ ասէ, ես գնալ առ Շահն, եւ առնուլ հրաման ՚ի նմանէ վասն իմ: Ասէ խանն, դու մի՛ գնասցես, մեք աստի հոգասցուք զբանն քո: Ասէ Կաթուղիկոսն, գոյ պարտս ՚ի վերայ մեր բազում, գնամ ժողովել անտի՝ եւ հատուցանեմ զպարտսն: Ասէ խանն, աստ առցուք ՚ի վաճառականացն՝ եւ տացուք զպարտս քո: Ասէ Կաթուղիկոսն, եթէ առնումք ՚ի վաճառականաց, ուստի՞ հատուցանեմք լոցա. քանզի գոն եւ գործք մեր ՚ի դրան արքային, եւ վասն այնոցիկ եւս գնամ հոգալ: Չայս ասացեալ՝ ելեալ գնաց. եւ յետ աւուրց ել եւ գնաց, եւ եհաս մինչեւ ցԱստապատ: Իսկ իշխանն խորհեցաւ ՚ի մտի

իւրում՝ եւ ասէ, ես բազում անարգանս ասացի նմա, մի՛ գուցէ երթեալ գանկատեսցէ յինէն առ Շահն ընդ այլ գանկատաւորացն, եւ փորձութիւն բերցեն ՚ի գլուխ իմ: Եւ վաղվաղակի առաքեաց զկնի Նորա զինուորս՝ եւ ասէ, ուր եւ իցէ նա՝ գտեալ՝ ածէ՛ք առ իս: Եւ գնացեալ զօրականացն յԱստապատ, եւ բռնութեամբ բերեալ հասուցին յԵրեւան, եւ ծանուցին իշխանին. եւ կոչեաց առ ինքն՝ եւ ասէ, ես ասացի քեզ մի՛ գնալ, զի աստի հոգամբ զգործն քո. արդ՝ երթեալ Նի՛ստ յԱնապատն Երեւանայ, եւ ես հատուցից զպարտս քո: Եւ այսպէս ՚ի դիպահոջ արար զնա. եւ ետ պահապան նմա Աբաս-անուն ոմն տաճիկ, եւ պատուիրեաց նմա զգուշութեամբ պահել՝ զի մի փախիցէ: Իսկ Կաթողիկոսն առաքեաց առ նա պատգամս խիստս՝ եւ ասէ, ես երթայի առ ոտս Շահին, եւ դու կալանաւոր արարեր զիս որպէս մահապարտ: Արդ՝ թէ արժանի եմ մահու՝ սպան զիս, ապա թէ ոչ՝ ընդէ՞ր կամ ՚ի բանտի: Իսկ իշխանն առաքեաց առ նա՝ եւ ասէ, ոչ սպանանեմ զքեզ եւ ոչ արծակեմ, այլ այդր կաց մինչեւ մեռցիս: Եւ ինքն ժողովեաց զամենայն փարթամ եւ մեծատուն մարդիկ, եւ Էառ ՚ի Նոցանէ ՌՅ թուման դրամ. եւ պատճառ եղ՝ թէ աթոռին պարտն տամք, եւ յետոյ ձեզ հատուցեն Էջմիածնի Նստողքն: Եւ պատրեաց զամենեսեան, եւ ինքն լափեաց, եւ ոչ ետ նմա փող մի: Եւ այսպէս արար զԿաթողիկոսն կալանաւոր, եւ ինքն կայր սնտոյ յուսով:

[ԽԲ]

Փախուստ Կաթողիկոսին եւ կորուստ խանին:

Չոր ինչ արար նա ընդ Կաթողիկոսն՝ ոչ իմացաւ թէ ՚ի կորուստ անձին իւրոյ արար: Քանզի դրամատեսարէն՝ յորոց առեալ էր խանն՝ յոմանց Ժ թուման, յոմանց Ի՝ որպէս գրեցաք, սոքա գային առ Կաթողիկոսն՝ եւ խնդրէին զդրամն. գային եւ գնային, եւ ոչ էր հնարս առնլոյ: Եւ ասէին, դու ջանա՛ ելանել այտի, եւ մեք դատ առնեմք Շահին ՚ի Խանէն, եւ դրամն մեր առնումք շահին ՚ի դմանէ: Իսկ Կաթողիկոսն թեպէտ էր ՚ի դիպահոջ, այլ յամենայն օր ելանէր եւ գնայր ուր եւ կամէր: Եւ եղեւ՝ զի ՚ի Յունաց աշխարհէն գայր կարաւան ՚ի յԱրարատ: Ասէ Կաթողիկոսն ցԱպաղն՝ որ էր պահապան նմա, ե՛կ զի երթիցուք ընդ առաջ կարաւանին: Ասէ Ապաղն, գո ինձ գործ ինչ՝ ես ոչ կարեմ գալ, ե՛րթ դու: Եւ էր օրն այն Զամբարձում Տեառն: Եւ Զայրապետն զամենայն կարասի իւր Ը աւուրբք առաջ առաքեալ էր յԱրտաշիլ, եւ յայնմ աւուր զկարասի իւրոյ անձինն Բ բեռն առաքեաց յեղեւարդ գիւղ, եւ ասաց մնալ առ ափն ջրոյն՝ եւ հայել ինձ. եւ ինքն ՚ի կէս աւուրն հեծաւ զջորի իւր՝ եւ առաջի արկեալ զՎարդան սուրհանդակն, եւ յիշեաց անունն Յիսուսի Քրիստոսի՝ բարեխօս արարեալ զՏօնն, եւ ել ՚ի ճանապարհ: Եւ ՚ի վերայ Նորագեղոյ գնաց առապար ճանապարհաւ. եւ մերձ ՚ի մտանել արեգականն՝ եհաս յեղեւարդ. եւ առեալ անտի Բ արս քաջասիրտս եւ աներկիւղս թուանքով, եւ ընդ Նոսա գնացեալ ՚ի գաւառն Նիգ ՚ի գիւղն Ձորոյբերան, որ այժմ ասի Գուլաւտի, եւ անտի եւս առեալ բարեպաշտ այր մի՝ Եաւրի անուն, եւ անցեալ ՚ի Տաշիր, եւ գնաց ՚ի Լոռի ՚ի գիւղն Դսեղ: Եւ անտի եւս առեալ արս երիս, եւ եղեն բազումք. եւ անցեալ գնացին ՚ի կողմն Աղուանից ՚ի Բարկուշատ եւ մինչեւ ՚ի սահմանս Պարսից, եւ հասին յԱրտաշիլ. եւ Էառ զճամբարն իւր՝ զոր առաքեալ էր առաջագոյն, եւ ելեալ անտի՝ եւ գնաց եհաս յԱսպահան. եւ այսպէս գերծաւ, եւ կայր նա յԱսպահան: Իսկ տաճիկն՝ որ պահէր զնա՝ եկն յանապատն, ետես՝ զի ոչ էր անդ, գնաց ՚ի պանդոկն ՚ի մէջ կարաւանին, եւ ոչ ետես զնա: Գնաց յԷջմիածին, եհարց, եւ ոչ ոք գիտէր զնա. դարձաւ եւ եկն յանապատն Երեւանայ, այլ եւ ոչ գոյր: Եւ էր անդ Սարկաւազ մի Յակովբ անուն Զուղայեցի՝ մականունն Բհամ, ասէ, ահա նա փախեալ (է), ե՛կ զի մեք եւս փախիցուք, զի մի՛ նեղեսցեն զմեզ: Ասէ Ապաղն, դու միայն ես, եթէ փախիցես՝ կարող ես. ես զիա՞րդ փախեայց, զի տուն իմ աւար առնեն, գնացեալ ասացից խանին: Եւ էր խանն ՚ի Կոտես

գաւառի 'ի վերայ ականց աղբերացն՝ որ ասի Ղռիւ-պուլաղ, որ է Խ աղբիւր, անդ յապահովս լինիւր: Եւ գնացեալ Ապաղն պատմեաց խանին: Եւ նա գիտեր՝ որ կորուստ եղել ինքեան փախուստ Նորա, եւ բարկացեալ 'ի վերայ Ապաղին՝ եւ Էառ 'ի նմանէ տուգանս Լ թուման. եւ ապա թողեալ անդ զհարճսն, եւ ինքն միաձի ելեալ զօրօքն գնաց յերեւան, եւ առաքեաց յամենայն վանորայս եւ անապատս՝ գիւղս՝ որոնել, եւ առնել զիր ամենայն ումեքէ, զի ով ոք տեսցէ զնա՝ կալեալ բերցն առ ինքն. եւ շրջեցան յամենայն երկիրն, եւ դարձան ունայն: Ապա առաքեաց դեսպանս փութագնաց ընդ ամենայն կողմանս աշխարհի՝ 'ի Վրացտուն, 'ի Գանճայ, 'ի Թաւրեզ, 'ի Նախչուան, 'ի Խոյ, 'ի Կարս, յԱխլցիէ, եւ յայլ կողմանս, գնացին՝ եւ ոչ տեսին զնա. եւ թէ տեսին եւս, յորդորեցին զնա 'ի գնալ: Յետ այսորիկ ժողովեաց ամենայն վանորէից Առաջնորդս, եւ գեղորէից տանուտեարսն, եւ զգաւառապետսն, եւ զամենայն մեծամեծսն՝ 'ի քաղաքն Երեւան. եւ ինքն գրեաց բազում ամբաստանութիւնս, եւ զոր ինչ չարիք՝ զոր ինքն գործեալ էր, զայն ամենայն յօդեաց 'ի վերայ Կաթողիկոսին. եւ ձեռամբ պնդադեսպանի առաքեաց առ Շահն, եւ պատուիրեաց՝ զի մի՛ տեսցէ Էհտիմալ-Տօլուաթն, զի թշնամի իմ է ասէ: Եւ գնացեալ դեսպանն՝ այլում ձեռամբ հասոյց զթուղթն առ Շահն. մինչդեռ ընթեռնոյր Շահն զթուղթն, եմուտ Էհտիմալ-Տօլուաթն 'ի Ներս, եւ ետ 'ի նա զթուղթն. եւ ընթերցաւ զկէս թղթին՝ եւ ասէ, Սաֆի-ղուլի խանն քակէ զերկիրն, եւ ինքն զիր վնասն դնէ 'ի վերայ սեւագլխոց. եւ պատառեաց զթուղթն, եւ Էարկ 'ի հուր՝ զոր պատգարակօք եղեալ էր վասն ծուխ ըմպելոյ: Իսկ Կաթողիկոսն յորժամ եհաս յԱսպահան, նախ գնաց առ Էհտիմալ-Տօլուաթն, եւ ասաց նմա զամենայն՝ զոր ինչ կրեաց նա 'ի խանէն, եւ զգործս Յունաց աշխարհին: Իսկ Էհտիմալ-տօլուաթն ասաց, գրեա՛ արգ, եւ զոր ինչ կամիս, եւ ես տաց զնա Շահին: Իսկ նա գնացեալ նախ պատրաստեաց յիսուն ոսկին՝ որ սահմանեալ էր առաջին Կաթողիկոսացն տալ Շահին վասն իւր ռադամին: Եւ ապա սաղաւաթ գալստեան իւրոյ 'ի Նորոգ թագաւորէն՝ քահրբարեայ մոմտան, եւ մարճանեայ պատկեր մարդոյ, ժական ոսկի, ժ սիւսթ ոսկի, եւ այլ ինչ պատշաճաւոր. գրեաց եւ զիր գանգատանաց 'ի խանէն, եւ էր պատճեն այս. թէ 'ի բնէ է ամենայն ազգ Զայոց՝ ուր եւ իցէ՝ թէ՛ յաշխարհին Օսմանցւոց, թէ՛ 'ի Ֆռանգաց, թէ՛ Զնդկաց, թէ՛ Մոսկովաց, եւ ուր եւ գտանի յազգէն Զայոց, ամենեքեան հնազանդին Էջմիածնի՝ որ է 'ի Ներքոյ տէրութեան քում. եւ ըստ օրինաց մերոց հարկս տան բնակչաց Էջմիածնին, եւ Նոքա զարբունական հարկն տան: Եւ 'ի մերում ժամանակի յաշխարհին Օսմանցւոց բարձին զայն՝ եւ ոչ կամէին տալ. եւ թագաւորական հրամանաւ հատին զայն: Եւ մեք յուսացաք 'ի Շիւ-Սաֆու օճախն, եւ գնացաք առ Խոնթկարն բազում պարտօք եւ չարչարանօք, թագաւորի խաթիշարիֆովն, եւ հազիւ կարացաք դարձուցանել առ 'ի Ներքոյ տէրութեան քում: Եւ յորժամ եկաք 'ի մերս յաշխարհ, եւ զոր ինչ արժան էր՝ աղերսեցաք խանին, եւ առաք 'ի նմանէ հրաման՝ զալ եւ համբուրել զհողս ոտից քոց. եւ եկաք 2 աւուրց ճանապարհ. եւ խանն առաքեալ դարձոյց զմեզ յետս, եւ եղ 'ի բանտի. եւ յաղագս մեր՝ զամենայն մեծամեծսն կալեալ տուգանեաց, եւ զերկիրն ամենայն գնացին 'ի կողմն Օսմանցւոց վասն ազահութեան Նորա: Եւ մեք զերծեալ փախստեայ եկաք առ ոտս քո. եւ եթէ արժանի եմ մահաւ, արիւն իմ շանց քոց լիցի կերակուր: Չայս եւ այլ զոր ինչ պակասութիւն արարեալ էր՝ գրեաց զամենայն. եղ ընդ նմա զխաթիշարիֆն Խոնթկարին, եւ ձեռամբ Էհտիմալ-տօլուաթին՝ որոյ անունն էր Շիւալի խան, առաքեաց առ Շահն: Եւ Շահն տեսեալ զխաթիշարիֆն, ասէ, եթէ Խոնթկարն զմերն սիրէ, մեք ընդէ՞ր ոչ սիրեմք, (զի) Սաֆի խանն այդքան չարիքդ բերէ 'ի գլուխ Նորա: Յիշեցուցին նմա եւ այլ գանգատաւորաց բանքն: Եր անդ եւ Լակզաց խանն, եւ նա եւս ասաց, Սաֆի խանն ա՛յնքան ապրանք առաքեաց 'ի տուն իւր, զի ես Յ թուման մաքս առի, թո՛ղ զբեռանցն: Լուաւ զայս Շահն, եւ հրամայեաց գրել առ Միրզայ Իպրահիմն՝ 'ի Թաւրեզ, որ ասէին Զատրբեճան Վաղրի, զի գնացէ յերեւան, եւ զՍաֆի-խանն եւ զորդի Նորին Մեհուպ-ալի անուն ըմբռնեալ կապեցես, եւ զտուն Նորա աւար առցես, մինչեւ ցկանանց ոտաց շորն եւս հանցեն, եւ զինքն եւ զորդի իւր առաքեսցեն

կապանօք 'ի բերդն Ղալայ 'ի Գուլապի, որ էր բերդ Վարդաշրի: Եւ կապեալ գնա՝ ետ 'ի ձեռն Բայադ Ապաղին՝ զոր առաջն գրեցաք դէ կնոջան: Եւ ոմն Սարու խան առաքեալ 'ի Շահէն՝ նստոյց անդ Տեղապահ մինչեւ խան եկեացէ: Բայց յորժամ եհաս հրաման Շահին առ Միրզայ Իպրահիմն, Էառ ընդ իւր Է այր եւս, եւ գնացեալ հասին մինչ 'ի դաշտն Շարուրայ. եւ լուան՝ թէ խանն 'ի Կոտայս Է 'ի վերայ բազմութեանց աղբերացն. եւ 'ի վերայ Գառնւոյ գնացին թագնաբար, եւ ելին 'ի գլուխ բլրի միոյ. եւ հայեցեալ նշանեցին զվրանն. եւ նիշ արարեալ գնացեալ մտին 'ի վրանն, եւ ոչ գոյր ոք անդ, բայց միայն փոքրիկ մանուկ որդին իւր խաղայր ընդ նմա: Եւ Ը եքին նոքա բարձրացուցին զլախտն՝ այսինքն թօփուզն, եւ կարկառեցին 'ի վերայ նորա՝ ասելով, կալանաւոր ես Շահին, մի՛ շարժիր: Եւ նա ասէ, բարի Է, ցոյց ինձ ռաղամ Շահին: Եւ նոքա հանեալ ետուն ցնա. եւ առեալ համբուրեաց՝ եւ եդ 'ի վերայ գլխոյն: Եւ իբրեւ ընթերցաւ, եդ զձեռն 'ի վերայ ձեռացն՝ եւ ասէ, կապեցէ՛ք: Եւ նոքա մատուցեալ մերկացուցին գնա՝ եւ կապեցին զձեռս յետս, եւ եդին շղթայ յոտսն. եւ մանուկ որդի նորա լայր. եւ ասեն, մի՛ լար. եւ մնաց մինն անդ, եւ Է գնացին 'ի վրանս կանանցն, եւ հանին զնոսա արտաքս՝ ճվճվալով, ճղճղալով, ճղալով, ոռնալով, հալոյելով, աղաղակելով: Իսկ Թուրքերն մերկացուցին զազնիւ հանդերձս նոցա, եւ զգեցուցին այլ հանդերձ, եւ եդեալ 'ի վերայ ուղտով՝ առաքեցին յերեւան: Եւ Բ տաճիկ փութացան 'ի բերդն, եւ փակեցին զդրունսն, եւ գրեցին զամենայն ինչս նորա յարթունիս: Եւ այլն արարին այնպէս՝ որպէս եւ գրեցաք:

[ԽԳ]

Թագաւորութիւն Շահ Սուլէյմանին:

Չկնի փոքր Շահ-Աբասին թագաւորեաց որդի նորա Շահ Սաֆի՝ մի ամ: Չկնի սորա՝ եղբայր նորա Շահ Սուլէյման 'ի ՌՃԺԷ թուին: Բայց ասեն վասն սորա՝ Շահ-Սաֆին ինքն զոյ, եւ ունէր անուն այլ. եւ յորժամ թագաւորեաց՝ անուանեցին անուն հաւուն իւրոյ Շահ-Սաֆի: Եւ 'ի թագաւորելն իւրում՝ իսկոյն տկարացաւ. եւ ասէ, անունս այս ոչ եղեւ ինձ ուղիղ. եւ փոխեցին զանունն, եւ եդին Սուլէյման: Եւ ոմանք ասացին, ոչ Է սա Շահ-Սաֆին: Այլ յորժամ Շահ Սաֆին եղեւ Շահ, սկսաւ գործել շնութիւն պղծութեան, եւ բռնութեամբ տայր բերել զկանայս մեծամեծ իշխանացն՝ եւ շնայր ընդ նոսա: Յաւուր միում տարաւ բռնութեամբ կին ուրումն իշխանի. եւ ոչ կամէր կինն: Վասնորոյ առեալ կնոջն դանակ փոքրիկ՝ եւ եդ զայն գաղտ 'ի ծոց իւր՝ եւ գնաց: Եւ յորժամ հուպ եղեւ Շահն առ կինն, նա զՅուդիթայն արար ընդ երկրորդ Յողեփեռնեայ, հարեալ զդանակն ընդ կոկորդն, եւ այնպէս սատակեցոյց. եւ ինքն ելեալ արտաքս՝ ասէ ցնեքինիս կանանց, արդ պատուեցի Շահն ձեր ըստ արժանոյն իւրոյ. զայս ասացեալ՝ ել եւ գնաց աներկիւղ: Եւ ներքինեացն մտեալ տեսին՝ զի թաւալէր 'ի մէջ արեանն. եւ գաղտ կորուսին գնա: Եւ բերեալ զեղբայր նորա Սուլէյման թագաւորեցուցին: Արդ թէ՛ սուտ եւ թէ՛ իրաւ՝ մեք այսպէս լուաք որպէս եւ գրեցաք: Ահա այս Շահ Սուլէյմանս Է՝ որ ըմբռնեաց զՍաֆի խանն, եւ պատուեաց զՅակոբ Կաթուղիկոսն: Առ սա եկն Յերակլ թոռն Թամրազի, զոր պատմեսցուք յետոյ: Այս Շահ Սուլէյմանս ունէր որդի մի՝ կարի բաջ եւ ուժեղ, եւ կարի 'ի նետաձգութիւնս. եւ պահէր գնա հայրն վասն թագաւորութեան. եւ ուր եւ գնայր՝ տանէր եւ զորդին, արկեալ զիւրեաւ զթուրն եւ զկապարճս նետիցն, զաղեղն: Եւ յաւուր միում մտեալ Շահն 'ի բուրաստանն՝ եւ զորդին առաջի իւր, եւ հանեալ զնետն եդ 'ի յաղեղն, եւ եհար զծառն. եւ Էանց նետն թափանց յայն կողմն ճանտարի ծառոյն: Եւ զայն տեսեալ հայրն՝ ոխացաւ ընդ որդւոյն, եւ կամեցաւ կորուսանել զորդին. բայց ոչ յայտնի: Այլ գաղտ ասէ ցնեքինապետն, յորժամ

գայ նա 'ի մէջ հարճին, 'ի ննջելն իւր հարէ՛ք եւ սպանէ՛ք զնա՝ եւ գաղտ կորուսէ՛ք: Եւ ծանուցին մօր նորա. եւ զնաց մայրն, աղաչէր առ սկեսուրն իւր՝ որ մայր էր Շահին, եւ ասէ, որդին քո կամի սպանանել զորդի իմ, աղաչեմ զքեզ վասն Աստուծոյ եւ արեւշատութեան իւր՝ մի՛ տայք կսկիծ սրտի իմոյ մահւամբ նորա. այլ տարեալ հեռացուցէ՛ք իւրով մահուամբ մեռանել: Եւ զնացեալ մայրն աղերսէր որդւոյն մի՛ հեղուկ զարին, եւ լիցի մեզ սուգ: Եւ Շահն ասէ, արարից զնա ըստ կամաց քոց: Եւ ասէ ցորդին, Ե՛րթ 'ի Ֆահրապատ, եւ անդ կացջի՛ր մինչեւ կոչեցից զքեզ. եւ պատուիրեաց տանողացն, թէ յորժամ հասանէք 'ի տեղին՝ սպանէ՛ք զնա, եւ զգլուխն բերէ՛ք առ իս: Եւ առեալ զնացին. եւ 'ի միում աւուր եմուտ Շահն 'ի մէջ կանանց, եւ ընդառաջ եղել նմա մայրն իւր՝ համամայր քոյրն եւ մին 'ի կանանց հօր իւրոյ. եւ ո՛չ իմացաւ թէ քոյրն իցէ, եւ Էարկ զդաստառակն 'ի վերայ նորա՝ որպէս թէ զնացէ ընդ նմա 'ի գործ մեղաց: Ասէ մայրութիւն, քոյր քո է դա. եւ բարկացեալ առ այն, եւ հանեալ զթուրն, եւ եսպան զքոյրն եւ զմայրութիւն. եւ ելեալ զնաց: Եւ իսկոյն բերին զպատգամ սպանման որդւոյն, եւ ապաշաւեաց զմահ երիցն. եւ 'ի կսկծոյն դեւահարեալ խելագարեցաւ, եւ խօսէր վայրապար. եւ բանայր զառնացի անդամն՝ եւ քսէր ընդ որմունսն, եւ անկեալ յերկիր թաւալիւր: Եւ ներքինապետն ծանոյց Էհտիմալ-Տօլուաթին. եւ կորուսին զնա ծածկաբար. որ թագաւորեաց ամս ԻԵ: Եւ եղին 'ի տեղի նորա միւս որդին Յիւսէին 'ի թուին ՌՃԽԳ:

[ԽԴ]

Կորուստ Օնոփրիոսին:

Որպէս եւ գրեցաք՝ թէ Եղիազարն եղել Կաթուղիկոս, եւ Օնոփրիոսն զնաց առ նա, եւ միաբանեցաւ ընդ նմա ամենայն սրտիւ. եւ քարոզէր ճարտարութեամբ. եւ անուանեաց զԵղիազարն երկրորդ սուրբ Լուսաւորիչ. եւ վասն ճարտարախօսութեան եւ ճոռոմաբան արագ արագ զրուցելոյն՝ անուանեցին զՕնոփրիոսն՝ Կարկուտ. եւ էր ընդ Եղիազարին համախոհ: Եւ յորժամ զնաց մեծ Կաթուղիկոսն Յակոբ 'ի Կոստանդնուպօլիս, բազումք եկին առ նա. եւ իբրեւ գիտաց Կարկուտն՝ թէ ո՛չ կարէ դիմամարտել ընդ արեգական, արար կազ ընդ համախոհին իւրոյ Եղիազարու, եւ կեղծաւորեալ՝ ասէ՝ զինքն որպէս թէ զղջացեալ, եկն առ Կաթուղիկոսն Յակոբ, անկաւ յոտս նորա, եւ ասէ, ահա ծանեայ զանօրէնութիւն իմ՝ եւ զբարերարութիւն քո. մի՛ յիշէր զչարիս իմ: Իսկ մեծ Յայրապետն հաւատաց սուտ եւ նանիր բանից նորա, եւ ետ նմա թուղթ, եւ առաքեաց 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին՝ լինել անդ Աթոռակալ: Եւ եկեալ նստաւ փքացեալ: Արդ անհնարին է հրոյ թողուկ վայրեցողութիւնն. եւ հողմոյ՝ ցրտութիւնն, եւ առն ամբարշտի՝ զչարութիւնն: Քանզի յորժամ եկն սա 'ի սուրբ Աթոռն Էջմիածին, սկսաւ նոր չարիս գործել. եւ եհան մուրհակ սուտ՝ այսինքն թամասուկ՝ վասն Չաքարիա վարդապետին, թէ Յ թուման պարտի ինձ: Միւս եւս չար մուրհակ, թէ ես Չաքարիա վարդապետս ունիմ Ռ թուման 'ի Յօհաննավանք՝ թէ՛ դրամ եւ թէ՛ այլ ինչ, զայն ամենայն ետու 'ի ձեռն հոգեւոր որդւոյն իմոյ Օնոփրիոս վարդապետին, զի՛նչ որ նա հաճեսցի՝ այնպէս արասցէ: Եթէ ոք հակառակեսցի նմա, զամենայն ինչ իմ յարբունիս լիցի: Յուցեալ զայս Բ գիրս, եւ պահանջէր Յ թումանն խստութեամբ: Իսկ Յովհաննէս վարդապետն՝ որ նստեալ էր 'ի տեղի Չաքարիայի Առաջնորդ 'ի Յօհաննավանք, 'ի տարակուսի լեալ, եւ անճարացեալ ո՛չ գիտեր՝ թէ զի՛նչ արասցէ, զի ոչ ունէր նա լեզու հրապարակախօս լինել: Վասնորոյ ողորմութիւն 'ի Տեառնէ եհաս նմա: Քանզի եկն յԱսպահանայ այր մի Ջուղայեցի Աղամալ անուն, եւ էր նա բարեկամ Չաքարիա վարդապետին, եւ յոյժ սիրելի Յօհաննավանից, որ ունէր մուրհակ բազում վաճառականաց, որ արարեալ էին զնա յինքեանց տեղի՝ տէր ընչիցն իւրեանց, զի ուր

իցեն պարտատերք՝ Նոբա տացեն զպարտս իւրեանց Աղամալին: Եւ Էր 'ի մէջ Ջուղայու մեծ ոմն Սաֆռազ անուն, որ Էր աւագ Ջուղայու, եւ եղբայր Օսոփրիոսին Պօղոս անուն. սա պարտ Էր խօճայ Սաֆռազին Շ թուման ձեռագրով իւրով. այժմ ելեալ Աղամալն ինդրեր զՇ թումանն: Լուաւ եւ զսուտ մուրհակն՝ որ վասն Յօհաննապանացն արարեալ էին. կալաւ Աղամալն զՊօղոսն, եւ եդ կունդ 'ի պարանոցն. եւ կախեալ 'ի դրան բերդին՝ այնքան հարին փայտիւ զոտսն՝ մինչեւ առին զսուտ մուրհակսն, եւ պատառեցին: Բայց . . . թուման անցին 'ի Պօղոսէն Շ թումանէն: Եւ յետ գնալոյ Աղամալին՝ արար միւս եւս չարութիւն Օսոփրիոսն. զի դարձեալ արծարծեաց զՅ թումանն Յօհաննապանից. ասէ, բռնութեամբ առիք զմուրհակն իմ. վասնորոյ տո'ւք զՅ թումանն իմ. եւ ճշտիւ պահանջէր: Եւ 'ի նոյն աւուրն եկն Կաթուղիկոսն յաշխարհէն Յունաց. եւ սաստեալ լռեցոյց զնա: Եւ զի համառօտ պատմեցից զպատմութիւն նորա չարութեանն. եւ յորժամ 'ի դիպահոջ եղել Կաթուղիկոսն, ետ նմա Նուիրակութիւնն գաւառին Գեղամայ: Յորժամ փախեաւ Կաթուղիկոսն. եթող զՆուիրակութիւնն, եւ եկն՝ եղել բարեկամ խանին. եւ խորհէին զչարիս վասն Կաթուղիկոսին. ամենայն օր նոր համբաւ հանէին՝ թէ վասն Օսոփրիոսին կաթուղիկոսութեան ռադամ է գալիս: Եւ յորժամ կործանեցաւ խանն, Կարկուտն անկաւ 'ի տարակուսանս. վասնորոյ անճարացեալ՝ եւ ինքն ելեալ զնաց յերկիրն Պարսից, զի գոնեա՝ հաշտեսցի ընդ նմա Կաթուղիկոսն: Եւ հասեալ 'ի գիւղն Նիդբայ, եւ ահա եկին 'ի դիւանապետէն արք՝ եւ ըմբռնեցին զնա, եւ եդին կունդ 'ի պարանոցն, եւ առեալ տարին մինչեւ 'ի Չանկեան քաղաք. եւ անդ եդին զնա 'ի պահս, եւ ինքեանք զնացին 'ի Ղազուին. եւ ծանուցին Կաթուղիկոսին. եւ նա բարկացեալ ասէ, որո՞յ հրամանաւ արարիք զայդ, զի ես ոչ գիտեմ: Ասէն, հրամանաւ դիւանապետին արարաք: Եւ ապա հրամայեաց Կաթուղիկոսն արձակել զնա՝ եւ բերել առ ինքն. եւ ելեալ առ նա՝ եւ արար սեր ընդ նմա. եւ ետ 'ի նա վերակացութիւն գործոց տանն. եւ միամտութեամբ սեր առնէր ընդ նա: Իսկ չարն ա՛յն այլ ոչ դադարէր զաղտնի առնել զլրբութիւնն: Քանզի առանց գիտելոյ Կաթուղիկոսին արար պարտս բազում, եւ հոգայր չարութիւն, զոր յետոյ գրեցից: Իսկ Կաթուղիկոսն միւսանգամ պատրաստեաց աղերս. եւ գրեաց արգ, եւ առեալ զնաց առ Շահն, եւ մատոյց աղերսն եւ արգն: Եւ Շահն ասաց, ես վաղուրեմն ետու ղմա հրաման, դեռեւս ա՛ստ է դա: Ասէն մեծամեծքն, ո՛չ գոյ ղմա ռադամ, վասն այն ոչ կարէ գնալ: Եւ հրամայեաց Շահն տալ ռադամն՝ եւ զարքունական խիլայն ըստ սովորութեանն, գեղեցիկ պատմուճան ոսկենկար, եւ գօտի պատուական, եւ սամուր վերարկու, եւ գլխոյ քծափ՝ որ է մանտիլ, եւ երիվար զօրեղ. եւ 'ի պատիւ երեսաց նորա արար եւ իշխան զՍաֆի խանն՝ որ Էր որդի Ռոստամ խանին Թաւրիզոյ, եւ առաքեաց յերեւան. եւ 'ի նա յանձնեաց զԿաթուղիկոսն: Եւ մեք ելեալք 'ի Ղազուինոյ Կարկուտին (եւ) ընդ դեսպանացն Ֆռանգաց՝ եւ եկաք 'ի Թաւրեզ: Եւ Կաթուղիկոսն զնաց ընդ խանին 'ի Արտաւիլ, եւ անտի 'ի Թաւրեզ ընդ խանին. եւ յետ աւուրց ելեալ խանն զնալ յերեւան, եւ Կարկուտն եւս զնաց: Յետ երկուց աւուրց զնաց եւ Կաթուղիկոսն. եւ 'ի Յայտնութեան ճրագալուցին Օսոփրիոսն եմուտ յերեւան, եւ վաղին Կաթուղիկոսն: Եւ Կարկուտն զգեստաւորեցաւ առնել Ջրօրինէք առաջի խանին: Եւ հանին զգեստն, եւ զգեցուցին Կաթուղիկոսին: Եւ արարին մեծահանդէս Ջրօրինէք առաջի խանին. եւ յերկրորդ աւուրն հրաման էառ 'ի խանէն, զի զնացէ 'ի սուրբ Էջմիածին, որպէս եւ կամի առնել ընդ Կարկուտին՝ արացէ: Եւ ելեալ զնացին. եւ 'ի ճանապարհին ազդեցին Կարկուտին զկորուստն իւր. եւ այլագունեցաւ գեղ նորա որպէս ածուխ. բայց ոչինչ կարաց առնել: Յորժամ մտին 'ի սուրբ Էջմիածին, 'ի մէջ եկեղեցւոյ առեալ մկրատ Կաթուղիկոսն՝ եւ խուզեաց զգլուխն, եւ ապա զմօրունն. եւ ասէ նա, աղաչեմ վասն Աստուծոյ՝ զգլուխս խուզեցեր, մօրունս մի՛ խուզեր: Ասէ Կաթուղիկոսն, ո՛վ ատելի Աստուծոյ՝ դու ասացեալ ես, թէ ես հատանեմ զգլուխ Կաթուղիկոսին, եւ հաստատեմ զնա 'ի վերայ Իջման տեղին, եւ առնել 'ի վերայ նորա պատարագ: Արդ մե՞ծ իցէ մօրուն քո քան զգլուխ իմ, ընկա՛լ զփոխարենն. եւ խուզեալ զամենայն հերսն, եւ տարեալ արկին զնա յառաջին զնտանն իւր շղթայիւք: Եւ ապա

յուզել սկսան զինչս Նորա. եւ գտին մի բեռն զգեստ կանանց, կեռկեռ կօշիկ, եւ կերպաս ոտնաշոր, եւ ոսկետտուն լաջակս, եւ ոսկեզարդեայ քօղ երեսաց, եւ այլ այսպիսի՝ զարդարանքս կանանց: Եւ ապա ասացին Նմա, ուր թագուցեալ էքն զռադամսն. եւ զմիքերոյ կապալայքն: Եւ Նա ուրանայր՝ թէ ոչ գիտեմ. եւ ապա եղին կոճղ 'ի յոտս Նորա, եւ ա'յնքան բրածեծ արարին զՆա 'ի բանտին՝ մինչեւ առաքեաց զբեռորդին իւր յԵրեւան քաղաք, եւ ետ բերել զամենայն. եւ 'ի մէջ թղթոցն գիրս արթունի՝ մին վասն Կաթողիկոսութեան, Բ՝ վասն հնազանդ լինելոյ Նմա ամենայն եկեղեցականաց, Գ՝ վասն մելիքութեան ազգաց իւրոց: Եւ ապա առաքեցին զՆա 'ի Սեւան կղզի՝ դնել իսենեկի, եւ ոչ թողուլ մտանել զոք առ Նա: Կացեալ անդէն աւուրս ինչ, 'ի տրտմութենէ սրտին եւ 'ի բազում վշտացն՝ հեծեծանօք մեռաւ եւ բարձաւ 'ի միջոյ. եւ ո'չ եղեւ արժանի օրինաւոր մահուամբ մեռանել:

[ԽԵ]

Իշխանութիւն միւս Սաֆուն:

Յետ կործանման Լակզի Սաֆի խանին՝ ապա առաքեցաւ յԵրեւան Տեղապահ՝ ոմն Սարուխան բեկ անուն՝ ամս Բ. եւ Սաֆի-ղուլի խանն, որ էր որդի Ռոստամ խանին Թաւրիզու: Սա եկեալ Նստաւ յԵրեւան, եւ սկսաւ Նորաբոյս չարիս գործել: Առաքեաց 'ի Թաւրեզ, եւ ետ բերել անտի բոզ կանայս, որ ո'չ էր բնաւ սովորութիւն մերս աշխարհի՝ պահել բոզս. սա այժմ հաստատեաց զայն եւս: Եհան հրաման՝ թէ յաւուր անձրեւու քրիստոնեայք արտաքս մի՝ ելցեն 'ի տանց, զի հոտ գարշ ելանէ 'ի Նոցանէ, եւ զտաճիկսն ապականէ: Այլեւ պնդապահս արար, այսինքն դատադայ, թէ ո'վ ոք 'ի մեծատանց եւ կամ յօտարականաց մեռանի՝ թարց հրամանաց իմոց ոչ թաղել՝ ոչ քրիստոնեայ եւ ոչ տաճիկ: Այլ եւ բազմացան աւազակք 'ի ճանապարհի, եւ գողք 'ի շէնս. վասն այս պատճառի ո'չ ոք կարէր զնալ 'ի ճանապարհ, զի կողոպտէին: Եւ 'ի բազում եկեղեցիս մտին գողք, եւ աւար առին: Եւ այսպէս կայր երկիրս ամենայն 'ի մէջ բազում տառապանաց: Վասնորոյ ժողովեցան ամենայն տաճիկք, եւ արարին խորհուրդ, եւ եղին գլխաւոր ինքեանց զոմն Ֆաթալի անուն, եւ անուանեցին զինքեանց Ղարափաչայ: Եւ խորհեցան զկորուստ խանին՝ ասելով, սա եբեր զբոզս աստ, եւ ամենեքեան զնան առ Նոսա. եւ օրինաւոր կանայք արհամարհեալ լինին: Ասէ, յաւուրս անձրեւի քրիստոնեայք մի՝ ելցեն արտաքս. մեք ահա դրացի եմք քրիստոնէից, եւ խառն 'ի խումն կամք ընդ Նոսա. առեւտուր 'ի միասին լինի, եւ շահս բազումս ունիմք 'ի Նոցանէ, եւ սա կամի զրկել զմեզ 'ի շահից մերոց: Եւ զի ասէ, յաղօթարանս քրիստոնէից Մուսրման մի՝ մտցէ. արդ զամենայն ցաւագարս մեր եկեղեցիքն բժշկեն. այլ եւ տեղի զբօսանաց մերոց եկեղեցիքն են. զմեռեալս թարց հրամանաց իմոց՝ ասէ՝ ոչ թողել, ապա ուրեմն հարկս կամի առնուլ 'ի մեռելոց: Եւ զգողս ո'չ պատժէ, այլ առնու տուգանս՝ եւ թողու. եւ Նոքա դարձեալ առնեն գողութիւն: Չայս եւ այլ բազում չարիս Նորա գրեցին. եւ ձեռամբ թագաւորական ծառայի առաքեցին առ Շահն. եւ ինքեանք յարեան 'ի վերայ խանին, եւ մուծին 'ի տուն, եւ ո'չ թողին ելանել արտաքս: Այլ եւ կնքեցին զամենայն դրուսս ամբարացն, եւ չափով տային զկերակուր Նորա: Եւ այսպէս տառապանօք պահեցին զՆա, մինչեւ եկն այլ խան, եւ զՆա հալածեցին. եւ ելեալ զնաց յԱսպահան. եւ երկիրս մնաց խաղաղ:

[ԽԶ]

Մահ Տեառն Յակոբայ կաթողիկոսին:

Մեծ հայրապետն Յակոբ յորժամ դարձաւ 'ի Ղազբնոյ՝ եւ եկն յաթոռն իւր 'ի սուրբ Էջմիածին, եւ խանն եւս եկն յերեւան, եւ ընթերցան զռաղամ խանին. զի գրեալ 'ի նմա, թէ՛ առանց Կաթողիկոսին մի՛ ինչ արասցես. եւ դժուարին թուեցան նմա, եւ ակամբ հայեր: Այլ եւ պարտատուքն՝ որ դրամ էին տուեալ փոխ Կարկտին, եւ թասկինակ էին առեալ յանուն սուրբ Էջմիածնին, նոքա գային եւ խնդրէին զպարտսն: Իսկ Կաթողիկոսն ձանձրացաւ 'ի բազում պարտատուացն. վասնորոյ առանց գիտելոյ խանին՝ ելեալ գնաց 'ի Տփիսիս քաղաք Վրաց, թերեւս կարասցէ ժողովել զդրամս, զի օգնութիւն լիցի պարտուցն: Իսկ խանն իբրեւ գիտաց զերթալն նորա, երկեալ՝ թէ մի՛ գուցէ երթիցէ առ Շահն՝ եւ գանգատեսցէ յինէն: Վասնորոյ առաքեաց նմա հրաւիրակ Յաթամ բէկ անուն. եւ գնացեալ 'ի Թիֆլիզ, եւ բազում աղաչանօք աղերսէր դառնալ: Եւ Կաթողիկոսն ասէր, ես ահա ունիմ բազում պարտս, եւ եկի աստ՝ գոնեա՛ հնարեցից զերծանիլ. այլ դու դարձի՛ր՝ եւ ողջոյն մատո՛ր յինէն նմա: Եւ կացեալ անդէն աւուրս ինչ, եւ սակաւ ինչ վճարեաց 'ի պարտուցն: Եւ ապա ելեալ գնաց 'ի ծովեզերն. եւ նստեալ 'ի նաւ, եւ գնաց 'ի Բիւզանդիայ. եւ անդ եւս վճարեաց 'ի պարտուցն փոքր ինչ: Եւ տկարացաւ, եւ վախճանեալ հանգեաւ 'ի Տէր յայնմ ամի 'ի թուին ՌՃԻԹ յօգոստոսի Բ. եւ տարան զնա 'ի քաղաքն Ղալաթայ՝ 'ի հասարակաց գերեզմանն՝ 'ի տեղին՝ որ կոչի Բէկօղլի. եւ Գ. տակ Աթոռ հաստատեցին 'ի վերայ. եւ առնէ սքանչելիս եւ բժշկութիւնս. զոր մի՛ 'ի բազմացն պատմեցից, զոր տեսի աչօք իմովք: Քանզի յաւուր՝ յորում հանգուցեալ են զնա 'ի տապանի, Բշաբաթի պատահեալ, վասնորոյ յամենայն Բշաբաթի առնեն պատարագ քահանայքն Ղալաթու, եւ գնան 'ի գերեզմանն Յայրապետին, զի ժողովուրդք գան յուխտ, եւ օրհնեն զգերեզմանն, եւ տան խաչհամբոյր: Նոյնպէս եւ ես գնացի անդ, եւ ետու պատարագ առնել. եւ յետ պատարագին առի երեց մի Յակոբ անուն՝ որ էր աշակերտն իմ, եւ գնացի 'ի գերեզման սրբոյն Յակովբայ, եւ ասացի քահանայիցն առնել պաշտօն. եւ էր տաղաւար մի շինեալ հանդէպ գերեզմանի նորա՝ երեսբաց, եւ գծուծ այր մի եբեր զշուրջառն՝ աւետարանն եւ բուրվառն, եւ խօսէր տաճկերէն: Եւ ես կարծեցի զնա հոռոմ գոլ, կամ ասորի, եւ կամ թէ հայ՝ որ ոչ գիտէ խօսել հայերէն: Եւ յետ օրհնելոյ գերեզմանին ետու դրամ Յակոբ երիցուն՝ զի բաժանեսցէ քահանայիցն: Ետ եւ գծուծ առն քանի մի ստակ. եւ նա տարեալ ետ ցբոյ. եւ բերեալ ետ ըմպել երիցանցն: Եւ մինչեւ կամէի հարցանել զո՛վն եւ զուստին գծուծ առնն, ահա եկն փառաւոր տաճիկ մի՝ եւ Գ կին ընդ նմա: Եւ բերին վասն գծուծ առնն ձիթապտուղ, եւ քացախ, եւ հաց իւղով՝ որ ասի սիմիթ, եւ խաշեալ բակլա, եւ սիսեռն, եւ պանիր, եւ պնակաւ գարեջուր՝ որ է բօղայ, եւ եդ 'ի տաղաւարն, եւ ինքեանք վառեցին բազում մոմս 'ի վերայ գերեզմանին, եւ շուրջ գային զգերեզմանաւն աղաչելով: Եւ ես հարցի Յակոբ երիցուն, թէ ո՞վ են սոքա: Ասէ երեցն, դոքա տաճիկ են. եւ է փառաւոր երիտասարդն որդի աղքատին. այս մին կինն՝ կին սորա է, մինն՝ նոյն է սորա եւ կին որդւոյն, մինն դուստր սորա է, եւ մատամբ եցոյց ինձ: Իսկ գծուծս այս էր իշխան մեծ առաջի Վազրին. եւ յանկարծակի տկարացաւ սա, եւ եղեւ անդամալոյծ, եւ ոտքն կցան ընդ ծունկն 'ի ներքոյ նստոյ տեղին. եւ բազում բժիշկ եկեալ ոչ կարացին բժշկել զդա: Եւ է տուն դորա մերձ 'ի ծովն իՍտամպօլ քաղաք: Յաւուր միում տեսանէ դա, զի բազում արք եւ կանայք մտեալ 'ի նաւ՝ անցանէն յայն կողմն ծովուն, եւ հարցանէ դա՝ թէ ո՞ր երթան նոքա. եւ ասէն, յԱճամստանայ Պատրի մի եկեալ եւ վախճանեալ է աստ, եւ դոքա գնան յուխտ 'ի գերեզման նորա: Իսկ դա ասացեալ է ազդմամբն Աստուծոյ, արդ առեալ տարե՛ք զիս 'ի գերեզման նորա, եւ յուսամ առ Աստուած՝ որ աղօթիւք նորա ողջանամ, եւ այլ ոչ մեկնիմ ես 'ի տապանէ նորա: Եւ ստիպեաց զորդին իւր, որ առեալ եղին 'ի կուր, եւ անցուցին յայս կողմն. եւ եղին 'ի շալակ համալի, եւ բերին աստ. եւ 'ի գալն պաղատանօք բողոքէր առ Աստուած. եւ

յորժամ իջուցին՝ եղին մերձ առ գերեզմանն. եւ լալով ասէր, փի'ր Եաղո'ւպ՝ յուսով եւ հաւատքով դիմեալ եկի առ քեզ. կամ տո'ւր մահ, եւ կամ բժշկեա' զիս, երկուցն զմինն շնորհեա' ինձ: Չայս ասաց պաղատանօք, եւ 'ի վերայ նստոյ տեղին շուրջ եկն զգերեզմանսն: Եւ ահա ողորմութեամբն Աստուծոյ պարզեցան ոտքն, եւ ապա նստաւ 'ի վերայ ծնկացն, եւ շրջեցաւ դարձեալ զգերեզմանսն. եւ ահա կանգնեցաւ յոտին, լայր եւ պաղատէր. եւ կալեալ զվերին քար գերեզմանին, եւ 'ի վերայ ոտին շուրջ եկն դարձեալ. եւ ահա արձակեցան ամենայն յօդուածքն, շրջէր ուղիղ որպէս Էրն առաջագոյն: Եւ ապա անկեալ 'ի ներքոյ տապանին, եւ ա'յնքան եհար զճակատն 'ի քարն՝ մինչեւ այտուցեալ ճակատն՝ եւ բարձրացաւ քան զգլուխն. ահա յա'յն օրէ մինչեւ ցայսօր ոչ մեկնի դա աստի, տիւ եւ գիշեր աստ Է. եւ շինեաց զտաղաւարդ այդ, եւ բնակի 'ի դմա. ոչ ուտէ միս եւ ոչ ըմպելի ինչ. եւ կերակուր դորա այդ Է՝ զոր եւ տեսանես: Եւ լուաւ թագաւորն զդմանէ, առաքեաց առ դա՝ թէ ընդէ'ր ծառայես գիսաւորի գերեզմանին, զի դու մուսրման ես: Իսկ սա պատասխանի արար, թէ սա բժշկեաց զիս, վասն այն ծառայեմ սմա, եւ զհաւատս իմ պահեմ: Եւ ետուն թոյլ՝ եւ ասէն, որպէս եւ կամի՝ կացցէ, եւ զհաւատն իւր պահեսցէ. եւ ահա այս պատմութիւն նորա՝ զոր լուայ եւ տեսի: Բայց յորժամ դարձայ ես յերկիրս մեր, լուայ թէ 'ի ներքոյ հարկի եղեալ են զգերեզման նորա: Յետ այնորիկ եկեալ են դեսպանք 'ի Ֆռանգաց, եւ խօսիւք յանդիմանեալ զթագաւորն, թէ դուք 'ի մեռելոց հարկս առնուք. յայսմ պատճառ Է թողեալ են հարկն: Այսքա'ն եւ այսպէս եղել մահ Տեառն Յակոբայ:

[ԽԷ]

Պատմութիւն վասն Վրաց:

Չպատմութիւնս Վրաց սակաւ գրեցից: Զանգի առաջին եւ մեծ Շահ-Աբասն քակեաց եւ աւերեաց երկիրն Կախէթու, եւ զԹամրազ որդի թագաւորին Աղէքսանդրի տարաւ ընդ իւր 'ի Պարս. եւ պահեալ անդ ժամանակ ինչ, եւ ապա ետ նմա իշխանութիւն. եւ առաքեաց 'ի Կախէթ 'ի հայրենի երկիր իւր՝ տիրել նմա, եւ կալ հնազանդ Շահին. եւ նա կայր անդ ըստ պատուիրանաց Շահին: Յետ Շահ-Աբասին եղել թագաւոր թոռ նորա Շահ-Սաֆի. եւ յետ նորա որդի իւր փոքր Շահ-Աբաս: Ի սորա ժամանակին Էր իշխան 'ի Տիփիսի Ռոստամ, ազգաւ Բագրատունի: Սա թշնամի եղել Թամրազին. եւ կամէր երկիր նորա յափշտակել, եւ զնա հնազանդեցուցանել ընդ իւրով իշխանութեամբն: Իսկ Թամրազ ոչ հնազանդէր նմա, եւ ոչ թողոյր իշխանութեան նորա մտանել 'ի տէրութիւն իւր: Իսկ Ռոստամ գրգռեցաւ պատերազմիլ ընդ նմա: Եւ Թամրազն եւս զինեցաւ ընդ դէմ նորա մարտիւ պատերազմի: Եւ որդի մի Էր նորա Դաւիթ անուն՝ ծնեալ 'ի Փարի կնոջէ իւրոյ, որ Էր դուստր Գօրկի թագաւորին Թիֆլիզոյ, եւ քոյր Լաւարսափին: Այս Դաւիթս ինայեաց 'ի ծերութիւն հօրն, եւ ոչ եթող մտանել 'ի պատերազմ: Այլ ինքն մտեալ 'ի զգեստ պատերազմին՝ զինեցաւ ընդ դէմ նոցա: Իսկ զօրքն Թիֆլիզու Էին Ալաւերտ: Եւ 'ի զօրացն Պարսից առաքեցին 'ի կողմն Միլանել քեմին: Եւ յորժամ իմբեցաւ պատերազմն, եւ Դաւիթ մեծաւ քաջութեամբ եմուտ 'ի մէջ բազմութեան զօրացն Ռոստամին: Իսկ Պարսիկքն որք կային 'ի քմին, իբրեւ լուան զճայն փողոց պատերազմին, յայնժամ ելին նոքա 'ի միւս կողմանէ զօրացն Կախէթոյ, եւ 'ի մէջ առեալ զզօրսն Վրաց՝ պատահեցան Դաւթին, հարեալ սպանին զարին Դաւիթ: Եւ տեսեալ զօրացն զմահ Դաւթին թողեալ եւ փախեան, եւ Պարսիկք հալածեցին զնոսա մինչեւ 'ի սահմանս Կախէթոյ: Իսկ Թամրազն կայր հեծեծանօք եւ դառն կսկծանօք: Իբրեւ ետես նա՝ թէ ոչ կարէ դիմամարտել նոցա, եւ ուղղեաց զինքն գնալ առ Շահն, ասէ, բարուոք Է

թէ Շահն սպանանէ զիս՝ քան թէ ծառայակիցն իմ: Եւ յարուցեալ գնաց. եւ թագաւորն Շահ-Աբաս ընկալաւ զնա սիրով, եւ պահեաց առ ինքն ժամանակ ինչ. եւ ապա ետ նմա թուղթ եւ իշխանութիւն տիրել երկրին իւրոյ: Եւ գրեաց սաստ Ռոստամին, մի՛ ունել իշխանութիւն ՚ի վերայ Թամրազին. եւ արձակեաց զնա գնալ ՚ի տեղի իւր: Եւ նա ելեալ յերեսաց թագաւորին՝ գնաց. եւ ոչ եհաս յերկիր իւր, այլ մեռաւ ՚ի ճանապարհին: Իսկ թոռն Նորա Զերակլ՝ որ էր որդի որդւոյն Նորա Դաւթի՝ իբրեւ լուաւ զմահ հաւոյն իւրոյ, երկեաւ նա մնալ անդ ՚ի Կախեթ, այլ ելեալ ՚ի Կախեթոյ՝ եւ գնաց ՚ի Մոսկով, եւ անդ լինէր: Եւ Շահ Աբասն բազում անգամ առաքեաց առ նա հրաւիրակ՝ գալ առ ինքն: Եւ նա ոչ եկն՝ երկուցեալ ՚ի մահուանէ: Յետ Շահ Աբասին եղեւ թագաւոր՝ որդի Նորա Շահ Սուլէյման. սա առաքեաց այր մի Ջուղայեցի Գրիգոր անուն՝ թղթով եւ երդմամբ, որ գնաց եբեր զնա ՚ի քաղաքն Խզիրան, որ է Ղազուին. քանզի անդ էր Շահն, ՚ի թուին ՌԺԻԴ յապրիլի ԻԳ: Անդ էր եւ մեծ Կաթողիկոսն Յակոբ, եւ մեք եւս ՚ի ծառայութիւն Նորա:

[ԽԸ]

Պատմութիւն երկուց արանցն:

Ռոստամ խանն՝ զոր գրեցաք՝ ազգ է Բագրատունեաց. զի յետ անկանելոյ թագաւորութեան Նոցա՝ եւ աւերմանն Անւոյ՝ մնացեալքն յազգէն Բագրատունեաց գնացին յաշխարհն Վրաց: Եւ յորժամ վերացաւ եւ թագաւորութիւնն Վրաց, անկաւ երկիրն ՚ի ձեռս Պարսից. եւ Նոքա ետուն իշխանութիւն Բագրատունեաց՝ տիրել ամենայն սահմանացն Վրաց: Եւ սերեցան Բագրատունիքն որդւոց յորդիս մինչեւ յայս Ռոստամս. որ ծնաւ որդի մի ՚ի Մարիամայ կնոջէ իւրոյ, որոյ անունն էր Լաւարսափ, որ պահէր փոխանակ իւր լինել իշխող Վրաց: Եւ յաւուր միում առեալ զորդի իւր բազում զօրօք՝ եւ գնացին յորս Էրեոց՝ ՚ի տեղին որ ասի Ղարա-Եագ, որ է Սեաւ գարուն: Եւ եղեւ՝ զի զհետ եղեն որսոցն, եւ ամենեքեան փութային սպանանել զորսն: Եւ ՚ի խումն արձակմանէ թուանքացն՝ հարին զորդի թագաւորի զԼաւարսափն՝ եւ սպանին: Եւ Ռոստամ երկեաւ յինքենէ, փախեաւ եւ գնաց ՚ի քաղաքն Թիֆլիզ: Եւ արար ինդիր սպանողաց որդւոյ իւրոյ, եւ ոչ կարացին իմանալ: Եւ ապա դատապարտեցին Բ այր, միոյն անուն՝ Բայանտուր Զայ ՚ի Մամիկոնեան ազգէ՝ որ ասէն Թումանեցի, եւ միւսոյն անուն՝ Շիշուշ՝ Վրացի՝ ազգաւ Բարաթեցի, զսոսա դատապարտեցին՝ եթէ դուք էիք մերձ նմա՝ յորժամ սպանին զնա, կամ զիտէք դուք զսպանող Նորա, եւ կամ դուք էք սպանեալ: Եւ բարձրացաւ բարբառս այս, Զայքն ասէին՝ Վրացին է սպանեալ, եւ Վրացիքն ասէին՝ Զայն: Եւ ապա ասացին Սամարթելի՝ այսինքն՝ դատաստանաւ մենամարտիլ, ո՛վ որ յաղթի՝ նա է սպանեալ զորդի թագաւորին: Եւ հաստատեցաւ բանս այս ՚ի մեջ Նոցա, զի ելանիցեն երկուքն միայն: Եւ կազմեցին զինքեանս, զգեցան զգեստ պատերազմի, եւ զինեցան զինուք, համբուրեցին ծունկ թագաւորին, անցին յայն կողմն Կուր գետոյն՝ յարեւելից կոյս քաղաքին: Իսկ Նենգաւոր ազգն Վրաց հրապարակաւ խրատ ետուն երկոցունց, թէ յորժամ յասպարեզն մտանէք՝ մի՛ մարտնչիք յառաջագոյն, այլ արշաւեցուցէք զերիվարս այսր եւ անդր, թերեւս ողորմեսցի թագաւորն, եւ ոչ թողու պատերազմել: Չայս խրատս ճշմարիտ իմացաւ Բայանտուրն: Իսկ Կայէնանման ազգն Վրաց գաղտնի խրատ ետուն Շիշուշին՝ թէ դու փոքրահասակ ես եւ անզօր, եւ Բայանտուրն յաղթամարմին է եւ զօրեղ, դու ոչ կարես դիմամարտել նմա. այլ յորժամ նա խաղս առնէ երիվարան, դու ջանա հարկանել զնա նիզական, թերեւս կարասցես արկանել զնա յերկիր: Եւ ապա երկոքեանն եւս մտին յասպարեզն: Եւ խանն եղ ընդ Նոսա Գ տաճիկ՝ եւ ասէ, ո՛վ որ ՚ի Նոցանէ անկանի յերկիր, դուք անկերո՛ւք ՚ի վերայ Նորա, եւ մի՛ թողուք սպանանել: Եւ Բայանտուրն յառաջեաց քան զՇիշուշն, եւ նա զկնի

Նորա եմուտ 'ի մէջ թամբին, եւ Նիզակն ուղղեաց դէպ 'ի Բայանդուրն, եւ եհար զգեղարդն 'ի փոր Բայանդուրին, 'ի Ներքոյ պորտոյն թափանցոյց 'ի միւս կողմն, 'ի մէջ մտոյն եւ մորթոյն էանց գեղարդն: Իսկ Բայանդուրն ցանցեալ փրթոյց զգեղարդն 'ի ձեռանէ Շիշուշին, եւ եդ 'ի վերայ դաշի թամբին, եւ լախթովն եհար եւ երբէկ զՆիզակաբունն, եւ էարկ յերկիր, եւ մնաց գեղարդն 'ի փորն: Եւ Շիշուշն փախուստ առեալ գնայր: Իսկ Բայանդուրն մտրակեալ զերիվարն՝ եհաս նմա շէշտակի, եւ եհար լախթովն զպարանոցն Նորա՝ եւ կախեցաւ 'ի ձիոյն. եւ կամէր միւսանգամ հարկանել. եւ զի բուռն լախտին շաղախեալ էր արեամբ, փրթաւ 'ի ձեռանէ Նորա. եւ եհան զթուրն՝ զի հարցէ զնա. զի խելագարեալ էր Շիշուշն, անկաւ յերկիր, եւ Բայանդուրն երբեր զթուրն 'ի վերայ եւ հարաւ, զձեռն ձիոյն եհատ 'ի բնէ: Եւ տաճիկքն անկան 'ի վերայ Շիշուշին, եւ ոչ թողին սպանանել զնա: Եւ ապա Յայք եւ տաճիկք խուռն ելին եւ ... ցեալ բարձրացուցին զԲայանդուրն՝ եւ բերին առ իշխանն. եւ պատուէր ետ բժշկաց՝ բժշկել զնա. եւ սիրեաց քան զչափն աւելի: Յրամայեաց՝ զի առ վաղիւն հանցեն զՇիշուշն, եւ յօ'դ յօ'դ մանրեսցեն՝ եւ արկցեն շանց: Եւ էր Նորա եղբայր մի արեղայ՝ Զրիստափոր անուն, որ էր խոստովանահայր թագուհւոյն. որ զնացեալ աղաչեաց նմա վասն փրկութեան եղբոր իւրոյ. եւ Նա աղաչեաց առ այր իւր. եւ ոչ սպանին զնա: Սակայն զոր ինչ գոյր Շիշուշին, թէ ծառայք եւ թէ աղախինք, թէ գեղ եւ թէ այգի, թէ անասուն, եւ այլ ամենայն զոր ինչ գոյր Նորա՝ հրամայեաց գրով տալ բովանդակ Բայանդուրին. եւ արարին ըստ հրամանի Նորա: Յայսմ վայրի Վիրք փոքր ինչ խոնարհեցան 'ի գոռոզութենէ իւրեանց: Յայք երգս Նախատանաց յօրինեցին լեզուաւ Նոցա, եւ ամենայն տան յաւարտ ասէին. Շիշուշ ծառի, Բայանդուր մօուտայ. որ է Շիշուշ փախի'ր, Բայանդուրն գալիս է: Եւ յերգելն զայս մանկանց Յայոց, Վրացիքն ամօթ կրէին: Լուաւ զայս թագաւորն Սանի-Աբաս, այսինքն փոքր Շահ-Աբաս, եւ կոչեաց զԲայանդուրն, եւ ետ նմա իշխանութիւն մեծ Տփիսիս քաղաքին. եղեւ այս 'ի ՌՂԹ թուին:

[ԽԹ]

Ապստամբութիւն Գօրկի խանին:

Իբրեւ ետես Ռոստամն՝ թէ մեռաւ որդին իւր, եւ այլ ոչ ոք ունի յիշատակ՝ որ ժառանգ լինի թագաւորութեան իւրոյ, կոչեաց զոմն յազգէ Բագրատունի՝ Վաղթանկ անուն, եւ արար զնա որդեգիր, եւ ասէ, յորժամ ես մեռանիմ, դու լե'ր թագաւոր փոխանակ իմ: Եւ յետ սակաւուց մեռաւ Նա. իսկ Վաղթանկն առեալ ընդ իւր բազում ազատ որդիս՝ եւ զնաց առ Սանի-Աբաս թագաւորն Պարսից՝ որ է փոքր Շահ-Աբաս. ընկալաւ 'ի նմանէ զիշխանութիւնն, եւ անուանեցաւ Շահ-Նաֆաս, որ է Շունչ արթայի: Եւ կացեալ բազում ժամանակ, եւ յետ Աբասայ թագաւորեաց որդի Նորա Սուլէյման. եւ առաջի սորա չարախօսեցին զՇահ-Նաֆասէն: Եւ ելեալ իւրով կամաւ զնալ առ թագաւորն՝ եւ ցուցանել զմիամտութիւն Նոր: Եւ ունէր Նա բազում որդիս, զՆաղարալի, զԳօրկի, զՊատառայ, զԲէժօ, եւ զԼէոն. եւ առեալ զորդի իւր զԳօրկի՝ եւ զնաց: Իբրեւ մերձ եղեւ Ասպահանայ, լուաւ թէ՛ յաւուր՝ յորում տեսանէ զքեզ Շահն, արկանէ առաջի առիւծուց: Վասնորոյ առեալ դեղ մահացու՝ եւ վճարեցաւ 'ի կենաց: Եւ որդի Նորա Գօրկի տարեալ ցուցին թագաւորին: Բայց ոմանք ասեն վասն սորա, թէ անդ պատանդ էր. ոմանք ասեն, ընդ իւր տարաւ Շահ-Նաֆասն. եւ ոմանք ասեն, աստի զնաց յետ մահու հօրն: Սակայն ինչ եւ իցէ, տեսեալ զնա թագաւորն Սուլէյման՝ ետ նմա տեղի հօրն, եւ մեծաւ փառօք առաքեաց 'ի Թիֆլիզ. որ եկեալ տիրեաց Վրաց աշխարհին բազում ժամանակս: Յետ Սուլէյմանին Նստաւ որդի իւր Յիւսէին: Ի ժամանակի սորա ապստամբեցաւ Գօրկի:

Քանզի ասեին, թե՛ էր սորա դուստր մի չքնաղ եւ գեղեցիկ, ազնիւ եւ աննման. եւ Գօրկին առաքեաց բազում աղջկունս թագաւորին յազգէն Վրաց. եւ նոքա գովեցին առաջի թագաւորին զդուստր նորա: Եւ Շահն առաքեաց ՚ի խնդիր նմա: Իսկ Գօրկին ոչ առաքեաց զդուստրն, այլ զնախատինս եւս ասաց, թէ դուք Պարսիկքդ սպառնեցիք զազգս մեր, ոմանք բռնութեամբ եւ ոմանք խաբէութեամբ, ոմանք պատրանօք եւ ոմանք կեղծաւորութեամբ: Հայրն իմ մեռաւ վասն ձեր. եւ խստութեամբ հանիք ՚ի հաւատոյն: Եւ զեղբայրն իմ արգելեալ էք այդր. զդո՞ւստրն իմ եւս խնդրէք: Արդ զի՞նչ վնաս կրեցիք դուք ՚ի մէնջ, որ ա՛յսքան տառապանս հասուցանէք մեզ: Այս՝ եւ այլ բազում նախատինս ասաց, եւ գիտաց՝ զի արհամարհանք եւ նախատինք մեծ եղել Շահին: Քանզի եւ բազում չարախօսութիւնս եւս արարեալ էին զնմանէ, յաւելաւ եւս զայս ՚ի վերայ նորա, եւ եղել կատարեալ թշնամութիւն. վասնորոյ զամենայն ինչս իւր ծածկաբար առաքեաց ՚ի խորին Վիրս. եւ ինքն եւս առեալ զհամախոհս եւ զհոմանիսն իւր՝ փախեաւ եւ զնաց՝ ուր եւ կարաց, ՚ի մէջ մայրեաց թագեաւ: Իսկ Շահն իբրեւ լուաւ զփախուստ նորա, առաքեաց ՚ի գաւառն՝ որ ասի Խունսար, որ է Արեան-գլուխ, եւ ետ բերել անտի գթոռն Թամրազի զՀերակլ, եւ ետ նմա խանութիւն Թիֆլիզոյ, եւ անուանեաց զնա Վալի-խան, եւ մեծաշուք փառօք առաքեաց ՚ի Տփլիս: Եւ ինքն հրամայեաց զօրս գումարել ՚ի վերայ Գօրկուն. եւ ժողովեցան բազում զօրք ՚ի բազում տեղեաց՝ յերեւանայ, ՚ի Նախչուանայ, ՚ի Գանճայու, ՚ի Թիֆլիզոյ եւ յայլ տեղեաց, եւ զնացին ՚ի վերայ նորա. եւ նա թագուցեալ կայր ՚ի մէջ մայրեացն: Յորժամ զնացին Պարսիկքն ՚ի վերայ նոցա, նոքա մտանէին ՚ի մայրին, եւ ՚ի գիշերի անկանէին ՚ի վերայ զօրացն, կոտորէին զնոսա, եւ աւար առնէին զինչսն. եւ յորժամ յառնէին տաճիկքն, նոքա մտանէին ՚ի մայրին: Վրացիքն հմուտ էին վայրացն, եւ նոքա ոչ. վասնորոյ բազում չարիս անցուցին ՚ի վերայ տաճկացն: Ո՛չ թէ միանգամ եւ երկիցս եղել այս, այլ բազում անգամ. որքա՛ն նոքա զնացին ՚ի վերայ Վրաց, Վրացիքն դողեալք ՚ի ցերեկի, եւ ՚ի գիշերի անկանէին ՚ի վերայ նոցա, եւ առնէին որպէս գրեցաք: Բայց երկիրն Վրաց դարձաւ աւերակ. զի Պարսիկքն ՚ի զնալն իւրեանց՝ ուր եւ պատահէին՝ կողոպտէին, աւար առնէին ինչսն, եւ զշէնսն այրէին՝ եւ ասէին, զնացեալ պատգամ տարե՛ք Գօրկի խանին, թէ այսպէս առնեմք զամենայն երկիր քո: Իսկ Վրացիքն նոյնպէս աւերէին՝ եւ ասէին, ասացե՛ք Վալի խանին, տե՛ս թէ՛ զի՞նչ արարաք երկիրն քո. եւ այսպէս երթեւեկութեամբ երկուց զօրացն աւերեցան Մուխրան եւ Գօրկի: Եւ յորժամ դեսպանքն Պարսից զնացին առ Գօրկին, եւ նա միամտութիւն ցուցաներ՝ ասելով, ես ոչ եմ թշնամի Շահին, այլ ծառայ ստրուկ եմ Շահին, եւ հող ուտաց նորա: Ես թե՛ւ վասն հակառակութեան եկեալ եմ աստ, այլ ՚ի մահուանէ փախեալ եմ: Չայս խօսեր միշտ՝ մինչեւ հաւատալ Շահին. եւ միջնորդութեամբ Աբաս խանին Գանձակայ՝ որ էր բարեկամ Գօրկուն, արար հաշտութիւն ընդ նմա: Քանզի գրեաց թուղթ սիրոյ եւ երդման, եւ (յղեաց) իւլայս յոտից մինչեւ ցգլուխ, եւ երիվար զօրեղ՝ եւ քաջաւերութիւն՝ զնալ առ նա աներկիւղ՝ եւ ո՛չ երկնչել: Եւ վասն այսց քաջաւերանացս ելեալ զնաց մինչեւ ցերեւան. եւ զետղ առեալ անդ մինչեւ եկին ՚ի Գեանճայու արք ՚ի խանէն՝ ուղղեկից նմա: Եւ ապա եղ ընդ նմա խանն Երեւանայ ուղղեկիցս, եւ առաքեցին զնա փառաւորապէս. եւ եհաս յԱսպահան. եւ ասացին Շահին զգալուստն նորա: Եւ Շահն առաքեաց ընդառաջ նորա, բերեալ իջուցին ՚ի վայելուչ ապարանս արքունի: Եւ ապա խնդրեաց զնա Շահն՝ զնալ առ ինքն: Իսկ Գօրկին առեալ առասան եղ ՚ի պարանոցն՝ եւ կախեաց ՚ի թիկանցն, եւ զթուրն կախեաց ՚ի վերայ սրտին. եւ այնպէս եմուտ առ Շահն: Եւ տեսեալ զնա Շահն՝ ասէ, զի՞նչ է այդ Գօրկի խան: Պատասխանեաց Գօրկին՝ եւ ասէ, ես մահապարտ եւ յանցաւոր գտայ առաջի քո. արդ՝ կամ պարանաւս այս կախեա՛ գիս, եւ կամ թրովս այս սպա՛ն: Ասէ Շահն, ո՛չ թրով սպանանիս եւ ոչ պարանաւ կախիս, այլ կաս ընդ իս՝ եւ խրատես գիս: Եւ պատուեաց զնա՝ եւ սիրեաց յոյժ. եւ է ընդ նմա միշտ. եւ այժմ կայ այսպէս ՚ի թուականս այս՝ որ կամք յայժմումս ՌՃԽԷ: Բայց Վալին յորժամ զնաց ՚ի Թիֆլիզ, սկսաւ չարիս. զի հրաման եհան՝ զանգակ ոչ հարկանել, եւ ժամկոչ ոչ

կոչել, եւ առաջի մեռելոց խաչ ոչ բարձրացուցանել. եւ այսու պատճառաւ կամէր զհաւատս քրիստոնէից բառնալ: Վասնորոյ միաբանեցան քրիստոնեայն՝ Հայք եւ Վիրք, եւ գրոհս տուեալ գնացին 'ի դուռն Նորա, եւ աղաղակելով պախարակէին, եւ այսպանէին՝ ասելով, դու ուրացար զհայրենի հաւատն քո՝ եւ եղեր ուրացող Քրիստոսի, եւ զմե՛զ եւս կամիս հանել 'ի հաւատոց մերոց. արդ լռեա՛ յունայն խորհրդոցդ, եթէ ոչ՝ քարկոծ առնենք զքեզ: Չայս իբրեւ լուա՛ն երկեաւ, մի՛ գուցէ ապստամբեցին, եւ անկանիցին 'ի կողմն Գօրկուն, եւ յարիցեն 'ի վերայ իմ առ 'ի սպանանել զիս: Եւ ապա դադարեցաւ 'ի սնոտի գործոյն. եւ այս եղեւ այսպէս յայսմ ժամանակի, եւ ապագայն Աստուած գիտէ:

[Ծ]

Իշխանութիւն Չալին:

Չի որպէս ասացաք՝ ամենայն գօրքն Երեւանայ յարեան 'ի վերայ երկրորդ Սաֆի խանին, եւ մուծին զնա 'ի ծակ, եւ ոչ թողին զնա ելանել արտաքս. եւ ինքեանք գրեցին առ Շահն. որ եւ բազումք գանգատեալք՝ որպէս եւ առաջ գրեցաք: Վասնորոյ կոչեաց զՄիրզայ Իպրահիմն, որ ասէինն Հատրբեճան-վազրի, եւ եդ ընդ նմա Վալի խանն, որ էր ազգաւ Վրացի, եւ փեսայ էր Աբաս խանին՝ որ էր իշխան Երեւանայ. եւ Չալս այս ընդ նմա եկն յԵրեւան: Սա վարէր ամենայն գործն իշխանութեան. որ եւ հմուտ եւ տեղեակ էր ամենայն իրացն Երեւանայ, եւ գիտէր եւ ճանաչէր զամենայն արսն Երեւանայ, թէ ո՛վ ոք էին վնասակարք եւ աւերիչք Երեւանայ: Եւ եկին 'ի սահմանս Արարատեան. ոչ ծանուցին զգալուստն իւրեանց ումեք, զի մի՛ ելցեն բազմութիւնք ընդ առաջ Նորա, որ ինքեանք ռատաթ ասեն, որպէս սովորութիւն էր Ղանորէիցն առնել. սա ոչ արար այնպէս. այլ 'ի գաղտնի եմուտ 'ի բերդն. ետ բերել զդուքսն՝ որ է Շիւ-Իսլամ, եւ ոմանք եւս 'ի մեծամեծացն. եւ առաջի Նոցա ընթերցան ռադամ թագաւորին: Եւ որք անդ էին՝ համբուրեցին զծունկն. եւ մուկեցին ելեալ աղաղակել, ահա Չալ խան եղեւ տէր Երեւանայ. ումրի չօխ օլսուն: Եւ 'ի նմին ժամու հրամայեաց ըմբռնել այդ մի ազգաւ Ղաճար՝ 'ի ցեղէն որ ասի Քուրտ, որոյ անուն էր Հիմաթ-բէկ՝ Դ որդուվքն, որոց անւանքն էին՝ Իսա-խան, Չաման-խան, Սալա-խան, Ղասիմ-խան. զի Նոքա էին վնասակարք աշխարհին. զնոսա ըմբռնեալ՝ ետ կունդ 'ի պարանոց Նոցա, եւ եդ 'ի բանտի. եւ յետ աւուրց առաքեաց առ Շահն. այլ ոչ եւս կարացին կալ հաստատ՝ թեպէտ եւ արձակեցան: Յետ սոցա ըմբռնեաց այդ մի Այրումլու Տաշտամուր անուն. վասն զի յառաջին զանորէիցն ապստամբեալ էր, եւ Չալս այս այլ հնարիւք իմն ըմբռնեաց զնա, եւ կախեալ 'ի ոտանէն՝ բրածեծ արարին ա՛յնքան՝ մինչեւ մերձ 'ի մահ լինել. եւ ապա արկին 'ի բանտ. եւ բազում տուգանս առին, եւ արձակեցին. եւ զնաց 'ի տուն իւր 'ի Շիրակ. եւ 'ի բազում հարուածոց անտի մեռաւ: Բայց վասն այս խանիս ոչ կարեմ ասել վատ ինչ. վասնզի ծնունդ քրիստոնէից էր, գթայր 'ի քրիստոնեայս: Յառաջին ամի սորա եղեւ ահագին շարժն Արարատեան երկրին. զոր յառաջիկայս պատմելոց եմ: Սա հրամայեաց շինել զամենայն աւերեալ եկեղեցիսն. զոր եւ շինեցին բազում եկեղեցի՝ 'ի բազում տեղիս: Եւ յաւուրս այսոսիկ ելեալ զնաց 'ի Կոտէս գաւառն լեռնանալ. եւ 'ի Քանաքեռ գիւղն ելեալ 'ի բլուր գեղջին՝ եւ հայէր յաւերեալ տեղիսն, եւ ափսոսայր: Եւ դարձաւ 'ի թիկանց կողմն՝ եւ ետես զեկեղեցին, եւ եհարց՝ թէ զի՞նչ է այս. եւ ասեն, թէ եկեղեցի էր: Ասէ խանն, ընդէ՛ր ոչ շինեք զդա: Ասեն զեղականքն, քանզի ոչ ունիմք կարողութիւն: Ասէ խանն, ա՛յնքան ոչ ունիք կարողութիւն՝ զի փայտիւ ալուրթայ առնել, զի պառաւունք ձեր աղօթեսցեն. ահա ես շնորհեցի Ժ թուման 'ի հարկէ ձերոյ, եւ դուք

շինեցէ՛ք զեկեղեցիս: Եւ ՚ի նոյն օր սկսան շինել զհողն. եւ ծածկեցին ըստ հրամանի խանին: Եւ այսպէս կայր սիրով ընդ քրիստոնեայս՝ մինչ էր նա յԵրեւան:

[ԾԱ]

Վասն ահագին շարժին Երեւանայ:

Ի թուին ՌՃԻԸ ՚ի յունիս ամսոյ Դ՝ աստուածասաստ բարկութիւն եղեւ ՚ի վերայ երկրին Արարատեան. զի հայեցաւ աստուած բարկութեամբ յարարածս իւր. յետ Զամբարծման Գ շաբաթի աւուր յԵրրորդ ժամուն յանկարծակի գոռաց երկիր որպէս ամպքն. յետ գոռալոյն ահագին թնդմամբ շարժեցաւ. երկիրն Արարատեան առհասարակ դողայր եւ երերիր, ըստ ասացելոյն, ո՞հայի երկիր, եւ տայ դողալ նմա. եւ թէ հիմունք երկրի տատանէին. եւ եկեալ շարժս այս ՚ի կողմանց Գառնւոյ՝ եւ փլան ամենայն շինուածք եւ գեղեցկայարկ բնակութիւնք, եւ վանորայք, եւ եկեղեցիք: Այսոքիկ են աւերեալ եկեղեցիք, Աղչոց-վանք, Այրի-վանք, Զաւուց-թառ, Տրդակերտն (Տրդատակերտն), Խորվիրապն, Ջրվեզ, Ձագավանք, երեք եկեղեցիք Երեւան, Նորագաւիթ, Նորգեղ, Ձորագեղ, Նորք, Գամբեզ. եւ բերդն Երեւանայ ՚ի հիմանց տապալեցաւ. մզկիթ եւ միևարայք. ՚ի բազում տեղիս աղբիւրք բղխեցին, եւ բազում աղբիւրք խցան: Եւ փլան քարափունք, եւ լցան առուքն, եւ արգելին զգնացս ջուրց: Եւ բազում գեղորայք քակեցան: Եւ ՚ի Զանաքեռ գիւղ ոչ մնաց բուն մի հաւու. եւ էր զարմանք, զի ՚ի նոյն Զանաքեռ ՚ի տուն մի անկան չորեքին որմունք, եւ տանիքն ՚ի վերայ չորս սեանցն եկաց անշարժ՝ որպէս թէ կախեալ զօդոյն: Եհաս շարժն մինչ ՚ի գիւղաբաղաքն Կարբի, եւ Գ արք մեռան: Եւ ՚ի սուրբ ուխտն Յօհանավանք փլան ամենայն գեղեցիկ ապարանքն, եւ եկեղեցին խախտեցաւ. եւ մեք հազիւ գերծաք ՚ի մահուանէ: Եւ նոքա՝ որք մնացին ՚ի տակ հողոյն, զոր ինչ կարացին հանել՝ հանին, եւ զոր ոչ կարացին՝ եղեւ գերեզմանք նոցա տունք իւրեանց: Եւ մեռեալքն յոլովք էին քան զկենդանիս: Չի թեպետ յամենայն տեղիս ոչ կարացի իմանալ զմեռեալսն, այլ ՚ի հայրենի գիւղն իմ Զանաքեռ թուեցին զմեռեալսն ՌՄԻԸ. ոչ մնաց շուն, ոչ կատու եւ ոչ հաւ: Եւ յամեաց շարժն մինչեւ ՚ի հոկտեմբեր ամիսն: Եւ յամենայն օր գոռայր երկիրն, օր Գ, օր Դ, օր Ե, եւ ապա գայր շարժն. բայց վնասն յառաջի օրն եղեւ. որք մնացին կենդանի՝ կապերտավրանօք բնակէին յայգիս՝ եւ ՚ի պարտեզս՝ եւ յանվայր տեղիս. եւ յառաջին օր շարժին եկին դեսպանք յԱրզրումայ՝ եւ տեսին զշարժն: Իսկ խանն ՚ի նոյն օր առաքեաց դեսպանս առ Շահն, եւ ծանոյց զաւերումն շարժին. եւ դեսպանացն Օսմանցւոց ոչ եթող զնալ՝ մինչ ՚ի գալ պատգամաց Շահին: Եւ յետ Եժան աւուր եկն փութագնացն, եւ հրաման շինելոյ բերդին եւ եկեղեցեացն. եւ մունետիկն գոչէր, թէ հրաման է Շահին, զի քրիստոնեայք շինեսցեն զեկեղեցիսն՝ զոր քակեալ է. եւ յայսմ պատճառէ շինեցաւ ՚ի բազում տեղիս եկեղեցիք թէ՛ ՚ի նորա ժամանակին եւ թէ՛ յետ նորա. եւ ապա արձակեաց զդեսպանսն: Եւ ապա եկն մեծ իշխան Միրզայ-Իպրահիմն, զոր ասէին Զատրբեճան-Վազրի, նստաւ Երեւան. եւ կոչեաց զմերձակայ դանորայս, զՆախչուանայ, զՊարաւայ, զՉակամայ, զԼօռոյ, եւ զՍուլթանսն, զՄակուլայ, զԱկուռոյ, զՈւտարակայ (գուցէ զԱշտարակայ), զԾարայ: Եւ եկին սոքա՝ եւ շինեցին զբերդն երեքօրմեայ ամրագոյն քան զառաջինն: Եւ զկամուրճն՝ որ ՚ի ներքոյ բերդին էր ՚ի վերայ Զուրաստան գետոյ՝ որ ասի Չանկի, զնա եւս շինեցին ամրագոյն. եւ զառուքն՝ որք խափանեալ էին, նորոգեցին, եւ բերին զջուրն ՚ի քաղաքն Երեւան: Եւ ապա հաստատեցաւ կարգն Երեւանայ ամենայն պիտոյիլք մարմնաւորօք՝ որքա՞ն եւ իշխէր սա Երեւանայ:

Գալն Եղիազար Կաթուղիկոսին:

Յորժամ վախճանեցաւ մեծ Հայրապետն Յակոբ 'ի Կոստանդնուպօլիս, Մարտիրոս վարդապետն Կաֆայեցի՝ որ բարեկամ էր նմա, եւ էր Պատրիարք յԵրուսաղէմ, սա գրեաց թուղթ մխիթարական 'ի սուրբ Էջմիածին, եւ ծանոյց ևոցա՝ թէ մի՛ գուցէ թարց հարցանելոյ այսց կողմանց առնէք Կաթուղիկոս: Այլ գրովք ձերովք հարցէ՛ք սոցա, այսինքն՝ Եղիազարին, որ ինքնագլուխ եղեալ էր Կաթուղիկոս, եւ կայր լռեալ, եւ նստեալ 'ի Բերիա՝ որ է Հալապ: Առ որ ժողովեցան 'ի սուրբ Էջմիածին ամենայն վանորէից Առաջնորդք, եւ Եպիսկոպոսք, եւ վարդապետք, եւ իշխանաշուք մարդիկք, եւ գրեցին առ նա. եւ 'ի մէջ թղթին գրեալ էին, թէ՛ սրբութիւն քո Հռոմկայեցի գլով՝ արժան ես 'ի շարս նախնեաց ունել: Եւ ընտրեցին զոմն վարդապետ՝ Պետրոս անուն՝ որ էր Եպիսկոպոս Գողթան գաւառին, այր ճարտար եւ բանիբուն, եւ առաքեցին առ նա: Եւ գնաց Պետրոսն. առեալ ածէ գնա 'ի սուրբ Էջմիածին: Ի թուին ՌՃԼԱ յօգոստոսի ԺԴ. 'ի փոխման ... Աստուածածնին նստաւ յԱթոռ Կաթուղիկոսութեան 'ի սուրբ Էջմիածին: Սա էր այր ճոռոմաբան եւ ճարտար, բաղդաւոր եւ պնդերես, ատենախօս: Սա յորժամ նստաւ Կաթուղիկոս, եկին յամենայն կողմանց 'ի հնազանդութիւն սմա. եկն եւ Կաթուղիկոսն Աղթամարայ, եւ Էառ օրհնութիւն 'ի նմանէ՝ եւ գնաց: Սա արար շինուածս 'ի սուրբ Հռիփսիմէն, տունս գեղեցկաշէն, հրուանդանս եւ հովանոցս. եւ հաստատեաց Միաբանս: Նոյնպէս եւ 'ի սուրբ Մայրն Գայիանէ շրջապատեալ պարսպեաց. եւ յարեւմտեան դրանն արտաքոյ կողմանէ շինեաց խորանս, եւ 'ի նոյն տեղին հիւսիսոյ կողմն շինեաց զգերեզմանն իւր, զոնտեսատունս եւ զխուցն. եւ հաստատեաց եւ Միաբանս, զի ժամ եւ պատարագ մատչի հանապազ: Այլ եւ կանգնեաց կճեալ Կաթուղիկէ 'ի վերայ Իջման տեղին. եւ հաստատեաց սեղան՝ առնել պատարագ. եւ յերկու կողմն եկեղեցւոյն բարձրացոյց յերկրէ, եւ արար ամպիոն, եւ կանգնեաց սեղան պատարագի: Եւ շինեաց որմն 'ի մէջ եկեղեցւոյն 'ի հարաւոյ դրանէն մինչեւ 'ի դուռն հիւսիսոյ. զի անդ կացցեն յաղօթս, եւ մի՛ առաջի աւագ խորանին: Եւ 'ի տանիս եկեղեցւոյն յերիս տեղիս կանգնեաց Կաթուղիկէ: Այլ արար բարութիւնս. վասնզի պարտս գոյր Աթոռոյն, եւ գային պարտատուքն ինդրել զպարտս. եւ նա ասէ, ես ոչ եկի պարտս տալ, այլ եկի շինուածս առնել. եւ թէ ստիպէք զիս վասն պարտուց, ես գնամ անդ՝ ուստի եկի. զայս առնելով վերացոյց զամենայն պարտս Աթոռոյն: Եւ եկաց նա այսպէս խրոխտ՝ ահարկու զամենայն աւուրս իւր. եւ մեռաւ 'ի թուին ՌՃԼԹ յօգոստոս ամսոյ 'ի ԺԴ, յորում աւուր եկն 'ի սուրբ Էջմիածին. կացեալ Կաթուղիկոս ամս Ը: Եւ զկնի նորա եղեւ Կաթուղիկոս ձեռնասուն աշակերտ իւր Նահապետ Եղեսացին, որ այժմն է: Այս երկու Կաթուղիկոսաց 'ի ժամանակի շինեցաւ եւ նորոգեցաւ բազում վանորայս եւ եկեղեցիս: Սոքա առնուին հրաման յիշխանէն վասն շինութեան եկեղեցեաց: Բայց զկարգ եւ զկանոն առաջին Կաթուղիկոսացն քայքայեցաւ 'ի սուրբ Աթոռոյն եւ յամենայն վանորէից վասն թոյլ տալոյ ևոցա. զի ամենայն Առաջնորդք ըստ կամաց իւրեանց. առնէին. եւ Կաթուղիկոսացն ոչինչ լինէր փոյթ. զի ինքեանք զոր ինչ յիւրեանց աշխարհին վարեալ էին, զնոյն եւ աստ առնէին: Այլեւ զոր ինչ պակասութիւն տեսանէին արեղայից եւ երիցանց, բերեալ գերծէին զգլուխսն եւ զմուրուն. եւ բրածեծ առնէին մահու չափ: Եւ այսպէս կային 'ի ժամանակս կենաց իւրեանց:

Վասն նշանացն երկնից:

Յառաջ քան զշարժն եղել նշան ինչ յերկինս. զի տեսին 'ի գիշերի միում յօդս՝ որպէս թէ նիզակաբունս կապուտս՝ եւ երկայն եւ լայն՝ 'ի հարաւոյ եւ 'ի հիւսիս, եւ երկոքին ծայրքն բարակ որպէս դեղարդի. եւ սակաւ սակաւ դարձոյց գտտունս իւր յարեւելս եւ յարեւմուտս. եւ այնպէս կացեալ յաւուրս Ի՝ եւ անյայտ եղել: Յետ այսորիկ երեւեցաւ աստղ մի 'ի Միջերկրեայս՝ սաստիկ մեծ քան զայլ աստեղս, դեղին գունով, ունելով զհերս երկայն եւ լայն՝ սպիտակ որպէս զծիւն, ձգեալ դեպ յարեւմուտս. եւ փայլէր հերքն՝ որպէս թէ կայծս թափել յերկիր, եւ ահարկու տեսողացն. եւ կացեալ այնպէս ամիս մի, եւ լինէր երկօրեայ երեւիր մինչեւ ցառաւօտ, երբեմն 'ի մէջ գիշերի, եւ երբեմն յառաւօտին եւ երբեք ոչ շարժէր 'ի տեղոջէն. եւ ապա եղել անյայտ: Յետ այսորիկ երեւեցաւ յարեւելս աստղ մի կարմիր որպէս որդան, եւ ունէր երիս գեսս, մին սպիտակ, մին աստղագոյն եւ մին խարտեաշ՝ բոլորագունդ, ինքն բարձր, եւ գեսն կախեալ դեպ 'ի երկիր, ինքն կայր անշարժ, գեսն շարժէին երբեմն երբեմն. եւ կացեալ աւուրս վեց, եւ յետ վեց աւուրց գեսն ցրուեցան, եւ ինքն երեւիր 'ի բազում աւուրս. եւ կորեաւ անհետ:

[ԾԴ]

Վասն միւս նշանին երկնից:

Մինչդեռ մանուկ եկ ես 'ի հայրենի գիւղն իմ Զանաբեռ, եւ խօսեաք ընդ յարակից մանկունս. եւ 'ի կարգ գրուցաց ասացին մանկունքն, թէ օձն ապրի մինչ 'ի Ռ ամս, եւ 'ի Ռ ամեն լինի վիշապ, եւ հրեշտակք Աստուծոյ քարշեն զնա յերկինս, եւ թողուն 'ի վերայ մեծամեծ վիմաց՝ եւ սատակի: Չայս առասպել մանկանց. սակայն ինձ հաւատարիմ գոլ թուի. զի 'ի ժամանակի ծերութեան իմոյ՝ մինչ էի ես 'ի սուրբ ուխտն Յօհաննաւանք, յաւուր միում յէրրորդ ժամուն 'ի պարզոյ՝ յարեւմտեան կողմն երկինքն վառեցաւ որպէս հուր, եւ կայծակունք իջանէին 'ի վայր, երբեմն ցելոյր որպէս փայլակն, եւ երբեմն խաղաղանայր. եւ հրոյն կախեալ կայր 'ի վայր որպէս առասան մինչ 'ի երկիր. եւ 'ի ծայր պարանին կապեալ կայր որպէս վիշապ՝ կապուտ որպէս ամպ՝ գլուխն եւ մէջն եւ տուտն որպէս ճշմարիտ վիշապ, եւ տուտն շարժէր այսր եւ անդր, գլուխն եւ մէջն գալար առնոյր. եւ առ սակաւ բարձրանայր յերկրէ, եւ եհաս մինչեւ 'ի հուրն. եւ մնաց անդէն փոքր մի. եւ ապա պատառեցաւ հուրն դարձեալ. եւ վիշապածէն սեւացեալ որպէս ածուխ՝ անկաւ յերկիր յանկարծակի. բայց ոչ իմացաք՝ թէ ո՛ր անկաւ. սակայն ա՛յսքան բազումք տեսին որպէս եւ գրեցաք:

[ԾԵ]

Պատերազմ Օսմանցոց ընդ Ֆռանգաց:

Ի թուին ՌՃԼԱ զօրաժողով արար թագաւորն Օսմանցոց Սուլթան Մահմատ զամենայն հնազանդեալս իւր, եւ զնաց 'ի վերայ ամուր քաղաքին Ֆռանգաց Փէչայ. եւ էր քաղաքս այս ընդ իշխանութեամբն կայսերն, զոր ինքեանք Եփրաթօլ ասեն. եւ էր յոյժ անառիկ. քանզի Գ կողմն ձոր էր, եւ բակ պարսպեալ՝ բարձր եւ լայն. եւ 'ի մէջ երկուց որմոցն՝ պողոտայ, եւ Բ դրունք կախեալ յերկու ծայրսն պողոտային. Ա դուռն 'ի վերայ բուն

բաղաբին ներսին որմոյն, Ա դուռն արտաբին որմոյն. այս չորեքին դրուք հանդէա միմեանց, ո՛չ ՚ի վերայ երկրի հաստատեալ, այլ կախեալ ՚ի վերուստ ՚ի վայր, մեքենայիւք բարշէին եւ իջուցանէին ՚ի վայր: Եւ մին կողմն բաղաբին դաշտ էր եւ դիւր, որում դրուքն էին. յայսմ կողմանէ պատերազմէին տաճիկքն սաստիկ եւ յոյժ. Նոյնպէս եւ Ֆռանգքն պատերազմէին: Եւ յորժամ խստացաւ պատերազմն, պատրեցին զնոսա Ֆռանգքն. քանզի ՚ի ժամուն պատերազմին խաչն հանդերձ վառ ... ունին, եւ բարձրացուցանեն զխաչվառն մինչ յաղթութիւնն ինքեանց Է. իսկ յորժամ յաղթութիւնն թշնամեացն լինի, խոնարհեցուցանեն զխաչվառն: Եւ յայսմ պատերազմիս պատրեցին զնոսա: Քանզի զներսին դուռն պնդեցին, եւ զԲ դուռն պողոտային բարշեցին ՚ի վեր. Նոյնպէս եւ արտաբին դուռն եւս բարշեցին ՚ի վեր՝ եւ թողին ՚ի բաց: Եւ ապա խոնարհեցուցին զխաչվառն: Եւ Հագարացիքն տեսին եւ հաւատացին ճշմարիտ գոյ, եւ հնչեցին զփողսն պատերազմին. եւ աղաղակէին ալտք դալայի, որ Է՝ առաք զբերդն. եւ այսպէս մտին ՚ի մէջ երկու պարսպացն, եւ լցաւ պողոտայն ծագէ ՚ի ծագ: Եւ ապա իջուցին Լատինք զերկոսին դրուսս պողոտային, եւ մնացին ՚ի ներս անելի քան զկեսն Իսմայելացւոց: Եւ քրիստոնեայքն բարձրացուցին զխաչվառն, հնչեցին զփողսն, եւ ասէին, վիվօ~ վիվօ~. որ Է՝ ուրախ լերո՛ւք, ուրախ լերո՛ւք: Եւ իբրեւ տեսին Օսմանցիքն զխաչն բարձրացուցեալ, սկսան փախչել. եւ Ֆռանգքն ծպտեցան զկնի նոցա, հալածելով եւ կոտորելով իսպառ փախուցին մինչ ՚ի բաղաբն իւրեանց Պուտան. եւ որք մնացին ՚ի պողոտայն՝ գերի արարին: Եւ ԺԱ փաշայ ամենայն զօրօք իւրեանց գնացեալ խառնեցան առ զօրսն Ֆռանգաց, եւ եղեն քրիստոնեայ. եւ առ սակաւ սակաւ տարան եւ զնոսա... իւրեանց առ ինքեանս: Առին Ֆռանգքն զՊուտան բաղաբ, եւ հարկատու արարին զտաճիկսն: Նոյնպէս առին զԲելրդաթ, եւ ամս Գ կացին անդէն. եւ յետ երից ամացն կոտորեցին զամենայն բաղաբն, եւ թողին դատարկ, եւ գնացին ՚ի տեղիս իւրեանց: Չայս պատմեաց ուղտապան ոմն տաճիկ Եւդոկացի, որ փախեալ էր ՚ի պատերազմէն: Եւ ահա Է պատերազմ, եւ զկատարածն Աստուած գիտէ:

[ԾԶ]

Պատուհաս Զմիւռնոյ:

Մինչ էաք մեք ՚ի Զմիւռնին բաղաբ ՚ի թուին ՌՃԼ ՚ի մայիս ամսոյ Է, ՚ի յերրորդ ժամու աւուրն եկն յարեւելից կողմանէ մարախ՝ սաստիկ յոյժ՝ եւ որպէս անձրեւ կարկտախառն, ըստ ասելոյն Սողոմոնի, առանց թագաւորի Է մարախ. եւ իբրեւ ՚ի միոջէ հրաման առնեն. եւ ա՛յնքան եկն՝ որ ստուեր արար երկրի, եւ զճառագայթս արեգական արգելեաց. եւ տիւն եղեւ գիշեր: Եւ անկաւ ահ ՚ի վերայ ամենայն ումեք, եւ ամենայն արուեստաւորք խափանեցան, եւ աղիւսեցին զդրուսս խանութից եւ տանց. եւ թռչունքն որք կային ՚ի բաղաբին՝ նոքա ոչ կարացին շարժել ՚ի տեղոնց իւրեանց, եւ լռեցին ՚ի խօսից: Եւ ՚ի Ե ժամէ աւուրն մինչեւ ցԸ ժամն եկն, եւ գնացեալ թափեցան ՚ի ծովն. եւ ալիք ծովուն ձգեցին արտաքս, եւ նեխեցաւ գէշն. եւ ՚ի գարշ հոտոյն տագնապէին բաղաբն. վասնորոյ փորեցին զաւագն՝ եւ լցին ՚ի փոսն, եւ ծածկէին աւագով. եւ արգելաւ հոտն: Եւ յետ աւուրց դարձեալ եկն մարախն, բայց ո՛չ որպէս զառաջինն, այլ սակաւ, եւ կէս ժամու չափ: Յետ երից ամաց եղեւ սով սաստիկ երկրին Լիկիացձոց, մանաւանդ ՚ի Զմիւռնին բաղաբ: Քանզի Ֆռանգքն կալան զճանապարհս ծովուցն, եւ ոչ գնաց ցորեան ՚ի Կոստանդնուպօլիս, եւ եղեւ սղութիւն. եւ ծանուցին թագաւորին՝ թէ ցամաք ճանապարհաւ երթայ ցորեան ՚ի Զմիւռնին: Եւ ապա արար հրաման եւ պնդապատուէր, թէ այլ ուրեք մի՛ երթիցէ ցորեան, բայց միայն ՚ի Ստամպօլ: Վասնորոյ

անկաւ սովն 'ի Չմիւռին, եւ սաստկացաւ առաւել յոյժ. եւ կերին ամենայն անսուրբ կենդանի. եւ 'ի պակասիլ կենդանեացն, ժողովէին զթրիք ձիոց՝ եւ աղային, եւ առնէին հաց: Այլեւ ոսկր ժողովէին, եւ մանրէին կացնաւ՝ եւ աղային, եւ առնէին հաց. եւ մինչ ջերմ էր՝ 'ի կեր գայր. եւ երբ հնանայր՝ ոչ գայր 'ի կեր. մանրէին՝ եւ ապա ուտէին: Այլեւ զփտեալ ծառս եւ զտերեւ ծառոց չորացուցանէին, եւ փշրէին եւ ուտէին. եւ ոչ օգնէր նոցա զայն, այլ առաւել վնասէր զկերողսն. բազում քրիստոնեայք զուստերս եւ զդստերս իւրեանց սակաւ գնոյ վաճառէին տաճկաց առ 'ի կեցուցանել զինքեանս. եւ բազումք զմանկունս իւրեանց տարեալ արկանէին առ դրունս տաճկաց՝ եւ փախչէին. եւ տաճիկքն առեալ զնոսա տանէին առ ինքեանս՝ եւ առնէին զնոսա տաճիկ: Բարձաւ սեր եւ գուր բարեկամաց, ողորմութիւնք եւ տուրքեւառք եւ ինամք վերացան. բարեկամք եւ սիրելիք օտարացան 'ի միմեանց: Եւ այսպէս տառապէին ամենեքեանք. եւ եկաց սովն տարի մի: Եւ յետ երկուց ամաց ել եւ աստուածասաստ բարկութիւն 'ի վերայ Չմիւռնոյ. զի հայեցաւ Աստուած բարկութեամբ յարարածս իւր, եւ եղեւ շարժ սաստիկ եւ ահագին. եւ փլան ամենայն գեղեցիկ շինուածք, եկեղեցիք եւ պանդոկք, մզկիթք եւ միևնարայք անկան. եւ ծովն եռայր՝ որպէս կաթսայ, եւ բազում նաւք հարան ընդ միմեանս՝ եւ խորտակեցան. եւ որք կային անդ՝ ջրասուզ եղէն: Եւ բազումք մնացին 'ի ներքոյ հողոյն՝ եւ ոչ կարացին հանել. եւ տունք նոցա գերեզմանք ինքեանց եղէն ըստ մարգարէին: Եւ 'ի նոյն աւուր եղեւ կրկին բարկութիւն Աստուծոյ 'ի վերայ նոցա. վասնզի անկաւ հուր՝ եւ այրեաց զմնացեալն՝ զոր 'ի շարժէն եղէն կրկին պատժեալ. որ եղեւ կատարեալ առ նոսա ասացեալն՝ թէ մնացեալն 'ի կարկտէն՝ կերիցէ մարախ. զայնոսիկ 'ի վերայ Չմիւռնոյ եկն. զի նախ եկն մարախն, եւ ապա սովն, զկնի շարժն, եւ ապա հուրն: Բայց քակեալն 'ի շարժէն զեկեղեցիսն՝ զեղեցկայարմար շինեցին վերստին: Քանզի վաճառականքն յարեւելից ծանուցին թագաւորին Օսմանցւոց. եւ նոքա եղէն պատճառ ոչ միայն Յայոց, այլեւ Յունաց եւ Ֆռանգաց եւ ամենայն քրիստոնէից՝ որք կային 'ի Չմիւռնին:

[ԾԷ]

Անգգամութիւն Յրեից:

Ի քաղաքն Թեսաղոնիկէ, որ այժմ ասի Սելանիկ, Յրեայք բազում են բնակեալ անդ: Ասէն, թէ աստ պահէն կուսան աղջկունս վասն գալստեան Մեսիային իւրեանց: Եւ են փարթամք եւ հարուստք, ընչաւետք եւ մեծատունք. որ եւ հպարտացան՝ եւ եղէն չքաւորք. խորհեցան խորհուրդ նանիր ինքեանց: Քանզի ժողովեցան նոքա 'ի վայր միում. կոչեցին եւ զգլխաւորս հաւատոյն իւրեանց՝ որ ասի խախամ, որ է հայրապետ. եւ ասէն, օ՛ժ 'ի վերայ մեր թագաւոր՝ որում եւ հաւանիս դու: Եւ նա ընտրեաց զմն Սողոն անուն, այր իմաստուն, եւ ճարտար, եւ գիտուն օրինաց իւրեանց: Այլեւ զեղեցիկ տեսլեամբ, եւ երկայն հասակաւ: Եւ օծին զնա՝ եւ անուանեցին Մալքիմ Սողոն, որ է Սողոմոն թագաւոր. եւ զգեցուցին նմա պատմութեան սպիտակ եւ ազնիւ. եւ եղին 'ի գլուխ նորա թագ երեքճոյեայ՝ կարմիր եւ կանանչ. եւ բազմեցուցին զնա 'ի վերայ բարձր գահի, եւ եղին 'ի ձեռն նորա գաւազան ոսկեգօծ. եւ պատեցին զմիջով նորա թուրս ոսկեպատենս, եւ ինքեանք անկեալ երկիրպագանէին: Եւ կարգեցին Բժան դատաւորս ընդ Բժան ցեղիցն. ընտրեցին եւ բիւրապետս, Ռարապետս, Ճապետս, Ծապետս, զգորագլուխս եւ զգօրս բազումս: Եւ գրեցին յամենայն երկիր՝ ուր եւ գոն Յրեայք, զպատճեն զայս: Լուարո՛ւք ամենայն ազգ Յրեից, որք էք օրինօքն Մովսիսի. զի ահա շնորհօքն Աստուծոյ՝ մեք թագաւորեցաք աստէն, եւ կամիմք զազգն տաճկաց եւ զքրիստոնեայսն հարկատու առնել՝ 'ի Յայոց Ժ ոսկի, եւ 'ի Յունաց Ը. եւ դուք պատրաստ եղերո՛ւք յաւազ տօնին տաճկաց՝ որ ասէն Ղասում-գունի, նոքա

ամենեքեան փութան 'ի գիշերապաշտօնն իւրեանց 'ի մզկիթն, եւ դուք վառեալք զինուք անկերո'ւք 'ի վերայ նոցա՝ եւ կոտորեցէ՛ք զնոսա, զմանկտիս եւ զկանայս նոցա ծառայեցուցէ՛ք: Իբրեւ զայս ամենայն առնիցէք, եւ ապա լինիմք մի անձն եւ մի խորհուրդ. գայլք եւ գառինք 'ի միասին ճարակեսցեն: Յայնժամ գայ Մեսիայն՝ եւ բնակի առ մեզ: Առաքեցին զթուղթս յամենայն տեղիս ձեռամբ սուրհանդակաց, մինչեւ 'ի Ասպահան եւս գրեցին: Եւ ապա բաժանեաց զամենայն քաղաքս Օսմանցոց 'ի վերայ իշխանաց իւրոց. եւ ինքն էառ զԲիւզանդիա տեղի արքունի ինքեան: Եւ ետ զՊրուսա՝ որ է Բուրսա, Ովսէ անուն ումեմն, եւ զԱնդրիանուպօլիս՝ որ է Անտրանա, ումեմն իշխանի. աստանօր եղել յայտնի չարութիւն նոցա: Չի Ովսէն այն՝ որ ետուն նմա զՊրուսա, ասէ, ես ծննդեամբ եւ սննդեամբ Անդրիանացի եմ, տո'ւր ինձ զհայրենի քաղաքն իմ: Ասէ թագաւորն, զայն՝ որ ետու քեզ, դու նմա իշխեա՛, եւ ոչ ունիս դու իշխանութիւն 'ի վերայ այլում քաղաքի: Ասէ Ովսէ, ես զհայրենիսն իմ ոչ տամ այլում. 'ի վերայ այսմ բանի եղել աղմուկ եւ կազ: Եւ հրամայեաց թագաւորն արկանել յերկիր զՈվսէն, եւ բրածեծ առնել: Այնքա՛ն հարին զնա, մինչեւ եղել կիսամահ, եւ քարշեցին արտաքս: Եւ էր ուրբաթ գիշերի, եւ ամենայն տաճիկքն զնային աղօթել 'ի մզկիթն: Իսկ Ջիուտն Ովսէ զնաց սակաւ առ սակաւ մինչեւ յաւագ մզկիթն, ուր եւ փաշայն գայր աղօթել, եւ անկաւ առ դրան մաշիթին: Եւ 'ի լուսանալն եկին մոլնայքն, եւ տեսին զՋիուտն, եւ ասեն, ե՛լ եւ զնա՛ աստի, զի ահա գայ փաշայն: Ասէ Յրեայն, ունիմ ինչ ասել փաշային, զի օգուտ մեծ լիցի ազգի ձերում: Եւ թոյլ ետուն մինչեւ աղօթել փաշային. եւ ապա տարին զՋիուտն առ փաշայն. եւ զնացեալ համբուրեաց զոտս փաշային, եւ նստաւ առ նմա, եւ պատմեաց զամենայն մի ըստ միոջէ՝ աւելորդօք: Եւ լուեալ փաշայն՝ սոսկացաւ անձն նորա. եւ ասէ, որքա՛ն ժամանակ է՝ որ արարեալ են խորհուրդդ այդ: Ջիուտն ասէ, Բժան. մարդ միշտ յամենայն երեկոյեան գան մինչեւ 'ի միւս երեկոյն ուտեն եւ ըմպեն, եւ առնեն խորհուրդ. նոքա զնան՝ եւ այլք գան, նոյնպէս առնեն: Բայց յերեկոյս բազումք գան վասն վաղուեան՝ որ շաբաթ է, եւ ո՛չ ելանեն արտաքս. զոր ինչ չար խօսին՝ վաղիւն խօսին: Եւ ապա կոչեաց փաշայն բազումս 'ի մեծամեծացն՝ եւ ասէ, լերո'ւք պատրաստք, զի 'ի լուսանալ առաւօտուն զնալ (զնացեալ) ընդ Յրեիս ըմբռնել (ըմբռնեսցուք) զԵահուտիսն: Եւ 'ի լուսանալն՝ առաջի իւրեանց արկին զՋիուտն՝ եւ զնացին՝ ուր էին ժողովեալ նոքա ընդ թագաւորին իւրեանց: Եւ մտին 'ի տունն, եւ տեսին՝ զի բազմեալ էր թագաւորն 'ի բարձր գահի: Ասէ զխաւորն տաճկաց, Ջիուտ՝ դուշ օնտան, փաշայ սանի իստէիր. որ է այս, Է՛ջ այտի, զի ինդրե գքեզ փաշայն: Նա՛ որ թագաւորել կամեր, եւ զտաճիկսն կոտորել, ահա այժմ դողայր եւ վրվթայր, եւ բեկբեկ ձայնիւ աղաչէր, եւ կամեր մերկանալ 'ի հանդերձն: Եւ ո՛չ թողին, այլ կապեցին զամենեցունց զձեռս յետս, եւ առեալ տարին առ փաշայն: Եհարց փաշայն զամենայն, եւ ստուգիւ տեղեկացաւ: Եւ ապա հրամայեաց կոտորել զնոսա. եւ Խախամի զլեզուն եւ զքիթն, զշրթունսն, զականջսն, զմատուկս ձեռացն եւ ոտիցն, զերկորիսն զամենայն հրամայեաց հատանել: Եւ ասաց մունետկաց, զի կոչեսցեն բարձր ձայնիւ, թէ ամենայն ոք՝ որ լսէ զձայնս մեր, թէ՛ քրիստոնեայք եւ թէ՛ տաճիկք, անկերո'ւք 'ի վերայ ազգին Յրեից, զմեծամեծսն կոտորեցէ՛ք, զմանկունսն գերեցուցէ՛ք, զկանայս նոցա խայտառակեցէ՛ք պղծելով, եւ զինչս նոցա աւար առէ՛ք, յափշտակեցէ՛ք եւ մի՛ ինայեք. եւ ո՛վ ոք յափշտակեսցէ 'ի նոցանէ ինչս՝ ինքեան լիցի, բայց զսպանումն նոցա մի ինայեսցէ: Չայս լուարո'ւք ամենեքին զհրամանս մեծ փաշային: Եւ զի շաբաթ էր օրն, եւ Յրեայքն ամենեքեանքն 'ի տան էին, եւ ո՛վ ոք լուաւ զձայն մունետկին, արար՝ որպէս լուաւ. եւ կոտորեցին յաւուր յայնմիկ Գ մասն Յրեից, եւ մինչ 'ի Գ օրն սպառեցին զամենայն: Բազումք 'ի նոցանէ տաճկացան, եւ բազումք խառնեցան ընդ քրիստոնեայսն. շատք ելին 'ի քաղաքէն եւ փախեան. եւ այլք զինչս իւրեանց տային քրիստոնէից, եւ թաքչէին 'ի տան նոցա: Եւ այսպէս եղեն նոքա սպառեալք ողորմելի մահուամբ. եւ յընչից նոցա բազումք փարթամացան՝ եւ եղեն հարուստք: Եւ զկուսանս՝ որ պահէին վասն Մեսիային, հանեալ տարին առ փաշայն, որ էին Բժան, հրապարակաւ

ապականեցին: Եւ փաշայն Էառ իւր բաժին գտուն թագաւորին նոցա, եւ անթիւ եւ անհամար գանձս ոսկւոյ եւ արծաթոյ. եւ ապա գրեաց զիր զպատճեն, եւ առաքեաց առ Խոնթկարն: Վասնորոյ եւ Խոնթկարն գրեաց ամենայն հնազանդելոց իւրոց, զի ուր իցեն Զրեայք 'ի ներքոյ տերութեան իւրոյ, զի բազում հարկս դիցեն 'ի վերայ նոցա, զի չբաւորեսցին' եւ մի' լիցի նոցա լրբութիւն: Եւ այսպէս տառապեցուցին զԶրեայս բազում եւ ազգի ազգի հարկապահանջութեամբ: Թեպէտ եւ մեք զայս լւեալ Էաք յայլմէ, բայց ոչ ուղիղ: Եւ գնացի ես 'ի Չմիւռնոյ 'ի Կոստանդնուպօլիս նաւով. զայս պատմեաց Զոռոմ սարկաւագ մի Յենի անուն, որ Է Յօհան. որ եւ ինքն էր 'ի Սալէնիկոյ քաղաքէն:

[ԾԸ]

Սպանումն տանուտէր Աւագին:

Այրս այս Աւագ էր յԱյրարատայ 'ի գաւառէն Կոտայից 'ի գեղջէն Եղաւարդայ յստորոտին Արայոյ: Եւ էր տանուտէր նոյն գեղջին՝ այր ճարտար, եւ ատենախօս, եւ պնդերես, եւ առաջի մեծամեծաց յարգոյ եւ պնդասիրտ: Եւ գեղականքն առանց հրամանաց նորա ոչ առնէին ինչ: Եւ զի ջուր գեղջն սակաւ էր, եւ ոչ էր բաւական յարբուցումն անդաստանաց նոցա, վասնորոյ գնացեալ 'ի կողմն հիւսիսոյ 'ի մէջ ձորոյ գտին ջուր ցրուեալ. եւ նոքա բազում չարչարանօք եւ յոլով ծախիւք հանին առու, եւ անդաստանօք Ղարայօրան գեղջն՝ որ Է Սեաւ-աւեր, բերեալ խառնեցին ընդ ջուրն իւրեանց: Եւ էր տէր Ղարայօրան գեղջն տաճիկ մի՝ ազգաւ Ղաճար, լիոր եւ անզգամ, հայիոյիչ եւ պղծաբերան, յանդուզն եւ անհնազանդ, չարագործ եւ շնացօղ, ինքնահաւան եւ գոռոզ, ամենեւին կամարար՝ եւ ծառայ՝ եւ հաճոյական սիրելի սատանայի: Սա իբրեւ ետես՝ թէ խառնեցաւ ջուրն ընդ բուն ջրոյն Եղաւարդայ, լցաւ սատանայի չար նախանձովն, բորբոքեցաւ անիրաւութեամբ, եւ առաքեաց զմանս 'ի գեղականացն. որք գնացեալ քակեցին զառուն, եւ իջուցին զջուրն 'ի գիւղն իւրեանց Սեաւ-աւեր. եւ պիղծն այն տէր գեղջին Զապուշ-Ղասիմ՝ շինեաց պարտեզս, եւ արար բուրաստան: Յանեաց առաւետ, եւ արբուցանէր այնմ ջրով. եւ ոչ թողոյր գնալ յԵղաւարդ ջուրն զայն: Եւ աղաչէին նմա Եղաւարդեցիք, եւ նա ոչ լսէր, այլ ծեծէր, հայիոյէր՝ եւ անարգանօք արծակէր զնոսա: Վասնորոյ կարեւր խոցեցան Եղաւարդցիք. եւ գնացեալ գրեցին թուղթ գանգատանաց, եւ առաքեցին առ իշխանն, եւ ասացին, թէ Ղարայօրանն գեղովն՝ Եղաւարդայ միոյ տան չափ ոչ տան հարկ. այլ Զապուշ-Ղասիմն իւրով անզգամութեամբն կամի քակել զայնպիսի՝ պատուական գեղ, որ քան զամենայն երկիրս Երեւանայ լաւ Է արդեամբ: Վասնորոյ գրեաց թուղթ խանն առ պիղծն այն՝ եւ ասէ, չունիս դու իշխանութիւն առ ջուրդ այդ. թոյլ տո՛ւր դմա գնալ յԵղաւարդ 'ի տեղի իւր: Իսկ նոցա առեալ զթուղթ տարեալ ցուցին այնմ շան: Իբրեւ ընթերցաւ, պատառեաց եւ ետի նոսա, եւ ասէ, տարեալ դի՛ք 'ի յամօթոյս կանանց ձերոց. եւ յարուցեալ եհար զնոսա փայտիւ, եւ հայիոյեաց եւ զբերան խանին. եւ գանիւ հալածեաց զնոսա: Եւ նոքա գնացեալ գրեցին միւս եւս արգայ, եւ զպատառեալ թուղթն եղին ընդ նմա, եւ ետուն ցխանն: Եւ իբրեւ լուաւ զպատառումն թղթոյն՝ եւ զարհամարհանս իւր, բարկացաւ սրտմտութեամբ յոյժ. եւ հրաման ետ նոցա՝ եւ ասէ, գնացէ՛ք եւ կալեալ զշունն այն՝ եւ չարաչար սպանէ՛ք, եւ կոտորեցէ՛ք զնոսա՝ որք համախոհ են նմա՝ թէ՛ տաճիկ եւ թէ՛ քրիստոնէայ, եւ զգիւղն քակեցէ՛ք, եւ զանդաստանս նոցա գրաւեցէ՛ք, եւ հարկ նոցա դուք տո՛ւք: Չայս հրաման սաստկութեամբ ետ. գրեաց եւ թուղթ՝ եւ ետ նոցա, եւ բերանով եւս պատուիրեաց: Իսկ նոցա առեալ զպատուէրս զայս, եւ գնացեալ ետուն զիր միմեանց, եւ թէ ոք ոչ երթիցէ 'ի

կատարել զպատուէր խանին, Ժ ամէն 'ի վեր տացէ տուգանս խանին: Եւ ապա գրոհ տուեալ ժողովեցան 'ի մի. եւ ոմն երիտասարդ զգեցուցին 'ի հանդերձից իւրեանց, եւ եղին 'ի գլուխ նորա աւել, եւ նստեցուցին 'ի վերայ իշոյ, եւ անուանեցին զնա՝ Աւելագլուխ իշով թագաւոր. եւ ելին ամբոխիւ ամենեքեան զուռնայով եւ դահուլով՝ ծափօք եւ պարուք, խաղալով եւ խնդալով ամենայն արուք մինչեւ կանայք եւս երգելով: Եւ յորժամ մերձ եղեն Ղարայօրան գեղջին, տանուտէր Աւագն խրատ ետ նոցա՝ եւ ասէ, մի՛ գուցէ արիւն հեղուք՝ եւ լինիք պարտապան արեան. այլ հարեալ ծեծանօք՝ կիսամահ արարէ՛ք եւ թողէ՛ք, այն բաւական է նոցա մահ: Իսկ Ղարայօրանցիք տեսին զբազմութիւն ամբոխին, եւ գիտացին՝ զի վասն չար առնելոյ գան նոքա: Իսկ անիծեալն Յապուշ-ղասիմ նստեալ էր աթոռով, եւ հրաման տայր արբուցանողաց պարտիզին: Եւ ծանուցին նմա, թէ ահա՛ ամբոխ գայ 'ի վերայ քո. եւ նա ոչինչ արար փոյթ. այլ ասէր, գիտեմ՝ զի աղաչել գան առ իս, եւ ես դարձուցանեմ զնոսա արհամարհանօք եւ անարգանօք: Եւ ահա եկեալ հասին ամբոխն. եւ հրամայեաց ավելագլուխն, հարէ՛ք՝ ասէ, եւ սպանէ՛ք զշունդ գայոյ: Յայնժամ կալեալ զնա՝ արկեալ յերկիր առաթուր, եւ հարկանէին անողորմ աքացի եւ բռնցի, փայտիւ եւ քարիւ, եւ եղին տոռ յոտսն՝ եւ քարշէին: Իսկ անիծեալն այն գիտաց՝ որ մահու հարկանէին, անճարացեալ՝ եւ ո՛չ եգիտ հնար ինչ գերծանելոյ, անկաւ առ ոտս Աւագին, եւ եմուտ 'ի մէջ Բուց ծնկացն, եւ կալեալ զերկորիսն ծծեր՝ եւ ասէր, շուն քո եմ, զաղբդ քո լիզեցից, մի՛ թողուր սպանանել զիս, եւ ես եղեց քեզ շուն: Եւ ապա գթացեալ առ նա Աւագն՝ անկաւ 'ի վերայ նորա, եւ ասէ, զիս սպանէ՛ք փոխանակ դորա, եւ թոյլ տո՛ւք դմա: Եւ ապա դադարեցին 'ի հարկանելոյ: Իսկ կանայքն անիծելոյն յորժամ լուան զքօթն զայն, ելին 'ի վրանացն արտաքս՝ ճչալով, ճղճղալով եւ ճվալով. ոմն ասէր, զգաւակ իմ վիժեցի. ոմն ասէր, զորդին իմ սպանին. ոմն աղաղակէր, ահա կալեալ պղծեցին զիս: Սակայն ոչինչ օգտեցան յայսցանէ. այլ ավելագլուխն բարակ ողորով փոքր փոքր հարկանէր զնոսա՝ եւ ասէր, ելեալ կորէ՛ք աստի: Իսկ նոքա բերեալ զուղտսն, եւ նստան 'ի վերայ նոցա՝ եւ փախեան: Իսկ պիղծն այն ո՛չ կարաց զնալ վասն բազում հարուածոցն. յետ երից աւուրց ապա ողջացաւ, եւ ելեալ կորեաւ. եւ երեց գեղջն՝ Յօհան անունն՝ փախեալ անկաւ 'ի ձոր անդր, եւ եմուտ յորջ մի աղուխոս՝ եւ գերծաւ: Իսկ 'ի գեղականացն՝ որք կամակից էին նմա, կալեալ բազում հարին եւ վիրաւորեցին, եւ քակեցին զտունս նոցա, եւ տիրեցին գեղջն: Իսկ անիծեալն Յապուշ-Ղասիմ շրջեր 'ի ծածուկ. եւ եկաց մինչեւ ցաշունն. եւ միաբանեցոյց ընդ ինքեան Գ տաճիկ եւ սուտ քրիստոնեայ մի, եւ գիշերի գնացին յեղավարդ. եւ տաճիկքն մնացին յեզր գեղջին, եւ զսուտ քրիստոնեայն առաքեցին առ Աւագն, եւ ասեն, այս ինչ բարեկամ տաճիկ եկեալ կայ արտաքոյ գեղջին, եւ շտապով երթայ 'ի Նիգ գաւառ հրամանաւ խանին. վասնորոյ խնդրէ զքեզ եւ զորդի քո Սարուբէկ, զի ունի ինչ ասել քեզ: Իսկ Աւագն 'ի տան միում կայր ընդ Բուց հարկահան տաճկաց, եւ որդին 'ի սպասու կայր նոցա: Եւ զնացեալ սուտ քրիստոնեայն՝ ասաց նմա զոր ուսեալն էր: Իբրեւ լուաւ Աւագն զանուն բարեկամին, վաղվաղակի յարեաւ, առեալ եւ զորդին գնաց ընդ Յային: Իբրեւ տեսին զնա՝ կալան. եւ 'ի ձայն բարձր գոչէր պիղծն՝ եւ ասէր, որ ես եմ Յապուշ-ղասիմն, որ Աւագ զիս ո՛չ էսպան, ես զնա սպանանեմ. եւ որդին զերծեալ մինչեւ ազդ արար գեղջին, եւ նոքա սպանին զնա՝ եւ կորեան: Եւ բարձեալ զնա տարան 'ի գիւղն. եւ 'ի վաղիւն ծանուցին խանին. եւ հրամայեաց խանն գտանել զնա. եւ ոչ գտին. քանզի գնաց նա յԱրտաւիլ. եւ առեալ անտի գիր զղջման, եւ եկեալ յերեւան շրջեր 'ի ծածուկ. եւ 'ի նոյն ձմեռն սատակեցաւ եւ տարեալ գօռեցին. եւ 'ի նոյն գիշեր Գ տաճիկ հանին 'ի գօռէն, եւ պատառեալ զպատանն՝ պատեցին 'ի պարանոցն. եւ սրեալ երկայն փայտ հաստ՝ եղին 'ի նստոյ տեղն, եւ ցցեալ 'ի վերայ գօռին, հատին եւ զերանն, եւ եղին ռեխն, եւ փախեան: Եւ վաղիւն տեսեալ զայն՝ ծանուցին խանին: Ասէ խանն, շունն այն մինչ կենդանի էր, ռեխն պահէր զանտերն իւր. եւ յորժամ սատակեցաւ, երեւի 'ի մէջ ռխին: Եւ ո՛չ ետ թաղել զնա. թողին ա՛յնպէս. շունք եւ ագռաւք լափեցին: Իսկ Աւագն նահատակեալ վասն ժողովրդեանն, եւ պսակեցաւ 'ի Զրիստոսէ:

[ԾԹ]

Նահատակութիւն Բաղդասար պատանւոյն:

Պատանիս այս Բաղդասար էր յեւդոկիա քաղաքէ՝ որ այժմ ասի Թուխաթ: Ազգաւ Յայ. եւ էր քրիստոնէայ ծնողաց զաւակ: Գոյր սոցա դրացի մի տաճիկ, արուեստիւ կօշկակար. եւ ետուն զԲաղդասարն նմա աշակերտ: Եւ առեալ տաճիկն զԲաղդասարն՝ եւ գնաց 'ի Չմիւռին. եւ անդ վաստակէին զարուեստն իւրեանց: Եւ յաւուր միում ելեալ ուսթայն գնաց 'ի գործ ինչ, եւ յամեցաւ: Եւ եկին հարկահանքն՝ որք յօտարաց առնուն, եւ ասի սա խարաճ, եւ ասեն ցԲաղդասար, տո'ւր զխարաճն: Ասէ Բաղդասարն, թոյլ տո'ւք՝ զի գայցէ ուսուցիչն իմ, եւ տացէ զոր ինչ խնդրէք: Իսկ Նոքա ոչ ներեցին. այլ առեալ տարին առ հարկապետն: Եւ ասէ հարկապետն, ընդէ՞ր ոչ տաս զխարաճն քո: Ասէ երանելի պատանին, ասացի, ներեցէ՛ք մինչեւ գայցէ ուստայն իմ, եւ նա տացէ: Ասէ հարկապետն, ե'կ տաճկացի'ր, եւ մեք թողումք զխարաճն քո. այլեւ յաւելումք տալ քեզ դրամս բազումս: Ասէ Բաղդասարն, վասն Ե մարջլի զհաւատն իմ ո'չ թողում: Եւ ապա անօրէնքն կալեալ անմեղ մանուկն, արկեալ յերկիր, բռնութեամբ թլպատեցին. եւ ետուն 'ի շալակ համալի, եւ տարեալ արկին 'ի խանութն իւրեանց: Եւ եկեալ ուսթայն՝ ետես զաշակերտն իւր ա'յնպէս վիրաւորեալ. բարկութեամբ ելեալ գնաց առ խարաճդին. կազէր եւ հայիոյէր զնոսա՝ ասելով, մի՞թէ անօրէնութեամբ ուրացուցանելն օրէնք ինչ են: Եւ հրամայեաց հարկապետն՝ հանել գնա արտաքս: Եւ գնացեալ 'ի խանութն իւր, եւ ամենայն օր տեսներ, զի լայր մանուկն, եւ կայր տրտմութեամբ: Ապա ասէ վարպետն ցաշակերտն իւր, որդեա'կ իմ Բաղդասար, ահա յայտնի եղել եւ վասն քո. վասնորոյ ոչ կարես կալ աստէն քրիստոնէութեամբ. արի՛ եւ գնա՛ առ ծնօղսն քո, եւ անդ որպէս կամիս՝ այնպէս կա'ց: Եւ ետ նմա դրամս, եւ յանձնեաց գնա կարաւանապետին: Եւ եկեալ առ ծնօղսն, եւ պատմեաց լալով: Եւ ծնօղքն ասացին, որդեա'կ, ահա ամենեքեան իմացան զքէն, եւ դու ո'չ կարես ծածկաբար պաշտել զհաւատս քո, ե'րթ գնա՛ դու յաշխարհն Յայոց 'ի սուրբ Էջմիածին եւ յամենայն վանորայքն, եւ անդ համարձակ պահեա՛ զհաւատ. մի՛ գուցէ աստ կալեալ զքեզ, վշտացուցանեն զքեզ: Իսկ երանելի մանուկն Բաղդասար՝ որպէս երկիր բարի ընկալաւ զսերմն ուրախութան, եւ ետ զպտուղն հազարաւոր. եւ առեալ զօրհնութիւնս ծնօղացն՝ եւ թոշակ ինչ վասն պիտոյից ճանապարհին՝ եւ ուղղեաց դէմս իւր գնալ յԱյրարատ: Եւ ելեալ լալով եւ խնդրութեամբ գնաց եւ եհաս 'ի սուրբ Էջմիածին. եւ յամենայն վանորայս շրջագայեալ որպէս Վահան Գողթնացին, եւ ապա գտեալ վարդապետ մի Չաքարիա անուն, աշակերտեցաւ նմա, եւ ուսաւ Սաղմոսն եւ 'ի բերան ունէր: Եւ եղել 'ի մեռանել վարդապետին, եւ գնացեալ Նորա յերեւան քաղաք, եւ յարեցաւ առ ոմն քրիստոնէայ համարուեստ իւր, եւ կայր անդէն միամտութեամբ: Իսկ չարն սատանայ յարոյց ոմն տաճիկ 'ի վերայ Նորա. եւ եկեալ առ երանելին՝ եւ ասէ, ես եմ Թուխաթեցի, եւ ծնօղք քո բազում աղաչեցին ինձ ասելով, թէ վասն Աստուծոյ՝ յորժամ գնաս յերեւան, զմեր տղայն որոնեա՛, ուր եւ իցէ գտեալ՝ ընդ քեզ բերցես. եւ շրջեցայ յամենայն վանորայս. եւ ահա աստ գտի զքեզ. ե'կ՝ զի երթիցուք: Իսկ միամիտ պատանին Բաղդասար զնենգութիւն Նորա ոչ իմացաւ. այլեւ զգուրթն ծնօղաց անկաւ 'ի միտն, եւ պատրաստեցաւ 'ի գնալ: Ասէ տաճիկն, թէ գո'յ քեզ դրամ՝ տո'ւր 'ի փոխ, զի տաց զմաքսն իմ, եւ գնամք յԱրգրում. անդ վաճառեցից ապրիշումս՝ եւ տաց զփողն քո: Եւ անմեղ մանուկն հանեալ ետ միամտութեամբ՝ զոր ինչ ունէր. եւ ելեալ ընդ կարաւանի, եւ գնացեալ հասին 'ի Կարին: Եւ ետես Բաղդասար զոմն տաճիկ՝ մերձակայ դրկից հօր իւրոյ՝ եւ համարուեստ ինքեան. որ 'ի տեսանելն զմիմեանս՝ խնդացին յոյժ: Եւ ասէ տաճիկն, ես կամէի գալ յերեւան վասն քո ըստ

խնդրոյ ծնողաց քոց. եւ որովհետեւ աստ եկիր, 'ի միասին գործեսցուք, եւ 'ի միասին գնասցուք: Եւ կային սիրով, եւ գործէին զարուեստն: Իսկ անիծեալ տաճիկն՝ որ պատրանօք եհան զնա՝ եւ եբեր յԱրգրում, իբրեւ ետես՝ թէ մնաց աստ, եւ ոչ կամի զնալ ընդ ինքեան, զչարեցաւ: Եւ վասն դրամին՝ զոր էառ, վարաներ թէ զհա՞րոյ ուրասցի: Յաւուր միում գիտաց՝ թէ ընկեր Նորա գնացեալ է 'ի գիւղ՝ բերել զպիտոյս իւրեանց. գնացեալ առ փաշայն, եւ մատնեաց զերանելի մանուկն Բաղդասար, եւ ասէ, տաճիկ որդի մի 'ի Թուխաթոյ՝ գնացեալ յերեւան առնէր Հայութիւն. եւ առեալ բերի մինչեւ ցաստ. աստ եւս առնէ Հայութիւն: Եւ փաշայն եղ ընդ նմա Բ զօրականս՝ եւ ասէ, գնացեալ բերէ՛ք զնա: Իսկ անիծեալն այն անկեալ առաջ եւ զօրականքն զկնի, եւ յորժամ մերձ եղեն՝ ուր էր մանուկն, եւ պիղծն այն կացեալ 'ի բացեայ, եւ մատամբ եցոյց զկրպակն՝ եւ ասէ, ա՛յն է բնակութիւն Նորա. քանզի անիծեալն այն երկնէր յընկերէ Նորա: Եւ տեսեալ զնա զօրականքն՝ ասեն, դո՞ւ ես Թուխաթեցի Բաղդասարն: Ասէ պատանին, այո՛ ես եմ: Ասեն զօրականքն, արի՛ զի խնդրէ գթեզ փաշայն: Իսկ պարկեշտ մանուկն գիտաց՝ զի պիղծն այն վասն դրամին իւրոյ մատնեաց զնա. եւ ելեալ 'ի խանութեն՝ ետ բանալին 'ի միւս խանութեանն՝ եւ ասէ, յորժամ ընկերն իմ գայցէ, տո՛ւք զբանալիդ 'ի նա: Եւ ինքն ելեալ խնդութեամբ գնաց ընդ զօրականսն. եւ եմուտ առ փաշայն, եւ ետ ողջոյն: Ասէ փաշայն, դու 'ի մեր աշխարհին տաճիկ ես եղեր. եւ գնացեալ ես յԱճախտան՝ դարձեալ ես քրիստոնեայ. արդ դարձեալ դարձի՛ր 'ի տաճկութիւն, եւ ես կարգեմ զքեզ զօրագլուխ: Ասէ մանուկն, ես քրիստոնէից ծնունդ եմ, եւ սնեալ եմ քրիստոսական հաւատովն, եւ բնաւ ոչ գիտեմ տաճկութիւն: Ասէ փաշայն, զայդ՝ զոր ինչ եւ ասես՝ սուտ խօսիս: Դու մի՛ զոք յոյս եւ ապաւեն առնուլ, այլ ե՛կ 'ի ճշմարիտ հաւատս մեր. եւ թէ ոչ գաս, չարաչար մեռանիս: Ասէ Բաղդասարն, ես զհաւատս իմ ոչ թողում. եւ դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ իս՝ արա՛: Եւ հրամայեաց իշխանն տանել զնա 'ի բանտ՝ եւ դնել զոտսն 'ի կոճեղս՝ որ է թօմրուղ: Եւ ապա եկեալ տաճիկ ընկեր Նորա, եւ տեղեկացաւ՝ թէ եկեալ տարին առ փաշայն, եւ գիտաց՝ որ վասն հաւատոյն են տարեալ. եւ գնացեալ առ իշխանն՝ աղաչէր՝ զի թողցէ զնա. եւ ասէ, թոյլ տո՛ւր դմա երթալ 'ի դժոխս, զի՞նչ օգուտ է Թուրքութիւն դորա մեզ: Չայս ասեր՝ թերեւս զերծուցեալ փախուցէ զնա զնալ յերեւան: Եւ ոչ լուան նմա. այլ անարգանօք սաստեցին նմա: Եւ գնացեալ 'ի բանտն, եւ անկաւ զերեսօք Նորա, լայր եւ ասեր, վա՛յ որդեա՛կ, լաւ էր թէ չէի տեսեալ զքեզ, քան թէ տեսի 'ի տառապանս: Եւ ասէ ցնա երանելին Բաղդասար, աղաչեմ զքեզ ուստա՛յ, վասն Աստուծոյ եւ քո որդւոյ արեւուն՝ բեր ինձ երեց մի, զի հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ոչ թողուն զիս կենդանի: Եւ ելեալ Թուրքն գնաց եգիտ երեց մի Յակոբ անուն, որ երբեմն լեալ էր մաքսապետ. որ եկեալ հաղորդեաց, եւ զգուշացոյց մի՛ երկնչել 'ի մահուանէ: Եւ 'ի վաղիւն հանեալ 'ի բանտեն՝ կացուցին առաջի իշխանին: Եհարց իշխանն, թէ 'ի խելս եկի՞ր, թէ դեռ եւս կաս 'ի խելագարութեան: Ասէ Բաղդասարն, ես 'ի բնէ խելօք էի. բայց թէ լսեմ քեզ, յայնժամ խելագարիմ: Յայնժամ սրտմտեալ իշխանն՝ ասէ, դու ոչ ընկալար զբանս իմ, զի ես զքեզ մեծացուցանել կամէի, եւ դու զայն անարգեցեր: Ասէ մանուկն, ես վաղուրեմն ասացի, թէ արա՛ զոր ինչ կարօղ ես, զի ահա կամ պատրաստ: Եւ բարկացեալ իշխանն՝ հրամայեաց տաճկաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին՝ եւ սպանանել: Եւ առեալ տանէին զնա. եւ 'ի ճանապարհին հարկանէին եւ կռփահարէին, թքանէին: Իսկ նա զնայր սաղմոսելով, եւ ասեր, Երանի՛ ամենեցուն՝ որ երկնչին 'ի տեառնէ, եւ զնան 'ի ճանապարհս Նորա. եւ առեալ տարին 'ի բլուրն՝ որ ասի Սուրբ Նշան, եւ անդ հատին զգլուխ սրբոյն: Եւ քրիստոնեայքն հրամանաւ իշխանին վեր առեալ զպատուական մարմին սրբոյն զխովն՝ եւ արիւնաշաղախ հողն՝ եւ տարեալ 'ի հասարակաց գերեզմանն՝ 'ի հարաւակողմն Եկեղեցւոյն 'ի Ներքոյ որմոյն հանգուցին զսուրբն. եւ էր ժամն Ը աւուրն, եւ պայծառ արեգակ: Եւ ահա գունդ մի բոլոր՝ որպէս հուր վառեալ՝ պատառելով էջ յերկնից, եւ հարաւ յեկեղեցին, եւ ցնդեալ 'ի վերայ գերեզմանի սրբոյն: Եւ տեսեալ զայն բազում տաճկաց, եւ երկմտեցան 'ի հաւատոցն: Իսկ իմ գլով անդ ամ

մի, բայց 'ի ժամ նահատակութեան սրբոյն ոչ պատահեցայ. այլ 'ի վաղիւն հարցի ցնթուրք ընկեր նորա. եւ նա պատմեաց զամենայն 'ի ծննդենէն մինչեւ 'ի նահատակութիւնն. եւ ես գրեցի որպէս լւայ: Կատարեցաւ սուրբն Բաղդասար 'ի թուին ՌՃԺԳ, յաւուր տօնի սրբոց Յովսիսիմեանց: Յետ երից ամաց նահատակեցաւ գղի Յակոբն, եւ եղաւ մերձ 'ի գերեզման Բաղդասարին:

[Կ]

Նահատակութիւն Շնորհաւորին:

Կինս այս Շնորհաւոր էր յերկրէն Մարաց՝ հաւատով քրիստոնեայ, ազգաւ Հայ, եւ էր այրի՝ ոչ ունելով ուստր կամ դուստր. եւ բնակիր ընդ եղբօր իւրում 'ի միում տան. գործեր ձեռամբ իւրով, եւ կեցուցանէր զինքն: Եւ եղեւ յարկածիցն սատանայի ցանկացաւ չար տրփանօք Քուրտ մի ընդ նա: Եւ առաքէր առ նա կաւատ պառաւունս՝ հաւանել չար կամաց նորա՝ եւ պոռնկիլ ընդ նմա: Իսկ բարեպաշտ կինն անարգանօք յետս դարձուցանէր զնոսա: Եւ յաւուր միում ինքն Քուրտն եկեալ առ նա՝ խօսէր բանս զագիրս եւ աղտեղիս: Ասէ ցնա պարկեշտ եւ սրբասէր կինն, ո'վ Քուրտ՝ 'ի բաց ե'րթ յինէն, մի՛ գուցէ եկեալ եղբայրն իմ՝ եւ տեսանէ զքեզ ընդ իս խօսելով, չարաչար սպանանէ զքեզ. մինչ նա զայս խօսէր, եկին ոմանք անդ. եւ Քուրտն եկեալ զնաց: Եւ 'ի միում աւուր երթայր Շնորհաւորն 'ի գործ իւր. եւ ահա պատահեալ շունն այն Քուրտ, եւ ձգեալ զձեռս առ զօձիսս նորա, քարշէր առ ինքն, շամբշէր եւ կամէր համբուրել: Իսկ պարկեշտն այն կին հարկանէր զերեսս նորա, ճանկեր եւ թքանէր: Եւ եղբայր Շնորհաւորին 'ի հեռաստանէ ետես, զի քոյր իւր բռնադատէր, փութանակի եհաս առ նա՝ եւ ասէ, ա'մլղուն, զի'նչ աղբ լափես, մի'թէ անտէր է դա. եւ հանեալ զխանճալն՝ եւ եհար զփող Քրտոյն՝ եւ եսպան զնա. եւ ինքն խոյս ետ անտի: Եւ տեսեալ զայն այլ Քրտաց, զնացեալ պատմեցին պարոնին իւրեանց: Եւ պարոնն առաքեալ տարաւ առ ինքն զՇնորհաւորն՝ եւ ասէ, ո'ւր է եղբայր քո՝ որ եսպան զՔուրտն: Ասէ կինն, ո'չ թէ եղբայրն իմ եսպան զնա, այլ ես սպանի զնա. վասնզի չարութիւն կամէր առնել. վասնորոյ սպանի զնա: Ասէ պարոնն, որովհետեւ դու սպաներ, ե'կ տաճկացի, զի շնորհեմք քեզ զվնասդ: Ասէ Շնորհաւորն, Աստուած մի՛ արասցէ. քանզի սպանի զնա՝ եւ եղէ մահապարտ, եւ եթէ ուրանամ զՔրիստոս, լինիմ աստուածուրաց եւ ատելի Աստուծոյ: Եւ բարկացեալ Քուրտն՝ ասէ, եթէ թողումք զդա կենդանի, լինիմք մեք ծաղր ամենեցուն. եւ ասէ ցայլ Քուրտսն, հարե'ք զմլղունդ այդ՝ եւ սպանէ'ք: Յարեան 'ի վերայ նորա որպէս զագանք 'ի վերայ որոճի՝ փայտիւ եւ խանջալով, եւ նահատակեցին զպատուական կինն Շնորհաւոր՝ բարի հաւատով: Եւ եկեալ քրիստոնէիցն, եւ բարձեալ թաղեցին զնա պատուով 'ի փառս Քրիստոսի: Եւ 'ի թուին ՌՃԼԳ զնացի ես Ոսկոյղար (յիսկիւտար) քաղաք, 'ի մէջ Այսմաւուրաց գտի զայս, եւ գրեցի որպէս եւ էր:

[ԿԱ]

Նահատակութիւն Պատուական կնոջ:

Կինս այս պատուական էր 'ի Վայոց ձորոյ, 'ի գեղջէն Արբայ, դուստր Խաչկայ. եւ եղեւ

խօսեցեալ ընդ ումեմն երիտասարդի Միրման կոչեցելոյ: Յաւուր միում անկաւ երիտասարդն ընդ նմա. որ եւ յղացեալ՝ եւ ծնաւ որդի: Իսկ եւ իշխանն Նախչուանայ Մուրատ-խան-Սուլթան կամեցաւ ըմբռնել զերիտասարդն. եւ նա իմացեալ փախեաւ եւ գնաց յԱրարատ՝ ի Նորագաւիթ գիւղ: Եւ իշխանն առաքեալ տարաւ առ ինքն զկինն Ազիզ, քանզի այս էր անունն նորա, որ թարգմանի Պատուական: Ասէ ցնա սուլթանն, դու ընդէ՞ր արարեր բոգութիւն, եւ ծնար շնութեամբ որդի: Ասէ կինն, ես ընդ ամուսնոյ իմոյ անկայ, եւ ՚ի նմանէ ծնայ. եթէ ամուսնութիւնն մեղս իցեն, ապտքէն դուք ամենեքեան ամուսնացեալ էք: Ասէ իշխանն, մեք օրինօք եմք ամուսնացեալ՝ եւ ո՛չ որպէս դու բոգութեամբ: Ասէ կինն, օրինօք ամուսինն մին լինի, եւ դուք բազումս առնուք. վասնորոյ ամենեքեան բոգ էք: Ասէ իշխանն բարկութեամբ, հա՛յ, դախպայ դու ՚ի պատերազմ մտեր ընդ իս. ինձ չէ՛ ինչ փոյթ. այլ ե՛կ տաճկացի՛ր. ապա թէ ո՛չ՝ չարաչար սպանից գլխդ: Ասէ կինն, բաւական էր ինձ մեղանչումս պոռնկութեամբ: Իսկ թէ ուրանամ գիւղատն իմ, լինիմ ուրացող՝ եւ բազում մեղաց պարտապան: Ասէ իշխանն, զայդ ասելով ո՛չ գոյ քեզ հնար զերծանելոյ՝ բայց թէ ոչ գայցես ՚ի հաւատս մեր: Ասէ Ազիզն, ուղիղ հաւատ եւ օրէնք այս որ ունիմ ես, այլ հաւատ ոչ գիտեմ: Յրաման ետ իշխանն դահճացն՝ եւ ասէ, կապեցէ՛ք տոռ զմէջս դորա, եւ տարեալ կախեցէ՛ք ՚ի մինարայէն, եւ սպառնացէ՛ք. եւ թէ ոչ ուրանայ, կտրէ՛ք զպարանն՝ եւ արկէ՛ք ՚ի վայր, զի անկեալ մեռցի: Եւ առեալ տանէին գնա կռփահարելով եւ հարկանելով. եւ հանին ՚ի գլուխ մինարային արտաքու քաղաքին, կախեալ՝ հարկանին ծայրիւ թրոյն, եւ ասէին, Սալաւաթ ասա՛ Մահմատին, ահա մեռանիս: Ասէ կինն, յաւուր միում մեռանելոց եմ, բարուոք է փութով մեռանիմ իմով հաւատովս՝ քանթէ ուրացութեամբ՝ օտար հաւատով եւ չար անուամբ: Իբրեւ տեսին դահիճքն զհաստատ միտս նորա, հատին զպարանն. եւ անկաւ յերկիր Պատուականն այն կինն գովելի, եւ վախճանեցաւ: Եւ ժողովեցան Նախչուանայ մեծամեծ քրիստոնեայքն, եւ գնացին առ Սուլթանն, եւ խնդրեցին զերանելին թաղել. եւ առեալ տարան ՚ի հասարակաց գերեզմանն, եւ թաղեցին մեծաւ պատուով ՚ի ՌՃԺԸ թուին:

[ԿԲ]

Նահատակութիւն Կատարեալ կուսին:

Կոյսս այս էր ՚ի գաւառէն Գողթանայ ՚ի գեղջէն Շաղկերտոյ, եւ էր անուն նորա Թամամ, որ է կատարեալ՝ կամ լցեալ, դուստր առն միոյ անզգամի՝ Մալխաս անուն, եւ էր տանուտէր Շաղկերտոյ: Իսկ գեղականքն ասացին ցնա, ե՛կ տո՛ւր զհամար տանուտէրութեան քո. եւ ետ զհամարն, եւ մնաց ՚ի վերայ նորա բազում եւս, եւ խնդրէին ճնշիւ: Իսկ նա պատրեաց զնոսա՝ եւ ասէ, թոյլ տո՛ւք ինձ աւուրս երիս, եւ ես հատուցից: Եւ նա ելեալ փախստեամբ՝ եւ գնաց յԱսպահան առ իշխանն Նախչուանու Մահմատ-ռզայ-խան՝ եւ ասէ, դուստր իմ տաց որդւոյ քում, եւ դու զերծո՛ գիս ՚ի գեղականաց անտի: Իսկ իշխանն արար ըստ կամաց նորա. գրեաց առ շինականսն Շաղկերտոյ, թէ ես առի զհամար դորա, եւ ինձ եհաս զամենայն. եւ դուք չունիք հրաման խօսել ընդ դմա: Եւ որդին իւր Մուրթուզայ-դուլի էր յերեւան նստեալ Տեղապահ յետ Չալին. գրեաց առ նա, թէ առաքեա՛ ՚ի Շաղկերտ՝ եւ բե՛ր առ քեզ զդուստր տանուտէր Մալխասին: Եւ լուեալ զայս ՚ի հօրէն, առաքեաց զարս հանդերձ կնաւ տաճկի՝ ածել զկոյսն Թամամ: Եւ գնացին հրաւիրակքն, մատուցին զչար աւետիքն: Եւ մինչեւ ցայժմ ոչ էին լուեալ զայս աղջիկն եւ մայրն. յորժամ լուան, աղաղակէին, ճանկէին զերեսս, ճողէին զհերս, լային եւ հառաչէին: Իսկ տաճիկքն կալեալ զերանելի կոյսն Կատարեալ, մերթ ՚ի քարշ, մերթ ՚ի յոտին, եւ տարեալ մուծին ՚ի ժանուարն: Իսկ պիղծն Մալխաս պատուէր առաքեաց առ Մուրթուզայն՝ եւ ասէ, ա՛յնքան մի՛ խօսեսցիս ընդ դստեր իմոյ, մինչեւ ես

եկեալ արարից զհարսանիսն: Եւ առեալ տարին զնա յԵրեւան՝ եւ ցուցին Մուրթուզայ-դուլուն: Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն Նորա, զարդարեաց զնա ոսկւով, եւ արծաթով, եւ դիպակով, եւ այլ եւս զարդուք պնեցոյց, եւ մնայր գալստեան հօր Նորա, զի արասցէ զհարսանիս: Իսկ երանելի կոյսն Կատարեալ ո՛չ ուրախանայր, ո՛չ ուտէր, եւ ո՛չ ըմպէր: Այլ միշտ զմտաւ ածեր, թէ որո՞վ հնարիւք կարիցէ գերծանել: Եւ Նստեր հանդէպ ծորոյն. եւ ՚ի գլուխս բարձր քարանցն զննէր՝ գոնեա՛յ խոնարհ տեղի ինչ գտցէ, զի իջեալ փախիցէ. եւ ոչ եգիտ ցած տեղի: Եւ ապա ՚ի գիշերի միում խորհեցաւ ՚ի միտս իւր, թէ անկայց ՚ի քարանցս ՚ի վայր, բարուոք է իմով կամաւ եւ Քրիստոսի հաւատովն մեռանել, քան ուրացութեամբ մնալով կենդանի: Եւ կնքեալ խաչ գերեսն, անկաւ ՚ի բարձր քարանցն ՚ի վայր, եւ ուշաթափ եղել սակաւ մի. եւ ապա յարուցեալ հայի ընդ կամուրջն՝ որ ՚ի վերայ Զուրաստան գետոյն, եւ անցեալ ընդ Նոյն՝ ուղղէ զինքն գնալ ՚ի Կարբի: Եւ ահա պատահեաց տաճիկ մի, եւ աղաչեաց առ Նա կոյսն. եւ ետ Նմա ապագի մի՝ եւ ասէ, ցո՛յց ինձ զճանապարհ Կարբւոյ. եւ Նա եցոյց Նմա՝ եւ ասէ, պատեա՛ զայգեստանաւդ եւ մո՛ւտ ՚ի Նորագեղ, եւ անդ ցուցանեն քեզ ճանապարհ: Եւ Նա զնացեալ Էանց զգիւղն, եւ առապար ճանապարհաւ երթայր՝ եւ ո՛չ գիտէր թէ ո՛ւր գնայր. եւ հայեցեալ տեսանէ՝ զի առաջի իւր զնան բազմութիւն տաճկաց՝ արբ եւ կանայք՝ բռնակիր անասնօք՝ հանդէպ լերինն Արայի լեռնանալ: Եւ փութացեալ եհաս Նոցա, զմտաւ ածեալ՝ թէ ՚ի շէն ինչ երթան Նոքա: Ո՛չ Նոքա հարցին ցնա՝ թէ ո՞վ ես, կամ ո՞ւր երթաս, եւ ո՛չ Նա եհարց ցնոսա ինչ, եւ անմռունչ գնայր ընդ Նոսա զկնի Նոցա: Եւ զնացեալ հասին հանդէպ գեղջին Եղավարդայ: Եւ սուրբ կոյսն եհարց տաճկացն վասն գեղջն. եւ Նոքա ասացին, գեղ է Զայոց՝ եւ կոչի Եղավարդ: Եւ ապա մեկնեցաւ ՚ի Նոցանէ, եւ ուղղեաց զինքն դէպ ՚ի գիւղն. եւ եմուտ ՚ի տուն քրիստոնէի միոյ, եւ ասաց զամենայն՝ զոր ինչ վասն իւր. եւ աղաչէր Նոցա՝ կոչել քահանայ մի, զի հաղորդեսցէ զիս, գիտեմ՝ զի ահա սպանանեն զիս: Եւ Նոքա զնացեալ բերին այրի երեց մի՝ Մկրտիչ անուն, եւ խոստովանեցաւ եւ պատմեաց Նմա զամենայն վարս ՚ի ծննդէն մինչեւ ցօրն՝ յորում էր, եւ հաղորդեցաւ մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի: Եւ տէր գեղջին տաճիկ Ուղարլու, ասաց արձակել զնա՝ ուր եւ կամի՝ գնացէ: Իսկ ոմն պիղծ՝ Սահակ անուն, որ էր տանուտէր գեղջին Եղավարդայ, ասաց, ես երկնչիմ յիշխանէն, զի մի՛ վտանգ ինչ կրեցից սակս դորա: Եւ զնացեալ պատմեաց իշխանին: Եւ ասէ իշխանն, ես փոյթ ինչ արարի վասն Նորա. որովհետեւ այդպէս է, զնացեալ մերկացուցէ՛ք զնա, եւ կորուսէ՛ք զինքն: Եւ եդ երկու տաճիկ ընդ պղծոյն Սահակայ. որ զնացեալ կապեցին գերանելին, եւ հեռացուցին ՚ի գեղջէն, եւ մերկացուցին ՚ի զարդուցն. եւ արձակեցին զանկապան ոտիցն իւրեանց, որ չաշուրբաղի, եւ ետուն ցՍահակ. եւ Նա խեղդեաց զսուրբ կոյսն Թամամ՝ կատարեալն բարի մահուամբ եւ ուղիղ հաւատով, մաքուր մտօք եւ ճշմարիտ սիրովն Քրիստոսի: Եւ կուտեցին զբարինս ՚ի վերայ Նորա, եւ թողեալ զնացին: Եւ ՚ի վաղիւն եկն պիղծ հայր սրբոյն՝ եւ ասէ ցիշխանն, ցո՛յց ինչ զդուստրն իմ: Ասէ իշխանն, դուստրն քո զկեանս իւր քեզ շնորհեաց. եւ պատմեաց Նմա զամենայն: Ասէ այրն, դու ոչ կարացեր պահել կին մի, արդ ընդէ՞ր սպաներ, տո՛ւր զմարմին Նորա. եւ ետ Նմա զնոյն Սահակն, եւ զնացեալ եհան ՚ի Ներթոյ քարանցն, եւ տարեալ ՚ի գիւղն Եղավարդ, եւ ժողովեցան քահանայք եւ ժողովուրդք բազում, եւ թաղեցին ՚ի Ներթոյ որմոյն եկեղեցւոյ հարաւոյ. եւ եմուտ արեգակն, եւ մտին յեկեղեցին պաշտել գերեկոյեան ժամն. եւ յաւարտ ժամուն՝ զնացին ոմանք՝ զի համբուրեսցեն զգերեզման Նորա. եւ տեսին որպէս մանր կայծ հրոյ ՚ի վերայ գերեզմանին, եւ գրոհ տուեալ միմեանց՝ զնացեալ տեսին լոյսն ՚ի վերայ գերեզմանին. եւ ա՛յնքանք մնացին անդ՝ մինչեւ Նուազեցաւ լոյսն: Եւ իմ լուեալ՝ զնացեալ իմացայ հաւաստեաւ ՚ի Մկրտիչ երիցոյն. եւ գրեցի զանուն ՚ի վերայ տապանին եւ զթուականն ՌՃԽ:

Պատմութիւն Պարոն Այվազին եւ տան նորա:

Ի գեղաքաղաքէն Կարբւոյ՝ որ յերկրին Արարատեան, Էր այր ոմն Յակոբջան անուն՝ ազգաւ Յայ, մեծատուն եւ փարթամ: Սա ուներ երիս որդիս, զՏօլվաթ-բէկ, զՄար-խան եւ զԱղլու-բաբ: Եւ ինքն Յակոբջան ամուսնացոյց զաւագ որդին իւր զՏօլվաթ-բէկ: Եւ ինքն զնաց ՚ի վաճառականութիւն յաշխարհն Օսմանցոց. եւ մեռաւ ՚ի քաղաքին Պրուսայ, որ է Բուրսա: Եւ որդի նորա Տօլվաթ-բէկ ամուսնացոյց զեղբայրսն. եւ կային հնազանդ նմա: Եւ ինքն Տօլվաթ-բէկ սկսաւ ՚ի բարեգործութիւն. նախ՝ զտուն իւր լցոյց ամենայն բարութեամբ. բազմացոյց զանասունս, զայգիս եւ զջրաղացս, եւ զպիտոյս ամանաց, եւ այլ գոյքն: Եւ ապա սկսաւ առ հոգեւորն. զի սիրէր զքահանայս եւ զմիայնակեացս, զվանորայս եւ զանապատս. եւ զոր ինչ պիտոյ էր՝ տայր, թէ՛ զգեստ, թէ՛ գիրք, թէ՛ մօմ, թէ՛ խունկ, թէ՛ ձեթ, եւ այլ զոր ինչ պակասութիւն գոյր՝ նա լնոյր: Այլեւ զհանդերձ միակեցացն, զշալ, զմազեղէն, եւ զկօշիկս. եւ զպահոց կերմունսն անպակաս տայր: Եւ ծնաւ բազում որդիս, զԱյվազ, զՍտեփաննոս, զՄալխաս, զՈսկան, զԱղա-բաբ եւ զՄկրտիչ: Իսկ Մար-խան ծնաւ Յակոբջան եւ Պօղոս. եւ Աղլու-բաբն ծնաւ զԵրեմիա եւ զՆիկողայոս: Իսկ ինքն Տօլվաթ բէկ զնաց ՚ի Գանձակ Աղուանից, որ է Գեանձայ, զի զնեսցէ ապրշումս. եւ անդ վախճանեցաւ: Եւ բերեալ զմարմին նորա ՚ի գիւղն իւրեանց ՚ի Կարբի, եւ թաղեցին մերձ ՚ի սուրբ Կիրակոս եկեղեցին՝ ՚ի գերեզմանն՝ զոր ինքն զնեալ էր, ՚ի թուին ՌՃԻԵ ՚ի յունվարի Ե: Իսկ Մար-խանն մեռաւ ՚ի Չմիւռին, որ է Իզմիր, եւ անդ թաղեցաւ: Եւ Աղլու-բաբն մեռաւ ՚ի Ջօճանէթ, որ է Գիլան, եւ թաղեցաւ յԱրտաւիլ: Որոց հանգիստ եւ արքայութիւն լիցի ՚ի Զրիստոսէ. ամեն: Եւ այլք ամենեքեան կան միաբան աւելի քան Լ՝ ՚ի միում տան, արու եւ եգ: Եւ աւագ որդի Տօլվաթ-բէկին պարոն Այվազ Էր գլխաւոր ամենեցունցն: Սա այս պարոն Այվազ եղել հետեւօղ բարի գործոց առաւել քան զհայր իւր: Նախ սկսաւ տունն իւր կարգաւորել. զի արար զամենայն ընտանիս իւր միաբան, միակամ, միախորհուրդ, միասիրտ, որպէս թէ մի շունչ եւ մի հոգի: Ո՛չ ոք ասէր վասն իւր աւագ գոլ, կամ մեծ, կամ առաջին, ամենայն արուքն կային հրամանաւ պարոն Այվազին. եւ կանայքն կային հրամանաւ բարեպաշտօն եւ աստուածապաշտ մօր նորա Մարիամու՝ հլու եւ հպատակ, հնազանդութեամբ եւ խոնարհութեամբ, եւ ամենայն բարեճեւութեամբ: Չկնի նորա շինուածոց եւ ընչից հետեւեցաւ. եւ բազմացոյց զինչսն, եւ զարարս, եւ զանասունս եւ զխաշինս, զճիս եւ զկիսաւէշս. եւ տնկեաց զայգիս եւ զբուրաստանս. շինեաց եւ ծով մի մեծ ՚ի տեղին՝ որ կոչի Կարբւոյ-դաշտ, եւ յեղանակս գարնան լնոյր ուխից ջրով. զի յամարան եղանակին բաւական լիցի անդաստանաց գեղջին. եւ այլ բազում բարութիւնս մարմնաւորս արար եւ յաւել վասն ինքեանց: Կայ ինձ ասել եւ վասն հոգեւոր բարութեան նորա. քանզի սիրօղ էր նա վանականաց եւ անապատաւորաց, եւ զամենայն պիտոյս նոցա կատարէր՝ թէ՛ հոգեւորն եւ թէ՛ մարմնաւորն. վասնզի յեղբարց իւրոց մի մի առաքէր ՚ի վաճառականութիւն, ոմն՝ յաշխարհն Պարսից, ոմն՝ Յունաց՝ ՚ի զնել ՚ի վաճառել. եւ ՚ի շահուցն տայր ՚ի պետս եկեղեցեացն՝ խունկ, մօմ, ձեթ, զգեստ եւ անօթս եկեղեցեացն. այլ եւ մարմնաւոր պիտոյսն, հանդերձս եւ զկօշիկս. զպղպեղ՝ որ է տաք դեղ, թուղթ. այլեւ զխաշանց կաթն շնորհէր վանորէիցն՝ առնել պանիր. եւ գինի՝ որք խնդրէին՝ ոչ խնայէր. այլեւ Էր աղքատասէր եւ ողորմասիրտ. եւ վասն համեստութեան ամենայն ոք սիրէր զնա. եւ զիօսս նորա ամենայն ոք ընդունէր. զի այրն՝ այր էր, եւ ո՛չն՝ ոչ. զի առաջի մեծամեծաց յարգոյ էր եւ պատուական: Իսկ Կաթողիկոսն Նահապետ առաւել ուներ սէր ընդ նա. եւ զոր ինչ ասէր Այվազն, նա սիրով ընդունէր զասացեալն՝ եւ ո՛չ երկրորդէր: Եւ այսպէս զարդարեալ Էր հոգւով եւ մարմնով՝ ամենայն բարեճեւութեամբ: Եւ ՚ի վերայ այսր ամենայնի յաւել եւս մեծ

բարութիւն. զի շինեաց 'ի մէջ գեղջն եկեղեցի մեծ՝ հոյակապ՝ կոփածոյ քարամբբ, չորիւք սեամբբ, կաթուղիկէ ազնիւ. եւ բազմացոյց զանօթն եւ զգեստն. եւ շուրջանակի պարսպեաց ապառաժ քարամբբ: Այլեւ եբեր ջուր յՈրդկան գեղջէ փողրակաւ եւ գնկաւ մինչեւ 'ի դուռն եկեղեցւոյն, զի 'ի ձմռան եղանակին մի՝ պակասեցի ջուր 'ի գեղջէն: Եւ յետ այսմ ամենայն բարի գործոց՝ խորհեցաւ եւ խորհուրդ բարի. եւ առեալ զանձս բազումս 'ի բաժին սուրբ Երուսաղէմի՝ եւ զնաց 'ի թուին ՌՃԽԸ. որոյ տէր Աստուած լիցի ճանապարհակից. զի խաղաղութեամբ գնացէ, բարութեամբ գարձցի: Եւ Տէր Աստուած անսայթաքելի պահեցէ զնա մինչ 'ի մարմնի Է. եւ յետ աստեացս արժանի լիցի արքայութեանն երկնից, երանական ձայնին եւ անթառամ պսակին. ամեն: Եւ տունն Նորա այնպէս կայ բարեկարգութեամբ՝ որպէս եւ գրեցաք:

[ԿԴ]

Իշխանք յետ Չալին:

Չկնի Չալ խանին առաքեաց թագաւորն Պարսից Շահ-Յիւսէին յԵրեւան զայր ոմն Սուրթուզայ-դուլի-խան անուն՝ Նստիլ Տեղապահ. որ էր ինքն որդի Մահմատ-աղայ-խանին Նախչուանու: Սա եկեալ Նստաւ յԵրեւան՝ մեծաւ յուսով ակնունելով մնալ աստէն՝ եւ լինել աւագ իշխան. եւ առնէր դիւրութիւն երկրին. թեթեւացոյց եւ հարկն: Եւ միշտ առաքէր աղերս թագաւորին՝ եւ զկաշառս մեծամեծացն արքունի՝ թերեւս կամեսցեն զԵրեւան տալ Նմա: Եւ ոչ եղէ՝ զոր ինչ կամէրն. վասնորոյ կամեցաւ հնարիւք իմն կողոպտել զերկիրն. եւ պատճառ իմն եգիտ, թէ հրաման է թագաւորին՝ զի գինի ոչ երեւեսցի յաշխարհին Երեւանայ. եւ առաքեաց զարս յամենայն գաւառսն՝ կնքել զամենայն կարասս եւ գուրս գինւոյ: Եւ ելեալ շրջեցան եւ կնքեցին զամենայն կարասս եւ զգուրս: Այլեւ զնացին 'ի լեռնային գաւառսն, ուր բնաւ ոչ գտանի գինի, եւ կնքեցին զպուտկունս մաճնի եւ թանի: Եւ այսպէս տառապեցոյց զերկիրն, մինչեւ ժողովեցան գաւառապետք եւ տանուտարք, եւ գրեցին մուրհակս բազում դրամոց, եւ ետուն Նմա, եւ առին հրաման վասն գինւոյն: Եւ գաւառապետքն գրեցին զեղորէիցն. եւ ժողովեցին զդրամն՝ եւ ետուն Նմա: Եւ ապա եկին կնքօղբ պուտկացն եւ կարասուցն, եւ առին եւ Նոքա կաշառս, եւ ապա քակեցին զկնիքն. եւ կացեալ Բ տարի եւ կէս, եւ ապա առաքեաց թագաւորն զմի 'ի ծառայից թագաւորական՝ Մահմատ-դուլի անուն. որ եկեալ Նստաւ իշխան 'ի քաղաքն Երեւան: Սա առաջ ոստիկան էր յԵրեւան 'ի վերայ արքունական հարկայն, զոր ինքեանք Շահ-մալի ասեն. եւ գիտէր ամենայն Նեղութիւնք եւ տառապանք աշխարհին, եւ ճշտիւ կողոպտումն եւ բազմութիւն հարկացն: Իսկ բարութիւն ցուցեալ ամենայնի՝ եւ արար ուղղութիւն եւ սէր առ ռամիկ հարկատուքն. եւ 'ի բազում տեղիս թեթեւացոյց զհարկն եւ զձեռամաքս 'ի ճանապարհաց. եբարձ եւ զամենայն գողս եւ աւագակս: Եւ հրաման արար եւ շինութեան եկեղեցեացն. եւ 'ի դատաստանի ճշմարտասէր եւ առանց կաշառաց: Եւ ոչ առաքէր հարկահանս յերկիրն, զի մի՝ Նեղեսցեն զռամիկսն, այլ ինքեանք ժողովեալ առ սակաւ սակաւ հատուցեն: Եւ այսպէս կայր Նա լաւութեամբ մինչ էր Նա յԵրեւան: Եւ ապա եկն հրաման արքունուստ զնալ 'ի պատերազմ 'ի վերայ Գօրկի խանին Վրաց. եւ յամեցաւ անդ տարի մի. եւ դարձաւ յԵրեւան, եւ կայր Նոյն լաւութեամբն: Եւ ապա առաքեաց թագաւորն հրաւիրակ, եւ տարեալ կացոյց զնա զլուխ զօրաց, զոր ինքեանք Թուանքի-բաշի ասեն. որ եկաց ամս Գ եւ կէս: Աւա~ղ վասն Նորա, որ ոչ մնաց այնպիսի բարի այր: Չկնի Նորա առաքեցաւ 'ի թագաւորէն իշխան Երեւանայ Ֆարգալի ոմն, որ էր 'ի թոռանց Ամիրգունայ-խանին, այր ազահ եւ ռիշտ, կողոպտող եւ գերփող, եւ կաշառօղ, անիրաւ

’ի դատաստանի, եւ կաշառօք թիւրեր գդատաստանն. յորժամ ոք գանգատեր յումեքէ, առանց քննութեան առնոյր տուգանս. որք մի փողոյ տեղիք էին, նա Ի փող առնոյր. այսպէս իմա՝ զամենայն: Բազմացան եւ գողք ’ի շէնս եւ աւագակք ’ի ճանապարհս եւ յանդաստանս: Զանգի աւագակք համարձակ մտանէին ’ի փարախս խաշանց, եւ քշեալ տանէին. եւ գողք մտանէին ’ի գոմս, եւ զանասունս հանեալ տանէին աներկիւղ: Եւ թէ ըմբռնէին զգողսն՝ եւ տանէին առ իշխանն, եւ նա առնոյր տուգանս, եւ արձակէր առանց պատժոց. եւ նոքա գնային, եւ դարձեալ առնէին գողութիւն: Եւ էր տագնապ մեծ յաշխարհին Արարատեան: Եւ ’ի թուին ՌՃԽԸ այսպէս է՝ զոր գրեցաք, եւ ապագայն Աստուած գիտէ:

[ԿԵ]

Չարչարանօք մահ Ստեփաննոս վարդապետին:

Իսկ Կաթողիկոսն Նահապետ կայր յիւրում գործս ’ի սուրբ Էջմիածին, եւ յաւելոյր շինութիւնս ’ի սուրբ աթոռն Էջմիածին եւ յամենայն վանորայք. բայց կարի սաստիկ էր ’ի վերայ յանցաւորաց. եւ եթէ ոք պակասութիւն ինչ գործեր, սա կալեալ հրապարակաւ կախեր՝ եւ գանալից առներ, եւ տուգաներ մարմնաւոր իշխանութեամբ. հարեր զմօրունս եւ գանգուրն, եւ արկաներ ’ի բանտ՝ եւ շղթայեր: Եւ այսպէս ահարկութեամբ կայր ’ի վերայ ամենայն եկեղեցականաց եւ քահանայից: Եւ վասն այսմ գործոյ վիրաւորեցան ոմանք ’ի սեւագլխոց ’ի մերումս յաշխարհէ, եւ գրովք միաբանեցան ընդ եպիսկոպոսացն Նախչուանայ եւ Գողթանայ: Եւ գրեցին առ Ստեփաննոս վարդապետն՝ որ էր Առաջնորդ Ասպահանայ եւ Ջուղայու, թէ Կաթողիկոսս այս խանգարեաց ամենայն կարգ եւ օրէնք՝ զոր սահմանեալ էին նախնիքն մեր, եւ ինքն զոր ինչ եւ կամի՝ այնպէս վարէ առանց կանոնաց եւ վկայութեանց գրոց: Եւ այլ բազում ամբաստանութիւնս սուտ գրեցին առ նա, եւ ասացին, դու ե՛կ եւ լե՛ր մեզ Կաթողիկոս. եւ մեք լիցուք հնազանդ հրամանաց քոց. թերեւս ուղղեսցի կարգ մեր եւ կրօնք: Չայս գրեցին՝ եւ կնքեալ ետուն ’ի վարդապետ մի Մատթէոս անուն Կարբեցի՝ մականուն Բատրաղեն: Եւ առեալ զթուղթն, եւ գնացեալ յԱսպահան, եւ ետ ցՍտեփաննոսն զգիրն: Եւ ընթերցեալ ծանեալ զամենայն, կարծեաց հաւատի եւ ճշմարիտ լինիլ: Բայց զկատարածն ոչ իմացաւ, եւ ոչ զասացեալն ’ի մարգարէէն. եթէ ո՛չ տեր շինէ զտուն, ’ի նանիր: Եւ ’ի պատիր բանիցս նոցա խաբեցաւ մեծ ճգնաւորն Ստեփաննոս, եւ հետեւեցաւ սնափառութեան: Եւ բազում գանձս ծախեալ յարքունիս, բազում միջնորդաւ եւ աթոռնուստ տոմս՝ որ է ռաղամ Կաթողիկոսութեան՝ գալ ’ի Սուրբ Էջմիածին: Եւ առաջագոյն առաքեաց զաշակերտն իւր Աղէքսանդրոս վարդապետն՝ զնալ եւ առաքել զՆահապետն ’ի վանքն Տաթեւու, եւ ինքն նստիլ Տեղապահ մինչեւ ցգալն իւր: Իսկ Նահապետն ելեալ ’ի սուրբ Էջմիածնայ, եւ ո՛չ գնաց ’ի Տաթեւ, այլ գնացեալ ’ի Թաւրեզ՝ եմուտ յարքունիսն, զոր ինքեանք ասէն Շահ-օճաղի, եւ ո՛վ ոք մտանէ անդ, եւ թէւ մահապարտ իցէ, ո՛չ ոք ասէ նմա ինչ: Եւ ապա եկն եւ Ստեփաննոսն ընդ Ֆարգալի խանին, եւ իմիասին գնացին յԵրեւան: Եւ Նահապետն եւս գնաց զկնի նոցա, եւ նստաւ ’ի հնկելոյ - Ջորգեղ՝ որ է Ջորագեղ: Եւ Ստեփաննոսն օրհնեցաւ Կաթողիկոս, բայց ոչ կարաց վարել զիշխանութիւն Կաթողիկոսութեան: Զանգի Նահապետին բազումք կային բարեկամք թէ ’ի մերում յաշխարհիս՝ եւ թէ՛ յԱսպահան. որք ոչ կամէին զԿաթողիկոսութիւն Ստեփաննոսին. որպէս եւ Աւետիս ոմն ’ի Ջուղայոյ, որ երբեմն լեալ էր իշխան Ջուղայու, որ ասի Զաւանթար. սա ’ի հարկելոյ թագաւորին՝ ուրացաւ զԹրիստոս, եւ երկոքին դստերքն իւր աղերսեաց նմա, եւ եղեւ ինքնիշխան մեծ ’ի վեր քան գյոգունս, եւ էր բարեկամ Նահապետին. որ եմուտ առ թագաւորն Շահ-Յիւսէին, եւ մեղմով ծանոյց նմա, թէ օրէնք է Յայոց, մինչեւ

Կաթուղիկոսն Նոցա կենդանի իցէ, այլ ոք ոչ լինի Կաթուղիկոս. եթէ մեռանի, եւ կամ կամաւ իւրով հրաժարի, եւ ապա այլ վոմն կացուցանեն Կաթուղիկոս ընտրութեամբ ամենայն ազգին: Իսկ Ստեփաննոսս այս թարց ընտրողութեան ազգին՝ ինքնագլուխ եղեալ է Կաթուղիկոս. եւ ահա առաջին Կաթուղիկոսն կենդանի է: Եւ իբրեւ լուաւ Շահն, եւ բարկացեալ յոյժ՝ գրեաց առ իշխանն Երեւանայ Ֆարգալի խան՝ առնուլ ՚ի Ստեփաննոսէն Ռ թուման տուգանս, եւ ինքն համախոհօքն դնել ՚ի բանտի. եւ արար այնպէս: Եւ էին համախոհք Նորա՝ Պետրոս վարդապետ Վայոց-ծորոյ, որ է Աթոռակալ Սուրբ Էջմիածնի. Գրիգոր վարդապետ ՚ի Մուղնոյ վանից. Յովհաննէս վարդապետ ՚ի Ծաղկունոց-ծորոյ. որք ընդ նմա եղան ՚ի բանտի ընդարձակ, եւ ետուն տուգանս Նոքա՝ եւ արձակեցան: Իսկ Ստեփաննոսն հանին ՚ի թեթեւ բանտէն, եւ եղին ՚ի մթին եւ զարշահոտ զնտան, եւ ոտքն ՚ի ծնգացն եղին ՚ի կոճեղս՝ որ է տօմրուղ, եւ ՚ի Ներքոյ թիկանցն քար ողորկ. եւ ՚ի զազրութենէ հոտոյն՝ եւ յաճմանէ հերացն՝ եւ ՚ի բազմանալոյ որդանցն վշտացեալ՝ մեռաւ անդէն. եւ ըստ կտակաց Նորին տարեալ ՚ի Խոր-վիրապն՝ եւ թաղեցին անդ ՚ի թուին Ռճիւս եւ ՚ի յունվար Դ:

[ԿԶ]

Քաշանք աղջկանցն:

Է ազգ մի ՚ի մէջ Պարսից, որք ասին Գիլաք. եւ ՚ի մէջ այսմ ազգիս կայր աղջիկ մի չքնաղ եւ վայելուչ. զնա գովեցին առաջի Շահ-Յիւսէին թագաւորին Պարսից: Եւ հրամայեաց Շահն բերել զնա առ ինքն. եւ յորժամ ետես Շահն զգեղեցկութիւն երեսացն, զբազմութիւն հերացն, զվայելչութիւն հասակին, եւ զկարմրութիւն այտուցն, զմեծութիւն աչացն, զյարմարութիւն յօնիցն, եւ փոքրութիւն բերանոյն, զմանրութիւն ատամանցն, զլայնութիւն երեսացն, եւ հիացեալ մեծաւ զարմացմամբ, եւ ասաց, յայսմանէ բերջիք ինձ Ժ եւս յայսմ ազգէ: Եւ ելեալ Ներքինիքն հարճիցն շրջէին ՚ի մէջ Գիլաքացն վասն այնմ իրաց: Եւ համբաւ եհաս յամենայն տէրութիւնն Պարսից, թէ՛ ԷՌ-Օգբէկ՝ որ է Պարթեւ՝ եկեալ են ՚ի հաւատս Պարսից, եւ ոչ գիտեն լեզու, վասն այնորիկ շրջին ՚ի մէջ ամենայն ազգաց՝ ժողովել ԷՌ աղջկունս՝ մէն մի տալ Նոցա, զի ուսուցանեն Նոցա լեզու տաճկաց: Եւ վասն այս սուտ համբաւոյս լրոյն՝ ո՛վ ոք ունէր կոյս մի ՚ի Ժ ամէն ՚ի վեր՝ ետուն առն, թէ՛ քրիստոնեայք եւ թէ՛ այլազգք: Այլ եւ աղջկունքն ելեալ շրջէին ՚ի վայրի. եւ թէ տեսանէին երիտասարդ, ըմբռնէին ՚ի հանդերձէ Նորին, աղաչէին տիրել ինքեանց, զի մի՛ անկանիցիմք ՚ի գերութիւն: Եւ յաղագս այսմ իրաց Ղ անորայքն ամենայն երկրի գտին դուռն շահից. քանզի հրաման հանին յամենայն գաւառ իշխանութեան իւրեանց. եւ ժողովեցին զմնացեալ աղջկունս՝ վտիտս եւ անգեղս, որպէս թէ հրամանաւ Շահին. եւ ՚ի ծնողաց Նոցա առնուին զգինս, եւ արձակէին զաղջկունս: Նոյնպէս արար եւ իշխանն Երեւանայ Ֆարգալի խան. եւ ժողովեաց բազում աղջկունս անելի քան Շ, եւ բերեալ զպառաւ կանայք զննել զնոսա, եւ ՚ի չհաւանելն՝ առին զգինս Նոցա ՚ի ծնողաց, եւ թողին զդստերս Նոցա. բայց մնացին Խ աղջիկ՝ որք ոչ կարացին տալ ծնողքն զգինս: Այլեւ սակաւ ինչ գեղեցիկ էին՝ ՚ի մեծ գեղքէն Քանաքեռոյ. որք էին մինն Յովհաննէս երիցոյն՝ Մարճան անուն, մինն ՚ի Կարբւոյ՝ Սարգիս երիցու, որ ՚ի Քանաքեռ կայր առ քեռն իւրում՝ Բեկգատայ անուն. սա գեղեցիկ էր քան զնոսա: Մինն՝ Աստուածատուր անուն բարեպաշտ եւ երկիւղած քրիստոնէի՝ մականուամբ Բլպուլ կոչեցեալ, եւ անուն դստերն Շահգաման. պարկեշտ եւ համեստ, հարկաւոր եւ սրբաբերան, որպէս եւ մայրն իւր Յուստիանէ. որ եւ Նա յաւուրս փոքր Շահ-Աբասին եւ Նաճաֆ-խանին քարշեալ եղել վասն այդմ իրաց. եւ բազում չարչարանս կրեալ՝ եւ ոչ

զնաց. եւ զվարս Նորա գրեալ եմ 'ի յիշատակս Յայսմաւորն իւրեանց. եւ վասն համբաւոյ մօրն՝ զդուստրն քարշեալ եղեւ: Եւ 'ի մտանել Նորա 'ի ժանուարն, որ Է քաճաւայ, հարկանէին զնա անողորմ. եւ բեկաւ թելն, եւ բռնութեամբ մուծին 'ի ժանուարն. եւ առեալ զնոսա՝ եւ տարեալ ցուցին Շահին: Եւ Շահն արհամարհեաց զնոսա, եւ հրամայեաց տալ զնոսա 'ի կնութիւն ծառայից իւրոց: Եւ վասն Բ քահանայից դստերաց ոչ լսեմք ինչ: Այլ սակս Բլալի դստերն բերէին պատգամ, թէ այր Նորա մեռեալ Է, եւ չունի այլ ոք ընտանի՝ զի տիրեսցէ նմա. եւ աղջիկն կայ ահաւասիկ աւանդ 'ի տան քրիստոնէի միոյ 'ի Խզիրան քաղաք, որ Է Ղազուին: Եւ ահա հայր Նորա հանդերձեալ Է զնալ, գոնա՝ զերծուցէ զնա: Եւ յաւարտել ճառիս եւ 'ի վճարել տառիս՝ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս:

Եւ յայսմ աւուր՝ որ զպատմութիւնս աւարտեցաք 'ի թուին ՌՃԽԸ՝ եկն կարկուտ 'ի մայիս Լ՝ 'ի չափ ձուի հաւու, եւ փշրեաց զամենայն բոյսս:

[ԿԷ]

Հարցումն եւ պատասխանի արարեալ յինէն:

Ա. Հարց: Մի մարդ ունէր Ը լիտր ձէթ. Բ մարդ եկին զայն զնել. մին մարդն ունէր Գ լտրանոց աման, մինն ունէր Ե լտրանոց աման. արդ Ը լիտր ձէթն այդ չափովդ կէս արա՛, որ ամենուն լինի Դ լիտրն:

Լուծումն: Նախ Գ լտրանոցն լնում եւ թափեմ 'ի մէջ Ե լտրանոցին. դարձեալ եւս լնում Գ լտրանոց՝ որ Բ լիտրն զնայ՝ մնայ Ա լիտր 'ի մէջ Գ լտրանոցին. այն Ե լտրանոցումն կայ Դ լիտր, եւ զայն թափեմ իւր առաջի ամանն. եւ զայն Ա լիտրն՝ որ Գ լտրանոցումն Է, թափեմ 'ի մէջ Ե լտրանոցին. դարձեալ լնում Գ լտրանոցն՝ եւ թափեմ 'ի մէջ Ե լտրանոցէն 'ի վերայ Ա լտրերն, որ լինի Դ լիտր, եւ մնայ տեղն Դ լիտր:

Բ. Հարց: Մին գայլ, մին գառն եւ մի խուրցն խոտ, մի մի անցո՛ 'ի գետն, որ ո՛չ գայլն զգառն ուտէ, եւ ո՛չ գառն զխոտն:

Լուծ: Նախ անցուցանեմ զգառն, եւ ապա զխոտն տանիմ, եւ գառն յետ բերեմ. գայլն տանիմ, եւ ապա գամ եւ խոտն տանիմ:

Գ. Հարց: Տէր Պետրոսն, Տէր Պօղոսն եւ Տէր Անդրեասն Գ կանոն Սաղմոս ասացին. եւ յետոյ տեսին՝ զի ամենն Բ կանոն էին ասացեալ. այն ո՞րպէս Է:

Լուծ: Առաջ Տէր Պետրոսն եւ Տէր Պօղոսն ասացին Ա կանոն. եւ ապա Տէր Պօղոսն եւ Տէր Անդրեասն, որ լինի ամենուն Բ կանոն՝ հաւասար միմեկն:

Դ. Հարց: Երեսուն ձի՝ Թ ցցէ կապեա՛, որ աւելի պակաս չգայ:

Լուծ: Ամեն ցցէ կապեմ Թ ձի, որ լինի ԻԷ ձի, եւ մնայ Գ ձի. ամեն Ա ձիու զլուին առնեմ Գ պախուց, ամեն Գ պախուց՝ ամեն Ա պախուց կապեմ Ա ցից, որ լինի միաչափ:

Ե. Հարց: Կիրակոսն՝ Սարգիսն եւ Մարկոսն Ա ձիով Գ օր ճանապարհ գնացին. յետոյ տեսին, զի ամեն Բ օր հեծեալ էին. արդ ո՞րպէս Է եղեր:

Լուծ: Նախ Կիրակոսն եւ Սարգիսն հեծին, եւ ապա Կիրակոսն եւ Մարկոսն. յետոյ Մարկոսն եւ Սարգիսն, որ լինի ամենն Բ օր:

2. Հարց: Երեք եղբայր ունեին L ոչխար. Ժ (հատն) Գ Գ ծնան, Ժ՝ Բ Բ, Ժ՝ Ա Ա. արդ բաժանեա՝ այդ ՚ի վերայ Գ եղբայրն միաչափ, բայց գառն ՚ի մօրեն չբաժանես:

Լուծ: Հինգ Գածինն՝ Ե միածինն տամ Ա եղբորն. նոյնպէս Ե Գածինն՝ Ե միածինն միւս եղբորն, իսկ Բածինն՝ միւս եղբորն, որ լինի ամենուն Ժ ոչխար եւ Ի գառն՝ հաւասար:

Է. Հարց: Խօճայ մի ճ փող ետ ծառային՝ թէ գնա՝ ճ թռչուն բե՛ր: Եւ գնացեալ գնեաց Ե պատն՝ Ե փող, Ե ճնճուկն՝ Ա փող, Ա հաւն՝ Ա Ա փող: Արդ ասա՝ թէ քանի՞ Է պատն, քանի՞ հաւն, եւ կամ քանի՞ ճնճուկն:

Լուծ: Պատն Ա՝ որ Է Ե փող, Ե ճնճուկ՝ Ա փող, այլ այդ որ 2 փող եւ 2 թռչուն, ՂԴ հաւ՝ ՂԴ փող, որ լինի ճ թռչուն եւ ճ փող. լաւ իմա՛:

Ը. Հարց: Մին ջոկ հաւք նստեին ՚ի ծառ մի. եւ մին ուրիշ հաւ եկաւ ասաց, բարի ձեզ ճ հաւք: Ասացին, մեք ճ չեմք. քանզի որքան մեք եմք, մեզ չափ այլ լինի, մեր կիսոյն չափ այլ, կիսու կիսուն չափ այլ, Ա դու գաս, ապա լինիմք ճ: Արդ քանի՞ են եղեր բօլուկն:

Լուծ: Լ2 են եղեր. քանզի երկու Լ2՝ ՀԲ լինի, եւ Լ2 ՚ի կեսն՝ ԺԸ, որ լինի Ղ. ԺԸ ՚ի կեսն Թ, որ լինի ՂԹ. Ա այլ, նա լինի ճ:

Թ. Հարց: Քանի մի հաւք նստեին ՚ի վայրի: Քանի մի այլ հաւք եկին՝ եւ ասեն, ձեզանէ մինն գայ առ մեզ, եւ մեք այլ ձեզ չափ լինիմք: Եւ նոքա ասեն, ո՛չ, այլ ՚ի ձեզանէ Ա գայ առ մեզ, մեք Բ լինիմք, դուք Ա. արդ որքա՞ն են եղեր:

Լուծ: Առաջինքն Է, յետինքն Ե. թէ առաջնոցն մէկն գայ առ յետինսն, 2 նոքա լինեին՝ 2 սոքա: Եթէ յետնոցն մինն գայ առ նոսա, նոքա Ը լինին՝ եւ սոքա Դ: Լաւ տե՛ս:

Ժ. Հարց: Ջաղացպանս եւ իւր աղջիկն, երեցն եւ իւր կինն, Գ բաղարջ՝ ամենին Ա տուր սաղ, կտոր չանես:

Լուծ: Ջաղացպանի աղջիկն երիցու կինն Է, Գ են, Գ բաղարջն տո՛ւր ամենուն մինն. այդ Է լուծումն:

ԺԱ. Հարց: Փիլիսոփայ մի առաքեաց զաշակերտսն իւր՝ որսալ ձուկն. գնացին եւ դարձան ունայն: Ասէ վարպետն, կալա՞յք ինչ. ասեն աշակերտքն, զոր իչ կալաք՝ թողաք, եւ զոր ինչ ոչ կալաք՝ ընդ մեզ բերաք. արդ զիա՞րդ Է այն:

Լուծ: Գնացեալ ոչ կալան ինչ. եւ նստեալ քթիւ արարին, զոր ինչ ոչիլ գտին, ոչ սպանին, այլ վայր ձգեցին. եւ որ մնաց հաղերծումն, զայն բերին. զոր ոչ իմացաւ Փիլիսոփայն, գնացեալ խեղդեցաւ. այս էր լուծումն նորա:

[ԿԸ]

Ճանուցումն յիշատակաւ:

Ի սպառել ժամանակիս եւ ՚ի վերջին դարուն՝ ՚ի նուաստանալ ազգիս Հայոց, եւ ՚ի զօրանալ ազգին Պարսից, յորում նեղիմք եւ տառապիմք ազգի ազգի կեղեքմամբ եւ

պեսպես աւարմամբ, 'ի թուիս մերում Ռերրորդի՝ Ճերրորդի 'ի քառից տասանց եւ երկից չորից, 'ի թագաւորութեանն Պարսից Շահ-Յիւսէինի, եւ յիշխանութեան տանս Արարատեան Ֆարգալի-խանի, եւ 'ի Կաթողիկոսութեան Յայոց՝ որ 'ի սուրբ Էջմիածին՝ Տեառն Նահապետի Եղեսացոյ՝ եղել աւարտումն պատմութեանս յերկրիս Արարատեան 'ի գաւառիս Անբերդու 'ի գերափառ մենաստանս եւ 'ի սուրբ ուխտս 'ի Սիւղի վանաց, որ այժմ ասի Յօհաննուվանք, մերձ 'ի գիւղաքաղաքն Կարբի՝ որ յոտին Արագածու՝ հանդէպ Արայու՝ 'ի գլուխս բարձր քարանցս՝ 'ի վերայ կարկաջահոս եւ ծիծաղագնաց գետին Քասաղու, աշխատութեամբ իմում բազմավեր եւ փինատ Չաքեոսի Քանաքեռցոյ՝ որ 'ի ծառայութենէ նոյն վանացն Յովհաննու, 'ի խնդրոյ ոմանց բանասիրաց՝ եւ մերում յօժարութեամբ: Արդ որպէս առաջագոյն ծանուցաք, թէ զոր ինչ լուաք 'ի համբաւոյ՝ զայն գրեցաք, թէ՛ սուտն եւ թէ՛ ճշմարիտն, եւ թէ գովութիւն լիցի եւ թէ՛ սուտ պարսաւանք՝ նոցա լիցի. եւ մեք զիրամայեալսն արարաք. եւ դուք որպէս եւ կամիք՝ այնպէս արարէ՛ք: Վասնորոյ աղաչեմ ո՛վ լուսաճնունդ զաւա՛կք մկրտութեամբ աւագանին որդեգրեալք հօրն երկնաւորի՝ բազմաչարչար նահատակութեամբ սուրբ Լուսաւորչին, յԱզգանագեան ազգէ սերեալք, մի՛ վարկպարագի համարել զաշխատանս ստորասուզեալ եւ առաթուր ծառային ձերոյ: Այլ ընկալարո՛ւք զսա որպէս կաթիլ մի 'ի ծովէ, եւ հատ մի յողկուզոց բազում վիպաց ձերոց՝ կալարո՛ւք եւ զսակաւս, եւ մի միայն զլաւն յարգեցէ՛ք. այլ եւ զպակասն վատին լնուցուք, որպէս զխեցեղէնն ընդ ոսկոյն, եւ սեւան 'ի նկարս: Եւ Քրիստոսի Աստուծոյ փառք յաւիտեանս, ամէն:

Հատոր Գ

[Ա]

Կոնդակ սուրբ ուխտին Յովհաննու վանից:

Յուցմունք ժամանակաց եւ պատմութիւնք նոցին գրեալ եղել յառաջնոց պատմագրաց. որք 'ի ժամանակս եւ 'ի դարս գրեցին՝ որպէս գիտացին՝ ըստ իւրեանց իմաստութեանն՝ զերից ժամանակաց, այսինքն՝ զանցեալն ընթեռնելով, զներկայն գրելով, եւ զապագայիցն յուշ առնելով՝ յայտ արարին: Ոմանք յաճախաբանութեամբ. ոմանք համառօտելով. ոմանք յառաջագիրք, եւ ոմանք ժամանակագիրք՝ որպէս եւ պատմութիւնն իւրեանց ցուցանէ ըստ ոճին իւրեանց: Ոմանք փիլիսոփայական ճարտասանութեամբ, եւ ոմանք Աստուածաշունչ գիտութեամբ: Ոմանք լի իմաստութեամբ, եւ ոմանք աշխարհօրէն: Եւ որո՛վ իւիք եւ Է՛ մեզ ծանուցին զանցեալն. զի եւ մեք ներկայումս ուսանելով՝ ապագայիցդ ծանուցուք: Որպէս եւ ես վերջինս 'ի ծնունդս եկեղեցոյ՝ քանքարաթաթոյց ծառայ Քրիստոսի Չաքարիա՝ գովով 'ի փարթամ աւանէն Քանաքեռոյ՝ որ եկեալ բնակեցայ յԱստուածաբնակ եւ 'ի հրաշափառ սուրբ մենաստանս Յովհաննու վանից՝ առ դրունս մեծի Ամլորդուն Յովհաննու Կարապետին՝ առ ոոս երիցս երանեալ քաջ Բաբունապետին Չաքարիայի, եւ նորուն յաջորդի Յովհաննէս վարդապետի՝ ամս խէ, ընկալեալ աստիճան Արշիդիակօսութեան: Եւ յամենայն օր դեգերէի՝ թէ՛ ընդէ՛ր ոչ գոյ հաստատուն կոնդակ վանացս, որ ամենայն արձանք որմոցն գրեալ լինի՝ 'ի նմա, եւ վարանէի միշտ առ այն: Այլեւ խորիէի առնել, սակայն ոչ լինէի ձեռնհաս յաղագս երկուց. նախ՝ զի ընդ ձեռամբ տերանց էի. երկրորդ՝ 'ի մեջ մարմնաւոր զբաղմանց: Բայց յետ վախճանի տերանց իմոց վերոգրելոց՝

հարկեցայ յայժմուս Առաջնորդէս 'ի Սարգիս վարդապետէ խոհեմոյ եւ բանասիրէ, արարի ինձ օժանդակ հոգին սուրբ՝ եւ ամենամաքուր Կոյսն Մարիամ, եւ միջնորդ ունելով ողջախոհ տատրակն եւ անմեղ աղանին զսուրբ Կարապետն, եւ սկսայ առնել 'ի ժամանակի ծերութեան իմոյ՝ Կ ամի կենաց իմոց՝ 'ի թուին ՌՃԼԶ: Եւ թէ տացէ կարողութիւն նոյն Զոգին Սուրբ աղօթիւք ձերովք յայտ արարից՝ որպէս եւ գիտեմք՝ թէ՛ 'ի պատմագրաց, թէ՛ 'ի յիշատակարանաց, թէ՛ յարձանաց, եւ թէ՛ 'ի լրոյ իմաստուն արանց եւ 'ի գիտուն ծերոց, նշանակեցից զամենայնն ստուգութեամբ. զի որք զկնի մեր գայցեն՝ ընթեռնելով 'ի միտ առնուն: Որպէս եւ Մովսէս ասէ, հարցցի՛ր հարց քոց, եւ պատմեսցի քեզ 'ի ծերոց, եւ ուսցիս զամենայն՝ որպէս եւ կամիս: Վասնորոյ եւ դու ո՛վ մտերիմ հարազատ՝ որ ընթեռնուս՝ մի՛ ապախտ համարեսցիս, զի կարողութիւն իմ ա՛յսքան է: Ողջ լէ՛ր ամենայնիւ:

[Բ]

Յաղագս եկեղեցեաց՝ թէ յորո՞ւմ ժամանակի շինեցան, եւ ո՞վ ոք էին շինողք:

Չի թեպէտ բազումք շինեցին եկեղեցի 'ի բազում տեղիս յազգս Զայոց, այլ մեք նշանակեսցուք թէ՛ յորո՞ւմ ժամանակի կամ յորո՞ւմ ձեռօք բազմացան եկեղեցիք աշխարհիս Զայոց: Եւ զոր լուայ 'ի գրոց՝ յայտ արարից: Արդ՝ յետ համբառնալոյն Քրիստոսի՝ վիճակեցաւ աշխարհս Առաքելոցն, եւ անկաւ աշխարհս Զայոց՝ Թադէոսի: Եւ եկեալ առ Աբգար արքայ Զայոց եւ Ասորոց, եւ բժշկեաց զնա 'ի վերաց նորա՝ որպէս պատմէ Մովսէս Խորենացի՝ համեղ ոճով: Եւ յետ հաւատալոյ թագաւորին եւ ամենայն զօրացն, նախ ընդ շինեցաւ եկեղեցի՝ ձեռամբ Թադէոսի. զի առաջին հաւատացեալքն ազգս Զայոց է: Եւ առաջին շինեալ եկեղեցի ա՛յն է՝ զոր շինեաց Թադէոս, եւ յայլ տեղիս բազմացան եկեղեցիք: Երկրորդ՝ յետ հաւատալոյ մեծազօր եւ Քրիստոսապասկ արքային Տրդատայ՝ շինեցան բազում եկեղեցիք՝ ձեռամբ սուրբ Լուսաւորչին եւ քաջին Տրդատայ, նախ՝ հրաշափառ Կաթողիկէն՝ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի՝ զսուրբ Էջմիածինն, զՇողակաթն, զսուրբ Գայիանէն, եւ զսուրբ Զնիփսիմէն, որպէս պատմէ քաջ քարտուղարն Ագաթանգեղոս, որ ազգաւ Լատին: Երրորդ՝ մեծն Ներսէս՝ թոռն թոռի Լուսաւորչին՝ բազմացոյց եկեղեցիս եւ ահա պատմէ Բուզանդ: Չորրորդ՝ Թարգմանիչքն Սահակ եւ Մեսրոպ 'ի բազում տեղիս շինեցին եկեղեցիս. եւ պատմեն ամենայն պատմագիրք: Զինգերրորդ՝ Ներսէս Շինողն, եւ ահա յայտ է, զի 'ի գործոյն անուանեցաւ Շինող՝ վասն շինելոյ բազում եկեղեցիս: Վեցերրորդ՝ Չաքարիա սպասալար Զայոց մեծաց եւ Վրաց: Սա զօրացեալ 'ի վերայ ամենայն ազգաց, զոր պատմէ Կիրակոս, եւ մեք յիւրում տեղուջն պատմեսցուք, որ եւ սա շինեաց բազում վանորայս եւ եկեղեցիս 'ի գիւղորայս եւ յամենայն իշխանութեան իւրոյ: Եւ ահա ասացաք վասն եկեղեցեաց, զոր ինչ եւ գիտեաք՝ գրեցաք զամենայն:

[Գ]

Յաղագս շինութեան Յովհաննու վանից:

Ամենայն բանք մեր՝ զոր գրեցաք, յաղագս այսմ վանաց է, զորմէ հանդերձեալ եմք ճառել: Քանզի բազում պատմագիրս ընթերցայ, եւ ոչ կարացի իմանալ՝ թէ յորմէ՞ է շինեալ սա: Վասնորոյ ո՛վ ոք յիմաստնոց վարդապետաց տեսանէի, եւ հարցանէի վասն

սորա՝ ասեն, մեք 'ի հնախօսաց գիտեմք՝ զի 'ի Լուսաւորչէն Է շինեալ սուրբ Կարապետն: Ընդ որս եւ Թաւրիզեցի Առաքեալ վարդապետն՝ որ տեղեակ էր ամենայն պատմագրաց, որ եւ արար զպատմութիւնս անբման աշխարհիս Արարատեան 'ի մեծ Շահ-Աբասէն, սա պատմեաց, թէ (յետ) լուսաւորելոյ զաշխարհս՝ սուրբ Լուսաւորիչն եւ բարեպաշտն Տրդատ շինեցին զսուրբ Կարապետն, եւ եղին անդ 'ի նշխարաց Նորա. եւ ինքեանք անդ յապահովս լինէին յեղանակս ամարայնոյ: Եւ ասաց վկայ թեզ, զի ունի Դ դրունս. զի Յոյնք առնեն այնպէս, Գ դուն 'ի հարաւոյ կողմն, եւ փայտեայ գաւիթ 'ի վերայ՝ վասն աղօթելոյ ռամկաց, Ա դուն յարեմուտս, որով քահանայքն մտանէին: Այսքան լուաք յԱռաքել վարդապետէ: Իսկ ունիմք եւ այլ վկայ. զի յաւուրս մեր եկին ուխտաւորք 'ի Կոստանդնուպօլսոյ. եւ յետ համբուրելոյ զամենայն սրբութիւնսն՝ ասացին, ո՞ր Է Լուսաւորչի Խաչն: Եւ մեք ցուցաք Նոցա յարեմտեան դուն 'ի գաւիթն՝ Խաչն՝ որ կառուցեալ կայ. եւ ասացաք, սմա ասեմք Լուսաւորչի Խաչ: Եւ ոմն 'ի Նոցանէ հանեալ 'ի գրպանաց իւրոյ առասան, եւ չափեաց զերկայնութիւնն եւ զլայնութիւն Խաչին: Եւ մեք հարցաք զպատճառն: Եւ նա ասաց. գնացաք 'ի Թորդան, եւ ցուցին մեզ Խաչ մի, եւ ասեն, այս սուրբ Լուսաւորիչն Է շինեալ եւ հաստատեալ իւրն հասակաւ, սմին նման մի եւս գոյ 'ի գաւառն Կարբի՝ 'ի սուրբ ուխտն Յովհաննու վանք, եւ մեք չափեցաք զնա եւ զսա, ահա ստոյգ նման են միմեանց՝ չափով եւ տեսութեամբ: Վասնորոյ եւ մեք այսու համբաւօքս գիտեմք շինեալ զսա 'ի սուրբ Լուսաւորչէն եւ 'ի մեծէն Տրդատայ. ահա այսքանս 'ի համբաւոյ լուաք:

[Դ]

Ի գրոց վկայութիւնք:

Թեպէտ 'ի համբաւոյ ստոյգ գիտեմք ճշմարիտ գոլ շինեալ սա 'ի սուրբ Լուսաւորչէն. սակայն 'ի գրոց եւս գիտեմք փոքր 'ի շատե, եւ դոյզն բանիւ գրեցից եւ զայն եւս: Վասն զի 'ի Կոնդակն Տաթեւու գրեալ Է, թէ՝ «Մեծ Կաթողիկոսն Մուշէ գնացեալ համբուրեաց զդունն եկեղեցւոյն Տաթեւու, եւ նստաւ. եւ առաքեաց առ Երիցակ զայրոյ որդին (՞) Յովհաննու վանից, որ յոտին Արագածու, որ էր դպրապետ եւ Նօտար իւր»: Այս Մուշէ վէշտասաներորդ Կաթողիկոս էր յետ Լուսաւորչին՝ յառաջ քան զթուականն մեր: Վասնորոյ գիտեմք շինեալ 'ի սուրբ Լուսաւորչէն զՅովհաննու վանք: Եւ այլ եւս վկայութիւնք գրոց գտի: Եւ Թագաւորութեանց եւ Մնացորդաց գիրք մի կայ 'ի վանքս, եւ յիշատակարանն գրեալ Է 'ի նմա այսպէս. «Աստանօր յանկ ելեալ անարտեցաւ հրեշտակապատում տառս Աստուածային մատենից, որ պատմէ զվէպս անցեալ ժամանակաց ընտրեալ յառաջագոյն ազգին Իսրայէլի, զկարգ թագաւորացն, եւ զյորովայնէ կոչումն սրբոց մարգարէից, եւ կոչի Թագաւորութեան գիրք. առ սմին եղեալ զմնացորդսն, եւ զմնացորդաց մնացորդսն. զոր յոյժ ցանկացօղ եղեալ ոմն 'ի ընտրեալ քահանայից Աստուծոյ Աշոտ կոչեցեալ, եւ 'ի խնդիր ելեալ իբրեւ ական պատուականի, ետ գծագրել զսա 'ի յարդար ստացուածոց իւրոց: Զանզի սոյն այս այր ընտրեալ գոլով ըստ մարմնական քաղաքականութեան 'ի հռչակեալ մայրաքաղաքէն Դընայ, կեցեալ սակաւ ինչ ամս ընդ ամուսնութեան կարգս, եւ մնացեալ այրի՝ ոչ ունելով զաւակ մարմնական, յանապատս փութացեալ, զաւակ ստանալով զտառս Աստուածային մատենից. որ եւ ստացեալ զսա ձեռամբ տրալի եւ աղկադկի Գեորգ կոչեցելոյ՝ մականուամբ Մանկիկ՝ 'ի տիս համբակութեան, 'ի մայրաքաղաքէն Անույ եկեալ եւ պանտիստացեալ 'ի դրան Սրբոյ Կարապետիս: Եւ եղեւ գործառնութիւնս այսմ իրի

պատուականօք. քանզի յառաջ փայտիւ էր ծածկեալ գլուխ սորա, զոր այս այր Աշոտ բազում աշխատութիւն յանձն առեալ՝ կիսատ թիակօքն զկիրն 'ի վեր հանելով՝ տայր 'ի շալակս եղբարցն տանել: Արդ՝ ընդ հովանեաւ սորին Սրբոյ Կարապետիս գծագրեալ եղել այս քաղցրաճաշակ պատմութիւնս՝ 'ի մէջ բազմախումն միանձնացեալ եղբայրութեանս, եւ տուաւ 'ի սոյն եղբայրանոցս սուրբ, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ: Եւ յետոյ եղել հայր վանացս յամի թուականութեանս Զայոց՝ նոր եղելոյ յերկրորդ ամի, յաւուրս Տեառն Մովսիսի Կաթողիկոսի՝ որ 'ի Վաղարշապատ: Շնորհողին ամենայն բարեաց Աստուծոյ փառք յաւիտեանս. ամեն: Ընդ նմին եւ Գեորգ մանկիկս մի՝ անտես առնէք յիշել յաղօթս»: Այսքանս 'ի գրոց գիտեմք շինեալ սուրբ Կարապետն 'ի Սուրբ Լուսաւորչէն:

[Ե]

Թէ ընդէ՞ր կրկին անուն է սմա:

Որպէս եւ բազում անգամ հարցեալ եմք յԱռաքել վարդապետէն, եւ ուսեալ եմ 'ի նմանէ, հարցաք եւ զայս եւս, թէ՛ Մարտիրոսոյ ճառընտիրն եւ այլք՝ Սիւղի վանք, եւ կամ Սովի վանք ասեն սմա. իսկ Կոնդակն Տաթեւու եւ Կիրակոսս, եւ Թումա, եւ Յայսմաւուրքն, եւ այլք՝ Յովհաննու վանք: Պատասխանի ետ վարդապետն՝ եւ ասէ, յորժամ սուրբ Լուսաւորիչն շինեաց զսա, Սիւղոս ոմն վերակացու կարգեաց, եւ անուամբ նորա կոչեցաւ Սիւղի-վանք: Իսկ յաւուրս թարգմանչացն՝ Ղազար Փարպեցին էր Առաջնորդ, եւ գրէր զպատմութիւնն, Յովհանն ոմն կարգեցին տեսուչ, ուստի կոչեցաւ Յովհաննու վանք: Եւ յաւուրս Մեծին Ներսէսի ուրուկք եւ գործիք՝ որք նքողեալք էին 'ի սովոյ, անդ ժողովեցան, եւ անուանեցաւ Սովի վանք: Ահա յայտնեցաք զերկանուն լինելն, զոր լուաք յԱռաքեալ վարդապետէ: Բայց Սովի-վանք ոչ յիշի 'ի բազում տեղիս:

[Զ]

Յաղագս Թեմի եւ վիճակի վանացս:

Ջանիւ եւ յօժարութեամբ մտեալ եմ յասպարեզ բանիս՝ առ 'ի ցուցանել եւ յայտ բերել ստուգութեամբ սակս յառաջիկայ գործոյս: Եւ զի փոքր 'ի շատե ծանուցաք զշինող վանացս, եւ զանուանսն նորա: Եւ այժմ կամիմ յուշ առնել զթեմ եւ զվիճակ սորա՝ թէ՛ 'ի գրոց պատմութեանց, թէ՛ յարձանաց, թէ՛ 'ի լրոյ համբաւոց՝ համառօտեցից. զի մի՛ վարկապարագի լիցի զաշխատանս իմ: Նախ ասացից 'ի համբաւոյ՝ զոր լուայ 'ի նոյն Առաքել վարդապետէ: Չի ասէր, թէ յետ շինելոյ սուրբ Կարապետին, գրեաց կոնդակ սուրբ Լուսաւորչին, եւ հաստատեաց կանոնաւ, զի յերասխաձորոյ մինչեւ ցՅուրաստան գետ՝ լինել թեմ բաժնի վանացս: Այլեւ ծեր Եպիսկոպոս մի կայր 'ի վանքս՝ Յովհաննես անուն՝ Կարբեցի՝ մականուն Գայլ, որ ժամանակ ինչ Առաջնորդ լեալ էր վանացս, ճարտար տօմարագետ: Նա ասէր՝ թէ մեծ Կոնդակ գիրք մի կայր 'ի վանքս, զի 'ի սրբոց Թարգմանչացն մինչեւ ցմեզ ամենայն Առաջնորդաց անուանքն եւ արարմունքն, եւ զոր ինչ յիշատակ տուած էր 'ի նոցունց ժամանակաց, զամենայն գրեալ կայր անդ, եւ զկէսն առանց գրելոյ թուղթ, զի յետին առաջնորդքն գրեսցեն զանուանս եւ զարարեալս իւրեանց: Չայս կոնդակն կայր՝ ասէր՝ մինչեւ զմեզ: Եւ յորժամ Ջալալիքն աւար առին վանքս, զայն կոնդակն անյայտ եղել. ոչ գիտեմք՝ թէ նոքա՞ տարին՝ թէ այլք: Այլ զի՞նչ եւ իցէ՞ անյայտ եղել: Ի մէջ այնմ գրքի գրեալ էր՝ 'ի Քասաղ գետոյ մինչեւ ցԱխուրեան գետ՝

գաւառէն Նգայ՝ 'ի գեղջէն Վարդաբլրոյ՝ արուեստիւ քարահատ, ասէր, ես ուսանէի 'ի Յօհաննավանք. բազում անգամ գնացի 'ի Շիրակաւան, եւ հաս եւ իրաւունքն ժողովեալ բերէի 'ի Յօհաննավանք: Այս Վարդան երեց զամենայն անուանս Ապարանու գեղորէիցն ասաց հայերէն, եւ ես գրեցի: Այր մի բարեպաշտօն՝ Գալուստ անուն՝ 'ի գաւառէն Ապարանուց՝ 'ի գեղջէն Վարդէնուց, (ասէ) ես ընդ Գրիգոր վարդապետին՝ որ էր Առաջնորդ Յօհաննու վանից, 'ի Շիրակայ բերեալ եմք զպտղին եւ զսրբադրամս, զիւղն եւ զպանիր, եւ զամենայն հասն վանիցն 'ի Յօհաննավանք՝ սայլիւ մինչեւ ցՈրդկան՝ որ ասի Սէլախրամ, եւ անտի գրաստով տարեալ եմք 'ի վանքն, վասնզի ես մշակ էի վանացն: Մարգարէ անուն ոմն 'ի Նգայ, 'ի գեղջէն Աբնագեղոյ՝ ասէր, մեք բնակեաք 'ի Ճարճակիս գեղ, եւ հայր իմ անդ մեռաւ, եւ հոգեբաժին նորա տարաք 'ի Յօհաննավանք՝ ճրագակալ մի՝ հինգ աչքի, եւ տուաք Գրիգոր վարդապետին: Եւ դեռ եւս կայ 'ի վանքս, եւ պահեմք զնա վասն վկայութեան: Թորոս ոմն 'ի Նգայ՝ 'ի Խոտավիտ գեղջէ, այր շատագետ եւ ճարտարախօս. սա բազում ինչ պատմեաց, թէ մեք եւս բնակեաք 'ի Ճարճակիս, եւ ես փոքրաւոր էի մաքսաւորացն՝ որք 'ի Զասաղ. եւ յորժամ Գրիգոր վարդապետն եւ կամ 'ի միաբանիցն գնային 'ի Շիրակաւան, զի զհասն վանից ժողովեալ տարցեն 'ի Յօհաննավանք, բերէին մեզ զինի եւ միրգ, եւ մեք ոչ առնուաք զսակ մաքսին: Եւ որդի Թորոսին Տէր Կիրակոս, որ եղեւ Եպիսկոպոս, եւ նստաւ Առաջնորդ Տեղերոյ, զոր ինչ լուեալ էր 'ի հօրէն իւրմէ Թորոսէ սակս Յօհաննու վանից, ձեռագրով ետ մեզ. եւ ահաւասիկ ունիմք զայն արդեօք: Յօհաննէս ոմն՝ 'ի Նոյն գեղջէ Խոտավիտոյ՝ ասէր, յորժամ Փիլիպպոս Կաթողիկոսն գնաց յԱրագած, զի զգրուեալ ջուրսն խառնեսցէ ընդ Զասաղ գետն, եւ Ապարանցի մելիք Տէր Յովասափն եւ ես ընդ նմա էաք. եհարց Կաթողիկոսն ցմելիքն, թէ՛ այս երկիրս որո՞յ վանքի էր թեմ: Ասէ Մելիքն, 'ի Զասաղ գեղջէ մինչեւ ցՂիփշաղն՝ սուրբ Կարապետին էր թեմ, եւ Շիրակաւան հետ Մարմառաշինու 'ի միասին Բ վանացն էր սուրբ Կարապետին եւ Մարմարաշինու: Այսքան եւ այլ բազում գոն վկայութիւնք 'ի լրոյ, եւ ոչ գրեցաք, զի մի՛ լիցի շատախօսութիւն: Այսուհետեւ զոր գիտեմք 'ի գրոց, զայն գրեմք:

[Է]

Վկայութիւնք 'ի գրոց՝ թէ ո՞ր է թեմն սորա:

Վասնզի յանձն առաք առ 'ի յայտնել սակս սուրբ մենաստանիս, եւ զոր ինչ գիտեմք 'ի գրոց յաղագս թեմի՝ ցուցից եւ զայն առանց ձանձրանալոյ: Չոքայ ես 'ի սուրբ ուխտն Սանահին 'ի պէտս ինչ իրաց, եւ էր Առաջնորդ Սարգիս Եպիսկոպոս յազատ ազգէ, այր խոհեմ եւ յոյժ հանճարեղ. եւ խօսեցաք ընդ նմա 'ի գրոց: Եւ նա 'ի կարգ բանիցն ասաց: Է մեզ գիրք մի հին, եւ 'ի բազում տեղիս յիշէ Յօհաննավանք: Եւ մեք խնդրեցաք զայն. որ եւ բերեալ ետ ինձ հին եւ վաղեմի գիրք փտեալ եւ մեծ՝ որ ոչ կարացի զամենայն ընթեռնուլ. եւ զոր ինչ ողջ էր՝ զայն սկիզբն արարի յընթեռնուլ մինչեւ ցաւարտ, եւ զպիտանիսն գրեցի՝ եւ վեր առի այսքանս: «Եւ մեռաւ հայրն Մարմառաշինու, եւ նստաւ 'ի տեղի նորա հայր զարմանալին եւ սքանչելագործ այրն Աստուծոյ Երեմիայ, այր պարկէշտ եւ սուրբ, եւ գիտուն, զարդարեալ ամենայն առաքիւնութեամբ՝ կրկին մարդով՝ ներքնօք եւ արտաքնօք, եւ առնէր հրաշս եւս, զոր մի 'ի բազմացն ճառեցից: Մերձ 'ի վանացն գոյր ջրածողով փոքրիկ ծովակ, եւ սուրբն գնացեալ առ ափն ծովակին՝ աղօթէր: Եւ եկեալ մի յաշակերտաց նորա 'ի միւս կողմն ծովակին՝ ձայներ առ հայրն: Եւ նա ոչ լսէր ձայն աշակերտին, վասնզի բազմութիւն գորտաց աղաղակէին: Իսկ սքանչելի

մինչեւ ցայսօր կան լուռ՝ եւ ոչ խօսին»։ Եւ այլ բազում բանք են գրեալ։ Եւ մէք այսքանս կարեւոր համարեցաք գրել։ Եւ յետ բազմաց զայս ինչ եւս գրեալ էր։ «Ի տոյն ժամանակս սքանչելին Երեմիայ՝ հայրն Մարմառաշինու՝ թողեալ զտուն իւր ձեռնասուն աշակերտին իւրոյ Սոսթենեայ, եւ ինքն գնաց ՚ի սուրբ եւ ՚ի հռչակաւոր մենաստանն՝ յանապատն Յօհաննու վանից՝ առ զարմանալին Միսիթար հայր անպատին. եւ անդ ճգնեալ, եւ անդ վախճանեալ, եւ անդ թաղեցաւ։ Եւ ՚ի ժամ մահուն եկեալ Սոսթենես աշակերտ նորա, ընդ նմա եւ Գրիգոր վարդապետ առ Սկայորդին (՞), եւ թաղեցին զնա հանդերձ հայր Միսիթարիւ. եւ դարձեալ եղին դաշինս ՚ի մէջ իւրեանց, զի սիրով լիցին առ միմեանս, եւ զվիճակեալ թեմսն երկուց վանացն ՚ի միասին լիցին, եւ մի՝ հարստահարեցեն զմիմեանս՝ ՚ի գետոյն Զասաղու մինչեւ ցղուռն Կարուց եւ Ծաղկոցաց. եւ հայրն Յօհաննու վանից իշխօղ լիցի Մարմառաշինու։ Եւ գրեցին կոնդակն Յօհաննու վանից, եւ եղին կնիք Սոսթենես եւ Գրիգոր վարդապետքն, զոր գրեցաք, Վաղթանկ իշխան, եւ ազատքն Արուճայ եւ Թալնայ, եւ այլք՝ որք գտան անդ. եւ կանգնեցին խաչ, եւ արձան գրեցին ՚ի վերայ գերեզմանին Երեմեայ, եւ գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս։ Եւ գիրն՝ որ գրած էր ՚ի վերայ գերեզմանին՝ այս է. «ՆԶԲ թուին, ես հայր Երեմիայ՝ Առաջնորդ սուրբ ուխտին Մարմառաշինու՝ սիրեցի զվարս միայնութեան, աւանդեցի զվերակացութիւն ուխտին իմո անդրանկին իմում Սոսթենեսի, եւ ես եկեալ բնակեցայ յանապատի աստ, եւ ՚ի տեղուջս ընկալայ զփոխումն. արդ աղաչեմ՝ յիշեսցի՛ք ՚ի Զրիստոս»։

[Ը]

Վասն Չաքարեայ զօրավարին։

Քանզի յառաջագոյն խոստացաք առնել զպատմութիւն Չաքարե զօրավարի, թէ ո՞ւստի եւ կամ ո՞րպէս էր. զի համառօտ պատմէ Կիրակոս։ Ի յերկրին Բաբիլացոց՝ այր ոմն քրիստոնեայ՝ Չաքարիա անուն՝ կարգեալ իշխան յազգէն Մարաց, եւ վշտացեալ ՚ի նոցանէ, ոչ կարաց կեալ անդէն։ Եւ գտեալ ժամանակ, առնու ամենայն ընդոծինս, ծառայս եւ աղախինս, ախիւ բանակի իւրոյ հատուածեալ ՚ի Բաբիլական երկրէն, անկանի առ տերութիւնն Պարսից։ Եւ անտի գայ մեղմով եւ մտանէ ՚ի սահմանս Յայոց, եւ գնայ յերկիրն Վրաց։ Եւ անդ գտեալ իշխանութիւն ՚ի թագաւորացն Վրաց, մեծանայ յոյժ։ Եւ յետ նորա որդի իւր Վահրամ։ Եւ յետ նորա՝ որդի իւր Սարգիս, որ եւ եղեւ իշխան մեծ։ Սմա եղեն որդիք երկու, անուն առաջնոյն Չաքարե, եւ երկրորդին Իւանէ. եւ սիրեցեալք եղեն տօբա յաչս թագուհւոյն Վրաց, որ Թամարն կոչիւր, դուստր Գեորգայ քաջի՝ որդւոյ Դեմետրեայ։ Սա սիրեաց զնոսա. եւ արար Իւանէ Աթապակ, եւ Չաքարիա կարգեաց զօրավար եւ սպասալար Յայոց մեծաց եւ Վրաց. եւ ետ ՚ի ձեռս նորա զգօրս իւր։ Եւ նա իսկոյն զօրացաւ մեծաւ զօրութեամբ։ Իսկ ինքն Չաքարե ժողովեալ զօրս ամենայն Յայոց եւ Վրաց, եւ գնացեալ եւս զբազում քաղաքս ՚ի տաճկաց եւ ՚ի Պարսից, ՚ի Բաղիշոյ մինչեւ յԱրտաւիլ հնազանդ արար ՚ի ներքոյ ձեռաց թագաւորութեանն Վրաց. ՚ի հարկի կացոյց եւ զՍուլթանն Կարնոյ։ Եւ զոր երկիր եւ եւս, շինեաց անդ եկեղեցի, մանաւանդ յեգերսն Արագածու, նախ զՅօհաննու վանք, զՅառիճու վանք, զՏեղերու վանք, զՅուշւոյ վանք, զՍաղմոսավանք, եւ այլ բազում վանս եւ եկեղեցիս ՚ի գիւղորայս։ Եւ ապա ինքն Չաքարե վախճանեալ փոխեցաւ յանանց թագաւորութիւնն, եւ թաղեցաւ ՚ի Սանահին. եւ զտեղի նորա կալաւ որդի իւր՝ որոյ անունն էր Շահանշահ։

[Թ]

Վասն շինութեան Յօհաննու վանից:

Բայց զի՝ որպէս ասացաք գալուստ առաջնոյն Չաքարիայի ամենայն ծառայիւք, ունէր եւ ծառայ մի եւս Սարգիս անուն՝ յազգէ Աժդահակայ՝ որ Վաչուտանց կոչէին: Այս Սարգիս տեսեաց մինչեւ ցվերջին Չաքարիա, եւ ծնաւ նա որդի մի, եւ անուանեցաւ Վաչէ. որ սիրեցաւ ՚ի Չաքարէ, եւ եղել հաւատարիմ տան նորա: Եւ վասն միամիտ ծառայութեան իւրոյ՝ կարգեաց զնա իշխանաց իշխան, եւ ետ նմա մեծութիւն եւ իշխանութիւն ամենայն Արագածոտանն, Շիրակայ, Նգայ, Անքերդու՝ եւ ամենայն եզերաց նորա՝ մինչեւ ցԵրասխաձոր: Եւ հրամայեաց շինել եկեղեցիս եւ վանորայս, զոր ՚ի վերոյ ասացաք: Նախ եւ առաջ հրաշափառ մենաստանն Յօհաննու վանից՝ կից ընդ հին եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ Կարապետին: Իսկ մեծն Վաչէ քակեաց զփայտեայ գաւիթն՝ որ ՚ի հարաւոյ կողմն զերկու դուռնն խցեալ, եւ զմինն թողեալ: Եւ ապա սկսաւ շինել հաստ եւ երկայն քարիւ, կարմիր եւ սեաւ կոփածու: Եւ սիւնք չորք՝ ՚ի չորեսին կողմանս, յորոց վերայ կամարքն չորք, սեաւ եւ երկայն ... աւորօք, եւ կամարքն ՚ի վերայ նոցա՝ սեաւ եւ կարմիր, եւ ՚ի կողմն հարաւոյ՝ երկուս գրաբեմքս գեղեցկաշէնս: Եւ ՚ի զլուխ աւագ խորանին՝ կարգ մի կարմիր քար՝ եւ կարգ մի սեաւ: Եւ ՚ի սիրտ բեմքին աստղանման փորածու նկարեալ. եւ յարեւմտեան թեւն եւ առաստաղն կարգ մի սեաւ՝ եւ կարգ մի կարմիր՝ կոճկէն՝ գեղեցիկ յարմարեալ: Չորս լուսամուտ ՚ի հարաւոյ կողմն, Գ բոլոր, Ա երկայն, մին աւագ խորանին, եւ երեքն յարեւմտեան կողմն, Ա բոլոր, Բ երկայն, չորս ՚ի Կաթողիկէն: Երկու խորան աւագ խորանին յաջմէ եւ յահեկէ. զոր քարեայ աստիճանօք ելանեն: Երկու այլ ՚ի ներքոյ նոցա՝ երկու յարեւմտեան կողմն՝ յաջմէ եւ յահեկէ դրան: Երկու այլ ՚ի վերայ նոցա, զոր քարեայ սանդիսով ելանեն մետասան աստիճանօք: Եւ աւագան ըստ պատշաճին՝ ՚ի հիւսիսոյ կողմն: Մին դուռն յարեւմուտս. մին ՚ի մէջ հին եկեղեցւոյն ՚ի հիւսիսոյ կողմն: Եւ ամենայն խորանացն մէն մի լուսամուտ, եւ սեղան կառուցեալ ՚ի տեղի պատարագի: Իսկ արտաքոյ կողմանէ Բ դարդիլ ՚ի հարաւակողմն՝ գեղեցիկ փորուածոյ. Բ յարեւելից կողմն. եւ ՚ի յարեւելեան թեւն աղիւսածեւ կարմիր եւ սեաւ քար. եւ ՚ի ներքոյ նորա՝ որպէս կշիռս. լուծն եւ թաթքն միաչափ. եւ ՚ի հարաւոյ կողմն խաչ ՚ի վերայ լուսամտին, եւ յարեւմտեանն նոյնպէս: Սալաթոռքն փորածու նկար, թէ՛ չորս թեւքն, թէ՛ չորեքին փուղքն, թէ՛ ներքոյ գտակին: Իսկ զամենայն դոնսն տափակ, եւ ՚ի պարանոց Կաթողիկէին մետասան սիւնք: Նոյնպէս ՚ի գտակն մետասան ելեւէջ, եւ խաչաթոռն նման չորից կերպիցն կենդանեաց, եւ ՚ի վերայ նորա խաչն Աստուածընկալ ՚ի փրկութիւն հոգւոց մերոց. եւ աւարտեցաւ ՌԿԶ թուին. եւ օրինեալ անուանեցաւ սուրբ Կաթողիկէ՝ գեղեցիկ եւ զարմացուցիչ տեսողացն, եւ խորան եւ տաճար բնակարան փառաց որդւոյն Աստուծոյ, յորում պատարագի Զրիստոս Գառն Աստուծոյ: Եւ ինքն իշխանն Վաչէ վախճանեալ ղնի ՚ի մէջ եկեղեցւոյն՝ առաջի գրաբեմքին՝ ՚ի դրան խորանին՝ ՚ի հարաւոյ կողմն. որոյ հանգիստ եւ արքայութիւն պարգեւեցի ՚ի Զրիստոսէ օրհնելոյն յաւիտեանս, ամէն: Եւ զտեղի նորա կալաւ որդի նորա Զուրտ՝ հրամանաւ Շահանշահի:

[Ժ]

Վասն շինութեան գաւթին:

Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելին Զոնաց աշխարհէն ազգն Նետողաց՝ որ կոչին Թաթար, եւ տիրեցին Զայոց եւ Վրաց: Նուաստացաւ եւ թագաւորութիւնն Վրաց, եւ Էր ընդ ձեռամբ կնոջ միոյ՝ որոյ անուն էր Ռուզուբան՝ դուստր Թամարին, զոր ՚ի վերոյ յիշեցաք,

կալ լոցա, յանձն առնէ գերկիր իւր Շահանշահի, եւ ինքն փախչի յԱփսազս: Իսկ Շահանշահ՝ եթէ կամաւ՝ եթէ ակամայ՝ հնազանդի ազգին Նետողաց, եւ հաճոյանայ լոցա: Եւ իսկոյն հրամայէ Զրտոյ ծառայի իւրոյ, որ կարգեալ էր իշխան 'ի նմանէ 'ի տեղի հօրն, զի շինեսցէ գաւիթ 'ի վերայ եկեղեցեացս, զոր հայր իւր շինեալ էր: Իսկ իշխանն Զուրտ իբրեւ էառ զհրամանս զայս, իսկոյն ժողովէ զամենայն քարահատսն, եւ սկսանի շինել գաւիթ մեծ 'ի վերայ Կաթուղիկէին՝ յարեւմտեան կողմն, 'ի թուին ՈՂԹ՝ հրաշափառ եւ մեծածախ, ինն հոյակօք՝ 'ի վերայ չորից սեանց, այլեւայլ յօրինուածօք՝ սեաւ քարիւ եւ զարմանալի լուսանցօք խաչաձեւիւք: Եւ 'ի վերայ տանեացն երկոտասան սիւն: Եւ 'ի վերայ սեանցն զգտակն՝ դռնքն բոլոր: Եւ 'ի գլուխ գտակին խաչաթոռն: Եւ խաչ երկաթեայ 'ի վերայ նորա մարդաչափ: Եւ 'ի մէջ սեանցն կախեալ զանգակ զարթուցիչ: Եւ աւարտեցաւ ամ մի՝ 'ի 2 թուին: Եւ ինքն իշխանն Զուրտ թողեալ զմարմնաւոր փառսն, հետեւեցաւ անանց փառացն: Եւ գնացեալ 'ի Սեւան կղզին, եւ զգեցաւ հանդերձ միայնակեցի, եւ եղեւ կրօնաւոր. եւ վախճանեցաւ անդ, եւ կենդանացաւ առ Զրիստոս: Եւ թաղեցաւ 'ի գաւիթ եկեղեցւոյն, որ յանուն սուրբ Կարապետին. զի յարիցէ փառօք, եւ պսակեցի 'ի Զրիստոսէ: Եւ յիշատակ նորա եղիցի օրինութեամբ: Եւ 'ի տեղի նորա նստաւ որդի իւր, որոյ անուն էր Զասան:

[ԺԱ]

Յաղագս վախմից եւ յիշատակաց:

Փառաւորեցաւ հրաշափառ եւ գերահռչակ սուրբ մենաստանն Յօհաննու վանից՝ ձեռամբ մեծամեծ իշխանացն Վաչէի եւ Զրտոյ՝ ամենայն կարգօք հոգեւորօք եւ մարմնաւորօք, պաշտմամբ եւ պատարագօք, սաղմոսերգութեամբ եւ ամենայն բարեձեւութեամբ: Եւ ահա ամենայն ոք ցանկայր փութալ գալ եւ տեսանել զկարգաւորութիւն վանացն՝ եւ զմիաբանութիւն բազմութեան եղբարցն: Եւ 'ի տեսանելն զայս ամենայն ուղղութիւնս, ամենայն ոք ցանկայր տալ զինչս՝ եւ զստացուածս՝ եւ արարքս, ոմանք այգի, եւ ոմանք հող. ոմանք արարք, եւ ոմանք գիւղ. ոմանք անասուն, եւ ոմանք դրամս. ոմանք զինքեանս, եւ այլք զորդիս. ոմանք անօթս եկեղեցւոյ, եւ այլք զինչս մարմնաւորս: Եւ այսպէս մեծացաւ եւ փարթամացաւ սուրբ ուխտն Յօհաննու վանից՝ հրաշափառապէս: Իսկ որք ետուն զինչս, գրեցին յորմունս եկեղեցեացն՝ եւ յիշատակարանս գրոց. եւ ահա դեռ եւս կան, եւ երեւին դեռ եւս արձանքն եւ զտուեալ յիշատակսն յորմունսն: Վասնորոյ առեալ մեր զայնօքիկ՝ գրեցաք 'ի Կոնդակի, թէ՛ արձանքն՝ որ յորմունս, եւ թէ՛ յիշատակարանս գրոց 'ի բաց հանաք: Եւ որոց եւ թուականն 'ի գլուխ արձանին էր, եւ մեք նոյնպէս 'ի գլուխն գրեցաք, թէ սկիզբն, թէ մէջն, եւ թէ վերջն, նոյնպէս եւ մեք գրեցաք. որ ոչ գոյր թուական, զնոյն եւ մեք ոչ գրեցաք, զի ընթեռնելով զարձանն եւ զկոնդակն՝ ոչ յարին առ միմեանս, եւ զմեզ այպանիցեն՝ սուտ համարելով զմեզ: Եւ որք ինչս էին տուեալ, մեք զայն ոչ գրեցաք. զի գրեալ են նոքա 'ի գիրն կենաց: Եւ զոր ինչ գրեցաք, 'ի կարգին զթուականն, զի մի՛ յետ եւ առաջ լիցի թուականն, այլ կարգաւ զամենայն, թէ՛ 'ի տաճարն, եւ թէ՛ 'ի գաւիթն, մեք զկարգն ուղղեցաք: Նոյնպէս նշանակեցաք զտեղին, թէ այս ինչ է գրեալ յայս ինչ տեղոյ, թէ՛ 'ի գաւիթն, եւ թէ՛ 'ի տաճարն՝ զտեղին նշանակեցաք, զի ընթեռնուլ Կոնդակիս՝ դիւրեաւ գտցեն յորմունսն, եւ մի՛ վրիպիցեն: Նախ զնկարագիրն թեւեւ կարի աշխարհօրէն էր եւ անյարմար, եւ մեք զնոյն գրեցաք, եւ զշարադրութիւնն՝ ոչ փոխեցաք, զի մի՛ ընթերցողքն այպանիցեն զմեզ, եւ զաշխատանս իմ ապախտ առնիցեն: Այլ որպէս եւ էրն՝ նոյնպէս գրեցաք. որք են այսք:

Ի տաճարն 'ի գլուխ աւանդատան:

ՈԿԵ թուին. Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ եւ Վահրամ՝ որդի Եղբայրկան, եւ զուգակից իմ Թայիկ՝ 'ի սկիզբն շինութեան եկեղեցւոյս՝ տուաք զամենայն ստացուածս մեր 'ի ծախ սորա՝ եւ գԴպրավանաց այգին: Եւ Առաջնորդք Սուրբ ուխտիս սահմանեցին յամենայն ամի շրջագայութեան՝ Գ օր ժամ զևոր եկեղեցիքս, զճրագալոյց, զՉատիկն, եւ զգալուստ Յոգւոյն՝ յանուն մեր պատարագել զՔրիստոս. Ա օր ինձ, Ա օր Թայիկանն. Ա օր բոլոր ազգին մերոյ: Կատարիչք գրոյս օրհնին 'ի Քրիստոսէ. եւ որք խաւիանեն զԹ եկեղեցիս, դատին յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց նորա. ամէն:

Ի տաճարն 'ի հիւսիսոյ կողմն:

ՈԿԶ. 'ի ծագմանէ շնորհացն Աստուծոյ, 'ի հիմնարկել եւ 'ի լուսաւորել եկեղեցեացս զաւառիս Արարատու՝ 'ի ձեռն երկուց եղբարց հարազատաց Չաբարիայի եւ Իւանէի, եւ արդարածնունդ զաւակաց նոցա Շահանշահի եւ Աւագի, եւ Վաչէ իշխանաց իշխան՝ որդի Սարգսի Վաչուտանց, սիրեցեալ 'ի սոցանէ մեծաւ պատուով, վասն հաւատարիմ ծառայութեան իմոյ կոչեցայ 'ի վերակացութիւն զաւառիս, միաբանեցայ հանդերձ զուգակցաւ իմով Մամախաթունաւ սուրբ ուխտիս վանացս Յօհաննու, բազում տրօք եւ ընծայիւք օգնական եղաք 'ի շինութիւն մեծափառ նորակերտիս: Եւ առաջնորդք սուրբ ուխտիս հաստատեցին յամենայն ամի պատարագել զՔրիստոս յանուն իմ, զտօն Ղազարու, զամենայն եկեղեցիքս՝ զհին եւ զևոր, եւ զօր Խաչգիւտին՝ Մամախաթունին պատարագել զՔրիստոս, զհին եւ զևոր եկեղեցիքս անխաւիան՝ մինչեւ 'ի գալուստ որդւոյն Աստուծոյ: Եւ որք չառնեն, դատին 'ի Քրիստոսէ:

Արտաթոյ տաճարին 'ի վերայ դրան արեւմտեան:

Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ Տէր Կոստանդին Կաթողիկոս Յայոց՝ 'ի թուին ՈՂԲ. իշխանութեան Շահանշահի՝ որդւոյ Չաբարիայի, եւ 'ի մերում նահանգիս Քրտին՝ որդւոյ Վաչէի, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս Յօհաննու, եւ ետու Անբերդու երկիրս սեպիական վիճակ Սուրբ Կարապետիս 'ի յԱպարանուց՝ ընդ որ բաժանի գետն Քասաղ՝ մինչեւ յԱշնակ: Եւ սպասաւորք սորա Մկրտիչ Եպիսկոպոս եւ եղբարքս խոստացան կատարել զիշատակս մեր՝ յետ ելից մեր՝ Բ քառասունք, զամենայն 'ի կարգին, եւ Սուրբ Կաթողիկէն Թ խորանաւ՝ յամենայն ամի պատարագել զՔրիստոս 'ի տօնի Տեառնընդառաջին. եթէ ոք յազատաց կամ իշխանաց հանել շանայ զվիճակս 'ի սուրբ Կարապետէս, անէծս առցեն յԱստուծոյ, եւ յերից Սուրբ Ժողովոյն, եւ 'ի Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչի աջէս, եւ 'ի մենջ. ամէն:

Ի գաւիթն 'ի հիւսիսոյ կողմն:

Յամի ՈՂԹ. 'ի տերութեան Շահանշահի որդւոյ մեծին Չաբարիայի՝ եւ Քուրդ՝ որդի Վաչէի, եւ ամուսին իմ Խորիշահ՝ դուստր Մարծպանայ եւ Մամբանայ, ինսամօքն Աստուծոյ հաճոյ եղեալ այլազգի զօրացն Նետողաց, զանձն իմ եղի 'ի վերայ եկեղեցեացն Յայոց. եւ վասն առ Աստուած սիրոյն կրկին հաստատեցաք զմիաբանութիւն մեր առ Սուրբ Կարապետս. եւ եղաք սկիզբն մեծափառ տանս, եւ բազում արդեամբք հասուցաք 'ի կատար: Եւ սպասաւորք սրբոյս հաստատեցին 'ի

տարւոջն է օր ժամ. Ժ ինձ Զրոյիս, եւ Ժ Խորիշահին. որչափ կենդանի ենք՝ Ժ Վաչէի, եւ Ժ Մամախաթունի, եւ յետ ելից մերոց՝ մեզ 'ի Նոր Կիւրակէին սկսանին, եւ անպակաս առնեն: Որ խափանէ, մեր մեղացն պարտական է: Կատարիչք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Արտաթոյ գաւթին 'ի գլուխ դրանն:

Ի թուին ԶԷ. 'ի կամս Աստուծոյ հզօրին, այս իմ հրաման եւ արձան սահմանի Շահնշահի, մանաւանդ որ Թայխուցեսի՝ որդւոյ Չաքարիայի, Ամիր սպասաւարի Յայոց մեծաց եւ Վրաց, զոր գրեցի իմ շինած ժամատունս, տուի զգեղն Շալուաշէն 'ի Սուրբ Կարապետս՝ յիշատակ հոգւոյ իմոյ եւ Խոշաքին, եւ յարեւշատութիւն որդւոց մերոց. եւ կրկին հաստատեցի զիմ հօրն հրամանքն՝ զիրն որ գրած են: Ես 'ի ժամատունս որ տուեալ էր զգեղն Որդկան եւ զՏաճկամարզն, եւ ազատ էր արարեալ զամենայն հայրենիք սոցա՝ որ 'ի գաւառիս, եւ հաստատեցի, որ Աբեղայ որ այրօղ լինի եւ աղմուկ անէ, զիշերօթ չտան առնել, ստացուածն տերունի եղիցի: Արդ՝ եթէ ոք 'ի թագաւորաց կամ յիշխանաց հանել ջանայ, մեր մեղացն պարտական եղիցի. ամէն:

Ի գաւիթ հարաւոյ որմն:

Ի թուին ԶԻԸ: Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ 'ի տերութեանն Յասանայ, մեք Վարդան վարդապետ եւ Մխիթարիչ ծառայք Զրիստոսի արարաք արդիւնս բազումս 'ի փրկութիւն հոգւոց մերոց. տուաք եկեղեցւոյս զԿոնթեղուտն, որ էր հայրենիք Սուրբ Կարապետիս: Շինեցաք հնձանս մեծածախս: Արարաք քոցս արծաթիս՝ պատեալ ոսկւով: Եւ սպասաւորք սրբոյս՝ Տէր Յամագասպ եւ այլ եղբարք խոստացան 'ի տարին ԺԲ ժամ՝ 'ի տօնի Անդրէի առաքելոյ, 2 ինձ վարդապետիս, 2 օր Մխիթարչին: Արդ՝ եթէ ոք յառաջնորդաց կամ պարոնաց հանել ջանայ զընծայս մեր յեկեղեցւոյս, նզովեսցի մարդն այն յԱստուծոյ՝ եւ յերից սուրբ Ժողովոյն, եւ մեր եւ բովանդակ ազգի մերոյ մեղացն պարտական եղիցի յահեղ հրապարակին: Կատարիչք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ. եւ որ խափանէ, դատի 'ի տեառնէ:

Ի տաճարն հարաւոյ որմն:

Թուին ԶԼԲ: Կամաւ բարերարին Աստուծոյ՝ Յասան իշխան՝ որդի Զրտին իշխանաց իշխանի՝ եւ մօր Խորիշահի, յազգէ Մամիկոնեանց, թոռն մեծին Վաչէի, եւ բարեպաշտ ամուսին իմ Արուս խաթուն, յազգէ Ուբանանց, տարածամ եւ կէս աւուրց ելաք յաշխարհէ, աւանդեցաք զհոգիս մեր՝ եւ զամեն հայրենիսն՝ եւ զգաւական մեր՝ Դաւթի եղբօր մեր հարազատի եւ Աստուածասիրի, վասն սիրոյն Աստուծոյ եւ փրկութեան հոգւոց մեր տուաք 'ի սուրբ Կարապետս՝ ես եւ եղբայր իմ Դաւիթ զմեր գանձագին գեղն զՎահրամագեղ եւ զՂամագանցն՝ իւրեանց ամէն հող ու ջրով՝ եւ բնորդի մարդկօք. Կարբի զմեր գնած եւ զմեր ձեռատունկ այգին, եւ զԶարկենց փոսն, եւ զՈրդկան, որ սեփհական հայրենիք էր եկեղեցւոյն, եւ 'ի չար եւ 'ի դառն բերմանց ժամանակիս ելեալ էր 'ի վանացս, բազում աշխատութեամբ եւ յոլով ծախիւք դարձուցաք 'ի սուրբ ուխտս. ընծայեցաք եւ պահարան զարդարեալ ոսկւով եւ արծաթով: Եւ Առաջնորդ սուրբ ուխտիս տէր Յամագասպ եւ եղբարքս սահմանեցին կատարել զիշատակս մեր՝ մին քառասունք պատարագել զՔրիստոս յանուն մեր. Ի. հասանայ, Ի. Արուս խաթունին: Արդ՝ եթէ ոք թագաւորաց, կամ յիշխանաց 'ի մերոց կամ յօտարաց՝ զի՛նչ եւ իցէ

պատճառանօք հանել ջանայ զմեր յիշատակն 'ի սուրբ Կարապետն զվերոյգրեալս բովանդակ, մարդն այն նզովեսցի յամենասուրբ Երրորդութենէն, յերից սուրբ ժողովոյն եւ յամենայն սրբոց:

Ի տաճարն 'ի վերայ աւագանին:

Թուին ՉԽԹ: Շնորհիւ բարերարին Աստուծոյ՝ ես ՅէպէճԴաւիթ՝ որդի Զոնային, թոռն Ալուեցւոյն, եւ ամուսին իմ Նանա՝ դուստր Տուտկան, վասն առ Աստուած սիրոյն վերստին հաստատեցաք զմիաբանութիւն հարցն մեր 'ի Սուրբ Կարապետս. վասն փրկութեան հոգւոց մեր տուաք շինական 'ի շինութիւն Ձորագեղին Աւետիս մականունն Կոնկիկ. արարաք եւ այլ արդիւնս: Առաջնորդ վանացս տէր Զամագասայ եւ այլ եղբարքս խոստացան պատարագել յանուն մեր 'ի տարին 2 պատարագ՝ 'ի տօնի Կոստանդիանոսի թագաւորի, Դ. Յեճուպին, Բ. Նանային. որչափ կենդանի եմք՝ հարցս առնեն Խոնային եւ Գէլին. եւ յետ ելից մեր յաշխարհէ՝ 'ի մեր անուն կատարեն անխափան: Կատարիչք գրոյս՝ օրհնին յԱստուծոյ, եւ խափանօղքն դատին 'ի Զրիստոսէ. ամէն:

Ի Գաւիթն 'ի հիւսիսոյ որմն:

Թուին ՊՅԴ: Կամաւն անմահին Աստուծոյ՝ ես Չաքարիա, թոռն Գամրիկէլին, եւ որդւոյ պարոն Ազիզ բէկին, գնեցի զգեղն Մօղնի հալալ արդեանց իմոց: Սուրբ Գեորգայ մուտքն՝ Սուրբ Կարապետիս էր. զիմ բաժինն էլ Կարապետիս տուի, յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց. եթէ ոք խափանել ջանայ, մեր մեղացն պարտական լինի:

Ի տաճարն աւագ խորանի որմն:

Թուին ՊՅԶ: Շնորհօք բարերարին Աստուծոյ՝ ես պիտակ վարդապետ Սիմէօն ընծայեցի զիս (զիմ) նորընծայ Յայսմաւուրք Սուրբ Կարապետիս վասն փրկութեան հոգւոյ իմոյ եւ քաւութեան յանցանաց իմոց. որքան իմ գիրքս կայ, հանապազ զայս կարդան 'ի յատենիս, զմեզ յիշեն 'ի Զրիստոս 'ի յոյսն իմ 'ի սուրբ աղօթս իւրեանց:

Ի գաւիթն 'ի հարաւոյ որմն:

Յամի ՌԼԳ թուին: Ես Դօլվաթ բէկ, թոռն Մալխութին, գնեցի հալալ արդեանց իմոց Ոսկով հող, տուի 'ի դուռն Սուրբ Կարապետին՝ յիշատակ ինձ: Եւ սպասաւորքն խոստացան 'ի տարին Ա պատարագ՝ Կարմիր կիրակի օրն:

Ի տաճարն յարեւմտեան որմն:

Թուին ՌԶԸ: Չօրութեամբ հոգւոյն սրբոյ՝ ես Երեւանցի Աւագս, որդի Աղաբաբին, եւ ամուսին իմ Դաստագուլ միաբանեցաք եւ գնեցաք Ա ստակ մուլք 'ի Փարպի, եւ տուաք 'ի դուռն Սուրբ Կարապետիս՝ 'ի յիշատակ հոգւոց մերոց եւ փրկութեան յանցանաց, եւ յարեւշատութիւն զաւակաց մերոց: Եւ առաջնորդ սորա Չաքարիա վարդապետ հանդերձ Կ միաբանօք խոստացան պատարագել զԶրիստոս վասն մեր՝ զտօն

Մեծահրաշին՝ յամենայն ամի: Արդ՝ եթե ոք՝ ՚ի մերոց, կամ յօտարաց, որդւոց կամ դստերաց՝ հանել ջանայ զմեր տուեալ տասանորդն, դատի յԱստուծոյ եւ յամենայն ընտրելոց նորա: Որք հակառակին, ճ ոսկի տուգանս տացեն: Իսկ կատարողքն օրհնին ՚ի Տեառնէ. ամէն:

Աւետարանի յիշատակարանէն:

«Մեք Հանավանցիք, եւ Շահվելիս, եւ Չաքարես, Միրզես, եւ Ամրումս, եւ Քեչիս, եւ Չաքարի տղայ Միրզես, եւ Աւետիս, եւ Հուրու տղայ Հանես, եւ Ղօչիս, եւ Մկրտիչս միաբանեցաք՝ Դիւանճու Ամրումի այգին տուինք յիշատակ սուրբ Կարապետիս. ինչ մարդ եւ բանիս միջումն այլեւայլ խօսք յետ եւ յառաջ բան ասայ ու կտրայ, Սուրբ Կարապետն իւր յիշատակն կտրայ. մեք սպասաւորքս խոստացաք ՚ի տարւոջն՝ Բ ժամ՝ ՚ի տօնի Վարդավառին՝ սուրբ Խաչին: Կատարողք աղաչանաց գրոյս օրհնին ՚ի յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց, յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Հա՛յր մեր որ»: Ի թուին ՌԾԸ:

Արձանք՝ որոց ոչ գոյ թուական:

Չարձանսն՝ որոց գոյր թուական, զայնոսիկ գրեցաք ըստ բանին եւ ըստ գրոյն: Այժմ գրեցից զայնոսիկ՝ որք ոչ ունին թուականք, զնոյն ոճովն եւ գրովն, եւ զնոյն նշանակութիւն տեղեացն. զորոց զկարգսն գիտացից, ՚ի կարգի գրեցից. իսկ որոց ոչ գիտացից յետ եւ առաջ լինելն, եւ դուք ներեցէ՛ք:

Ի գաւիթն ՚ի հիւսիսոյ որմն:

Շնորհիւն Աստուծոյ՝ ՚ի տէրութեան պարոն Դոփիալ Թամարի, իւր թագաւորաց որդի մեծին Մելքիսեդեկի՝ Գեօրգի՝ եւ Ամսաջան, որդի Գրիգորին, եւ ամուսին իմ Բեուճ, հէնց էլավ պարոնաց ձեռնէ զերկիրս առին, եւ չբաժինեցայ ՚ի ծառայութենէ: Աստուած պարոնաց աջողումն երեստ, երկիրս երեկ, Ոհանավանք ինձ տվին հերէնիք. հասարակաց տունս խլած էր, էգոց հողի շարատ էր դրած, մեք էլ հասարակ ՚ի Սուրբ Կարապետս ապսպարեցաք, վանաց էգոց հողի շարինատ վեր կալաք վանս արեւշատութեան պարոնաց մերոց, եւ պարոն Աթապակ Շահանշահի եւ Շրվանշահի հոգւոյն համար, եւ արձան գրեցաք յաւիտենական. եւ Ամսաջանս վեր կալայ եւ հաստատեցի պարոնացն հրամանաւ, ո՛վ որ զայս արձանս խափանել ջանայ, պարոնաց եւ մեր մեղաց պարտական ելնի, դատի յԱստուծոյ. վարձս Յուդայի եւ Կայենի առցէ. եւ յերից սուրբ ժողովոցն նզոված եղիցի: Եւ սպասաւորք սուրբ ուխտիս խոստացան ՚ի տարւոջն ԺԲ պատարագս՝ ՚ի տօնի Հոգւոյ գալստեանն, Գ. Շահնշահի, Գ. Շրվանշահի, Բ. Ջանի, Բ. Ամսաջանի, Բ. Բեուճի: Կատարողք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Ի վերայ Մատուռի խաչին:

Չաստուածաբնակս զայս խորանս եւ զխաչս տէրունական՝ եւ Նանայս՝ դուստր մեծ Ռ[1000]յապետին Սարգսի՝ որդւոյ Չաքարէի՝ որդւոյ աւագ Սարգսի, կանգնեցի ՚ի վերայ նորակերտ վարդապետիս Մարգարէի, որ իսկիզբն յաշակերտութեան իւրոյ որդիացաւ ինձ, եւ առաւել եղել բան զծնունդ յորովայնի. եւ հոգայր զօգուտն հոգւոյ իմոյ. եւ իմ

տեսեալ գլօժարութիւն սրտի նորա, անկայ 'ի շինութիւն պարսպին՝ նորա առաջնութեամբ: Եւ մինչ նա յայս բարւոյ գործոյս վերակացութեան էր, մերձեցաւ կատարած կենաց նորա, եւ 'ի հող էջ մանկահասակ, եւ մեզ սուգ անմխիթար եղել փոխումն նորա: Եւ ես Նանայս աղէխարշեալ 'ի գթոյ նորա, զայս գտի հնար սփոփանաց անձին իմոյ, զփոքր յիշատակս զայս 'ի դիրս նորա հաստատել, զի անմոռնաւի լիցի առաջի Աստուծոյ յիշատակ նորա, եւ անվախճան առ 'ի սէր որդիութեան նորա: Արդ՝ ո՛վ մանկունք նոր սիօնի՝ սիրով ցաւակցութեամբ յիշեսցի՞ք զտարածամ փոխեցեալն՝ զամենաշնորհն զՄարգարէ, զի պայծառ եւ զուարթ երեսօք տեսցէ զՔրիստոս. եւ մերս անշարժ մնացէ միաբանութիւն 'ի դուռն սուրբ Կարապետիս, եւ 'ի հանդերձեալն առաջի Աստուծոյ. ամէն:

Ի Տաճարն 'ի հարաւոյ որմն:

Կաման բարերարին Աստուծոյ Զօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Զոգւոյն, ես Թեոդոս՝ մականունն Զրբին, Իշխանաց իշխան, որդի Անբերդեցի Քրդին Իշխանաց իշխանին, որդւոյ Տայիրին, թոռն մեծ Քրդին, որդի արի եւ քաջին Վաչէի, զայս հաստատ արձան գրեցաք, եւ տուաք 'ի մեր պապանց հալալ գանձագին հայրենիք, 'ի հանդէն Սերկէւելոյ 'ի սուրբ Կարապետս եւ 'ի սուրբ Կաթուղիկէն, որ եղեալ էր շիրիմ պարոն հայրն իմ, այր Ամատունի, տէրն խոռն Կայծակովէն գութանաւի գլխովն, որ ճանապարհն Գուրթայիս Սերկէւելոյ ծովն, Սաչնի ըղեղ, եւ կաւանոցն հայրենիք Է Սուրբ Կարապետիս. այս իմ տուած հանդս 'ի Սերկէւելոյ հանդէն էլ հենց հաստատ հայրենիք Է Սուրբ Կարապետիս. եւ ես խուանդ խաթուն՝ ամուսին Անբերդեցի Քրդին, մայր Զրբնին եւ Թայիկին, կրկին հաստատեցի զվերոյգրեալս: Եւ եղբարքս խոստացան մի խ պատարագել զՔրիստոս՝ ամեն ամի: Արդ՝ եթէ ոք յիմոց կամ յօտարաց հանել ջանայ զմեր ընծայն 'ի Սուրբ Կարապետես, մարդն այն նզովեսցի յԱստուծոյ, եւ յերից սուրբ ժողովոցն. մասն Յուդայի եւ Կայենի առջէ, եւ մեր մեղացն պարտական եղիցի: Կատարողք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ եւ 'ի սրբոց:

Ի գաւիթն յարեւելեան որմն:

Ողորմութեամբն Աստուծոյ, ես Չաքարիա, որդի Վաղթանկայ, եղբայր Ջալալին, եւ ամուսին իմ Խորիշահ, դուստր Վասակայ, միաբանեցաք սուրբ ուխտիս, եւ գնեցաք զԱշտարակոյ Նորթն, եւ տուաք 'ի սուրբքս. եւ սոքա խոստացան 2 օր ժամ 'ի տօնի Թեոդոսի թագաւորին: Ով խափանէ՝ դատի 'ի Տեառնէ:

Ի գաւիթն յարեւմտեան որմն:

Յանուն Աստուծոյ, ես Տէր Յուսիկ Երեւանայ, եւ ամուսին իմ Սօլթան խանում, միաբանեցաք, տուինք մեր հալալ գանձագին հայրենի այգին 'ի դուռն Սուրբ Կարապետիս: Եւ սպասաւորքն խոստացան 'ի տարւոջն Դ պատարագ, Բ ինձ, Բ կողակցին իմոյ. ո՛վ խափանէ, վարձս Կայենի առջէ. ամէն:

Ի Տաճարն 'ի գլուխ նդատան:

Ես Թայիկս Ետու զիմ այգին, որ Է Աթարկենց՝ 'ի սուրբքս. եւ սոքա կարգեցին 'ի տարին՝

Ը օր ժամ՝ի տօնի Բարսղի, Բ ինձ, Բ Կիմաթին, Բ Մխիթարայ, Բ Աթարկան: Ո՛վ չառնէ, դատի՝ի Զրիստոսէ:

Ի Տաճարն՝ի հիւսիսոյ որմն:

Օգնութեամբն Աստուծոյ, ես Մխիթար քահանայ, աշակերտ մեծին Ռուփինայ քահանայի, ետու զիմ այգին՝ի Սուրբ ուխտս, որ է Տանճուտ, եւ սպասաւորք սորա սահմանեցին՝ի տարին՝ Դ օր ժամ՝ի տօնի Սրբոյն Յակովբայ. Ա ինձ, Ա Խաչկայ, Ա Ռատինկայ, Ա Գինեվարդին. որ չառնէ, ՅԺԸ Հայրապետացն նզովի:

Ի Տաճարն՝ի հարաւոյ որմն:

Յուսով անմահին Աստուծոյ, ես Ջանխաթունս, դուստր Աւագ պարոնին եւ Թաքան խաթունին, միաբանեցայ սուրբ Կարապետիս, ետու զիմ կէս այգին, որ՝ի Խուրճուխթ գնելի զուսփանց փոխ: Եւ տէր Համազասպ, եւ եղբարքս խոստացան տարին՝ Դ օր ժամ՝ի տօնի Թեկդի. որչափ կենդանի ենք՝ իմ մօրն առնեն, եւ յետ ելից իմ՝ ինձ: Որ խափանէ՝ դատի՝ի Տեառնէ:

Ի տաճարն՝ի հարաւոյ որմն:

Կաման անմահին Աստուծոյ, ես Մխիթար եւ Պետրոս քահանայք միաբանեցաք սուրբ ուխտիս, եւ տուաք Կորընկանին մեր բաժինն, եւ այլ արդիւնք, ի շինութիւն եկեղեցւոյս, եւ սոքա հաստատեցին Գ օր ժամ. Բ մեզ, եւ Ա Յովհաննէս սարկաւազին կենդանութեան, ի տօնի Դաւթի եւ Յակովբայ: Ով չառնէ, նզովի՝ի Զրիստոսէ:

Ի Տապանատան ի հարաւոյ որմն:

Ես Աշոտ, որդի Երկաթայ, տարածամ ելաց յաշխարհէ, տուի զիմ այգին՝ի Սուրբ Կարապետս: Եւ սոքա խոստացան ի տարին Դ պատարագ, Բ ինձ, Ա իմ հօրն, Ա մօրն: Եւ ես Ռուզուբան մայր Աշոտոյ՝ իմ հայրենիք՝ թէ ինչք՝ տուի սուրբ Կարապետիս յետ ելից իմ: Կատարողքն օրինին յԱստուծոյ:

Արտաթոյ տաճարին ի հարաւոյ կողմն:

Շնորհօքն Զրիստոսի, ես Աղայդոն երեց Յարենւոյ, որդի Մնդարայ, միաբանեցայ Սուրբ ուխտիս, գնեցի զայգին Խառաբեւանց, եւ ետու ի սուրբքս. եւ սպասաւորք սորա սահմանեցին ի տարին Դ ժամ՝ի տօնի Կիւրդի: Ով չառնէ, նզովեցի՝ի Զրիստոսէ:

ՅՕջականու եկեղեցւոյն ի հիւսիսորմն:

Ի թուիս ՉԼԷ: Յառաջնորդութեան Տէր Համազասպայ, եւ ի պարոնութեան Սահմանդինին, եւ իւր որդւոցն Ամիրբեկին, Հագարբեկին, եւ գէշ մարդս Էի Ամիրայ, եւ Հաւիկս Ձեռնաւոր, թողաք զսուրբ Կարապետի այգեացն զՕջականոյ Ամիրին ու

զՁեռնաւորին հարկն՝ զինչ որ կայր, վասն փրկութեան հոգւոց մերոց, եւ յարեւշատութիւն պարոնաց: Արդ (ով որ) յետ ժամանակաց զընծայս մեր խափանել ջանայ, ՅԺԸ Հայրապետացն նզոված է, եւ վարձս Յուդայի առցէ, եւ հող օրհնութեան զնա մի՝ ծածկեսցէ: Կատարիչք գրոյս օրհնին յԱստուծոյ. ամէն:

Անգիր յիշատակարանք:

Չոր ինչ գտաք յարձանս յորմունս եկեղեցեաց՝ եւ կամ 'ի յիշատակարանս գրոց, զայնոսիկ գրեցաք աստէն: Այժմ զայնոսիկ գրեսցուք՝ որք ոչ գոն գրեալ ուրեք, եւ զանուանս լոցա յայտ արարից թէ այս ինչ գիւղ այս ինչ անուն այգի, կամ պարտեզ, եւ կամ հող, այսքան օր: Եւ զայնոսիկ՝ որք գրեալ են յարձանսն, զայնոսիկ եւս նշանակեցից. զի լիցի կրկին վկայ: Նախ 'ի Կարբի՝ Տէր Մխիթարի այգին, Տէր Ղազարի այգին, զՏանձուտ այգին, Տէր Յուսիկի պարտեզն, զԾովիխոտհարթն, զԿոնթեղուտ հող՝ Գ օր, զՆաղարաչին՝ Ա օր, զԾովն Բ օր, զԳիլեպատն՝ Ա օր, զՅովիտի Պարոնենց հողն՝ Գ օր:

Ի Յովհաննու վանք:

Դիլանճոնց այգին, Խուտիկենց այգին, Գաֆարի պարտեզն, Թէինենց պարտեզն, Վանքի տակի դէմն՝ գետափան սազն Մեծառաւիտանոցն Դ օր, Չախմախենց հողն՝ Ե օր, Փշուտն որ է Զաֆարենց՝ Ա օր, ուռետակն՝ որ է Կաւանոցն՝ Գ օր, Խոճենցն՝ Բ օր, Թէինենց հողն՝ Բ օր, Կնկուզոցն՝ Ա օր, դռերն՝ Գ օր, եւ այլ մանուկնք՝ 'ի Սերկէիլի, Վասակամուտն՝ Ե օր, եւ Անապատն այգւովն եւ թեմերովն, 'ի Յուշի զՍերմակորուստն՝ Բ օր, 'ի յՈվս զԶառենց հողն՝ Բ օր, եւ զպարտեզն ընկուզաւոր, 'ի Փարպի Թարաղուլու պարտեզն՝ հնձանով եւ կալովն, եւ մեծ այգին՝ որ 'ի պողոտայն՝ որ գնայ 'ի Կարբի, եւ Զանքաբենց հողն՝ Ա օր, Ներքի խոպանն՝ որ է Թորոսենց՝ Գ օր, Ա բրնձահան, Բ ջրաղաց 'ի Փարպի, Ա ձիթաղաց 'ի Կարբի՝ մերձ 'ի կալերն, Ա ձիթաղաց, Ա ջրաղաց 'ի Յօհանավանք, Ա ձիթահանք՝ Բ կալով՝ Բ դրքատնով, եւ Ա ջրաղաց՝ որ ասի Խրիսնճան՝ յԱպարան՝ 'ի գիւղն Քասաղ, 2 ըստակ մուլք՝ Որդկան, 2 ստակ՝ Յօհանավանք:

[ԺԲ]

Թէ ո՞վ որ էին Առաջնորդ վանաց:

Իսկ Յովհաննու վանաց Առաջնորդացն 'ի իսկոյր ելաք գտանել զամենայն, եւ ոչ կարացաք հասու լինել ամենեցուն: Սակայն զոր ինչ լուաք՝ 'ի համբաւոյ եւ 'ի պատմագրաց, եւ 'ի յիշատակարանաց գրոց եւ յարձանաց, զնոսին գրեցաք եւ նշանակեցաք՝ թէ ուստի՞ գտաք: Այլեւ զվարս եւ զգործս լոցունց՝ աստ բացայայտեցից, նաեւ զթուականսն 'ի սկիզբն անուանց լոցա, որպէս թէ 'ի թուին այսքան՝ Հայր այս անուն որ: Եւ որոց ոչ գտի թուական, եւ ես ոչ գրեցից, այլ միայն նշանակեցից, զթիւն եւ զտեղի որքանութեանն թողից, զի ո՞վ զկնի մեր գտանէ՝ նա գրեսցէ զորքանութիւն թուոյն: Եւ որոց գտի ուստի՞ լինելն, յայտ արարից՝ թէ այս ինչ Հայր՝ այս ինչ տեղացի:

Եւ որոց ոչ գտից, թողից զտեղին, զի որք զկնի մեր գտցեն, գրեսցեն. իսկ թուականքն ոչ

սկիզբն Հայր լինելոյ Նորա, այլ յորո՛ւմ ժամանակի պատահեցաք, զայն գրեցաք, որք եւ այսոքիկ Առաջնորդք եւ Հաբք կոչեցեալք:

Նախ սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ, զոր շինեաց զսուրբ Ա Կարապետն, եւ եդ անդ 'ի մասանց Նորա, եւ ինքն լինէր յապահովս անդ: Եւ 'ի կենդանութեան իւրում կարգեաց Հայր եւ վերակացու զոմն յաշակերտաց իւրոց՝ Սիւղիոս անուն. Բ ուստի կոչեցաւ Սիւղի վանք, եւ մինչեւ ցայսօր կոչի 'ի մէջ Մարտիրոզոք ճառընտրին: Ղազար Փարպեցի եղեւ հայր՝ Հրամանաւ Գ Սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոպայ, որ եղեւ դպրապետ եւ թարգմանիչ, եւ արար զպատմութիւնն: Եւ 'ի կենդանութեան իւրում Ղազար կարգեաց Հայր եւ վերակացու Յօհան ոմն, Դ որով անուանեցաւ Յօհաննու վանք, եւ ասի մինչեւ ցայսօր. այսոքիկ լուաք յԱռաքել վարդապետէ, զոր յառաջագոյն ասացաք:

Այսքան յառաջ քան զթուականն: Այսուհետեւ գրեսցուք թուականան, որ է այս: Ե Թուին Բ. եղեւ Հայր Աշոտ Դընւացի: Ի սորա ժամանակս շինեցաւ քարամբ զսուրբ Կարապետի գլուխն. զի յառաջն փայտեայ էր: Չայս ուսաք 'ի յիշատակարանաց գրոց:

Չ Թուին ԾԾԲ. եղեւ Հայր Յօհան: Ի սորա աւուրս եղեւ մարտիրոսութիւն Վահանայ Գողթան Տեառն: Այս Յօհան եդ ընդ Նմա զմիայնակեացն կրկնում (՞) զալստեան Նորին: Չայս լուաք 'ի Մարտիրոզոք ճառընտրէն եւ Յայսմաւուրբէն:

Է Թուին ՆԶԲ. եղեւ Հայր Մխիթար: Ի սորա աւուրս եկն Երեմիա հայրն Մարմարաշինու, եւ եղեւ կրօնաւոր, եւ (արար) միաբանութիւն 'ի մէջ Յօհաննու վանից եւ Մարմարաշինու: Եւ անդ մեռաւ սքանչելին Երեմիա, եւ ահա գերեզման Նորա կայ. եւ այլ բանք սորա գրեալ եմք յառաջագոյն: Չայս ուսաք 'ի պատմագրէ 'ի սուրբ ուխտն Սանահին:

Ը Թուին Ու. եղեւ Հայր Խաչիկ: Եւ զայս ուսաք յարձանաց խաչի, որ է 'ի հասարակաց գերեզմանատունն:

Թ Թուին ՈՂԲ. եղեւ Հայր Մկրտիչ: Ի սորա ժամանակս էր Կոստանդին Կաթողիկոս. եւ սորա յաւուրս շինեցաւ զաւիթն: Չայս ուսաք յարձանաց. եւ սմա առաքեաց Կաթողիկոսն աղերս:

Ժ Թուին ՉԻԸ. եղեւ Հայր Համազասպ: Այս Համազասպ բազում արդիւնս արար, եւ բազմացոյց զգրեանս Աստուածային. որ եւ բազումք կան դեռ եւս: Սա էր յաւուրս որդւոց իշխանին Զրդոյ, եւ վարէր զԱռաջնորդութիւնն մարմնաւոր իշխանութեամբ. եւ էր ինքն յազգէ Մամիկոնէից, այր փառահեղ եւ ահարկու տեսողացն: Չայս ուսաք 'ի բազում գրոց յիշատակարանաց եւ յարձանաց 'ի բազում տեղիս:

ԺԱ Թուին ՉԿ. եղեւ Հայր Վասիլ: Չայս ուսաք յարձանաց խաչին՝ յորում գրեալ էր, «զՎասիլ հայր Յօհաննու վանից՝ Առաջնորդ Շիրակայ եւ ամենայն Անբերդու, յիշեցէք 'ի Զրիստոս: թուին ՉԿե:

ԺԲ Թուին ՉԿԷ. եղեւ Հայր Ներսէս: Սա ազգական էր Համազասպայ. զայս ուսաք 'ի յիշատակարանաց գրոց, զոր ետ գրել. եւ բազումք կան գրոց Նորա առ մեզ:

ԺԳ Թուին ՊԱ. եղեւ Հայր Աբրահամ: Ի սորա աւուրս ամենայն ինչ եղեւ հասարակաց, եւ ոչ ոք ստացաւ առանձին ինչ. զայս ուսաք յարձանաց եկեղեցւոյ:

ԺԴ Թուին ՊԴ. եղեւ Հայր Կարապետ: Ի սորա աւուրս եղեւ Նորոգումն սուրբ Էջմիածնի,

Եւ նստաւ Կաթողիկոս Կիրակոս Ճգնաւորն Վիրապեցի: Ի սորա աւուրս հաստատեցաւ լինիլ Աթոռակալ սուրբ Էջմիածնայ Յայրն Յօհաննու վանից, եւ տասանորդել յամենայնէ, եւ տալ Յօհաննու վանից: Չայս ուսաք 'ի Թումայ պատմագրէն եւ յԱռաքել վարդապետէն. վասնզի յորժամ առնէր պատմագիր Առաքել վարդապետն, մեք օգնեաք նմա 'ի սրբագրելն' եւ յընթեռնուլն զգրեանս. վասն այնորիկ մեք հարցանեաք նմա, եւ նա տայր պատասխանի. եւ զայս եւս ուսաք 'ի նմանէ, թէ՛ տասանորդն եկեալ է 'ի Յօհաննու վանք:

ԺԵ Թուին ՊՂԲ. եղեւ Յայր Գաբրիէլ Վաղարշապատեցի, եւ Յօհան վարդապետ. սոքա Աթոռակալք էին 'ի Սուրբ Էջմիածին, եւ տմարդութիւն ցուցին առ երթեւեկսն. վասնորոյ դժկամակ եղեալ առ այն, եւ արարին ժողով բազմութեան. եւ հալածեցին զսուրբ Կաթողիկոսն Կիրակոս, եւ եղին Կաթողիկոս զՄակունցի Գրիգոր Եպիսկոպոսն: Չայս ուսաք 'ի Թումայ պատմագրէ: Այս Գաբրիէլ էր գրագիր, եւ գրեաց զբազում գիրս՝ Յայսմաւուրբ, Ճաշոց, Գանձարան, Շարակնոց, եւ ահա 'ի բազում տեղիս երեւի 'ի գրոց նորա:

ԺԶ Թուին . . . եղեւ Յայր Գրիգոր Յօհաննու վանից եւ Բջնւոյ, եւ էր սա 'ի նոյն գեղջէն Բջնւոյ, եւ Յայր երկուց վանացն: Սա բազում գիրս ետ գրել, եւ ահա ուսաք զայս 'ի գրոց անոյ:

ԺԷ Թուին . . . եղեւ Յայր Խաչատուր, մականունն Ալթի-դօլաճ: Սա շինեաց ջրաղաց մի՝ եւ երկուս ձիթահանս 'ի միում տան 'ի գիւղն իւր Զասաղ, եւ ետ յիշատակ 'ի սուրբ Կարապետն: Եւ է այժմ ջրաղացն շէն, եւ կոչի Խրիմնճան. զայս ուսաք 'ի Դայլ Եպիսկոպոսէն՝ զոր յառաջն գրեցաք:

ԺԸ Թուին . . . եղեւ հայր Նահապետ, եւ էր սա 'ի Նգայ, եւ եղեւ հայր Յօհաննու վանից, Սաղմոսավանից, եւ Յուշւոյ վանից: Սա բազում գրեանս յաւել 'ի Սաղմոսավանք. զայս ուսաք 'ի նոյն Գայլէ:

ԺԹ Թուին . . . եղեւ Յայր Միքայէլ. զսա գտաք 'ի բանադրանաց թղթէ. բայց ոչ գիտեմք յորում ժամանակի:

Ի Թուին ՌԺԹ. եղեւ Յայր Գրիգոր վարդապետ Կարբեցի. սա այն Գրիգորն է, զոր յառաջն յիշեցաք: Չայս ուսաք 'ի Գալուստ անուն բարեպաշտ քրիստոնէէ. զոր յիշեցաք յառաջագոյն վասն այս Գրիգորիս, եւ քննեցաք սակս թուոյն, եւ այն էր զոր գրեցաք:

ԻԱ Թուին ՌԽԲ. եղեւ Յայր Մատթէոս. սա կանգնեաց խաչ մի 'ի գաւիթ եկեղեցւոյն, այր խոհեմ եւ երկիւղած: Չայս ուսաք 'ի յիշատակարանաց աւետարանի:

ԻԲ Թուին ՌԽԸ. եղեւ Յայր Ղուկաս Յօհաննու վանից, եւ Տեղերոյ եւ Վժանայ: Սա գրեաց աւետարան մի, եւ եղ յիշատակ 'ի դուռն Յօհաննու վանից, եւ գոյ այժմ 'ի գիւղն Փարպի: Չայս ուսաք մեք 'ի նոյն աւետարանէ:

ԻԳ Թուին ՌԿԵ. եղեւ Յայր Յովասափ, 'ի քնիկ գեղջէ վանացս, եւ ահա կոչին Սեթենք: Սա կազմել ետ Ճաշոց մի, եւ անոյի ուսաք մեք զնա եւ զթուական նորուն. եւ գիրքն կայ ահաւասիկ:

ԻԴ Թուին ՌՅԸ. եղեւ Յայր Յովհաննէս Կարբեցի, որ է Գայլն. զոր յիշեալ ենք բազում անգամ: Սա յոյժ տեղեակ էր տօմարի. 'ի սորա աւուրս աւար առաւ սուրբ ուխտս յելուզակաց, զոր Զալալի կոչեն, որպէս պատմէ Առաքեալ վարդապետ: Չայս ուսաք 'ի

Նոյն Գայլէ:

ԻԵ Թուին ՌԶ. եղել Յայր եւ դպրապետ Ղուկաս բազմահեանճար վարդապետ՝ հրամանաւ Մովսէս Կաթողիկոսի: Չայս ուսաք յաշակերտաց խորա:

ԻԶ Թուին ՌԶԳ. եղել Յայր Յովհաննէս Եպիսկոպոս Կարբեցի, այր ճգնաւոր եւ սուրբ, եւ գիտուն ամենայն հին եւ նոր կտակարանաց եւ պատմութեանց: Սա այն Յովհաննէսն է՝ զոր եօթն ամ պայքարեալ ընդ դիւաց, եւ յաղթեաց նոցա ՚ի յանապատն Լմա: Եւ ելեալ անտի, եւ գայ լինի Յայր ՚ի Յօհաննու վանք՝ ամս Բ: Եւ ՚ի գիւղաքաղաքէն Կարբու, այր խոհեմ եւ հեզ, հրամանաւ Չաքարիայի, որ բարուք կարգաւորեաց զամենայն: Եւ սորին որպիսութիւնն եւս ճառեցից յետոյ:

Լ Թուին ՌԾԻԸ եղել Յայր Սարգիս վարդապետ՝ հրամանաւ Յովհաննէս վարդապետի. եւ սա եւս էր ՚ի քաղաքագեղէն Կարբու. սորին եւս ճառեցից յետոյ. եւ է այժմ, եւ վարէ զԱռաջնորդութիւնն՝ ըստ բերմանց ժամանակիս. յորոյ տէր լիցի սատար եւ օգնական, եւ ինքն օրհնեալ եղիցի յամենայն ժամ. ամեն:

[ԺԳ]

Պատմութիւն եւ վարք Չաքարիա վարդապետի:

Էր սա ՚ի Վաղարշապատ քաղաքէ, որդի Յովհաննէս քահանայի, ծնեալ ՚ի Նոյն քաղաք: Եւ մինչ էր ստնդեայ ՚ի գիրկս մօր իւրոյ, թագաւորն Պարսից Շահ-Աբաս առաջին, ա՛յն՝ որ զամենայն երկիրս Արարատեան գերեցոյց եւ տարաւ յաշխարհն Պարսից, ընդ Նոսին զնաց եւ տէր Յովհաննէսն ամենայն ընտանեօքն: Եւ որդի Նորա Չաքարիա սնաւ եւ զարգացաւ, եւ ետուն զնա յուսումն գրոց առ Ջուղայեցիսն: Եւ էր արագամիտ յոյժ, եւ կարի փոյթ քան զուսումնակից մանկունսն. վասնորոյ փութով ուսաւ զՍաղմոս եւ զՇարական, եւ ապա առաքելական եւ մարգարեական մատենանս՝ եւ զԱստուածաշունչ գիրսն բովանդակ. ուսաւ եւ գիր բոլոր եւ Նօտր: Գիտէր եւ Ե ազգաց լեզու՝ այսինքն՝ Յայերէն եւ Տաճկերէն, Պարսկերէն եւ Գաղիերէն եւ Յնդկերէն, եւ ճարտարախօս, եւ արագալեզու, ճոռոմաբան, եւ քաջագրուց, յաջողակ ամենեւին եւ բաղդաւոր, ատենախօս եւ պնդասիրտ: Եւ յորժամ եկն յԱսպահան Դաւիթ Կաթողիկոսն, զնաց Չաքարիա՝ եւ յարեցաւ ՚ի Նա, եւ եղել Նմա Նօտար: Եւ կացեալ առ Նմա ժամանակ ինչ, եւ յետոյ ընկալաւ աստիճան Զահանայութեան մանկական տիօք, եւ կուսակրօն սրբութեամբ պատարագէր զՔրիստոս: Եւ այնպէս կացեալ ժամանակ ինչ, մինչեւ որ եկեալ անդ կրկին Լուսաւորիչն Մովսէս վարդապետն Տաթեւացի՝ բազում աշակերտօք, եւ Չաքարիայն լուեալ զբարի համբաւս Նորա, զնացեալ առ Նա, եւ աշակերտեցաւ Նմա, եւ շրջէր միշտ ընդ Նմա. եւ էր քաջ քարտուղար Նմա, մինչեւ առեալ հրաման Կաթողիկոսութեան 1629 վարդապետն Մովսէս, եւ գայ ՚ի Սուրբ Աթոռն Էջմիածին, ընդ Նմին եւ Չաքարիայն. եւ ընկալեալ ՚ի Նմանէ իշխանութիւն վարդապետական, եւ ծառայէր Նմա: Եւ վախճանեցաւ Մովսէս՝ կացեալ Կաթողիկոս ամս Դ, եւ ամիսս Գ: 1632 եւ ապա եղել Կաթողիկոս Տէր Փիլիպպոս Աղբակեցի, եւ արար զՉաքարիայն՝ Եպիսկոպոս, եւ գաւազան ետ, եւ առաքեաց զնա ՚ի Նուիրակութիւն յաշխարհն Յունաց: Եւ դարձաւ ՚ի Սուրբ Աթոռն Էջմիածին: Եւ հարկեալ ՚ի Կաթողիկոսէն, երթեալ Նստի Առաջնորդ ՚ի Յօհաննու վանք՝ ՚ի թուին ՌԶԶ, եւ վերստին հաստատեցին զտասանորդն

Կաթնուղիկոսացն: Եւ եկեալ տիրեաց վանացն, եւ սկսաւ առնել շինութիւն: Եւ շինեաց 'ի մէջ հին պարսպին պարիսպ 'ի հարաւոյ կողմն եկեղեցւոյն, զտնտեսատունն, զսեղանատունն, զխցերն, եւ զհոյակապ աղիւսաշէն հրուանդանքն: Եւ ժողովեաց բազում անասունս, զծիս եւ զջորիս, եւ զերամակս մատակ ձիոց, եւ զեզինս, եւ զգոմէշս, եւ զխաշինս, եւ զհողս, եւ զայգիս, զ2 ստակ մուլք Յոհաննաւանուց, 2 ստակ մուլք Որդկանայ, Ա ստակ եւ կէս Սերկելիոյ, Ա ստակ Փարպի, եւ Ա ստակ Բրնժաղաց: Եւ առաքեաց թուղթ օրհնութեան 'ի վերայ Ջուղայոյ մեծամեծացն. որ հանին նոմոս արքունական 'ի փոքր Շահ-Աբասէն Պարսից, որ ազատ լինի 'ի հարկաց արքունի' թէ' այգի, թէ' հող, եւ թէ' այլ ամենայն ինչ, զոր ինչ վարեմք եւ ցանեմք, առանց հնգորդի եւ տասանորդի զամենայն ժողովեմք յշտեմարանս՝ եւ վայելեմք առանց աշխատանաց: Նաեւ ժողովեաց զբազում գրեանս, եւ ստացաւ բազում աշակերտս, որ եւս ես տրուալ Չաքէոս ընդ նոսա: Հաստատեաց եւ Դպրատունս, եւ զնուաստութիւն իմ կարգեաց ուսուցիչ մանկանցն: Եւ եբեր Ջուղայեցի Սիմէօն վարդապետն, որ ուսոյց մեզ արհեստ արտաքնոց: Եւ Իլովացի Նիկողայոս վարդապետն բերեալ, որ ուսոյց գերաժշտութիւնն: Եւ այլ ամենայն բարեկարգութիւն եմոյծ նա անդ, եւ ամենայն ինչ հասարակաց, եւ ոչ ոք ստացաւ առանձին ինչ: Եւ այսպէս հաստատեաց ամենայն բարեկարգութեամբ, աղօթիւք եւ պատարագօք. եւ զարդարեցաւ սուրբ ուխտն Յօհաննուվանք՝ հոգեւորօք եւ մարմնաւորօք 'ի փառս պարգեւողին ամենայնի: Այլեւ եր ինքն Չաքարիա յաջողակ ամենայն իրօք: Չի առաջի մարմնաւոր իշխանացն ոչ անկաներ բան մի յերկիր. այլ եր այո՛ն՝ այո, եւ ոչն՝ ոչ: Նաեւ եր առատաձեռն. զի պատուիրեաց խոհարարացն, զի աղքատքն առանց կերակրոյ ոչ արձակել (սցին), այլ զոր ինչ եփեսցի՝ տալ աղքատացն: Եւ այսպէս ուղղեաց զՍուրբ տունն ամենայն բարեձեւութեամբ: Եւ 'ի թուին ՌԴԵ տարեալ զձեռնասուն աշակերտն իւր Յօհաննէս վարդապետն Կարբեցի՝ ետ ձեռնադրել Եպիսկոպոս, եւ կարգեաց 'ի տեղի իւր, եւ ինքն գնաց յերկիրն Պարսից՝ 'ի քաղաքն Ասպահան՝ 'ի մէջ Ջուղայեցւոց. եւ կացեալ անդ Բ ամ, եւ առեալ 'ի նոցանէ բազում դրամս, եւ դարձաւ անդրէն 'ի ՌԼԵ թուին. եւ 'ի ՌԾ թուին ձեռն էարկ 'ի նորոգել զեկեղեցիսն. եւ զբազում քարահատս բերեալ, եւ 2 ամիսն աւարտեցաւ զջորեսին եկեղեցիսն: Չկնի այսորիկ կրկին հաստատեաց 'ի տեղի իւր զՅովհաննէս վարդապետն, եւ ինքն հրաժարեալ շրջէր աստ եւ անդ: Եւ 'ի ՌԾԵ թուին գնաց յերուսաղէմ, եւ դարձեալ եկն: Եւ ապա ամենայն միաբանք սուրբ Էջմիածնի գնացեալ բերին 'ի սուրբ աթոռն Էջմիածին վասն կարեւոր պիտանութեանն, պահէին գնա անդէն, զի երթելեկողսն շահեսցէ, եւ զչարագործսն ըմբերանեսցէ: Եւ նա կայր անդ որպէս հայր եւ դաստիարակ ամենեցուն: Եւ փորեաց զգերեզմանն իւր առաջի զանգակատանն, եւ սալայատակ արար զտեղին: Եւ յորժամ աւարտեցաւ զսալսն, 'ի նոյն օր տկարացաւ, եւ 'ի վաղիւն փոխեցաւ առ յոյսն ամենայնի Զրիստոս՝ 'ի ՌԾԸ թուին, յունիս ամսոյ Լ, յաւուր կիւրակէի Վարդավառին, եւ եղաւ 'ի տապանի անդ՝ զոր ինքն փորեաց. եւ վախճանեցաւ աստ, եւ ահա կենդանի է առ Զրիստոս. որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամեն:

Իսկ Յօհաննէս վարդապետն, որ եր փոխանորդ նորա, 'ի գիւղաքաղաքէն Կարբու, այր հեզ եւ հնազանդ, խոհեմ եւ հարկաւոր, ողորմասիրտ եւ հիւրընկալ, անյիշաչար եւ հաճելի ամենեցուն. եւ վասն բարութեան վարուց նորա՝ ամենայն ոք գայր առ նա, եւ հարցաներ. եւ մխիթարեալ գնային: Սա կացեալ բարեձեւութեամբ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, շինեաց անապատն՝ որ 'ի ձորն Սերկելիոյ 'ի վերայ Քասաղ գետոյ, զպարիսպն, զտնտեսատունն, զսեղանատունն, զխցերս, զփայտեայ ժամատուն: Եւ տնկեաց այգի բազում եւ ազգի ազգի մրգօք անուշահամ եւ քաղցրահոտ. եւ բազմացոյց զմիաբանսն. եւ ահա կան հանապազ 'ի պաշտօն եւ 'ի փառաբանութիւն Աստուծոյ բարձրելոյն փառօք: Շինեաց եւ ձիթաղաց մի 'ի գիւղն Կարբի՝ մերձ 'ի կալերն: Նոյնպէս շինեաց եւ հովանոց մի վայելուչ 'ի հայրենի այգին իւր, որ կոչի Տէր Մխիթարի այգի: Բազմացոյց զմիաբանսն՝ աւելի քան զիս, որք ամենեքեանքն միասիրտ եւ միակամ էին:

Այլ եւ շինեաց եւ գաւիթ մի 'ի վերայ տապանատանն յարեւմտեան կողմն՝ կից ընդ մեծ գաւթին՝ 'ի հիւսիսոյ կողմն՝ կոփածու վիմօք։ Եւ մինչ չեւ էր եղեալ աւարտ, կարգեաց 'ի տեղի իւր զՍարգիս վարդապետն, որ էր ձեռնասուն աշակերտ իւր, 'ի ՌՃԻԸ թուին. եւ ինքն վաղճանեալ զբարուոք մահն 'ի նոյեմբերի 'ի ԺԴ յաւուր տօնի սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի, եղաւ 'ի գաւիթն՝ զոր ինքն շինեաց. եւ մահացեալ աստեն՝ կենդանացաւ առ Քրիստոս՝ թողեալ մեզ զբարի անուն իւր։

Իսկ Սարգիս վարդապետն եւս էր 'ի գեղաբաղաքէն Կարբու, որդի մեծատան բարեպաշտի եւ երկիւղածի, Կարապետ կոչեցեալ, յազգէ Մարեցի. որ 'ի տիս մանկութեան ետ զնա 'ի Սուրբ ուխտս Յօհաննուվանք։ Եւ կացեալ համեստութեամբ եւ պարկեշտ վարուք, ուսաւ զվարս բարիս եւ զկրօնս հոգեւորս։ Եւ տեսեալ զբարի վարս նորա Յօհաննէս վարդապետն, 'ի տիս մանկութեան արար զնա Զահանայ կուսակրօն. ես 'ի նա զՏաճարապետութիւնն։ Եւ կացեալ ժամանակ ինչ պարկեշտութեամբ, ետ նմա իշխանութիւն վարդապետութեան 'ի թուին ՌՃԻԸ։ Եւ տեսեալ զհաւատարմութիւն նորա եւ զմտերիմ ծառայութիւնն, ետ նմա վերակացութիւն սրբոյ տանս. եւ էր յայնժամ ԻԸ ամաց։ Եւ ինքն Յօհաննէս վարդապետն հրաժարեալ՝ շրջէր աստ եւ անդ մինչեւ 'ի գալ Կաթողիկոսին Եղիազարու, զի տացէ ձեռնադրել Եպիսկոպոս։ Եւ չեւ եւս էր եկեալ Կաթողիկոսն, մեռաւ ինքն՝ որպէս պատմեցաք. եւ էր Տեղապահ 'ի սուրբ Էջմիածին Իլովացի Ստեփաննոս վարդապետն, որ բազում վարդապետօք եւ Եպիսկոպոսօք եկն 'ի թաղումն։ Այլ նա՝ որ 'ի սկզբանէ չարն է, յարոյց սատան 'ի վերայ Սարգիս վարդապետին, եւ որպէս Երոբովամ Սողոմոնի, եւ զի մախօղք գոյին նմա բազումք, որք հակառակէին նմա, եւ ահա յարեան 'ի հեռաստանէ, եւ ետուն զկաշառս բազումս բազմաց՝ եւ հաւանեցուցին զոմանս։ Սակայն՝ զի ոչ եղեւ ըստ կամաց նոցա, վասնզի գրոհ ետուն ռամիկք գեղջին Կարբու, եւ հալածեցին զմախօղսն, եւ հաստատեցին դարձեալ զՍարգիսն։ Այլ նոքա ոչ համբերեցին, որպէս երբեմն եղեւ առ Անուանդացին, նոյնպէս արարին առ սա. զի յարուցին զոմն կին, եւ մատնեցին զնա առ մարմնաւոր դատաւորս. սակայն եւ զայնու եւս ոչ կարացին ստնանել. վասնզի ռամիկքն Կարբու՝ որք գիտէին զսրբութիւն եւ զպարկեշտութիւն նորա, յարեան 'ի վերայ Բդեշխին, եւ կորգեցին 'ի ձեռանէ նորա, եւ տարեալ հաստատեցին 'ի տեղի իւր. վասնզի ինքեանք չարք էին, եւ մատնեցին զմիմեանս առ նոյն բդեշխն։ Եւ ըստ Սողոմոնի՝ արդարն յորսողաց փրճանի, եւ փոխանակ նորա մատնի ամբարիշտն. զի փորեցին խորխորատ ընկերին, եւ ինքեանք անկան 'ի ներս։ Եւ ահա մատնեցան 'ի բանտ եւ 'ի շղթայս, 'ի կապանս եւ 'ի ձաղանս։ Եւ ետես զնոսա Սարգիս վարդապետն՝ եւ զտանջանս նոցա, եւ յիշեաց զբան Սուրբ զՍարգիս վարդապետն Եպիսկոպոս 'ի թուին ՌՃԼԱ. եւ ետ նմա Կոնդակ, եւ առաքեաց 'ի գերափառ ուխտն Յօհաննուվանք։ Եւ ահա կայ եւ առաջնորդէ ժողովրդեան իւրում, եւ վարէ զիշխանութիւնն՝ ըստ բերմանց ժամանակիս՝ որպէս եւ զարժանն տայ կրել։ Որոյ տէր լիցի Առաջնորդ՝ աստ ըստ մարմնոյ, եւ 'ի հանդերձելումն՝ ըստ հոգւոյ։ Եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամեն։

Մինչեւ ցաստ գրեցաք զարձանսն՝ եւ զկարգս Առաջնորդացն, եւ թողաք թուղթ, զի զկնի մեր եկօղ Եպիսկոպոսքն՝ եւ զվարս նոցա գրեցէք հանդերձ յիշատակարանաւ։

[ԺԴ]

Վասն Սրբոյն Գեորգայ Չօրավարի։

Գրեցից եւ վասն սրբոյն Գեորգայ՝ թէ ուստի՞ եկն յաշխարհս Հայոց, եւ կամ թէ զիա՞րդ

բազում ինչ ծանոյց մեզ, նոյնպէս հարցաք եւ վասն սրբոյն Գեորգայ: Եւ նա ասաց, թէ՛ յորժամ նահատակեցաւ սուրբն Գեորգ ՚ի Գամիրս, ՚ի պահեստի կայր զմարմինն՝ մինչեւ յաւուրս մեծին Ներսիսի. սա բերել ետ զմարմին նորա, եւ եղ ՚ի Յօհաննու վանք: Որով ժողովեաց զուրուկսն եւ զգործսն՝ մինչեւ ցբազում ժամանակս, յորում նուաստացաւ իշխանութիւնն ՚ի Հայոց ազգէ, եւ անկաւ ՚ի ձեռս այլոց ազգաց. սակայն երկիրն Շիրակայ եւ գաւառն Կարբու եր ընդ ձեռամբ թագաւորացն Վրաց: Յորում ժամանակի կալաւ ցաւ չարաչար գործութեան որդի արքային Վրաց, եւ ոչ գտաւ բժշկութիւն: Ապա պատմեցին նմա, թէ է վանք մի ՚ի ներքոյ իշխանութեան քում, որ կոչի Յօհանավանք, ՚ի գաւառն Կարբի, եւ է անդ մարմինն Սրբոյն Գեորգայ, եւ ժողովեալ են անդ ամենայն ուրուկք եւ գործիք, եւ գտանեն բուժումն ՚ի սրբոյն Գեորգայ. արդ առաքեա՛ գորդի քո անդ՝ եւ ողջացի: Եւ լուեալ զայս թագաւորն, եւ ուրախ եղել. եւ հանդերձեաց զորդի իւր բազում պատրաստութեամբ, զի առաքեսցէ անդ: Եւ կին թագաւորին կացեալ հակառակ՝ ոչ կամեր՝ ասելով, նախ՝ թէ որդի է թագաւորի, ՚ի զնալ դորա անդ՝ վրդովի երկիրն, երկրորդ՝ թէ միամօր է ինձ, գուցէ պատահիցի դմա մահ, եւ ես աղէխարշեալ տոչորիմ: Իսկ թագաւորն տարակուսեալ՝ ոչ գիտեր թէ զի՞նչ արասցէ. եւ ապա խորհեցաւ առաքել եւ բերել զոսկերս սրբոյն Գեորգայ: Եւ պատրաստեցին արս իմաստունս բազում աղերսիւ, եւ թուղթ աղաչանաց եւ սպանալեաց. եւ զի Կաթողիկոս ոչ գոյր յեջմիածին, (առաքեաց) առ Եպիսկոպոսն Յօհաննու վանից եւ առ իշխանսն Կարբու: Եւ եկեալ դեսպանացն առ սուրբ ուխտն, եւ զիրամանս արքունի ցուցին. բայց իշխանքն Կարբու դժկամակ եղեալ՝ արհամարհեն զիրամանն արքունի: Իսկ նոքա անճարացեալ՝ առաքեն զպնդադեսպանս առ թագաւորն, եւ ծանուցանեն զիրս: Իսկ թագաւորն ժողովէ բազում մանկունս ազատացն, եւ առաքէ պատանդս: Բայց վասն մանկանցն՝ զորս առաքեցին, ոմանք՝ Խ ասէին, ոմանք՝ Լ, եւ այլք այսքա՛ն եւ այնքան. այլ զոր ճշմարիտն է՝ երկոտասան զոլ նոցա, զոր եկեալ ՚ի դուռն Յօհաննու վանից: Իսկ նոքա պահեալ զմանկունսն անդ, եւ զմասանցն սրբոյն թողին աստեն յատամանց եւ արիւնն, եւ բոլոր մարմինն հանդերձեցին առաքել, Բ արեղայ Դ երեց՝ եւ աշխարհականք Ը՝ ընդ նմա առաքեցին, նոյնպէս թուղթ սիրոյ եւ աղաչանաց, եւ պայմանաւ առաքեցին զոսկերսն բովանդակ: Եւ յորժամ հասին ՚ի Տփիսիս քաղաք, լուան զմահ որդւոյ թագաւորին, որոյ անունն էր Բեժօ, եւ անուն թագաւորին Դաթօ: Եւ կամեցան անդուստ դարձուցանել զսուրբն: Իսկ սոպո ազգն Վրաց ոչ կամեցան թողով՝ մինչեւ ազդ արասցեն թագաւորին. վասն զի էր նա ՚ի Կածարեթ, եւ ինքեանք շինեցին եկեղեցի, եւ եղին զոսկերս սրբոյն: Եւ եկեալ թագաւորն ոչ եթէ եթող դառնալ անդրէն, այլեւ մեղադրեր պաշտօնէիցն, թէ դուք սպանիք զորդին իմ, եւ վասն դորա եղել մահ որդւոյն իմոյ. եւ ձաղանօք արձակեաց զնոսա. եւ առաքեաց զնշխարն յերկիրն Կածարեթոյ, որ այժմ ասի Զխար, եւ է այժմ անդ մինչեւ ցայսօր: Իսկ յորժամ դարձան պաշտօնեայքն ունայն, եւ պատմեցին զեղեալսն, որ մինչեւ ցայնվայր պատուով ընդունէին զորդիսն ազատացն Վրաց, այժմ արկին ՚ի բանտ եւ ՚ի կապանս, եւ տառապեցուցին զնոսա, զի թերեւս ծնօղբ նոցա բողոքելով ինդրեսցեն զորդիս իւրեանց՝ դարձուցանելով զնշխարն. եւ ոչ եղել: Եւ այնպէս մնաց նա յաշխարհն Վրաց. եւ որդիքն Վրաց մնացին յաշխարհի Հայոց մինչեւ ցայսօր ժամանակի:

[ԺԵ]

Վասն մնացեալ նշխարաց սրբոյն:

յաշխարհէն Հայոց, եւ տիրեցին տաճիկք, որք են Օսմանցիք: Եւ յորժամ գային ուխտականքն յաւուր տօնի սրբոյն, 'ի խուռնամբոխ ժողովորդենէն մանկունք ինչ անկանէին 'ի քարանցն 'ի վայր, եւ տեսաք տեղեացն կալեալ զվանականսն տուգանէին. որով վշտացեալ նոցա՝ յաւուր տօնի սրբոյն տանէին զսուրբն 'ի Կարբի: Եւ անդ եւս լինէր նեղութիւն, զի ոչ գտանիր տեղիք ուխտականացն: Ապա խորհեցան Կարբեցիք, եւ շինեցին փոքրիկ մատուռ մի մերձ 'ի գիւղն Մօղնի 'ի վերայ ճանապարհին, եւ փայտեայ գաւիթ 'ի վերայ նորա, եւ 'ի տօնի սրբոյն տանէին անդ. եւ յետ կատարման ուխտին, դարձեալ տանէին 'ի Յօհաննուվանք: Եւ յետոյ վշտացեալ 'ի տանելն եւ 'ի բերելն, խորհեցան թողուլ անդէն զսուրբ մատուռն, եւ արեղայ մի 'ի վանացն՝ անդէն կալ՝ եւ սպասաւորել, եւ զմուտն առաքել 'ի Յօհաննուվանք, մինչեւ ցբազում ամս: Եւ յետոյ եղել նա վանք. եւ գործիքն ելեալ 'ի Յօհաննուվանից, եւ գնացին անդ. եւ զմուտս ուխտականացն առնէին Բ բաժին. զի մի 'ի միաբանիցն Յօհաննուվանից անդ նստէր տարին 'ի բուն, եւ զոր ինչ գոյր՝ երկուս բաժինս առնէին 'ի վերայ երկուց վանացն: Եւ զի եկօղք եւ երթօղքն 'ի վանացն ուտէին եւ ըմպէին, եւ Յօհաննուվանք ոչ օգնէր նմա, եւ էր այն պակասութիւն մեծ Մօղնու վանացն, եւ տրտնջէին տրտունջ մեծ: Եւ ապա խորհրդով Կարբու մեծամեծացն սահմանեցին, զի յաշնան ուխտին՝ զոր ինչ եւ գայցէ՝ զկէսն նորին տայցեն Յօհաննուվանից՝ թէ՛ դրամ՝ եւ թէ՛ այլ ինչ. ոչ տարւոյ մուտքն տան 'ի Յօհաննուվանք, եւ ոչ աշնան ուխտի մսխածին ընկեր լինին, այլ միայն զոր անկանի յաշնան ուխտին՝ զկէսն նորին տանին առանց ծախի: Եւ այս սահման է մինչեւ ցայսօր. զի յաւուր Եշաբաթի գնան միաբանքն Յօհաննուվանից, եւ նստին անդ մինչեւ ցԲշաբաթի, եւ կիսեալ յամենայնէ բերեն 'ի Յօհաննուվանք: Որ եւ ես բազում անգամ գնացեալ եմ, եւ արարեալ այնպէս՝ որպէս գրեցաք: Իսկ 'ի մերում ժամանակի՝ Եպիսկոպոս ոմն Մարտիրոս անուն՝ քակեաց զմատուռն եւ զգաւիթն, եւ շինեաց կոպիտ քարիւ հոյակապ եկեղեցի, եւ շուրջանակի պարսպեաց: Եւ յետոյ եղբօրորդի նորա Յովհաննէս վարդապետ քակեաց զայն՝ եւ շինեաց կոփածու քարամբք եկեղեցի զարմանալի, եւ յարեւմտեան դրանն զանգակատուն. եւ չեւ եւս էր կատարեալ զսակք տանեացն՝ վախճանեցաւ. եւ եղբօրորդին իւր Դաւիթ վարդապետ կատարեաց զայն. եւ է այժմ հրաշափառ եկեղեցի, եւ Դաւիթ վարդապետ Առաջնորդ նորին:

[ԺԶ]

Թէ զի՞նչ եղին որդիք ազատացն Վրաց:

Հարցի ցԱռաքել վարդապետն վասն որդւոցն Վրաց՝ թէ զի՞նչ եղեն: Եւ ասաց. գիտեմ՝ զի մնացին աստէն յաշխարհս յայս. բայց ոչ գիտեմ՝ թէ զի՞նչ եղեն: Այլ զի հայրն իմ Չաբէիս Մկրտիչ՝ Եր յորդւոցն Վրաց, եւ Եր կարի ճոռմաբան եւ ճարտարախօս. ուսեալ էր եւ լեզու Պարսից եւ Գաւրաց. ընթերցեալ էր եւ Սաղմոսն, եւ 'ի բերան ունէր. եւ նա ունէր գիրք մի, որ 'ի վաղու գրած էր ժողովածու բազում ինչ. եւ վասն որդւոց Վրաց գրեալ կայր բան յորդւոցէ յորդի մինչեւ ցհաւն իմ Խաչատուր: Իսկ հայրն իմ գրեալ էր 'ի հօրէ եւ յեղբարց իւրոց՝ եւ վասն իւր. զայն գիրքն կայր առ մեզ. եւ յորժամ եղել ահագին շարժն, գիրքն այն անյայտ եղել. եւ զկարգս որդւոցն Վրաց գրեալ էր այսպէս. եւ ես ընթերցայ զայն՝ զոր ինչ գրեալ էր: "Իսկ որդիքն Վրաց մնացին 'ի Յօհաննուվանք: Եւ յետ Բ ամաց հրաման ետուն գնալ՝ ուր եւ կամին: Երկուքն գնացին յաշխարհն իւրեանց. մինն մեռաւ 'ի Յօհաննուվանք. մինն եմուտ վարձու մշակ ընդ ումեմն Վրացւոյ գնալ յաշխարհն Յունաց. եւ մինն զերծաւ՝ 'ի կապանաց՝ մինչ 'ի բանտի Էին, եւ փախեաւ: Իսկ եօթանեքին ոչ գնացին յաշխարհն իւրեանց՝ ասելով, եթէ գնամք մեք յաշխարհն մեր, զմեզ առաքեն պատանդս յաշխարհն Պարսից, եւ հանեն զմեզ 'ի հաւատոց մերոց.

ոմն մնաց 'ի Յօհաննուվանք՝ Թ էին անուն, եւ այժմ կոչինԹէինենք. ոմն գնաց յԵղեվարդ՝ Ազիպէ անուն, եւ այժմ ասին Ազիպէկենք. ոմն գնաց 'ի Քանաքեռ՝ Մուցա անուն, եւ ահա կոչին Մոծակենք. ոմն գնաց 'ի Մօղնի՝ Խաչօ անուն, եւ ահա կոչին Խաչիկենք. ոմն գնաց 'ի Բիւրական՝ Ստեփաննոս անուն, եւ ծնաւ որդի Բաբաճան անուն, եւ ահա կոչին Բաբաճանենք. ոմն գնաց 'ի Ղազարաւան՝ Շալովէ անուն, եւ ծնաւ որդի Բաբա անուն, եւ ահա կոչին Բաբենք. եւ ոմն Ղապօ անուն՝ առեալ զթոյր իւր Աղուտա անուն՝ գնաց 'ի Քանաքեռ, եւ ահա կոչին Ղապօնք: Բայց թոյր նորա ոչ 'ի հօրէ՝ եւ ոչ 'ի մօրէ, այլ մայր նորա Մարիամ վախճանեալ յաշխարհին Վրաց, եւ հայր նորա Գալիկ երթեալ բերէ այլ կին՝ Թիթօ անուն, ընդ իւր ունելով զօրիորդն Աղուտա: Եւ յորժամ առաքեցին Ղապօ պատանդ 'ի Յօհաննուվանք, ընդ նմա եղին եւ զթոյրաթիւն իւր Աղուտա: Եւ նա ամուսնացուցեալ զնա 'ի Քանաքեռ, եւ ահա կային Աղուտենք՝ մականուամբ Բօնկանք: Իսկ Ղապօ յարի առ աւագն գեղջին, եւ նա ամուսնացուցանէ զնա ընդ աղախին իւր Բուրսա անուն, եւ ծնանի զԳալիկ եւ զՄովսէս: Այս Մովսէս լինի քաջ եւ կորովի, եւ ուժեղ, որ եւ պատմի քաջութիւն 'ի սմանէ: Եւ զի տէր գեղին հրամայէ լծել 'ի սայլն գերկուս գոմէշս՝ եւ զնալ յանդաստանն՝ որ կոչի Աւանափոս, եւ բերել զորայն, եւ նա արար այնպէս. եւ բարձեալ գայր. եւ յազդմանէ չարին բեկանի միոյ գոմշոյ ոտն. եւ Մովսէս արձակեալ զոտնաբէկն, եւ ինքն լծի ընդ միւս գոմէշոյն, եւ բերեալ զորայն թափէ 'ի կալն: Եւ ապա երթեալ ինքնին եւ զգոմէշն բառնայ 'ի շալակ իւր՝ եւ բերէ 'ի գիւղն: Եւ անդ պատահեալ դեսպանք Վրաց, որք երթային 'ի Պարսս, եւ տեսեալ զայն, խլայեն զնա յոտից մինչեւ ցզլուխ. եւ երթեալ պատմեն յամենայն տեղիս: Եւ յաւուրս Աղուհացիցն բառնայ 'ի շալակ իւր հաց եւ պուտկաւ խորտիկ աւելի քան Ի մարդոյ կերակուր, եւ տանի բրողաց այգւոյ տեառն իւրում, 'ի ձորն՝ որ այժմ ասի Ամիր-Դատենց ձոր, առ ասին Զուրաստան գետոյ. եւ յորժամ հասանի 'ի գլուխ բարձր քարափանցն, եւ ահա թոյր իւր նմա 'ի կնութիւն, որոյ անուն էր Խատիճա-Սուլթան: Եւ Մովսէս ծնանի զՍուլթիաս: Եւ Սուլթիաս ծնանի զմիւս Մովսէս: Եւ Մովսէս ծնանի զմիւս զՍուլթիաս, զԳալիկ, եւ զՄիրզա, եւ զԽաչատուր, եւ դուստր մի՝ զոր անուանեցին զանուն հանւոյն իւրոյ՝ Խատիճա-Սուլթան:" ՉՄիրզան եւ Չաքարիայս տեսի: Այսքան էր գրած յայն գիրքն՝ զոր եւ ընթերցայ: Այս է պատմութիւն մանկանցն Վրաց, եւ այս կարգ հարց իմոց: Այլ զոր ինչ կարգ հաւոյն իմոյ Խաչատուրին Է՝ եւ որդւոց իւրոց, զայն գրեալ էր հայրն իմ Մկրտիչ. ա'յս է»։ Եւ Խաչատուր ծնաւ զՉաքարիա, զՄարգարէ, եւ զՕղլանփաշա դուստր, եւ ինձ (գիս) զՄկրտիչ: ՉՄարգարէն տան յուսումն գրոց 'ի վանք Քանաքեռու. եւ ուսեալ, առնեն զնա արեղայ՝ երկուտասան ամաց: Եւ յաւուր մեծի ուրբաթին հրամայեն նմա առնել պատարագ: Եւ նա ոչ գիտելով զխորհուրդ աւուրն, առնէ պատարագ: Եւ լուեալ զայս Կաթողիկոսն Առաքել, բանադրէ զնա: Իսկ նա երթեալ անկանի առ ոտս Կաթողիկոսին, եւ ասէ, հրամանաւ Եպիսկոպոսին իմոյ արարի: Եւ Կաթողիկոսն արձակէ զնա՝ եւ ասէ, մի՛ կալ 'ի Քանաքեռ, այլ ե'րթ 'ի Յօհաննուվանք, եւ անդ կա'ց: Եւ նորա եկեալ 'ի Յօհաննուվանք՝ անդ մնայ, եւ անդ մեռանի, եւ անդէն թաղի: Եւ էր ԺԹ ամաց՝ յորժամ մեռաւ նա: Իսկ Չաքարիա մինչ չէւ էր ամուսնացեալ, եւ պահէր զայգին՝ որ առ ասին Զուրաստան գետոյ՝ 'ի ներքոյ կամրճին, եւ դեռ եւս ունիմք զայն, եւ կոչի Ղապոնց ձոր, ունէր եւ շուն մի զօրեղ՝ Ուրտիա անուն, եւ Չաքարիա պահէր զայգին հանդերձ շամբն: Եւ 'ի գիշերի միում եկին գողք 2 'ի գեղջէն Ղզլղալոյ, եւ կամէին նախ սպանանել զՉաքարիայն: Եւ ծանոյց շունն զգալուստ նոցա: Եւ Չաքարիա առեալ զշունն, եւ զնացեալ գտանէ զնոսա: Եւ նոցա կամեցեալ փախչել, եւ Չաքարիա զհետ մտեալ, հարկանէ երկաթապատ մահակովն, եւ սպանանէ զմինն: Եւ շունն եւս առնու զմինն 'ի ներքոյ իւր, եւ լափելով սպանանէ: Եւ մինն կամեցեալ փախչել, եւ անկանի 'ի բարձրութեանց քարանցն, եւ սատակի: Մինն կամեցեալ անցանել ընդ գետն եւ փախչել, եւ եղեգն ինչ պատի ոտամբն, եւ մնայ կախեալ 'ի գետն, եւ սատակի: Եւ մինն պատահի ընկերի իւրոյ, եւ կարծեցեալ թէ Չաքարիայն գոլ, հարկանէ զնա կացնաւ, եւ սպանանէ, եւ ինքն

փախչի միայն: Եւ 'ի վաղիւն ազդ առնեն փաշային Օսմանցոց: Եւ նա տարեալ զՉաքարիայն՝ մեծարէ զնա, եւ յանձն առնէ նմա զգիւղն Քանաքեռ: Եւ յորժամ Ջալալիք բազմացան յաշխարհիս Երեւանայ, եւ Չաքարիայն թագնաբար մտանէ 'ի տուն մի Չարամբբ՝ ըմպել գինի: Եւ ծանուցեալ Ջալալոցն՝ եւ արք Ի պատեն զդուռն. եւ Չաքարիա քաջապետ ելեալ արտաքս, եւ սպանանէ զերկուս 'ի լոցանէ: Եւ ապա շրջապատեն զինքն, եւ սպանանեն ընկերօքն: Եւ հայրն Նորա Խաչատուր լուեալ՝ 'ի կսկծոյն նեղասրտեալ մեռանի: Եւ մնայ Մկրտիչն հանդերձ մարբն իւրով Շահնապաթիւ՝ եւ քերք իւրով Օղլանփաշայիւ: Եւ գաւառապետ Նահանգին Կոտէից՝ մելիք Դաւուտ անուն, կոչէ առ ինքն զՄկրտիչն, եւ վասն ճարտարութեան Նորա՝ կարգէ զնա վերակացու տանն իւրոյ, եւ ամենայն ինչ յանձնէ նմա, եւ առնէ ինքեան խօտար: Եւ առաքէ յերկիրն Պարսից՝ 'ի գաւառն Գուլիէքան, եւ բերէ անտի գլխի իւր զխոսրով հանդերձ արամբ եւ դստերք, եւ բնակեցուցանէ 'ի գիւղն իւրեանց Արծնի: Եւ դուստր Նորա ամուսնացուցանէ ընդ Մկրտիչին, որոյ անուն էր Խանադա. եւ ծնանի զԽաչատուր եւ զիս զՉաքարիայս: Եւ Խաչատուր ամուսնացեալ ծնանի զԿիւրեղ: Եւ Չաքարիա լուալ՝ թէ պատանդ եմք սուրբ Կարապետին, եւ հօրեղբայրն իմ անդ մեռեալ է, եւ ինքն եւս եկեալ բնակի անդ ամս Ծ անհաճոյ վարուք. որ եւ արար զԿոնդակս: Ահա այսքան եւ այսպէս: Արարողին եւ ստեղծողին ամենայնի փառք յաւիտեանս. ամեն:

Վասնորոյ աղաչեմ առ լուսածնունդ զաւակք սուրբ աւագանին՝ յորդեգրեալք հօրն երկնաւորի՝ բազմաչարչար Նահատակութեամբ սուրբ Լուսաւորչին, համակրօն եւ միադաւան Ասքանազեան շառաւիղէ սեռեալք, որք մակաղեալք կայք 'ի գոդ եւ 'ի ծոց սուրբ Կարապետիս, մի' վարկպարագի համարիք զաշխատանս ստորասուզեալ եւ գետնամածեալ ծառայի ձերոյ, ընդ բազում երախտեաց ձերոց ընկալարո'ւք եւ զսակաւս իմ: Վասնզի են յոգունք՝ որ յոգունց գյոգունս ձօնեն, եւ ես փոքրս 'ի փոքունց զփոքունս ընծեռեցի: Որպէս 'ի նկարսն զսեան շարայարեալ, ընդ մեծին զմանունսն կարգեալ. վասնորոյ ընկալարո'ւք զխեցեղէնս 'ի պետս արտաքոյ լաւացն, զի մի' 'ի ժամու պիտոյիցն զլաւն վատթարեցի: Ողջ լերո'ւք ամենայնիւ առ յամենայն իրս:

Ի թուիս Ն Ն Ծ Ծ Ծ Ծ Ժ Ժ Ե Ե Գ Գ:

(Գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ Գրիգորի Երեւանցոյ):